

IRODALMI KRITIKÁK
ÉS ESZTÉTIKAI ÍRÁSOK

A POÉZISRŐL

A Poézis találója az emberi szív érzékenysége, s a gazdag képzelődés volt, felette régi az, nem is mehetünk olyan fel a historiába, hogy annak nyomára ne akadhatnánk. A heves vérű arabs, s a hideg ég alatt nyomorgó lappon, a szelíd európai, és az emberevő kannibál esméri azt, s szintúgy énekli az írást nem tudó néger a maga daljait, mint a kellemes szavu olasz énekesné a nagy gonddal csinált operákat.

A csak nemrégiben született ember, azon időben midőn a meg nem vesztegettetett emberi nemzet tiszta szemekkel nézte még a természetet, és vétek nélkül engedett édes ingerének — először hágván által a gond nélkül tölt gyermeki korból azon életkorba melyben a természet legelőször érezteti véle, s terjeszti elébe azon boldogságot, melyet ingereinek ártatlan követése von maga után, nyughatatlan szemmel futotta a környéket keresztül, s egy vele szimpatizáló teremtest keresett. Heves vére életet adott fantáziájának, külömb-külömbféle képeket formált magának, sebesen futotta az oly boldognak képzelt jövődőt gondolatjaival keresztül, s ezen állapotjában a nélkül hogy tudta volna, vagy kifejezte volna képzeleteit, széles értelembé vévén a szót Poeta volt.

Majd egy szerencsésebb születésű ember bátorkodott ilyen képzeleteit kifejezni, epedő hanggal szó-

lította meg a környéket, vagy érzékeny szavakkal magyarázta szelid lángjait kedvesének, s tulajdonképpen szólván a legelső poeta lett. De az ő szavait nem kötötte meg a mérték még, szabadon folytak azok, s hozzávetésként csak a merészebb megszólítások, tüzebb hangok, s a körülbelől fekvő dolgokról vett hasonlatosságok tették az ő poézisét; vagy ha olykor azon mindenbe oltott követni kívánó hajlandósággal leste meg a madarak énekeit, s igyekezett szavát az azokéhoz hasonló hajlékonyságra szoktatni, s az akaratos próza nem engedett az éneklő száznak, megrövidítette, vagy hosszabbította szavait, s egyébre nem vigyáztván énekelte a legelső dalt, mely a szerelemnek dalja volt.

Így kellett ennek lenni, hogy t. i. a poézis legelőbb az említett indulat által született, nyilvánvalóvá lesz ez, ha a poézis természetébe gondos szemekkel tekintünk be. A Poeta ugyanis csak úgy poeta vagy úgy szerezhethet poétai darabokat, ha azon tárgy, melyre figyelmetességét függeszti, vagy azon tárgy, mely véletlenül elméjébe ötlék, őt elevenen megilleti, felébreszti benne a képzelőerőt, s ezáltal tűzbe s egy magánkívül való állapotba hozza. Ilyenkor a maga képzezeit úgy látja, mint a körülte fekvő dolgokat, s azokat is úgy rakja öszve, hogy belőlök osztán egy elragadó Ideált formál, alkot. Ezt így értvén vizsgáljuk meg már, hogy micsoda dolog lehetett az, mely az embert ilyen állapotba, melyre ő kivált az ifjúi korban oly hajlandó, legelőször hozhatta. Bizonyosan a külső dolgok sohase tehettek az emberben olyan bényomásokat, mint a lélek belső változásai. A Természet szépségére érzéketlenül maradhatott a pallérozatlan ember: a nap még oly felségesen kelhetett és mehetett volna le, s száza-

diknak tekintetét se vonhatta volna magára: de az indulatok ereje a legbárdolatlanabbat is meghatotta, s következésképpen az hozhatta az embert legelőször ilyen elhevülésbe, amit magában benne érzett, s magában legelleneállhatatlanabbnak, s ingerlőbbnek érzett. A Poézis a felhevült fantáziából ered, a fantázia a vér hevesebb forgásától elevenítettetik, s éppen az indulatok birnak azon erővel, hogy a vért akaratjuk szerint zavarják, vagy csendesítsék. Az indulat tehát, s az indulatoknak legelleneállhatatlanabbika, s ingerlőbbike, volt a poézis anyja. S ebből azt is láthatni, hogy a költésnek felette régi- nek kell lenni. Az emberek ugyanis legelőször a gyönyörködtetőbb, és szükségesebb dolgokat találták fel, s a költés az elsőbb nemre tartozik. Nem is nehéz volt azt feltalálni, amint az előbbiekből gondolhatni, s annál fogva igen balúl cselekesznek azok, mint p. o. Fraguier, akik a poézist nemcsak a festésnél, hanem még az írás mesterségénél is újabbnak állítják. Ezek vagy nem esmérik a poézis természetét, vagy ha esmérik is, nagyon keskeny határok közé szorítják azt. Azt mondják ugyanis, hogy a poézis a pallérozódásnak gyümölcse: igenis, ha poétának csak azt mondjuk, aki kiszabott mértékre, válogatott szókkal, s mesterséggel ír, de vajon ezek teszik e csak a poézist? Nem — azon dalok, melyeket az európaiak az írást nem tudó négereknél találtak; azon ének, melyet Mózes az özönviz előtt élt Lamech szájába ad (Gen. IV. 23, 24.) poézis nélkül nem készülhettek. A poézis is, mint minden más tudományok, mesterségek, felette pallérozatlan volt először, és sok századok után juthatott el arra a tökéletességre, amilyennel mi azt a görögök és rómaiak keze közül vettük volt által. De csak

gondolni is képtelen volna azt, hogy a poézis az írás mestersége után találatottn volt fel. A hideg vérű literátor, aki ezt állíthatta, nem tudja azt, hogy a poézis kútfeje az érzés, s hogy az írásbeli karakterek feltalálására nagy ítélőtehetség, a hangok külömb-külobmfélesége körül való figyelmetes vizsgálódás kívántatott. Ki meri pedig azt állítani, hogy az emberek elébb kezdtek vizsgálódni, mint érezni? Még az sem igaz, hogy a poézis a festésnél újabb volna. Mert meg lehet ugyan mind a Sz. Írás sok helyeiből, mind Homerusból, a legelső görög íróból mutatni, hogy a festés mestersége igen régi; de hasonlóképpen meg lehet azt is, hogy a poézis is igen régi; elég legyen ennek megbizonyítására az elébb felhozott példa, de azonkívül is a görögök Orfeuszról, és Amphionról való mitoszai a poézis régiségére mutatnak. Meg is lehet azt engedni, hogy az embernek elébb jutott eszébe, hogy a maga indulatjait, érzéseit dalokba öntse, mint az, hogy a testeknek képeit kiformalja, s a napnak sok színeit, s a virágok külömb-külobmféle tarkáit mesterségesen próbálja hasonló színekkel követni.

Régi tehát a költés, régibb az írás mesterségénél. Nem paradoxon ez, mert már az írás mestersége feltalálása előtt más mélyebb tudományok is meg voltak. Nem tudom ugyan, ha feltalálták-e már akkor az írás mesterségét a főniciaiak (minthogy annak feltalálása közönségesen nekik tulajdoníttatik) mikor a hajókázásban hasznát kezdték venni az asztronomiának, de azt tudom, hogy már azelőtt rendbe szedett, törvények alatt lévő országok voltak, melyeknek vallások is volt. Mindezek pedig a filozófiának nyomai. De ezen tudományok mind addig palléroztatlanul maradtak, míg az írás mester-

sége feltaláltatván az írók által kimíveltettek, s rendbe szedettek. Így a poézis is pallérozatlan volt még akkor, s lassanként lett pallérozottabbá; de hogy pallérozódása gradusait jobban felvehessük, kezdjük ott, ahol az ő régisége felett való vetélkedéssel a dolgot félbeszakasztottuk, t. i. hogy az első dal a szerelemnek dala volt.

Valaminek legnehezebb a feltalálása, de ha egyszer feltaláltatott, könnyen vitetik osztán nagyobb, nagyobb tökéletességre, könnyen folynak az új találmányok a kútfőből. A költésben is meg lévén az első próba téve, nem kellett több az emberi találós elmének, hogy annak újabb nemeit találjon. A meglett korú ember ért elmével, lecsillapított indulatokkal nem énekelte többé a szerelmet, figyelmetesebb szemekkel nézván a nagy Természetet, s gondolkodván annak alkotójáról, magasztalta azt, s az előtte lévő példákön indulván el, énekelte a legelső himnuszt.

Tovább, midőn egy másiknál nagyobb ember jelent meg a földön, aki vagy a kártékony vadaktól megszabadította a környéket, vagy több értelemmel birván új igazságokat fedezett fel a többek előtt, ennek emlékezetére énekeket mondtak az emberek, s megvetették a lírika, és epika poézis fundamentát. Így volt ez: a legrégibb nemzetek himnusokat énekeltek isteneik bálványainál, s dicsérő énekeket hőrosaik emlékezetére.

De az írás mestersége feltalálása után más formája lett a poézisnek. Hihető hogy eleitől fogva a poézis öszve volt kötve a muzsikával, mint ezt a zsidók, görögök, s mások példájai bizonyítják s egy nagyobb zseni édesebbé akarván az ének, és muzsika közt való hármóniát tenni, szavait inkább a muzsikához mérte, s annak lassúbb, vagy sebesebb hangzásai

szerént hosszú, vagy rövid szillabákat rakott együvé, és így formált a szabad, bárdolatlan ének helyett mértékre vett éneket, s e volt a legelső igazán úgy mondatott vers. — De azért nem következik, hogy a legelső poeta a lett volna, aki ilyen verseket legelőször irt, mert a poetai darabba nem a vers az, ami poetai. Lehet verset írni poézis nélkül, és lehetsz poeta versírás nélkül, ezt mondja a nemzet csinosodásának írója.

Hogy pedig legelőször ilyen metrumos versek találtak, nem pedig az úgy nevezett homoioteleutonok, megtetszik onnan, hogy azok sokkal természetiebbek, és ha a regulára szabott versek a muzsikára való nagyobb figyelmezésből eredtek, hogy eredhettek volna onnan megegyező szókban kimenő sorok? Bizonyítják ezt a régieknek versei is, kiknek munkái közt homoioteleutonos verseket csak elvétve lehet találni. Bizonyítják nevezetesen a régi görög, és deák költőkön kívül azon peru nyelven írt versek is, melyeket az olvasóval közölni akarok.

Találtak ezen versek Inca Garcilasso de la Vega a perui inkákról irt históriájának (mely familiából való volt maga is) II. könyv. 27. részében, melyeket a tudós Reland az amerikai nyelvekről való értekezésébe a Blas. Valera deák fordításával együtt beiktatott. Így vagynak azok a magyar fordítással együtt.

Cumae Nusta
Torallay quin
Puynnuy quita
Paquir cayan
Hina mantara
Cunnunanun
Yllapantac.
Canni nusta

Deli Nimfa
A te bátyád
A te korsód
Eltöré most
Kinek ütése
Villog, dörög
És mennykövez
De te Nimfa

*Unuy quinta
Para munqui
May nimpiri
Chici munqui
Riti munqui
Pacha rictae
Pacha camac
Viracocha
Cay hinapac
Churasunqui
Gamasunqui.*

*Töltvén vized
Esőt szerepsz
S olykor olykor
Jégesőt hozsz,
És havat hozsz,
A Teremtő
Pachacamac (Világ lelke)
Viracocha
Téged erre a
Tisztre hívott,
S e tisztre szánt.*

Ezen versekben nincsen kádencia, mert a munqui, és sunqui szavak nem a kádencia, hanem csak ékeség kedvéért kétszereztetnek, mint az úgynevezett intercalaris versek. Pedig milyen minden mesterség nélkül, milyen természeti állapotban volt azon nemzet, melynek nyelvén íródott ez a darab!

Hogy pedig a vers az írás után találtatott, onnan gondolhatni, hogy az emberek a nyelvre, s az abban lévő szók hosszúságára, vagy rövidségére nem figyelmezhetek azelőtt, annyival inkább grammatikai dologba nem ereszkedhettek; de midőn már le tudták írni szavaikat, figyelmezőkké tevődvén a nyelv természetére, a szóknak helyes leírására s kimondására, könnyebben juthattak az említett találmányra.

Így menvén nagyobb, nagyobb tökéletességre a poézis, midőn már sok himnuszok, vitézeket dicsérő énekek, s több effélék voltak írva, feljebb emelkedett egy magához jobban bízó lélek, s apró dicsérő dalok helyett egész életét leírta valamely vitéznek, és egy igazi epepeát készített. Előbb volt pedig ez mintsem más tudományok, s maga a historia írás is lábra állott volna, mint ezt az egy Homerosz példája bizonyítja. Azon időkbén, mind a teológia, mind a historia, filozófia a poétáknál volt. Oka ez,

hogy a nyelv még felette szűk, és pallérozatlan lévén, semmire se volt oly alkalmas mint a poézisre. Ebben a merészebb kifejezések, hasonlatosságok, allegóriák kipótolták a szóknak nem létét, ahonnan minden nemzet literatúrája a poézisen kezdődik.

E szerint ha a poeta a maga gondolatjait filozófiai vagy más tudománybeli tárgyra alkalmaztatta, lett belőle didaktikum poéma, ha egy vitézt dicsért meg a lant mellett énekelvén tüzes verseit, óda ; ha mérsékelvén tüzét csak mérséklett panaszra fakadt, mint mikor a nagy fájdalmakat érzett ember fájdalmai szünése után csendes szomorúságba esik, elégia ; ha egy templom épült fel, vagy egy ember holt meg, s annak homlokára, vagy ennek sirjára egy rövid, együgyű mondást írt fel, epigramma : ha epigrammáját csipősebb kifejezésekkel rakta meg, s meghosszabította, szatíra — s ezen módon lehet a költés más nemeinek eredetét is kifejtegetni.

Debrecen, 1808. szept. 24.

C SEREI, EGY HONVÁRI HERCEG

Dugonics által. Szeged. 1808

Ez a könyv az orginálban franciául van, s annak főszemélye Zadig. Írója, ha meg nem csalatkozom, Arouet. Lehet ezen Zádigból némely elmés darabokat látni a Rollin Bbiliothèque des enfants-jában, sőt a magyar Aglájában is. Azon darab, mely Györgyiné cím alatt van, ebből vétetett. Voltaire pedig vette Petroniusból.

Elmésége ezen könyvnek a magyarban is szembe-tűnő, noha azt az Öreg a maga caprice-jainak feláldozta. Zádig helyett egy Magyar Herceg csúszott a könyvbe s a Taxon idejebéli dolgok, amennyi tekintetet adnak, annyit vesznek el az elmésségből. Ítélje meg akárki, hogy illik a főnixről való vete- kedés, mely a tudóskákra, papokra, kivált az inkvi- zicióra való szatíra, a barbara Pannoniába? Hát a platina emlegettetése, mely a Mátyás király ideje után feltaláltatott, Granadában találtatik? Egyéb- ként sok el van hagyva, vagy megváltoztatva Cserei- ben. El van hagyva p. o. az a fortély a Zadignak, mely által a csillagok tiszteletét nevetségessé teszi, meg van változtatva a többi közt azon felette elmés darab végzete, mely Csereinek Giraval való utazását adja elő, s a t. — Ezen darabhoz megjegyzésre méltó, hogy egy oláh mese csaknem mindenkben hasonlít.

Debrecen, 1808. nov. 21.

KAZINCZY EGY SONETTÓJÁRÓL

Kazinczy sonettóját, melynek címe ez: *a sonetto muzsája*, látta K[állay] s belőle ezen sort

Menüettje keccsel-teljes lépteit

elmondotta Dr. Sz[entgyörgyi] úr asztalánál. A sort kinevették, mert azon Révai által megállított szócska volt benne, *kecs*, melyet hogy Debrecenben nem szeretnek, minden tudja, s azon analogián fundált szó *lépet*. Ezen anecdotát én l. elébb 28. August. hallottam. Nem sokkal azután megengedtem K[állay]-nak az egész sonettót leírni, azon isteni szép dallal együtt mely így kezdődik

*Minnyim legelső rózsájától
Érted fosztám meg a tavaszt.*

Azok, melyek a sonettóban helyben nem hagyattak Dr. Sz[entgyörgyi] által, ezek voltak.: *Kecs*, *lépet*, *enyelgő vissza s vissza fordultával*, mert, úgymond, a menüett inkább *grandesque*. *Honnom*, mert, úgymond, *honnyom* kellett volna, bár azt már tavaly Pápai is elég jól megmutatta, hogy a *honnyom* nem jó. Megtetszik ez onnan, mert úgy mondom *itthonn*, *otthonn*, nem *otthonny*, *honnán való?* nem *honnyan*, a *honny* minden bizonynal a 3d. perszóna ragaszték-

jával való rendetlen élésből származott. A *honnja patria sua*, formálta a *honnyot* (a Verseggyéhez hasonló ortográfia szerént) minden analogia ellen. Dr. Sz[entgyörgyi] ur a *Honn* ellen még azt is mondotta, hogy az rosszúl illik a versbe, mert nem *hazát* jelent, hanem valami kis *zugot*. Ezt ugyan Dugonics sem hinné. A többiek, melyek nem approbáltattak, ezek : *kobz*, mert úgymond Dr. Szentgyörgyi úr, ez csak valami haszontalan muzsika, éppen mint a *Duda*. *Lejtés* rossz magyar szónak mondatott, s így korrigáltatott : *Lejtő* vagy *Lejtős*.

Még ez mind semmi. A szonett félreértetett, az ami a muzsának prosopopaeiája, magára az íróra értetett, s minthogy eszerint az értelem absurdus volt, a szonett homályossággal vádoltatott, s a vádtól ezen régula származott : *a szonettnek nem homályosnak, hanem könnyen érthetőnek kell lenni*. Így teszi az ember másnak hibájává a magáét. Parafrázisát írtam a szonettnek, s világosan megmagyaráztam. Mi lett légyen a magyarázatnak következése, nem tudom. K[állay], kinek azt lediktáltam, nem szólott nékem arról semmit. S midőn ezen jegyzést írom, ő már Debrecenben nincsen.

A Minnyihez írt dalt nem lehetett még a debreceni fülnek is nem szépnek találni, s még is megsértette valami a külömben igen igen derék Szentgyörgyi úrnak fülét. Mi lehetett az? ezen név : Minnyi.

.....risum teneatis amici? Sokan nevettek már a mi sorainkon, s nekünk lenne-e ez megtiltva a más ítélet-tételein?

Debrecen, 1809. szept. 26.

ANIMULA, VAGULA...

Ezen kis hely is üresen maradt valaha, töltsük be.

A nagyoknak egyik megismertető jele a halálnak megvetése. Többek közt Hadrianus ezen dalocskát mondogatta halála óráján.

*Animula, vagula, blandula,
Hospes comesque corporis,
Quae nunc abibis in loca?
Pallidula, rigida, nudula
Nec (ut soles) dabis joca.*

nézz erről valamit D. Gevatter Matthies 3. Th. p. 270. ed. Berl. 1779., ott a 4d. sor nem jól van fordítva, mert az ott lévő szavak nem a lélekre vitetnek, hanem a helyre, hova az menni fog, mint a *nec* az utolsó sorban mutatja.

Lehetne ugyan a Lélekre is magyarázni, így *παράφρασις*-álván: jam tu Anima, cum pallidula & cet. fies, neque ut solebas huc usq. joca dabis; de a helyre való értés simplexebbnek látszik — quae in loca nunc abibis? abibis in loca pallidula & cet. neque ut solebas huc usq. joca dabis. Azonban ha valaki ellenem mondana, nem vetekednék vele *χεροῦν τε, ποσῶν τε*, mint Morhofról mondja Reimann Obs. Hall. T. x. p. 219. obs. IX.

Szödemeter, 1809. okt. 25.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY
MUNKÁINAK KRITIKAI
MEGÍTÉLTETÉSEK

Midőn Rec. Csokonairól ítélni akar, neműnemű félelemmel lép a publikumnak elébe, nem mintha Rec. természet szerént rettegő volna, hanem mivel nem tudja, ha azon tiszteletet, mellyel sok másoknak tartozik, nem látszik-e megsérteni. Azon esztétikus, ki Csokonairól szól, kénytelen a nagyobb publikum értelmével megvívni; azonban ha állításai a tisztabb ízlésnek reguláival ellenkezni nem fognak, nem leszen oka, hogy akárki előtt is megpirúljon.*

Minden poéták közt, kiket Recensens ismer, Bürger az, kihez Csokonai leginkább hasonlít; vagy azért, mivel a géniusz mindkettőjököt egy útra voná, vagy azért mivel Csokonai Bürger példánya szerént igyekezett elejétől fogva dolgozni. Recensens úgy

* *A bevezetés az „Erdélyi Múzeum”-nak szánt első fogalmazásban így szólt:*

Hónapok teltek, édes barátom, mióta megígértem, hogy Csokonairól Múzeumod számára írni fogok, s hónapok teltek el, mióta ígéretem teljesítésével adósod vagyok. Te tudod, a poétai lélek makacs lélek, s még olyankor is keresztülállja utunkat, midőn nem az ő pályáját futjuk. Olyan ő, mint az ifjúságban délceg asszonyka, ki bennünket egészen magának kíván, s önszeszélyét teszi királynénkká. Midőn én Csokonairól írni akarok, nem vagyok eléggé bátor szavamat egyenesen a publikumhoz intézni s recenzi mánakkal állani fel; nem mintha félelmes volnék, mert én ifjú vagyok, de ugyanezen ifjúság szerénységet parancsol. Azon esztétikus, ki Csokonairól szól, kénytelen a nagyobb publikum értelmével megvívni, s nekem, kinek mesteri tónust felvennem nem szabad, legjobb leszen egyedül tehozád szólanom; barátomnál szölok, s nem másként, mint éreznem kell.

hiszi, hogy mind a két ok dolgozott, s a második következése az elsőnek. Bürger és Csokonai mindketten nem gazdag és nem fő nemzetből származtak; mindketten iskolai nevelést vettek s valóban sok iskolai tudományt, de egyszersmind sok iskolai elmésséget is vittek által a közönséges életbe s írásaikba; mindketten nevezetes konvulziókat szenvedtek a szerelem miatt, s ez őket szentimentalizmusra vezette, noha (kivált Csokonairól) úgy látszik, mintha jó kedv és makacsság lett volna inkább karakterek; mindketten érzették a ritmus erejét; mindketten hajlandók voltak a Bürger által úgyneveztetett popularitásra. Valóban sokat, amit Schiller a maga nevezetes recenziójában Bürgerről mond, szóról-szóra lehetne a magyar poétáról is mondani; de Bürger a maga sonettóiban egyetlenegy, s ezen tekintetből kell azt ítélnünk, hogy Bürger szentimentálisabb, mint Csokonai. — Schiller azt jegyzi meg Bürgerről, hogy ő érzés helyett gyakran zabolátlan indulattal áll elő, s bár a sonettók s némely dalok szelíd érzéssel vagynak is álthetvülve, de az *Elegia*, s a *Hohes Lied*, hogy több ne említtesék, Schillernek ítéletét igazolják. Csokonainál az *Utolsó szerencsétlenség*, mely a Bürger Elegiája után készült, hasonló megjegyzést érdemel; de azt kell hinnünk, hogy itt nem maga a költő, hanem csak Bürger zeng, mert a több szentimentál dalokban ritkán van nyoma a kisebb mértékű érzésnek is, mert Csokonai általán fogva hidegebb, mint a német példány, s mindenütt látszik, hogy az érzésnek tónusa tanulva, nem pedig együtt-születve van.

Sok út van veretve a pályán, mely mind a célhoz viszen, de kevésnek adta a sors, hogy mindenik utat megfuthassa, és aki csak egyet is dicsőséggel

megfutott, méltó a koszorúra. Embereink közt nagyon elhatalmozott azon hiúság, hogy magokat s kedveltjeiket pankratiastáknak gondolják, s nem elég nekik, ha egyben nagyoknak ismerjük őket; mindent akarnak vagy semmit sem. Csokonai örök emléket érdemel literatúránkban, de ha ő neki némelyeket megtagadunk, ha azt mondjuk, hogy a Lilla úgy nem éri fel Himfyt, mint tűzi játéknak fénye a volkánét; ha mondjuk, hogy az érzés és kultúra tekintetében őtet Daykához tennünk nem lehet; ha mondjuk, hogy az ódában Virág úgy áll neki ellenében, mint egy Jupiter Olympius a bámuló előtt stb., levettünk-e azért mindent Csokonairól? nem marad-e még elég oldal, mely felől fényben jelenhet meg?* Rec. azt hiszi, hogy nem az dicsértetik igazán, akinek hibái is vakon imádtatnak. Az, aki úgy tiszteli Csokonait, mint Hubay, meggyalázza őtet; az, aki úgy tiszteli Berzsenyit, mint Hoblik, nem méltó azon nagy költőnek szellemét felfogni.

Rec. úgy véli, nem lesz kedvetlen, ha Csokonai-életéből némely szcénákat lerajzol, s azokból igyekezik a pontokat láttatni, melyekből ezen poetát szokta szemlélni. *

Csokonai Debrecenben, 1774-ik évben decembernek, úgy tetszik 17-én született, és így mind Kazinczynál mind Földinél sok évvel ifjabb volt. Tanulásának helye a debreceni ref. kollégium vala, s tanítói a poézisben, mint maga említi, Kovács József, a Virgíl fordítója, s a historiografus professor Budai voltanak.

* A következő mondat helyett az első fogalmazásban ezt olvassuk:

Nincsenek-e hibái Himfynek és Virágnak is? Ha Himfy magát a r e g é k b e n szinte oly nagynek nézi mint a s z e r e l m e k b e n, az igen természetes dolog: de mi mondhatjuk, hogy ő nagy az egyikben és a másikban kicsiny, s ezen mondás mellett is büszkék vagyunk azt hinni, hogy inkább tiszteljük őt, mint sokan, kik hibáiban is tökéletességet szemlélnek.

Azon mód, mellyel az iskolai falak közt a poézist tanítják, nem az esztétikusoknak módjok, hanem kulcs a deák literatúrára, s főképpen a metrikának ismeretére ; azonban mégis elégséges, hogy a netalán még szunynyadó poetai génuszt felébressze, s római példák szerint vezesse. E tekintetben volt méltó Csokonainak azon koráról szóllanunk.

A genie sok classisokra oszlik fel. Vagynak nagyok, kik nem találnak útat magok előtt, s önerejekkel futják a még ismeretlen pályát. Vagynak kisebbek, kik ha nem találnak útat magok előtt, nem is lépnek fel soha. Mindnyájan függenek a környülményektől, a kornak véleményeitől stb., de a nagyobbak a sötétben is tudnak világot terjeszteni s nem ragadtatnak el úgy koroknak durvaságától s rossz ízlésétől is, hogy nagyságoknak jeleit ne adhatnák, a kisebbek pedig lerogynak a teher alatt s olyakká lesznek, mint akiktől vezetettnek. Homér, Shakespeare és Goethe nagyok lettek volna minden környülményekben, de Horác egy filozófi század megjelenése nélkül nem fogott volna születni, s Virgíl ha Apollonius korában görögnek született volna, talán csak a ciklushoz fogott volna tartozni, éppen úgy mint Abaelard és mások a skolasztikusokhoz tartoztak, mert nem Sokratesnek tanítványi voltak.

Csokonai Nagy Sámuelnek Sanderjét leonínusokkal cifrázta fel, s még akkor Csokonai és Nagy tanulók voltak : jele, hogy az ifjú úgy formáltatott a tordai Gyöngyösinek példája által, mint a még akkor hasonlóul fiatal Nagy Ferenc, Horváth Ádám és mások. Már akkor a Zríni-nemben senki sem verselt négy rímmel, s azon időben Bessenyeieék bírták a literatúra elsőségét, mivel Ráday csak rejtekben dolgozott, Rájnist, Révait és Barótit Debrecenben nem nagyon ismerték,

s Kazinczy és Földi nem régen kezdettek ismeretesek lenni. Csokonainak «Alkalmatosságra írt Versei» nagy részént akkor, még Debrecenben készültek, valamint a «Diaetai Múzának» sok darabjai, melyek neki a publikumnál ugyan hírt eleget szereztenek, de a mesterségnek nem nagy ismeretét mutatják.

Csokonai jókor ismeretségbe jutott Kazinczyval és Földivel, melyikkel hamarabb, azt Rec. nem tudja, de már 1796 előtt mindeniket ismerte. Az bizonyos, hogy Földihez jobban volt csatolva, s leginkább tőle vett a poetai pályán segédet. Ennek szükség volt említettetni, hogy könnyebben ítélhessünk Csokonainak a pályán lett előmentéről.

Midőn a kassai magyar társaság Barótiban, Kazinczyban és Bacsányiban felállott, akkor Földi Pesten lakott s készült az orvosi pályára. Buzgósága a literatúra eránt ismeretes volt, s a társak által dolgozó társnak meghívatott. Földi úgy jelent meg a filológiában, mint purista, s a fordításban, mint szoros fordító. Ő Debrecen környékén neveltetett, s életének rövid korát ugyanazon környéken élte el. Innen jön, hogy ő is* jókor elkezdette az ellenkezést** azokkal, kik a csínos ízlésű Báróczynak nyomain léptek fel. *A köznépé az igaz magyarság, az idegennel nem egyvelges magyarság*, ezt mondogatta Földi, valamint még ma is sokan mondogatják. Ezen szellemben futotta Földi a pályát, s makacsságát, s azon mesteri tónust, mely neki sajátja volt, valamint zordon ízlését is egykor még inkább fogja a publikum ismerhetni, ha levelezései világot láthatnak.

* Az első fogalmazásban: *Mint Debrecennek filológusai.*

** Kazinczyval, ki a sokrateszi Mainomenossal, Lessinggel és Herder Paranythjéivel stb. már akkor kiszállott a pályára, melyet Báróczy oly dicsőségesen kezdett Marmontelével megtörni.

Csokonai ezen embernek tanítványa volt. Rec. emlékezik egy levélre, melyben Földi a Csokonai által fordított blumaueri dalt — az árnyékszékhez — megítéli, s abban mindent sort a legszorosb fordítás regulái szerént fontolgat. S ugyanazon levélből látta, hogy a Rádaytól neveztetett ritmust Csokonai jókor megtanulta Földitől, mit a publikum már a Dayka biografusától is tud. Az idegen literatúrákkal is jókor ismerkedett Csokonai,* de mégis úgy látszik, hogy midőn a Diaetai Múza megjelent, még a német literatúrát vagy nem ismerte, vagy nem igyekezett a németeket követni, kik közül Bürgernek olvasása későbbi darabjainak legnagyobb részöken megtetszik. A Múzából úgy látszik, hogy az ifjú az olasz poetákat akarta inkább ismerni. Az Angelica Metastasióból tétetett által, de az apróbb, olaszból fordított dalok, *Eschenburg Beispielsammlungjából* vétettek, s úgy látszik, hogy a korban ezen gyűjtemény volt kézikönyve.

A pálya megnyílt, s a kezdet, ha nem nagy talentumot is, de nem közepszerű könnyűséget árult el, s az ifjú poeta temérdekét öszveírt. Csokonainak élete, minekutána Debrecent elhagyta, nyughatatlan volt, s ennek, és szerelmének, s a német poézissel való ismerkedésnek tulajdoníthatjuk, hogy dalaiban a szentimentális tón kezdett zengeni, melynek még a Múzában nem igen van nyoma, mert az inkábbára deák költőkben élt ifjú hajlandóbb volt a poetai descriptiókra, mint a lélek érzéseinek dallásokra; s tapasztalás bizonyítja, hogy aki az iskolai útmutatások szerént kezdi poézisát, az mind descriptiókkal kezdi azt, melyre magok a tanítók is szükségesen vezetnek,

* Kazinczynak és Földinek társasága a Ráday-versen kívül az idegen literatúrákkal is megismertette poetánkat. (Az első fogalmazásban)

s a kiadatni szokott témák is (*Tavaszi, Szélvész, Este*) azt látszatnak magokkal hozni, mert az magában kijő, hogy az ily témák nem a Metastasio kantátáinak szellemekben, hanem Ovidnak manírjában szoktak dolgoztatni.

A *popular* (köznyelvi) és a *pöbelhaft* (községi) közt nagy a különbség, s méltán jegyzi meg Schiller azon alacsony kifejezéseket, melyek Bürgernek sok darabjait elrútítják. Ezen jegyzést kénytelen Rec. Csokonairól is tenni. Földi által vezetettvén a filológiában, kezdette ő is kiáltozni, hogy a köznéptől kell magyarul tanulni, s mivel ő ezt nemcsak kiáltozta, de cselekedte is, innen van, hogy az iskolai tónust s az alföldi provincializmust levetkezni nem igyekezett. Még ma is ott állanak sok szép dalaiban a Gyöngyalak, a Kincsem, a Csócsi, s más számtalan köz expressziók, melyek a legszebb sorokat elrútítják, s melyekre példákat nem szükség felhoznunk, mivel munkáinak minden lapjaikon találhatunk. Bürgernek szertelen követése, s a rossz úton vezetett popularitás mániája soha sem engedte őtet azon útra lépni, melyen Báróczy és Dayka koszorút szedtenek s melyen indulván el a németeknél Wieland és Matthisson a legbájosabb szépségű nyelv birtokába jutottanak. Szükség itt még egy környűlményt Csokonainak életéből felhozni.

Ő, mint fellebb is mondatott, oly sorban született, mely alacsony ugyan nem volt, de neki még sem szerezhetett fiatalkorában oly társalkodást, mely az úgynevezett nagyvilág csinosabb tónusát vele megismertette volna. S az az epítáfiumán is álló *vivens poetae more* már iskolai éveiben is annyira megtartatott tőle, hogy makacssága, és a miá, amit Bürgernél a szegény *Johannes Scheere* zseni hibájoknak nevez, szinte zabolázhatatlan lett: mely zabolátlanság

hogy a genialitásnak kiütése volt, megtetszik onnan, mert ő különben a tudományokat szerette, és gyakorlotta. Ezen zabolátlanság, vagy nyughatatlanság, vagy aminek nevezni akarjuk, kísérte őtet egész életében, de nem mint Petrarchát, ki Vaclusetől Ferraráig és Ferrarától Vacluseig örök mozgásban élt; mert őtet ezen nyugtalanság cinikussá tévé, s szüntelen azoknak körökben tartotta, kiktől csapongásai, s makacs s olykor (kivált éltének vége felé) keserű launája nem szorítottak határba. Csurgón laktában, hol a Festeticstől állíttatott iskolának professzora volt, komédiákat írt és játszattott. Akarva kereste öszve komédiáiban a legalacsonyb elméskedést, s kifejezéseket. Aki valaha a *Karnyónét*, a *Gerson du Malheureux*-t, s a *Méla Tempeföit* olvasta, nem tudja, mely varázslat tette őt által a mesterség szép köréből oda, hol Hanswurst a bécsi teátrum szélén térdein könyörög publikumának, hogy őrajta is nevetni méltóztassék.* E szerencsétlen produktumok közül valók még az *Ódákn*ban kijött némely darabok mint ez: *Szeme nem sír mégis nedves* stb., melyektől a kezdő művésznek úgy kell iszonyodnia, mint a görög kezdő művész a *Payson* és a csúfosan úgynevezett *Rhyparographos* műveiktől iszonyodott: s az ilyenek látásakor méginkább szükség kiáltozni, amit Pláton Xenokratesnek kiáltozott: *Θυε ταις χαρισιω*.

Azonban meg kell vallani, hogy éppen ezen oldal, mely felől Csokonai oly nagyot buka, neki egyszerűsmind legtöbb fényt szerez. Szentimentál darabjainak legszebbjeik mellett hidegen marad a szív, de midőn makacsúl tréfál s a népnek tónusában lép elő, lehetetlen azon geniális szökdellést benne el nem ismerni, mely

* *Első fogalmazás: hol Diegen a korinthusi úton fekvűvén rágalmazta az Olympiára menőket.*

a való vokációnak bélyegét hordozza. Az *Evoo Bacche*, *A csikóbőrös kulacs*, *A szegény Zsuzsi*, *A Farsangi búcsú*, és mindenek felett az a nagy szépségű Parasztdal: *Ama sűrű nyárfák alatt* stb. valóban poétai lélekkel írtak, s ezek legtöbb originalitást is bizonyítanak; mert ámbár ezek közt is, kivált a *Parasztdal* mástól vétetett, de még is mindeniket inkább övének lehet tartani, mint azon sok szerelmes dalokat, melyeknek origináljaikat Bürgerben, az Eschenburg gyűjteményében, az 1804-ki bécsi almanakban stb. minden feltalálhatja. Különös, hogy éppen az, aki leginkább prédikálta literatúránkban az originalitást, legtöbb darabokat idegenek után készített, s nem több szabadsággal, mint Verseghy a maga dalait, melyeknek origináljaikat Ramler gyűjteményéből maga kimutogatta, valamint azokat is, melyeket az Aglájában ki nem mutogatott.

Megjegyzésre méltó az is, hogy ugyanazon principiumok különböző fejekben mely különböző effectumokat csinálnak. Csokonai a régi szavaknak és szóllásoknak éppen oly keresőjök és használójök volt, mint Révai, Kazinczy és Horváth Endre, mégis az ő munkáiban az oka magok régi színében jelennek meg, holott azon említett írókban azok gyakran új szók gyanánt vétetnek. A *martalék*, *lomb* s többek, ha úgy jelennének meg, mint amazoknak írásaikban az *érezmény*, *vért*, *csarnok*, *sarjaik*, *fenyér* stb. újításoknak vétettek volna a publikumtól, mint a *Vihar*, a *Rivancs* s száz meg száz szavak újításoknak vétettek. Rec. nem akar filológiai villongásra bocsátkozni, de azt meg kell mondania, hogy Csokonai a maga expresszióinak s szavainak ritkán tudta megadni az *újság ingerét*. S ennek oka egyenesen a köznép nyelvéhez való ragaszkodás. Úgy látszik, hogy ő, bár az öreg

Sulzert ismerte is, de mégsem fogta fel az esztétikának szellemét, s nem érzette eléggé tisztán azt, amit írónk közül sok mások is nem éreznek, s ami Báróczyt és Daykát nagyokká tevő.*

Csokonai mint *lírikus* (s már mondatott is) Bürgerrel, a magyarok közt pedig Daykával tétethetik együvé, s mindenik mellett hátra marad. Nincs benne annyi tűz mint azon kettőben, s azt a pszichologiai festést, azt a csínt és teljességet, mely Daykának sajátja, önála hiában keresnéd. Ő olyan lángolásra sem emelkedik soha, mint Bürger, kinek tüze a *Hohes Liedben* és *Elegiában* szinte a vadsággal határozódik. Az *Utolsó szerencsétlenségben* sincs annyi energia, mint a Bürger origináljában, s a *Mollys Absched*, mely Csokonaitól fordítottat, nyilván mutatja, mennyivel inkább bírta a maga nyelvét a német, mint a magyar. Csokonai sem Bürgernek sem Daykának filológiai ismereteikkel nem bírt, s annak amit a *Zirc emlékezetében*, még az esztétikai postulátumok ki nem elégitte-tések mellett is bámúlunk, Csokonaiban semmi nyoma nincsen. Himfyvel egy rendbe Csokonait tenni nem lehet. A Lillának és a Szerelmeknek tárgyak egy, de a lélek, mely a tárgyról zeng, két egészen különböző

* Az első fogalmazásban :

«A Múzsának kiadatása után hirtelen nőtt az ő darabjainak száma, de többet a Kleistből fordított Tavasznál életében egy csomóban ki nem adhatott. Némely alkalmatossági versek újságokban és azokon kívül is külön-külön jelentek meg. Lillája Kassán kezdett még életében nyomtatni, de a tipografus annyira késleltette az elkészülést, hogy tőle a kéziratot kénytelen vala visszavenni, s így a kötet, melynek elébb kellett vala Himfynél megjelenni, csak Himfy után s Csokonainak halálával jelent meg, valamint az Ódák, Dorottya, Alkalmatossági versek, s a Tasso és Metastasio után igen közpszerűen fordított pastoralék is. E szerint Csokonai (fordításait ide nem értvén) kétképpen jelent meg a publikum előtt, mint lírai daraboknak, és mint egy neveltséges eposznak szerzője; nem számlálván a *descriptióhoz tartozó darabjait*, melyekkel a Múzsá s az Alkalmi versek rakva vagy-nak.»

lélek. Himfy a verselés (versificatio) mesterségét nem érti úgy mint Csokonai. Himfynél a költés maga nem mesterség, ő lángol és teremt, némelykor bámulásra méltóképpen, némelykor nem bámulásra méltóképpen, mindegy, de ő teremt. Csokonai az érzésnek hangját csak tanulta, s a verselésnek minden tudománya mellett sem adja azt oly szépen, oly csínnal vissza, mint Himfy, s bár ez is némelykor nem elég csinos, de mégis egy szebb természetnek hangja az, melyet ő zeng. Mind Himfy mind Csokonai határ közé szorított geniek. Amaz érzéseket tud zengeni, és sem regéiben sem Hunyadijában nem titkolhatta el a lírai lelket.* Cs.-ról egy (talán Jenai) Literaturzeitungban az mondatott, hogy ő az anakreoni nemben legszerencsésb. Rec. azt hiszi, hogy őtet a *Hafiz sírhalmában* is azon makacsúl vídám lélek kapja meg, mely a *Parasztalban* s más hasonlókbán uralkodik, s ez vala a pálya mely Csokoinak megnyittatott, de ő ezt gondatlanul futotta meg, s lángoló érzéseket kezdé dallani, és époszi tárgyakat, mert Árpádiásza, úgy mondják, már útban volt!!

A komikumnak való szellemét a Dorottyában sem lehet megtagadni. De aki Popenak *Hajfürtyjét*, vagy csak a Boileau *Lutrinját* is olvasta; aki tudja mit mond Sulzer s több németek Wielandról, hogy ő az *Oberonban* s más munkáiban Múzsáját vad Faunusokkal társalkodtatta; az valóban mind a Dorottyát, mind a prof. Márton által kiadatott *travesztált Batrachomyomachiát*, mind a még szerencsére nyomtatás alá nem jött *Crimen raptust* fejcsóválással fogja olvasni. Szükség-e leereszkednünk a *priapaeáknak* alacsonyságokra, hogy nevetőket találjunk? Mi teszi geniálissá Cervan-

* *S azok szerencsétlen próbák valának.*

tesnek halhatatlan munkáját, mi a Spectateurt, Dunciadot stb? Az igazi *comica vis*, hogy Caesarnak kitételével éljek, nem a tárgyban, hanem a tárgy előadásában fundáltatik. Rec. megvallja, hogy a Dorottyában genialis szökdellések vagynak, de megvallja azt is, hogy a Dorottyáról soha sem szólhat oly magasztalással, mint a bécsi Annalista szóllott, ki még a versifikációval is rendkívül meg volt elégedve. Előítélet talán Rec.-ben; de a Zrínyi-versben nem láttatik magának egyebet lelmi, mint nyomait azon míveletlenségnek, mely a provençalok korokban a poézisen uralkodott. Csokonainak nyelvéről pedig felebb kimondá ítéletét, s úgy tetszik, hogy minekutána a magyar poetai nyelv Virágban, Daykában s Berzsenyiben oly tökéletre hágott, nem keményen ítelt.

Csokonai harmincegyedik évében hala meg, s ezen korában Berzsenyi már elérte azon pontot, melyet ő nehezen fog többé felülmúlni; s Csokonaiból még nem egészen látszik, mely pontig fogott volna törekedhetni azon erőnél fogva, melyet neki a természet engedett. A literatúra kezdetében lehetetlen a legerősobnek is oly messze menni, milyen messze ment volna, ha a literatúra virágzásában jelenhetett volna meg. Orczy, Barcsai, s Bessenyei mind nem tették azt amit tehettek, és tettek is volna Kissel és Berzsenyivel egy korban születvén. Nem tudhatni mely szerencsés pillantat tevé Báróczyt azzá, aminőnek ő Marmontelében magát mutatta, s méltán lehet kérdeni, hogy az új Marmontel születhetett volna-e a régi nélkül?* Daykának *Győzedelemjövendölése* sem tette még a *Titkos bút* szükségesen következővé. Így tehette volna még egy hosszabb élet s kedvezőbb környülmények

* S ha vajon Báróczy nélkül meg fogott volna-e a régi Gessner változni?

Csokonait többnek mint így lehetett. De mivel neki táplálást nyújtó hivatala nem volt, s élteinek nagyobb részét másoknál (de nem úgy mint Pope a maga lord barátjánál, sőt inkább gyakran mint az ismeretes virtuóz Lavota) töltögette, hozzájárulván ehhez a versírásbeli nagy könnyűsége is, hirtelen ragadtatott alkalmi verselésekre, s az ilyenek a legerősb geniuszt is elnyomják. Nincs veszedelmesb az írókra nézve, mint sokat írni, s ez a sokat írás, amellet, hogy a munkákat gondatlan készületűekké teszi, a tanulástól is elvonja az írókat. Egy múlt századi német tudós ezen utolsó oknál fogva inti az ifjakat, hogy könyveket ne írogassanak; s úgy látszik, hogy sokszor a nem ifjaknak is kellene ezt kiáltoznunk. Mert valóban mindég több van tanulni, mint tanítani való.

1815—17

KIS JÁNOS VERSEI*

Minekutána Kazinczy a maga elhúnyt barátjainak Báróczynak és Daykának munkáikat kiadá, íme most a maga élő barátjának szuperintendens Kis Jánosnak verseit közli a publikummal, mely azokat valamint már régen ohajtotta, úgy most nem is vette sok öröm nélkül, s egyszersmind el kellett szomorodnia a Kazinczy által íratott előbeszédnek azon tudósításán, hogy ezen köztiszteletű poeta, *közreeresztvén poetai munkáinak teljes gyűjteményét, lelép a fényes pályáról, melyen húsz esztendő k óta a nemzetnek tapsolásai alatt járdalt* (III. lap).

Rec. állhatatosan azt hiszi, hogy Kis az elsőrendű magyar költők számokba tartozik, s a legméltóbban érdemli azon közönséges javallást, mellyel fogadtatott, s éppen ezen hit indította Rec.-t arra, hogy ezen három kötet verseket vizsgálat alá vegye; mert midőn recenzióink ily igen kevés számban jelennek meg, illő, hogy csak a nagyobb írók vétessenek ítélet alá, mely ifjainknak *mustra* és *tűkőr* gyanánt szolgálhasson.

Kisnek múzája általában klasszikusi stúdiumot mutat, stílusa neki *kisimúlt* és *numerosus*, *indulatjai* határ közé vétettek, s darabjain az egész három kötetben keresztül, bizonyos érezhető nyugalom ömlik

* *Kis János versei. Kiadta Kazinczy Ferenc. I. II. III. kötet. Pest-Trattner János Tamásnál. 1815. 8.* [Kölcsey jegyzete]

el, ő szomorg és enyeleg anélkül, hogy magát egészen elkapatni hagyná, egyszóval — Kis a magyar nemzetnek filozófus poétája.

Ezen kiadatott verseknek első kötetekben a címlap szerént *Ódák* és *Dalok* állanak. *Rec.* ezen cím helyébe inkább a közönségesb kiterjedésű *lírai darabok* címet tette volna, mert a 35-dik lapon álló *Polykrat*, mely Schillerből fordítottatott, az ugyanonnan vétetett *Vashá-morba menéssel* (49-dik lap), s még más egy vagy két apróbb románcokkal (110. és 113-dik lap) együtt, bizonyosan sem az *ódák* sem a *dalok* sorokba nem tétethetnek. Így nem a Schillerből fordítottatott *Ideálok* is (31-dik lap) s *A házias élet boldogsága* (43-dik lap), *A papi hivatal méltósága* (143-dik lap), s ugyanezt lehet mondani, hogy többek elhallgattassanak, a *Kazinczyhoz* (171-dik lap), és *Gr. Festetics Ignáchoz* (186-dik lap) írt gyönyörű darabokról is, melyeket *Rec.* poetai episztoláknak nevezett volna.

A két utolsó kötetekben episztolák, epigrammák, mesék, didaktikumok stb. vagynak letéetve, s mind a három kötetben számos idegenből vétetett darabok találkoznak, melyeket talán hasznos lett volna megnevezni, mind azért, hogy az eredeti darabokat mindenki megválaszthassa, mind azért, hogy a külföld írói, kikből azok vétettek, (Útz, Wieland, Schiller, Matthisson, Schlegel stb.) publikumunk s fiatal íróink előtt mind inkább ismeretesekké legyenek.

Ami Kisnek lírai tehetségét illeti, az ő filozófusi lelkébe nem öntött a természet oly lángolást, mely kicsapongó hévvel, szívet ragadó s olvasztó dalban ömöljön ki, s ha vagynak is az ő fentebb hangú énekei közt igen szépek, mint *A Bölcsességhez* (I. köt. 24. lap), *A Dicsőség* (99. lap) stb., *Rec.* mégis mindég azt fogja hinni, hogy Kis legszebb koszorúkat azon a pályán

szedett volna, melyen Tibullus, a római kedves éneklő, hervadatlanokat fűzött magának. Az *Elégia* (I. köt. 119. lap) s leginkább pedig a III. kötet végén álló *Poétai feltétel* csalhatatlanul bizonyítja Rec. ítéletét. Ha Kis ily csínnal, s ily mértékben, mint ezen utolsó vers, egy kötetecskével ajándékozta volna meg, vagy ellent nem állván a szuperintendensi fogadás, még megajándékozná a nemzetet, minden bizonnyal a magyar literatúrának (még sok évek után) feltűnendő aranykorában is, szelíd lánggal hevülve fogná őtet egy akkori Tibull olvasni s mustrának választani, s egy ilyen kötetnek elejébe fognának legméltóbb jussal illeni azon szép sorok (I. köt. 145. l.):

— pengess az ezüst hurokon
Olyan ígésző éneket,
Mely még sok jövő századok o n
Túl is olvasszon szíveket.

Azonban ezen óhajtás mellett sem tagadja meg Rec., hogy Kis nem futotta meg a maga pályáját elhalhatatlan dicsőség nélkül. A gróf Festetics Ignác-hoz íratott hálaadás, főképpen pedig a Kazinczy Ferenchez készítettett Hymenaeum, a magyar költésnek örökre legszebb virágai közé fognak számláltatni. Nem lesz a maradék oly hálátlan is, hogy a II. és III. kötetben álló morális és szatírai darabokat elfeledje; azok Horátiusra s Boileaura emlékeztetik az olvasót, s lesz idő, mikor azokra a magyar olvasó publikum úgy néz majd vissza, mint most a németek Hallernek s Hagedornnak hasonló foglalatú műveikre.

Ami Kisnek nyelvét illeti, Rec. ajánlja minden fiatal íróinknak, hogy a Kis köteteit ezen tekintetben studiumokká tegyék. Az ő nyelve szép, tiszta, világos és

egyszerű; ahelyett, hogy némely fiatalok meg nem választatott német példányok után indulván el, dagadó, homályos képekkel s helytelen tudományokkal elhalmazott beszédet visznek írásaikba, s gondolatjaikat sokszor egészen elburkolják, sokszor éppen üres és semmit jelentő hangokat zengenek. De midőn Kisnek stílusa ifjainknak így ajánltatik, Rec. műlaszthatatlan kötelességének ismeri, hogy azon szóllásokat is ki-mutassa, melyek őtet megbotránkoztaták. Mert illet-lennek leli fentebb nemű poézisben az ilyeket, mint I. k. 2. l. *Csak papagáji csacskaságot s betyári gúnyolást lelek.* 15. l. *beatus ille ut prisca gens mortalium;* s ugyanott: *csűrben hágy,* mely szóllást a fentebb nemű prózában is kikerüli. 20. l. *gyengén legyezik,* s ezen ocsmány szó a 73. l. ismét előfordúl. 24. l. A Bölcseség-hez íratott szép himnuszban *szemeidnek éli,* e helytt: *éle.* 66. l.

*Ha mindég csacsog is szája,
Ha mint szent írásra rája
Stax úgy hallgat, sem bánom.*

73. l. *kacsója* a különben szép dalban nagyon *gyermekes.* 87. l. *egyhez az értt ész tart just.* 89. l. *ne kacsongass pajtásid módjára,* s ez a sor egy lyánykának van mon-datva! 99. l. *címeres magzatok,* A Dicsőséghez íratott fenhangú énekben alacsony. 107. l. *mi jusa,* és ismét

*Fogadom bizony Hymennek
Dicséretet mondanak.*

mely prózának sem lenne szép. A papi hívatal méltó-ságáról íratott fentebb nemű énekben illetlenek az ilyenek: 148. l. *a föld jóllakik árvizekkel.* 149. l. *mert egy istene a gyomra.* 151. l. *álnok praktikálás.* 157. l. *megvesztek s semmit sem hittek.* 159. l. *frisen gyűlést*

kell tartani. — Ilyen a Kazinczyhoz íratott Hymenaeumban 175. l.

*a távollevőre száját mohon tátja,
a valót elejti ;*

mely az Aesopus úszó ebére emlékeztet. Egy ily nagy szépségű énekben Rec. megváltoztatná azon sort is 176. l.

Ki derítheti fel homloka ráncait,

mert e ráncokat felhővel vagy valami ilyennel kellene felcserélni. Ugyane lapon ama sorban :

boldog a csillaga

az artikus elmaradta új szépséget adott volna a versnek. stb. stb.

Az episztolák pedestris múzájok több szabadságot enged ugyan a közönséges szóllásokra nézve, mint a költés fentebb nemei ; mégis Rec. a Kazinczyhoz íratott episztolában (II. k. 19. l.) a *parolát* kitörlötte volna, s 40. l. a *nyelvpritty Klitia* helyt inkább a Wagner frazeológiájában álló *szátyár* szóval szeretne élni. Sem 44. l. a Horátiushoz intéztetett szép episztolát nem kezdette volna így :

*Horátius, kedves tanítóm s barátom,
Menjünk a mezőre : itt a tavasz, látom,*

hol az utolsó hemistichiumot egyedül a rím tette szükségessé ; 129. l. a *zsoltárt kornyikálnak* helyett is valami más kitételt kellett vala keresni, s szinte így III. köt. 83. l. a *tündökletesség (!)* stb. helyt. stb. Rec. óhajtja, hogy a mi megbecsülhetetlen Kisünk még egyszer

adassa ki a maga verseit, s az ily kicsinységeket el-
törölvén, igyekezzék még tökéletesb mustrát adni
fiataljainknak, mint most adott, s talán nem fogja a
koszorúkkal ékes férfiút megbántani, ha ez ohajtás
mellé még ama másikat is fűzi, hogy azon újabb ki-
adásból némely most felvétellett középszerű darabok
is kihagyassanak, mint a III. k. 76. s köv. l. álló epig-
rammák, I. k. 94, 96, 106. és 107. l. álló darabkák, s
még némely mások, melyeket a szerzőnek helyes
ízlete legjobban ki fog ismerhetni, s melyek ezen
kötetekbe talán bizonyos tekintetekből vétettek fel,
mint például Schillernek ifjú csekélyebb dolgozásai,
verseinek később kiadásai is felvétellett; de azért a
részre nem hajló kritikának gáncsait, Schillernek nagy
neve mellett is, nem kerülhették el.

Rec. szokása szerént még azon kívánságát nyilat-
koztatja ki, hogy minekutána Európának míveltebb
nyelvein már századok olta rímes verseket is mérték
nélkül senki nem ír, ismerjük meg mi is valahára azon
versnemnek szépségeit, melyre legelébb Ráday taní-
tott bennünket, s melynek mennyei hangzását lehe-
tetlen nem érezni. Kisfaludy, Berzsenyi és Kis nagy
tökéletességre vivék a mértéktelen rímes verseket is,
de lehetetlen tagadni, hogy valamint Berzsenyinek
mértéktelen verseit az ő mértékeseihez hasonlítani
nem lehet: úgy Kisnek *Hajós dala* s a *Lebegsz májusi
szellő* szép hangokkal felűlmúlják mind az ő többjeit.
A hangoknak harmóniájok elválhatatlan társa a
mennyből eredt költésnek, s jó az, ha a tiszta érzemé-
nynek szavai zavartalan hangokkal hatják meg a fület
s ezáltal szívünket.

1817

BERZSENYI DÁNIEL VERSEI¹

A *poeta* és *versificator* úgy különböznek egymástól, mint *Archimedes* és az *ács*: amaz, ki a machinát kigondolta, ez, ki azt útmutatás szerént kifaragta. A *poeta* vagy cselekedetet vagy érzést zeng, s ezáltal vagy oly érzelmeket fejt ki szíveinkből, melyeken ő maga felül emelte magát, hogy magasabb nézőpontjából annál bizonyosabban munkálódhassék, mint *Homér* és *Goethe*; vagy oly érzetekre ragad el, melyek önkéklében zajognak, mint *Euripides* és *Schiller*. Így vagy amúgy, soha sem mond egyebet, mint ami az emberben és ember körül van, de nála a közönséges tárgy bizonyos *idealitást* nyer, miként *Fűgérnek* ecsete alatt a mindennapi ember portréja, azaz, hogy ő mindent bizonyos varázslat, által megszébbít, s íme a titok, íme a *kánon*, melyet még Aristoteles felállított: *εις το κρειττον*.

Ha ezen principiummal gyűjtjük meg a kritika fáklyáját, s akarjuk a magyar költés történeteit felvilágosítani; úgy találjuk, hogy nekünk versificátoraink ugyan nagy számban, de poetáink felette kicsinyben voltak és vagynak. Mindazon író és nem író nemzetek közt, kik Európában a Névától fogva a Tájóig lakoznak, nincsen talán egy is, melynél a költésnek

¹ *A Tudományos Gyűjteményben (1817) megjelent bírálatnak címtartozéka: második meg bővített kiadás. Pesten, Trattner János Tamásnál, 1816.*

való szelleme oly későn gerjedt volna fel, mint a magyaroknál, s melynél az felgerjedése után is annyira nem otthoninak, annyira idegennek látszanék. Az *Emlékezünk régiekről* írójától fogva *Tinódiig*, s ettől *Gyöngösi Istvánig*, nincs egyetlenegy verselő is, ki esztétikai tekintetben figyelmet érdemelne, csak *Zrínyi Miklós*; s íme ez az egyetlenegy is az itáliai poézis tüzenél gyújtá meg lámpását, mert a *Sirenának* minden fordúlataiban, sőt szinte minden soraiban, nem leljük-e a *Megszabadult Jeruzsalemnek* nyomait?

Egy Recensens azt mondá, hogy a zordon éghajlat alatt lakó németnek szükség a szépségű s romános tájakon élő olaszok versezeteiket fordítgatni, hogy ezek által melegítség szívök, s fantáziájok, mely különben az északi tartományban nem lél táplálatot. Valami ilyennel menthetnök mi is magunkat. De ha meggondoljuk, hogy Németországon Minnának oly gyöngéd érzésű éneklői voltak, még pedig századokkal azelőtt, hogy Wieland a weimári vidéket most Hellássá majd Ausoniává varázslotta; ha meggondoljuk, hogy a pusztá Caledonia s az északi Dánia halhatatlan és saját énekeseket számlált, midőn még ott Rómának nevét nem ismerték; ha meggondoljuk, minden egyebet elmellőzván, hogy ezek a csak nem köztünk élő *szerbusok*, a mi Dunánknak, a mi Szávánknak partjain oly poetai lebegéssel, oly makacs kedvvel, s oly egyszerű fensséggel költik dalaikat, mint Anakreon és a Homeridák: bizonyosan azt kell hinnünk, hogy poetai szegénységünknek oka mélyebben fekszik, mintsem azt, akar geográfiai fekvésünkől, akar valami egyes történetből kimagyarázhatnók.

A rómaiak nyelve tele van erővel, tele méltósággal, de nem poetai nyelv, s éppen azért nem poetai, mert nem egyéb, hanem csupa erő, csupa méltóság. Az az

ezerféle változás, hajlékonyság, könnyűség, azok a sokat egyszerre jelentő összetett szavak, az a pszichológiai bőség, az a szüntelen új s ifjodott színbe öltözhetés, mely a görög és német nyelvnek sajátja, távol van a deáktól. Ezért Petrarca, Milton, s más nagyok, soha sem önthették azon hevet, s magosságot deák verseikbe, melyet saját nyelveiken készült munkáikban bámúlunk; ezért a magyar verselők nem bírván eredeti kicsapó hévvel, mindaddig, míg csak Rómának éneklőit ismérték, nem hoztak semmi figyelemre méltót magokkal. Rec. a Debreceni könyvház történelmi versgyűjteményében (egy kézirati s nem kicsiny csomó, melyben 1520 táján készült darabok is vagynak), nem találhatott jobbat, vagy több olyan jót, mint a következő négy nyomorult sor:

*Vigan lakik Túri a vitézekkel,
Köszöni a bort reájok szeretettel,
Mondván, szemben ha leszünk ellenséggel,
Adj' Isten, hogy járjunk jó szerencsével.*

Balassának (mert az akkori verselők közt több nem is érdemel figyelmet) számos művei közt csak azon egynek lehet poetai érdemet tulajdonítani, melyet *in laudem confiniorum* írt (*Vitézek mi lehet stb.*). Kedvezőbben *Gyöngyösi Istvánról* sem ítélnünk, kit a mi atyáink egy egész századon keresztül

— *nimum patienter*
Ne dicam stulte —

bámúlni meg nem szűntek. Mert ha sok ezer verssorai-
ban némely poetai kitételek is találkoznak, például:

*Mint ködben merült hold éjjeli homályban,
Bánkódik asszonya a gyászos cellában,
Mely a boldog idő kedvesen folytában
Oly volt, mint a víg nap virradó korában.*

azzal nem bizonyíthatunk egyebet, hanem hogy ő azon megjegyzés alá tartozik, melyet a kritikai vas-pálcának egyik legigazságosb hordozója így teszen ki :

*Sic mihi qui multum cessat, fit Chaerilus ille,
Quem bis terve bonum cum risu miror —*

S mindez az, amit a magyar poézisnek akkori epokájáról esztétikai tekintetben mondhatunk.

Zrínyi amint felülmúlta Gyöngyösit mint poeta, úgy maradt viszont ennek alatta mint verselő, s ez az oka, hogy elfeledtetvén, nem ébreszthette fel más magyarban azt a szellemet, melyet ő olasz példányaitól kölcsönözött. Azok, kik a később korban a francia költőktől igyekeztek lángot kapni (Bessenyei, Barcsai stb.), saját példájokkal bizonyíták meg azon régi tapasztalást: *ahol valami nincs, onnan azt a valamit venni nem is lehet*; s eszerint a mi halhatatlan *Rádaynknak* jutott az a sors, hogy idegen kalaúzókat találván, útmutatások szerint a mindaddig egyetlen egy magyar poetát (*Zrínyit*) megismérhesse, s a nemzetnek néhány individuumaiban lángot gerjeszthessen, s nekik a módot, mint kelljen azon lángot táplálni, megtaníthassa; s a magyar költés, ha a régibb *Zrínyitől* elvonjuk elménket, csak itt kezdődik. S ezen kezdet az, melynek *kevésszámú* rezultátumai közé, némely mások mellett, a mi három kedvelteink: *Dayka, Himfy és Berzsenyi* tartoznak.

Berzsenyi a maga poetai karakterét a következő négy sorban rafaeli lélekkel nyomta ki :

*Emmi ! nekem sem fedi szívemet jég.
Láng az éneklő, heve forr dalában ;
Ömledő bőség, magasabb csapongás
Önti ki lelkét.*

S ez az, ami őtet mind az általa annyira tiszteltetett Horáctól, mind a nemzet másik ódaköltőjétől, Virágtól, megválasztja. Ő soha sem a tárgytól veszen lelkesedést, hanem önmagától, önmagából ömlik ki minden szó, minden gondolat. Az ő *legjobb* darabjai közt nincsen egy is, mely reflexiónak következése volna, minden csupa érzés, minden csupa fantázia, ifjú erő, ifjú lángolás, mi őtet a nyugodtabb római lelkű Virágtól s a hévvel epedő olasz Daykától megkülönbözteti ; de meg Himfytől is, mert ennek lángja szilaj, csapongó, elborító, s fantáziája óriási s elkapó: Berzsenyi ellenben legsebesb lángjai közt is szelíd, az ő fiatal, vidám lelke a görögök felé röpdés vissza, fantáziája ideális képekkel foglalatoskodik, annál fogva stílusa virágos, kifejezései exaltáltak, például az ilyenekben :

*Almaim tündér ligetit te hímzed
Bájos ecsettel.*

Ismét :

*A szökő Hórák mosolyogva lengnek
Büszke hullámin magas énekednek.*

Ismét :

*Égi csendesség fedező homálya
Leng reád, ó szent Fgyedülv alóság (!)
Szívemet békés kebeledbe inti
Mágusi vessződ.*

Ismét :

*Hímezze bár útam thessali virálmány,
Koszorúzza fejem legdicsőbb ragyogvány
A Szerencse karjain.*

Azon művek, melyek szerint Berzsenyinek poetai karaktere rajzoltatott, a *Matthisson* és *Horác* egyesült stúdiumának szerencsés rezultátumaik. Kit nem ragad el az a kellem és fenség, az a báj és erő, mi a *Melisz-szához* íratott ódában (I. k. 12. l.), a *Közelítő télben* (14. l.), a *Nagy Pálhoz* (II. k. 62. l.), a *Magyarokhoz* (84. l.) s *Prónayhoz* (97. l. szólóban, s hogy minden más elhallgattassék, az *Életfilozófiában* (III. k. 164. l.) uralkodik? Az a költő, ki ily ódákat zengett, kevélysége lehet a nemzetnek,

S nem lesz idő, mely őt elhalni hagyja.

Gyakorlanunk kell, így tanít Goethe, fejünket, szemünket és kezünket. Ez a tanítás festőnek, orátornak s poetának egyformán s elmúlhatatlanul szükséges. Idők kívántatnak, míg a művész a maga mesterségének sanctuáriumába léphet, annak titkaival megismerkedhetik, s nemcsak a nem szépet, és nem jót elkerülheti, de a nem helyén álló szépet és jót is kiismérni s feláldozni megtanulja ; s megtanulja, hogy az önszeretet saját hibáink eránt nem vakságot s kedvezést, de szemességet s kérlelhetetlenséget parancsol. Az is igaz, hogy a regula még inkább tartozik a geniere, mint más akárcire : mivel a jó és rossz igen gyakran ugyanazon forrásból erednek. A könnyűség hamar szül gondatlanságot, a nagy erő durvaságot, a fenség dagályt. Innen van, hogy a poetai kitételekben gazdag Berzsenyi gyakran dagályos, feleslegvaló s értelemtől

üres expressziókra téved el. Az olyan mondásokat, mint: *ditirambok lángköre, a ragyogó dagályt tarka pórázon nyögni, tündérambróziát hinteni, hamvedrek mohait biborral festeni, pólya örömébe mártani, gőztorlatok alpesi, gígászi örök vár kaósza, ének nektáros érzése, libáni Tempe, alak szonett*, s más számtalanokat, oly kinövésekhez lehet hasonlítani, miket az élőfán a nedv bősége okoz, de a gondos kertész kímélés nélkül lehányi szokott. Ha eszünkbe jut, mit mondott Becker Matthissonnak ama helyéről: *Süsse Liebe deine Rosenauen* stb.; ha eszünkbe jut Cicerónak mondása: *semmi sincs oly nevetséges, mint az értelem s tanúság nélkül való beszéd*: nem fogjuk rossz neven venni Rec-nek azon kinyilatkoztatását, hogy a felebb kitétetett s azokhoz hasonló hibákat publikum elébe nem kellett volna, kivált *egy második kiadásban* nem kellett volna bocsátani. S ezen kinyilatkoztatás alá tartoznak a helyenként becsúsztott provincializmusok is: *méhe, pírholagos, csatináz, döngécsel*, stb. Érteni kell a poétának, hogy vagynak szavak és szóllások, melyekkel, kivált a poézis fentebb nemeiben élnie nem lehet. A németek jól tudják, mint kelljen a dialektusokat s provincializmusokat a nyelvbővítésre használni. De ki jusson azért közülök azon gondolatra, hogy ódáit a Voss idilljeiből vagy az *alemanni* versekből tanult szavakkal tömje meg? A maga eránt kérlelhetetlen művész és kedvező kritikus, a magának kedvező művész és kérlelhetetlen kritikus elválhatatlan társai egymásnak. Ha Berzsenyi kitépett volna minden gyomot, amit az igazságos kritika méltán gyomnak talál: úgy ezer recenzió csak egy dicséretömlendezés fogott volna lenni: de így azt is magában kell foglalnia, hogy Berzsenyi készületlen s fiatalkori darabokat is vett fel gyűjteményébe. Mert olvassa bár akárki

I. k. 24. l. *Egy szilaj leánykához*, 26. l. *Az örömhöz*, 36. l. *Az Esthajnalhoz*, 44. l. *A csermelyhez* készült dalokat, valamint mindazokat, melyek a III. könyv elejétől fogva (kivéven a 138. lapon állót, melynek originálja *Bürgernél* van) egészen a 147. lapig állanak: ha nem fogja-e hathatósan érzeni rajtok a kezdő s gyakorlatlan kezét? Az ilyeneket kímélés nélkül el kellene törölni, mint a spongiába eresztett Ajaxot, hogy méltósággal léphessünk a maradék tribunálja elébe, mely ítéleteiben *igazságos* leend.

Figyelmet érdemel az is, hogy Berzsenyi egy *regét*, (III. k. 148. l.) asklepiadi versekben írt. Úgy látszik, nem vette észre, mely nagy befolyással legyen a mérték nemcsak külsőjére a versnek, de belsőjére is. Ha egy horáci ódát tibulli mértékre, vagy egy tibulli elegiát horáci mértékre vennénk, nemde nevetséges korcs lenne-e az? A *rege* (románce) lírai mértékben és hangon éppen olyan, mint a Regnard verselőjének művei, kit tragoediáival nevetést, komédiáival ellenben sírást okoz. Különben is a poétának nem arra kell törekednie, hogy különböző tárgyakat egyforma mód alá rekesszen, sőt inkább, hogy minden tárgynak saját hangot adhasson, s így stílusának, gondolatainak, érzelmeinek többoldalúságot szerezzen. Ezen tanácsra kevésnek fog oly nagy szüksége lenni, mint Berzsenyinek. Ő minden kifejezésbeli bősége mellett is a gondolatokban s érzésben szegénynek látszatik, azaz, hogy ő némely gondolatokat, némely érzelmeket a lehetséges hévvel önt ugyan ki, de ezen gondolatok, ezen érzelmek szűk körben forognak, s *igen sokszor*, gyakran az unalomig *igen sokszor* fordúlnak elő. Az ő versei nem felette nagy számban vagynak, mégis a *Bonyhai grotta* című dal, a *Melancholiára* nézve; *Amathus* a Melissához íratottra nézve stb. nem egyéb

visszaemlékezésnél. S az a sok *éteri, nektár, nektáros, virány, virúlmány, Ilissus, Sokrates, Plato* stb., melyek szünet nélkül előfordúlnak, s szünet nélkül ugyanazon forma alatt, s ugyanazon ideákat s érzeményeket hozván magokkal, fordúlnak elő, bizonyosságot tesznek Rec. ítéletének igaz voltáról. Innen van, hogy némely darabok teljesek lévén ragyogó kitételekkel, csak látszanak valamit jelenteni, de valósággal minden érzeménytől s minden értelemről *általában* üresek. Az *Ajánlás*, a *Török Sophie*hez szóló (10. l.) *A Szonett*hez (38. l.), a *Bonyhai grotta* (173. l.) s némely mások hasonlítanak azon alakokhoz, melyek a *Laterna magica* visszasugárzása által a falon mozogni látszanak ugyan, de valósággal ott nincsenek. Ezen gondolati s érzeményi keskeny körből lehet azt kimagyarázni, hogy a Berzsenyi magát már egészen kimerítettnek lenni látszatik s *talán* elérte, noha még igen jókor, a határt, melyet a természet a poeta és nem-poeta közt vona, s amit utoljára a legnagyobb, leglelkeseb költőknek is elérni kellett. Mert másként hogyan kelle vala származniok azon IV. könyvbeli *Episztoláknak*, azon durva jambusokba öntött deklamációknak? A poézisnek ezen korcsneme darab időtől fogva a magyar irodalom köréhez képest sűrűen kezd gyakoroltatni. De jól mondá *Lessing*: *egy kicsiny, de poetai bordal szerzője inkább poeta, mint az izetlen Hermanniásokat koholó.*

Szükség, hogy a verselésre is egy tekintet vettessék. Berzsenyi kétnemű versekben írja darabjait. Görög mértékkel, és rímekkel Zrínyi-versben. Az ő görög mértékű versei csalhatatlanúl a legszebb hangzásúak közé tartoznak azok közt, melyeket magyar költő énekelt, s rímes versei közt is: *A Szerelem* (30. l.) *Élet dele* (69. l.), *Kishez* (71. l.) *Búcsúzás Kemenes-aljától* (73. l.), *Életfilozófia* (164. l.), *Levéltöredék* (168. l.)

oly teljes hangzattal, oly numerozitással ékesek, hogy az olvasó sokszor elfelejti a mérték távollétét. Ellenben kinek füle találhat gyönyörűséget az ilyenekben :

*Itten mosolygott szemembe
Szelíden elpirúlva.
Itt dőlt égő kebelembe
Édesen elájúlva.
A líget zöld sudarai
Halkva körülsusogtak,
A hold játszi sugarai
Könnyeinken ragyogtak.*

Az ilyenekben a hiányos hangzáson kívül megjegyzésre méltó, hogy az egymásnak megfelelő sorokban a rím helyét a flexiónak (ha a magyar filológiában így szólani lehet) visszaforduló bötüi, vagy inkább szavai pótolják ki. *Ájúlva* és *pirúlva*, s *szemembe* és *kebelembe* éppen úgy nem formálhatnak rímet, mint Tinódi Sebestyénnél a *vala* és *vala*, meg *vala*. S bár az ilyeket a szinte általában rímtelen magyar nyelv ki nem kerülheti, legalább általok verselőink vigyázóbbakká tétethetnének, hogy verseiket *munkával* készítsék, s könnyűségeik *mesteri* könnyűség legyen. S így ezek helytt :

*Tudom legszebb örömid reggelét
E szomorú hant alá zárád ;
Tudom árva szíved kedves felét
Kéri vissza epedő orcád,*

legalább ilyeneket nyernénk (1. Szerelemben) :

*De te, édes érzés, egek szent magzatja !
Az emberi lelket betöltöd egészen,
Bájjodnak ereje az égbe ragadja
S a halandó porból egy félisten léssen,*

s nem kellene minden nyomon boszorkodó nevetéssel,
s nevető boszorkodással ama régire visszaemlékez-
nünk, midőn még így énekeltek :

*Debrecennek utcái, sírjátok
Nem kérdi már az idegen, hogy ha Lukács pap itthon
És egészségben vagyon !*

1817. márc.

RECENZIO DAYKA GÁBORRÓL

Töredék

A poetai geniet, mint minden más geniet a világon, közönségesen regulák által meghatározni nem lehet. Mindaz amire itt tapogatózások által vezettethetünk, nem egyéb, csak individuális tapasztalás. Némely genie egyedül saját sugallatainak általadva, maga után vonja a nyelvet, s annak szépségei, mintegy a semmiből, az ő intésére látszanak előteremni; némely pedig jární látszik a nyelv után, s kitételeit vagy keresi vagy előre készíti.

Ha ezen antithesisnek példáját literaturánk körében akarnók fellelni, két poetánk fogna legelőször eszünkbe jutni: Himfy és Dayka. Lehetetlen a legegyszorúbb kritikában is megtagadni H.-től azt a szerencsét, hogy neki az egész nyelv minden gazdagságával, minden kincseivel szolgálatjára áll: valamint Daykát tekintvén, meghat bennünket azon erő, melyet ő, a még készületlen nyelvvel küzdvén, előttünk kifejtet. A dolgot a kettőnek poetai karaktere hozza magával.

Himfy gazdag, virágzó fantáziát nyert istenétől s ez őtet sem a fájdalomnak, sem a gyönyörűségnek érzelmei közt nem hagyja el. Az egy pontban öszveszorúlt érzeményt a képzetek ezer tárgyaival vegyíti fel s gazdag különféleségben ömleszt ki. Ő tehát mindég számtalan látható tárgyak centrumában áll, s termé-

szetes, hogy szavak s kitételek miatt gondba nem jön s szerencsés bővségeknél délceg érzésében játszik a nyelvvel, szilajkodik, csapong, s nála a kitétel csinos-sága s a verselés csak mellékes dolognak nézetik. Dayka ellenben sokkal kisebb mértékben nyerte a képzelő erőt, s nála az az érzésnek alatta áll. A lélek érzései abstractiók, s minél inkább abstractok, annál keskenyebb pontba vonulnak öszve, s annál vékonyabbak s szövedékesek az egymástól különböző szálak, hogy végre őket különbözni érzed ugyan, de éppen úgy nem magyarázhatod, mint azt, hogy mi legyen a különbség a rózsának és violának illatja közt? Ez az oka, miért az ily költő nehezen öntheti ki magát, s küzdenie kell nyelvével, hogy szavakat találjon, melyek érzései felől sejdítést ébresszenek másokban. Himfy gond nélkül szép, sokhelyt csak erős, csak gazdag; Dayka gonddal szép, sokhelyt csak szép és csinos. S innen van, hogy ő a verselésre is nagy gondot fordíta.

Midőn Dayka a poetai pályát futni kezdette...

1817 jún.—júl.

ÍZLÉS

Töredék

Nem kell, így tanít egy ismeretes mondás, az ízlést vetekedés tárgyául kitenni. Azonban ez a maxima, mint többnyire minden maximák, az olyan állítások közé tartozik, melyekre nézve, minden karneadesi lélek nélkül is, védő és ledöntő erősségeket fárasztó vizsgálódás nélkül találhatunk.

Ha a bölcseségnek kedvelői a külső érzések ellen is nem ritkán fontos kétséget tudának támasztani, mi leszen akkor a léleknek saját érzelmeiből, melyeknek láthatatlan fonalaik legtöbbszörre kifejthetetlen csomókban futnak össze, hol többé semmi elvont, semmi feszített okoskodás nem használ?

Hatalmunkban áll, minden kicsapongó idealizmust, minden akaratos kételkedést eltávoztatván, egyedül a tapasztalás karjai közé vetni magunkat, s ilyenkor bátran mondhatjuk valamely tárgyról, hogy az kerek vagy négyszögű, zöld vagy piros, lágy vagy kemény ; mert még azt minden ember olyannak érezte. Ha talán a tárgy tulajdonképpen sem nem kerek sem nem négyszögű, sem nem zöld sem nem piros, sem nem lágy sem nem kemény is ; de a közönséges egyforma tapasztalásából csalhatatlanul következik : hogy kell a tárgyban szükségesen valaminek lenni, ami minden emberi érzékeket, minden kivétel nélkül, egyforma

oszillációba hoz, s azt okozza, hogy azt az emberi nemzetnek egész masszája ilyennek vagy amolyannak érezze.

De midőn a lelki tehetségekből folyó belső érzelme-
ket vizsgáljuk, s vizsgálataink által közönséges rezul-
tátumokra jutni akarunk, egy pillanatban elalszik
előttünk a tapasztalásnak vezérlámpása, s ámbár az
ily vizsgálatok szorosán saját emberi alkotványunkra
tartoznak, mégis úgy tetszik, mintha a metafizikának
végetlen határaiba léptünk volna, hol semmi sincs
bizonyosabb az eltévedésnél.

Ezen megjegyzés a léleknek egy érzésére sem illik
jobban rá, mint a szépnek érzésére, vagy, ha inkább
akarjátok, azon lelki tehetségre, melyet a testiségtől
kölsönözött szóval, esztétikai értelemben, ízlésnek
nevezünk. Ki nem tudja, mi számtalan ízlésbeli nem-
csak különbségeket, de ellenkezéseket is lehet észre-
venni nemcsak egymástól messze vagy egymáshoz
közel fekvő tartományoknak lakosaiban, de ugyan-
azon földnek fiaiban, még ugyanazon míveltségi pon-
ton álló emberekben, sőt ugyanazon de más-más hely-
hezetben levő individuumban is? Ki nem tudja, hogy
éghajlat, nevelés, szokás, testalkotvány, lelki erőnek
különbsége s több effélék mi érezhető elhajlásokat
okoznak az ízlés tekintetében? Nem szükség itt újra
feltalálnom azon naponként történő tapasztalásokat,
melyeket az utazásokból, literátori és nem literátori
versengésekből és saját kebeléből akárki is meríthet.
Csak azt kérdem, hogy ily temérdek különbözőség és
ellenkezés közt, ki leszen eléggé bátor vagy talán
eléggé vakmerő a polykleti kánont felállítani?

Arra, hogy két ellenkező — vagy csak különböző —
ízlésű ember közt a pör eligazítottassék, a volna szüksé-
ges, hogy bizonyos közönséges törvények állapítas-

sanak meg, de amelyek, nem mint a polgári törvények, bizonyos környülményektől függjenek, hanem mint a természetnek örök szabásai magokban és magoktól álljanak fenn, s minden éghajlathoz, korhoz, temperamentumhoz szorosán illjenek, semmi elhajlást és kivételt meg ne szenvedjenek, szóval mint a Kant tapasztalás nélkül származott ideái a közönségesnek és szükségesnek eltörölhetetlen bélyegét viseljék magokon.

Az a kérdés : hogy vagynak-e ilyen ízlési törvények, vagy legalább, hogy lehetségesek-e? Mert minden esetre ezen törvényeket kell kinyomoznotok, feltalálókat, s a nép előtt kifüggeszteni, ha ítéleteseiteknek erőt és fogantat akartok szerezni. Azt mondjátok : Gyöngyösinek leonínusai karikatúrák, Kovács Józsefnek nehéz rímei cél ellen tett erőlködések. Ők azt felelik : lehet, hogy ti ezeket nem lelitek szépeknek, de a mi ízlésünk által javalltatnak, s nem tudjátok-e, hogy az ízlés sokféle?

Voltaire egy ilyen esetben azt írta : Az ízlés csak kétféle, jó és rossz. De azt lehetne Voltairétől kérdeni : mi tehát a jó és rossz ízlésnek csálhatatlan kriteriuma? Ő nagynak kiáltozta Racinet, de Shakespeare nékie csapszéki versöntő vala. Ő felsőbbnek hitte saját *Henriádját* mint az *Elveszett Paradicsomot*. Nyilván hirdette, hogy Homérnak minden érdeme csak a régiségben áll. Mindezeket az angolok és németek más-képpen állítják. Hol fekszik a való?

Fekszik, de a kút fenekén! Erre tanít Demokrit. És vajmi keserű állapot leszen az, ha itt is mint oly sok egyebekben a kételkedés fellege borítandja lel-künket!

Ha az ízlést a maga eredeti forrásaiban nyomozzuk, úgy fogjuk találni, hogy az a lélek minden tehetségei közt a képzelőerőhöz áll legközelebb, nemcsak, hanem

azzal szorosan és szükségesen egybe van köttetve. A szép a maga ezerféle testi és testetlen alakjaiban szorosan véve mindég a képzelőerőnek tárgya marad. Ha tehát a szép a képzelőerőt foglalatoskodtatja ; az ízlés pedig az a tehetség, melynél fogva a szép által okozott kedves érzéseket éldeljük : úgy bizonyos, hogy ízlés képzelőerő nélkül emberben nem találkozhatik.

Aki tehát egykor az ízlésnek törvényeit megállapítani akarja, szükség, hogy a fantáziának szövedékit a legvékonyabb fonalakig felvagdálja, annak járását és összefüggéseit a legnagyobb elhajlásokban és kicsapongásokban hűven kövesse, s vizsgálódásaiból egy oly tökéletes alkotványt készítson, mely a logikával egyenlő lépésekkel menvén, igazat és hamisat, tökéletest és hibást láthatóvá tegyen. Azt mondjátok, hogy valami ilyest véghezvinni lehetetlen. Tehát a képzelet által felfogott érzelmekre nézve is szabásokat készíteni lehetetlen.

Ízlésről folyván a vetekedés, mindég a forog fenn, ha ez vagy amaz tárgy szép-e s ha szép, micsoda lépcsőjén áll a szépségnek? Mondjuk tehát, hogy csak azt kell meghatározni, mi a szép s mik annak alkotó részei? Így készen lesz az ariadnéi fonál, mely bennünket az individuális ízlés rezultátumainak ezer különbözőesei ellenkezései között bátran vezetend.

De ha mindazon bölcseket és bölcselkedőket felkérdezitek is, kik Plátótól és szent Ágoston doktortól fogva Baumgartenig, Kantig és Bouterweckig a szép-ről elmélkedtek és írtak, nem fogtok egyebet tanulni, hanem hogy a szép is tulajdonképpen azon dolgok közé tartozik, melyeket ember soha sem érezhetett oly tisztán, oly bizonyosan, hogy valaki rólok egy közönségesen bevehető meghatározást készíthetett volna.

Hányan nem keresték azt az egységben, különféle-
ségben, összeállításban, rendben, célirányosságban?
Hányan nem a jobban, valóban, hasznosságban és
tökéletben? Hányan nem választották el azt ismét
mindezekről, úgy állítván elő a szépet mint azon
magányos mineműséget, mely akaratunk és világos
belső ismételünk nélkül is a tetszésnek érzését gerjeszti
fel lelkünkben? s több effélék.

Azt kellene talán gondolnunk, hogy a szépnek
érzése azon egyszerű érzések közé tartozik, melyeket
észreveszünk ugyan a lélekben támadni, de az emberi
ész sokkal gyengébb, s az emberi nyelv sokkal szűkebb,
mintsem mineműségeiket, s megkülönböztető jeleiket
felfoghassa és kijelenthesse.

Midőn ezt mondjátok: jó és rossz illat, violaszag,
rózsaszag, mindent elmondottatok amit a szaglász
által támadott érzés tárgyáról mondanotok lehetett,
s itt többé semmi fejtegetés, semmi vizsgálódás nem
használ.

Úgy látszik, hogy aki legelőször ezen szavat: *szép*
feltalálta, azt látható tárgyról mondotta ki. Minden
pedig ami látható, jobban előtte látszik feküdni mind
az érzésnek, mind az értelemnek, mint a szaglász
felhozott példái. Nem lehetne-e tehát gondolni, hogy
a szép érzését több bizonyossággal is fejtegethetjük?

A legegyszerűbb látható tárgy, amit szépnek neve-
zünk: a szín. Az egyszerűnek szépségéről beszélvén
azt tanítja Engel, hogy csak úgy csinálhat kedves
érzéki benyomást, ha az előterjesztésben tökéletesen
kimérve s meghatározva áll. Annál fogva csak a közép-
szín lehet szép, mely sem fényével el nem vakít, sem
sötétségébe el nem süllyeszt.

Ez, vagy amaz szín tehát miért szép? Azért, mond
Engel, mert az érzésekre kedves benyomást csinál,

vagy más szóval, azért mert tetszik. Miért tetszik pedig? Mert, folytatja Engel, az előterjesztésben tökéletesen kimérve s meghatározva áll. De micsoda sajátság s mineműség az a színben, mint tárgyban, ami annak előterjesztésbeli meghatározottságát esz- közli? Annak közepszerűsége, szól ismét Engel, és mérséklett volta, melynél fogva alkalmas lesz a látás érzéke által felfogadni, s a belső érzésnek által- adatni. Mit tesznek mindezek? Azt, hogy ha a színt érzékünk és előterjesztésünknel fogva meghatározottan felvehetjük, akkor az nekünk tetszik, tehát az szép. De hol van itt azon objektív sajátság, mineműség, érdem, vagy ahogyan nevezni akarjátok, amiért a szín tetszik, amiért a szín szép? Valóban azt sem Engel, sem senki más Engelen kívül is fel nem talál- hatja. Látnivaló, hogy itt minden merő-azon szubjek- tivitás.

Öszvetételnek kell ott lenni, ahol a filozófiai vizsgá- lódó lélek fejtegetni, bontogatni s elválasztani képes legyen. Az ily fejtegetés, bontogatás, s elválasztás következésében mindig jön annyi nyereség, hogy a tárgyak a magok lehetséges elementumaira széjjel- szedetnek. De ha azon elementumok előtte az elsze- detés után is oly meg nem érthetők maradnak, mint az öszvetétel előtt voltak: ő lássa, miként kelljen kimagyarázhatatlan elementumokból származott öszve- tételeket magyarázgatni.

A szép érzésének látható tárgyaiban kettő jöhet tekintetbe: szín tudnillik és alak — — — —

Cseke, 1823. febr.

ELŐBESZÉD

Előttem lebeg, ó tudománynak fiai! mint fogjátok ezen könyvemet lenéző mosolygással és tudós vállvonítással az unalomig dícsérő könyvárostól elvenni; s mint fogjátok felette egyezőleg, de száz meg száz alakban, a kárhozatnak szavait elmondani. Jaj nekem, mert íróvá levék!

Lesz valaki, ki a könyvnek tábláját sem üti fel, szentül hívén azt, hogy az ő becses *énjén* kívül senkiben másban nincs idvesség.

Egy másik a címlapra csak azért pillant, hogy megtudja, ha magyarul íratott-e? Ő csak az idegen plántákat kedvelli; s minden, ami nem üvegtáblák alatt termett, neki színetlen.

Ama nagy antiquárius hihetetlen flegmával teszi fel szemüvegét, és a könyv — végére nyit. Engedelmet, édes antiquárius úr! enyém a menthetetlen hiba. Én tudtam azt, hogy a nagy tudósok csak mutató táblákat olvasnak; de embert, ki a készítés módjára megtanított volna, nem leltem. Tehát »*vales*«, mond a nagytiszteletű úr; s könyvem nyaktörő ugrással siet az íróasztal alá.

Senki sem fog tehát engem olvasni? Ó jaj! hogy igen is! Későn vettem észre, hogy nem olvastatni ugyan fájdalmas; olvastatni pedig veszedelmes.

Némely grammatikus hátulról forgatja a könyvet előre, nem figyelmeztén semmire a *Jótán* és *Ypszi-*

lonon kívül. Hiszen, uraim, nekem a Jóta és Ypsilon nem vala céloom! — Éppen az a rossz, jó uram; a könyv semmit sem ér!

De ez a szó itt, mond Palaeologus úr: *Nem de nem* ez a munka is új fábrikából került? Mit? közbevág Neologus úr; sőt inkább a leghelyesb újításokat sem fogadta el. Semmi hellenizmus, semmi francia virág! S amaz írásomat elveti, mert új szó van benne: ez pedig becstelennek mondja, mert újság nélkül szűkölködik.

Mind semmi az barátim, sikolt egy versgyártó; de íme, mit ítél itt verseimről! Ez a garázda nép pálcát érdemel. Egyvalaki megintette, hogy a garázda írónak széles vállalai vagynak. Azonnal pálcája tollá válik; s cáfolások helyett átkok omlanak.

Ha ez átkozózik, úgy Philopatrus úr legalább is mennydörgeni fog. Ah, mert elfelejtettem a népnek hízelkedni; a nemzet nevének elébe nem tevém e szót: *dicső*; és... De ki győzne mindent elmondani amiért ő engem rossz hazafiúnak szidalmaz?

Nincsen egyéb hátra, szegény könyvszerző, hanem hogy valaki felálljon, s azért, mert talán valahol a kótaverő pálcákról beszéltél, vallástalansággal vádoljon. Vajha élnél, jámbor Pierius Valerianus! Íme jobb tárgyat sehol sem találnál mint én, kivel a szerencsétlen literátorokról szóló könyvedet bővíthetnéd.

Eddig írárok; s szinte a halálhoz készülő bűnösnek érzelmeivel szállott belém az a gondolat: s te bátorkodnál ily nyilván veszedelmekre fejedet kitenni? S nem sokkal használatosb lenne-e, ha írásodat a lángoknak szentelnéd? De jól mondá Lessing: az első gondolat, bár akárkinek gondolatja legyen is az, csak első gondolat. Éreztem ezen igazságot magam is; s akar azon atyai szeretetből, melyet Ovíd olta csak-

nem minden könyvfaragó az unalomig feltálat ; akar azért, mert (mi tagadás?) oly rendes érzéseket gerjeszt, mikor neveinket nyomtatásban szemlélhetjük ; akar ha úgy tetszik, a közjó és haza eránt kibeszélhetetlen buzgóság miatt : könyvem a tűzpróba helyett prés alá kerül. Mert gondoljátok el, kegyes és tudós olvasóim, minő szerencsétlenség történ vala, ha becses tudományomat előttetek mind egy cseppig ki nem önthetem ; s azon sohajtással kellett volna meghalnom, mellyel ama bolognai professzornak : *hajh, mi sok jó vész el együtt velem !*

De valljátok is meg lelketekre, hogy velejére nézve majd semmit sem különbözik, akarminő szín alatt fogadtassék valami szerzemény. Ha magam szavaival mondanám, nem fognátok hinni ! de La Bruyère állította, hogy nincs egy ember is, ki magát a mellette állónál bölcsőbbnek ne vélné ; s a szerénység csak az a jó tulajdon, mely szerént dicséreteket osztogatunk ugyan másnak ; de úgy, mint koldusnak az alamizsnát, azon belső titkos meggyőződéssel, hogy a magasztaltatott személy mégis kisebb, mint a magasztaló. Ha ez így van, s talán így is van nem ritkán ; s ha a cselekedet becsét egyedül annak rúgója határozza meg : úgy hír és gyalázat az embereknél mind egy kútfőből forr ; s az író vagy akarki is, ki egy vagy más alakban a közönség előtt jelen meg, bizonyos lehet benne, hogy mind tapsolói, mind kisüvöltői kevés különbséggel ugyanazon érzésekkel vagynak eránta, azaz hogy őtet sziveikben kevésre becsülik.

Nem akarjátok hinni ? Nem hihetjük, felelitek ; mert a tapasztalás egyebet tanít. Mert vagynak nagy írók, kik színetlen örömmel fogadtattak, s vagynak emberek, kik másokat magokon felül nagy messzeségben állani hisznek és vallanak. — Engedelmet

uraim! ti közönségesen szólotok. De én, ha íróról van szó, csak tudós publikumról beszéllek; s bármint fogtok is haragudni, de a tudósoknál, midőn egy másíknak vagy harmadíknak érdeme forog fenn, a *Vallomás* és *Hít* többnyire két különbözı dolog.

Jól tudom, hogy midőn így tapsaitokat és süvöltéseiteket jó előre mintegy megvetéssel illetem: csak haragotokat gerjesztem azáltal. De híjában! Nyomatatóm-nak haszna így hozta magával. Ó saját kárán tanulta meg, miképpen ti csak kétféle könyveket méltóztattok figyelemre: amelyek tudnillik benneteket vagy magasztalnak, vagy bántanak.

Sokféle okok határozzák meg azokat, kik esztendeiket (vagy csak óráikat) könyvszerzésre fordítják. Vagynak, kik azt álmodják, hogy ha mécseiket véka alá rejtendik, az egész emberi nemzet fog kipótolhatatlan kárt szenvedni: ezek a kozmopoliták; mások a szomszéd népeket fényleni látván, erősen hiszik, hogy hazájokban csak úgy csilloghat hasonló fény, ha ők azt halhatatlan műveikkel meggazdagítják: ezek neveztetnek patriotáknak; némelyek írnek, nem tudván mit és miért: ezeket genie névvel tisztelik; sokan írnek pénzért: ezek a céhbeliék; akiket egy jó ebéd vagy a hipochondria teszen szerzőkké, kontároknak csúfoltatnak.

Engem ami illet — ti tudjátok, hogy embernek magáról szóllani (jól vagy roszul), mindég csalhatatlan jele az önszeretetnek. De ha száz író társaim közül kilencvenkilenc és egy senkit nem szeret és senkit nem becsül magán kívül: ki csudálhatja, ha velem is valami emberi dolog történhet? Én tehát gyenge ifjúságom olta természetől nagy vonattatást érzettem az auktorságra. Úgy véltem (s nem igazán-e?) hogy halhatatlanságot nyomtatott művek által könnyebb

szerezni, mint Léroszi tettekkel, s a nyomóprés birto-
kosait elejétől fogva különös tisztelettel kalapoltam
meg. S égvén a kívánságtól sajtóik alá minél hama-
rabb valamit teríthetnem, mindenről, ami ébren vagy
álomban, bennem vagy kivülem megtörtént, írogatni
kezdettem. De, fájdalom! engem a humor gyakorta
megszáll, s így lőn, hogy írásaimban állandó princi-
piumokat nem követheték. Most egy bizonyos
gondolatba szerelmesb voltam, mint Belurgerius a
maga Homérjába: majd éppen az ellenkezőjét választ-
tottam zsinórmértékül. Volt idő, midőn a régiket
imádva tiszteltem: s ismét más, midőn. Sokratesben
csak egy kávéházi csevegőt, s Camillban csak egy
guerillas kapitányt találtam. Itt egy vidám órában
mindent hittem: ott egy setét pillanatban minden-
ről kételkedtem. Szóval írásomnak minden lapja úgy
állott a másik után: mint két ellenkező prókatori
allegátió; vagy mint valamely eklektika filozófiának sza-
kaszai. Semmisem! így vigasztalám magamat. Öt-
száz évek után támadhat egy kommentátor, ki egy
példányomat könyvtárának pora közt megtalálja;
s erősen feltévé, hogy a félezred előtt élt író nem
hibázhatott: zsidó és görög, arab és deák literatúrát
kényszerítésbe hoz, csak hogy engemet magammal
megegyeztethessen. Jön egy másik, ki mindezen
egyeztetéseket a semmiségbe visszacáfolja, s elvégre
győzedelmesen így kiált fel: »Etcet. etcet. De hol is
vagyon az megírva, hogy az ember mindaddig míg ő
ember marad, egyforma tárgyokról mindég egyformán
akarjon érezni és gondolkozni? S bár próbálja valaki,
ha történet, környülmény, kedv, szerencse, kor s száz
meg száz egyéb, aminek az élet minden pillanatára
befolyása van, meg fogják-e azt engedni? *Tulpig
emberséges ember!* gondolod magadban szomszédod-

ról, ha kölcsön pénzt adott: *a semmirekellő uzsorás!* így szitkozódik ellene, midőn visszakéri. S nem így történik-e minden egyéb dolgokban is? Így leszen, hogy szép és rút, nagy és kicsiny, egyező és ellenkező többnyire csak a pillantat színéből, alakjából, s temperamentumából folynak ki; s az úgynevezett *konzekvens* bölcsek inkábbára csak azért érdemlették e nevet, mert amit a jó és rossz kedv szeszzenéséből egyszer kimondottak, későbbben visszamondani szégyenlették.«

A tapasztalás, jámbor tudós olvasóim! nagy mester. S ezen nagy mester útmutatásainál fogva ezen kommentátornál sokkal bizonyosabb forrást fedezhetnék fel, honnan az írói egyenetlenségek erednek. Sokat hánykódtam magamban, ha azt nyilvánvalóvá teyem-e? Egyfelől félttem az én tudós író társaimtól, hogy az eleusisi titkokat megsértéssel fognak vádolni: de másfelől kénytelen vagyok azon, (a német föld tudományos fiaival köz) gyengeségemet megvallani, mely szerént azt, ami nyelvemre jön, el nem mondanom, és azt, ami tollam alá jön, le nem írnom lehetetlen. Mi írók, tehát, elfáradunk mindég saját fejünkkel gondolkozni; s hogy a valót fenekestől feltálaljam, vagynak nehányan közöttünk, kik ezen terhes foglalatosságot, (agyvelőgyúladástól rettegván) soha sem is próbálták. Mit cselekszünk azért? Semmit nem egyebet, hanem amit a golkondai királynénak éneklője nagy, de (a mondottak szerént) nem szokatlan bölcseséggel cselekedett: *egyedül író tollunkra bízunk a munkát.* Ki nem tudja, hogy a szegény tollnak, minekutána a lúd szárnyából kitépett, többé feje nincsen? Hogy tehát még is kötelessége beteljék, s a könyvszerzőnek kegyetlen fogaitól s asztalba verő markától megszabaduljon: iminnen és amonnan más különböző fejektől,

azaz különböző s nem ritkán ellenkező írásokból és hallomásokból kölcsönözi a gazdát halhatatlanító sorokat. S ha sok istentelen recenzens ezt meggondolná: mindjárt nem kívánna könyveinkben sem nagyobb megegyezést, sem több logikai összefüggést, sem (ami még legigazságtalanabb) filológiai s grammatikális ismérteket. Általlátná, hogy a szegény toll nemcsak gyalázatot nem érdemel, sőt dicséretet. Mert hány embert nem juttat ő ilyen módon naponként tűrhető ebédre, s időnként egy-egy új kaputrokra? Én részemről az ilyen tollakat a régi és új világ csudatevő pálcáival hasonlítom össze; s a római példabeszédből vett kifejezéssel *virgula divinának* szoktam nevezni. De sokáig függőben valék: melyik legyen azon csudatevő pálcák közül hasonlításomra legalkalmasb; a Minerva pálcája-e, vagy a Merkúré, vagy a Círcée, vagy éppen az Aymar Jakabé? Sok fontolgatás után a Circe vesszejében nyugvám meg, mivel annak ereje az *általváltoztatásban* állott. Mert ítéljetek meg, ha nem hasonlóúl munkálódnak-e a mi tollaink, midőn másoknak gondolatjaikat, írásaikat, vagy tanításaikat néhány húzásokkal úgy *általváltoztatják*, hogy azokat eredeti művek gyanánt bocsáthatjuk közre; s leggyakrabban oly mesteri móddal, hogy azok, akiktől kölcsönöztettek, kincsekért sem vallanak többé magokéinak? Sokszor hallottam, tudós olvasók, hogy a hipochondria profétává teszi az embert. S azért van, hogy én a recenzens urakat többnyire hipochondriában sínleni gyanítom. Mert hogyan találnák ki különben, mely kútforrásból forrottak legyen a mi ily szépen *általváltoztatott* műveink? S ezen oknál fogva, ^vnehogy a recensensi toll hasonlatosság nélkül maradjon, nem lenne rossz azt az Aymar Jakab pálcácskájához hasonlítani; mely tudnillik, a maga különös tehetsége

által mindennemű *tolvajságokat* felfedezhetett. Ne véljétek pedig ezen hasonlításokat hiábanvalóknak lenni. Mert különben, mondjátok meg: mi, némely írók, mi hasznát vennők *némelykori* olvasgatásunknak, ha azt ily fontos dolgokra nem fordíthatnók?

Azonban, akarmennyit vizsgálódjam erre és amarra, mégis (egyenes lélekkel vallom meg), az ohajtott halhatatlanság elnyerése felől szinte-szinte kétségbe kell esnem. És ennek oka? Ennek oka, jámbor tudós olvasóim! nem egyéb, hanem az én falusi lakásom.

Van egy ismeretes, szélesen uralkodó istenné, kit a szabók *módinak*, a nagyvilág fiai pedig és némely írók *tónusnak* neveznek. Ki nem hallotta, hogy ezen módi és tónus, valamint a frakknak szabásaiban, úgy a könyvszerzés módjaiban is vas, vagy ha talán jobban tudjátok, aranypálcával uralkodik? Egy olyan író, ki magának és művének fényt és keletet akar szerezni, elmúlhatatlanul kénytelen tudni, hogy a tudománynak és könyvírásnak micsóda formái, vagyis évszakaszonként kedvességben. Másoktól hallottam, miképp némelykor csak a szépnem számára szabad tudni és írni; s mindent amit tudsz és írsz, egy parányi fedélben kell öszveszorítanod. Majd a fedelet jóval nagyobbra kell kivonni; s ha a parányi fedél alatt a metafizikát is szentimentális regében kellett előadnod: most a józsefnapi vendégséget is tudós értekezésben fogod kimagyarázni. Bizonyos időben ne beszélj a hazafiúságon s azt illető tárgyakon kívül semmiről: s ha sokszor megtörtént is, hogy az egész dolog (nevét s némely üres kifejezéseket kivévén), előtted ismeretlen, ne essél kétségbe; mert jó szándékos tudomány helyett szolgálj. Midőn a sor arra jön, parányi ember maradsz, hacsak valakit kemény csapásokkal viadalra nem kényszerítesz. Máskor ellen-

ben, minden embert levett kalappal kell köszöntened ; s ilyenkor van ideje, hogy magad is mindenféle gondolat és érzés nélkül papirosra hullatott sonettóidat, s akarmi más névvel nevezendő versezeteidet bátran felállítsad. S én ezt legszerencsésebb s egyszersmind legszükségesebb időszakasznak vélem. Mert különben miként üresednének ki szekrényeink, melyek versdarabokkal naponként gazdagon telnek meg? Mi írók, valahányszor a tudományos tárgyakból kifogyunk, mindannyiszor versírásra fordítjuk napjainkat. Azt mondják a dologhoz értők, hogy a tudomány országának végetlen határai vagynak ; s hogyan történik mégis, hogy nekünk ez a végetlen határ oly gyakran szűkké válik? Ez, úgy vélem, valamely pszichológusnak vizsgálódását megérdemlené.

Szerencsés író, ki a fővárosban magának hacsak egy félig vizes, és kétharmadnyira setét kamarácskát is árendálhat! Őelőtte nyitva állanak a tiszteltek és halhatatlanságnak kapui. De én csak a módi különböző változásait sem számlálhatom tökéletesen előtökbe, annyival inkább annak mindenkori rendszabásaihoz magamat nem alkalmaztathatom. Tedd hozzá, hogy mindemellett is ellentállhatatlan kívánsággal (nem mondom dühösséggel) ragadtatom a könyvszerzésre ; s nincsen-e elég okom a sors ellen panaszolkodni? Jól mondja a példabeszéd : egy baltörténet sem jön egyedül. S íme a falusi lakás a módival való ismeretlenségen felül, még azon mentésegektől is megfoszt, melyekkel a városi író oly nagy haszonnal élhet előbeszédében. Mert ötet vagy a könyváros sürgette a beállandó pesti vásár miatt ; vagy barátainak nem állhatott ellent ; vagy éppen valamely nagy rangú mecénás parancsolatainak kellett engednie. Hiányos tehát a munka? Ő maga azt sokkal

jobban érzette mint ti, s minden hiányt bőven ki fogott volna pótolni, csak a mondottak közül valamelyik ne történjék. De én? Jól értitek tudós olvasóim, hogy én mindezen kifogásokat lelkiismeretsértés nélkül nem használhatom. Életemben a könyváros urak közül nem ismertem másokat azokon kívül, kik a tudománynak kincseit gyalultatlan deszkákon tégladarabokkal nehezítik le, nehogy a tiszteletlen déli szél úgy bánjon velek, mint a cúmai falevelekkel. Ezek pedig annyira értik az ismeretes *nonumque prematur in annum*nak szükséges voltát, hogy még egy könyvszerzőt sem kényszerítettek soha is sietni. *Barátok* pedig és *mecénás*? Ó, mi csak barátom uramnak csúfoljuk egymást; a *mecénás* nevet pedig egyedül a ti ellenek panaszolkodó előbeszédeitekből ismerjük! De bibliotékák itt közel nincsenek. Igazatok van, uraim, ez nagy mentség! Csak egy van, amitől rettegek. Könnyen eszébe jöhetne valakinek az a kérdés: jámbor, és ha szolgálatodra az egész alexandriai könyvház még egyszer megújúlna is, mi hasznát fognád vehetni? Valljuk meg tudós íróársaim! hogy egy ily emberszeretet nélkül való kérdés sokunkat nem kicsiny zavarodásba hozhatna.

Mégsem tagadhatjátok, hogy némelykor nekem is lehetnek oly nehézségeim, melyeket egy közellevő könyvtáron kívül semmi más meg nem könnyíthetne. Már iskolás éveimben (hogy csak azt említsem) nagyon gyötrődtem, valahányszor a kezemen forgott könyvekben kettős *kérdésgjegyeket* és kettős s gyakran hármas *felkiáltásjegyeket* szemléltem. Sokszor a kérdés jegye a felkiáltásával párosítva volt: nem ritkán egy vagy több egyenes húzások következtek utánok. Én az ilyeket a hieroglifi titkok közül valóknak sejdítgettem; s nem minden jelenség nélkül, mély

bölcséséget véltem alattok feküdni. Be boldog volnál, ha te az ilyeneket érthetnéd! így epedtem. S nem volt aki fáklyát gyújtson a setétben. Nem egy diplomatikus, midőn már szinte kétség között akarta tisztán maradt papirosát öszvetépni, még egyszer könyvespolca felé nyúlt, s a nagyapjáról reászállott három kémiai könyv közül az egyiknek mutatójában talált vígasztalást. Nem történhetett vala-e így velem is? De ezen temérdek könyvszükségben egyedül csak úgynevezett geniek tudnának magokon segíteni. Mivel nekik, úgy mondják a dologhoz értők, meg van engedve, hogy semmit nem tanulván, mindent tudhassanak. Én azt hiszem, hogy ezeknek az uraknak, mint hajdan ama világszerte híres Petrus Aponensisnek, bizonyos *familiáris spiritusokkal* van társalkodások. Másként hogyan is lenne lehetséges, hogy ők csak egy gondolatra most dalt, majd drámát, ismét demosthenesi beszédeket, vagy éppen egy filozófi recenziót . . . gombai mind könnyűséggel mind szaporasággal természetnek? S merje bár valaki ellenek Aristotelest vagy Horácot, s Isten tudja még kit? felhozni; szemöldöket hunyorítanak, mint Zsigmond császár, s ezt kiáltják: *Isti lurcones.* — — Nekünk, azaz, nekem és nektek, nincs más mód, hanem vagy tudatlanságban maradni, vagy pedig rettentő fejtörésekkel egy oly hipotézist kigondolni, melyet utoljára is valamely custos úr, csak egy könyvtáblát felemelvén, kőhalommá döntend. S ezen veszedelemnek ellenére is, lehetetlen, hogy az említett jegyek és húzások eránt tett felfedezéseimet a tudós világgal ne közöljem. Lesznek, kik ezáltal az enyéimhez hasonló lélekhánykódásoktól szabadúlnak meg; s a felfedezőnek fejére, hacsak gondolatban is, áldást ohajtanak.

Kívánsz valamely veszekedő írásban, recenzióban s több effélékben ellenfeleden egy éles és igen elmés csípést vagy szelést (vagy aminek nevezni akarod) ejteni? Tedd a kérdés jegyét kétszer egymás után; s tapasztalni fogod, hogy minden más névvel nevezendő lelki vagy testi eszközök nélkül csudát tevé. Ha meg akarod olvasódat rázkódtatni és semmi alkalmas gondolat nem jön tollad végére, kétszered a felkiáltás jegyét, a következő sorban pedig háromszorozd. Számtalan ódákat olvastam, melyek ezen mesterség nélkül szárazabbak voltak az ezópuszi meséknél. Várj csak, mondá az író; s mély bölcseséggel elszórván a kívánt jegyeket sorai közt, pindari és horáci ódákká képzelte azokat. A kritikának szava többé a sok felkiáltás miatt nem zenghetett. A kérdés jegyét a felkiáltásával, úgy vélem, akkor legnagyobb haszonnal párosíthatod, ha valamit meg akarván mutatni, minden erősségeidből egyszerre kifogytál. Ilyenkor az említett fortély akarmely eredeti oklevélnél is jobb szolgálatot teend. A húzások pedig — oh, a húzások mindenek felett vagynak! Nem tudsz többé gondolatot tömni soraidba? Nem szükség elakadnod. Egy vagy két húzás négyannyi gondolatnak helyét is kipótolhatja. Megbecsülhetetlen mesterség kivált drámaírónak. Hány szcénák maradnának enélkül üresen! Hány monológ változnék pusztá sétálássá és tobákszippantássá!! hány — — —!!! S nem igazság-e? Az olvasó csak gyönyörködjék és ítélgessen? Nem! Sőt ahol az árva írónak veleje kiszáradt, gondolkodjék ő maga; s tegyen valamit saját multságának eszközlésére. És éppen erre valók a húzások; s innen van az is, hogy mi írók gondolkodó, tudós olvasókat ohajtunk magunknak. Mert nem megbecsülhetetlen-e az oly olvasó: mint amilyen hall-

gató Diderot vala : ki előtt ha valamely középszerű művet olvastak fel, nekiereszkedett fantáziájának, s azt az ezer szépet, ezer külömbfélélt, amit ilyenkor gondola, tévedésből mindég az olvasás alatt levő munkára ruházta? Ó Phoibos Apollon, és te

— *pajzsrázó Zevsnek deli lyánya, komoly szűz!*

adatok minden küszködő könyvírónak ily érdemes olvasót ; s így nem lesz dicsőség és borostyán, melyre el ne juthassunk, csak húzásainkat jó helyre rakogassuk. S bár valamely nagytudományú hazafi ezen elrakogatásnak reguláit számunkra kifejtegetné! Felszámálhatatlan haszon fogna fáradozásából a nemzetre háramlani.

Ideje bevonnom a vitorlákat s hosszú csapongásaim után (melyek mindazáltal egyedül a ti hasznokat célozzák) a szükségeseket röviden elmondandom.

Mi pedig szükségesebb, mint az írónak a maga művét megdícsérni, s használatos voltát a világgal tudatni? Én ugyan, jól értvén, hogy minden könyvben legnehezebb az előbeszédet elkészíteni, (mert azt saját fejünkből vesszük, a könyvnek többi részét pedig ahonnan tetszik) legelébb is a sanyarúbb munkán akartam keresztülesni ; s így történt, hogy midőn ezeket írom, még tökéletesen el sem határoztam, ha a pesti magyar játékszín leendő virágzásáról fogok-e értekezni, vagy a négersklávokkal kereskedésről? De mindenesetre bizonyosokká teszek benneteket, tudós olvasóim, hogy mind a haza, mind az emberiség, mind a tudomány, mind a mesterségek és fabrikák hasznot veendenek írásomból. Nehogy pedig a gyönyörködés is hátramaradjon, némely toldalékokról már előre gondolkoztam, melyek újonnan talált játékk-

nemből, egy rézbe metszett arab medaillonból, s némely találós mesékből és rejtett szavakból fognak állani. S ily készület mellett, úgy vélem, eléggé büszke lehetek mind a dícséretalászását abbahagyni, mind a Zoilussal való pört (noha minden előbeszédi szokás ellen) elmellőzni. Ezen utólsót úgylis annak idejében világra jövő antikritikáimban bőven kipótolhatom. S ily rezerváta mellett, e sokféle hivatalos elvonattatásim közt nem kicsiny munkával összealkotott előbeszédemet be is rekesztem :

*Kit tőlem végy jó neven hív olvasó,
Hogy istentől néked adassék sok jó !*

Költ Dörgényfalván, böjtelő havának negyedik napján, Krisztus urunk születése után az ezernyolcszázhuszonharmadik esztendőben. *Dörgényfalvi Dörgény Andor.**

Az Élet és Literatura redactiója erősen feltette magában, hogy minden darabnak, melyet a publikum elébe ad, recenzeáltatni kell ; s ezen principium következtében a feljebbi lapokon álló előbeszéddel bajlódás az alólirt rec. kötelességévé tétetett. Rec. előtt ugyan nem egészen ismeretlen a könyvvizsgálásnak hajbakapó mestersége : de most az egyszer megvallja, hogy a nevezett előbeszédén minden tudománya elakadt ; mivel

* A nagyérdemű D. Andor úr kevés napokkal azután hogy előbeszédét elvégzé, különös szerencse által oly polcra emeltetett, melyen a magyar literatúrával foglalkozást többé magához méltónak nem ismeri. Ez idő oltá úri becses torka és ajakai annyira elkényvesedtek, hogy a magyar szót is csak kénytelenségből s csak tördelve ejti, nekiszokván a német nyelvnek, melynek gyöngéded lágy voltáról V. Károl császár és Lemuel Gulliver (ama világszerie híres utazó) oly ragyogó bizonyóságot tettek. Kérlettetik azért a nemes közönség, hogy az előbeszédben megígért munkának megjelenése felől kétségbe esni ne terheltekk.

A Redactió

még soha életében előbeszédet nem recenzeált. Ha valami meghatározott, például poétai művről kell ítéletet mondani: voltak Aristotelestől és Horáctól fogva száz meg száz nagyok, kiknek teóriáikról minden parányi kritikus mértéket vehet. De teóriát az előbeszédekről még senki nem írt; s a maga fejéből teremteni egyet, arra recenzensnek sem kedve nincsen, sem tehetsége. Azt is mondják, hogy recenzeálni csak annak lehet, aki vagy auktor már a felvett nemben, vagy legalább az lehetne. Rec. pedig még előbeszédet soha nem írt; írni nem is készült; annál fogva azt sem tudhatja, ha írni tehetségében állana-e? Figyelmet érdemel az is, hogy D. úr, az előbeszéd végén máris antikritikát emleget. Rec. pedig már annyira beléjök únt a literátori kakasviadalmakba, hogy újakat meg újakat a maga nyakára perelni nem akar. Nincs tehát egyéb hátra hanem hogy egyfelől a tudós redaktiót megkérje, hogy hacsak ezen egy esetben is engedje a nemes közönséget ne a recenzensi nagyítva-kicsinyítő, és kicsinyítve-nagyító üvegen keresztül, de saját szemeinél fogva látni és ítélni: másfelől pedig a szerző úrnak teljes szabadságot adjon, a maga írói érdeme felől azt és annyit, amit és amennyit akar, álmodnia.

Cselkői.

1823 (megj. 1826)

AZ ILIÁSZI PÖR

I

KÖLCSEY ÉS KAZINCZY LEVELEI SZEMERÉHEZ

I. Kölcsey Szemeréhez

Cseke, Februárius, 1823

Rövid ideig bírhatánk, téged, édes barátom! Siettél itt hagyni vidékünket, mely rossz útnál és magyar vendégszeretetnél egyebet nem mutathatott. Számlálásom szerint már Pesten fogsz lenni, hogy élj literatúránknak s pöreidnek.

Szerencsés vagyok, hogy nekem is adott az ég egy prókátor barátot. Csudálsz? De tudd meg, hogy embernek, miolta a *lopás* szó a lexikonokban helyt fogott, nem volt inkább prókátorra szüksége mint nekem. Nagy dolog mondod, talán, ami fennforog. Amint veszed. Tőlem sem pénzt nem lopott senki, sem lovat, hanem valami olyat, ami, ha dicsőséget nem nyújtott volna is, legalább a jövő recenzióknak villámait reám fogta volna mennydörgeni. S minthogy minden ember a maga bűneinek büntetését hordozni tartozik, örömet én sem akarnám,

hogy érettem más lakoljon. Ezekből érteni fogod, hogy a beszéd *Tudományos Gyűjtemény*be illő tárgyról foly: mert ha irkáló irkálóval akar hajba kapni, vagy, ha úgy tetszik, ököltre kelni, mire lehetne inkább a Gyűjteményeket használni mint arra? Mind jól van, mondd; de mit akarunk tehát tulajdonképpen? *Reponáltatni*, édes fiskális uram. De mibe? De mi köze a *Tudományos Gyűjtemény*nek a repozícióval s prókátorsággal? Íme, elmondom.

Surányban valék az én kedves Bay Gyurimnál. Az idő homályos volt, az utcák sárba süllyedtek el; s én jobb időt ohajtozva forgattam a kalendáriumot, ha nem mond-e napfényt a másik fertályba? Fogd e könyvet, mondá Gyuri; s *Nagy Ferencnek Homérját* nyújtá felém. Te tudod, hogy Homérból valaha én is fordítottam valamit: s kedvem jöve nézni, miben *külömböznünk* egymástól. Szegény Leibnitz! Hiában valál egyike a legnagyobbaknak. *A principium Indiscernibilium* nem fejle ki a te fejedből sok törés nélkül. És íme ezen fáradság nyert principiumot a Nagy Ferenc Homérja ha egészen semmivé nem tette is, de sok részben meggyengítette; mert a Nagy Ferenc és Kölcsey Ferenc Homérjoknak első könyve nagyon szűken ismertethetik meg egymástól. — Neked én még 1816-dikban megküldém Homéromnak elejét. Te azt Pécelen báró Prónay Sándor, gróf Mailáth János és professor Schedius urak előtt s később camerárius Vay Ábrahám úr előtt is Lasztócon felolvastad. 1817-ben Pesten Vitkovics, a Mese apja, s az én felejt-hetetlen Szedliczkym, kinek házánál szállva voltam, több ízben látták azt. Előtted történt az is, hogy 1817., a pünkösds-utáni napokban Lasztócon a mi rokon-barátunknak, Kazinczynak számára bepakoltatott, s Széphalomra vitetvén, onnan csak több napok után

tért vissza. S mikor én Lasztócot Pestért s Pestet Csekéért elhagyám, a te kezeid között maradt az. Képzeld már most a bámúlást, mely engem elfoga, midőn nálad maradt Homéromat egyszerre a Kazinczy által kiadatott Nagy Ferenci Homérban megpillantottam! Ki varázsolt téged ide? fel-sikolték; s akaratom ellen a *plagiáriusok* jutottak eszembe.

De mit tegyünk? Nagy Ferenc már nincs többé; s képzeld, minő bajban lehet egy megsértett bötű-mázoló, midőn nem tudja, kin öntse ki bosszúját. Kiszakasztani az enyémekeknek ismert sorokat, s papirosostól együtt zsebembe dugni s haza vinni: ezt gondolám hirtelen; mivel úgysis az erőszakkal elvett jószágot esztendő alatt vissza lehet foglalni. De ötszáz exemplár, mondá Gyuri. — Jaj nekem! Hiában: a bűn büntetetlen nem marad. Midőn én veled együtt Patakon valék egykor, s Nagyot meglátogatók: kértük, hogy olvassa fel készülő Homérjának némely helyeit. Hallottuk akkor a *Kalliope* kezdetű iliászi fordítást, amely név már most eltűnt; hallottuk a Pandarus nyilazását zengő sorokat: S tisztelendő úr, mondtam, ez jó *franciául* van fordítva. Elnyelé a jegyzést akkor; de ki tudja, ha nem bosszúállás gyanánt gondolta-e ki a történetet, hogy parányi javamtól megfosszon? Megvallom, sugallotta egy gonosz lélek, hagynám rajta az elrabolt sorokat, hogy recenzensi leckéket ő vegyen értek, ne én. De nyugalom a boldogútnak! *visszaveszem* a magamét: enyém legyen a baj.

Kérlek tehát, édes prókátor barátom, hogy nálad maradt fordításomat a Nagyéval összevetvén, jeleld ki az övéből az enyémekeket; s a Tudományos Gyűjtemény publikuma előtt adasd vissza fordítójoknak! Mert ha

kirabolttatni kínos, még kínosabb lenne egykor kiraboltnak trombitáltatni: ha sajátomért azt kiáltaná valaki: Csóka, el a páváktól — vissza sergedhez!

2. Kazinczy Szemeréhez

Széphalom, március, 1823

Kedves volt nekem az uramöcsém levelét venni, kedves a Kölcseyét is, s ez felől, ki egyetlen a maga nemében, megint tudni valamit. — *Repozíciót kíván*, s a legnagyobb igazsággal; én leszek tanúja. — Tudja uram öcsém, hogy én az ő Iliásza első könyvét magamnak leírtam volt; mutatám azt V. Nagy Ferencnek, s azért mutatám, hogy *használja*, tudnillik, hogy *kövesse az ott mutatott példát*. V. Nagy annyira érzé a Kölcsey dolgozása érdemét, hogy a maga fordítását a Kölcseyének feláldozta, s készebb volt nem a magáét adni, csak hogy Homéért jobban adhassa. Én V. Nagyban becsülöm ezt a szép érzést. Más fordító a más szép helyeinek nem áldozta volna fel a maga nem szép helyeit. *Plagiárius* egyikünk sem szeretne lenni; de valamint minden regula alatt van kifogás, úgy ebben is. Bizonyos tekintetben minden később író plagiáriusa az őtet korban megelőzteknek

3. Kölcsey Szemeréhez

Cseke, április, 1823

Ami a Kazinczy levelét illeti, nem akarok reá glosszákat csinálni. Elég az, hogy igazságomat meg-

ismeri: de amit V. Nagynak mentségére mond, az legalább egy kis mosolygást érdemel.

Soha még életemben nem hallottam a *plágiumot* szép érzés következésének neveztetni. Így a *Nachdruck*-ot is lehetne menteni a közhaszon és a kultúra terjedése eránt való nagy buzgósággal. Köszönöm az ilyen szép érzést, az ilyen buzgóságot, de csak úgy, mint az amerikai nép a spanyolt t . . . knek* ember-szeretetöket, kik a szerencsétlen nemzetséget vér és kín által igyekeztek kényszeríteni az ü . . . re.**

Egyéberánt *plán*umodban, hogy az én leveletem a *Kazinczyé mellett kiadd, s magad a kulisszák mellé vonulj — megegyezem*. Csak arra kérlek, hogy tegyed ezt minél hamarabb, és a Tudományos Gyűjteményben!

4. Kazinczy Szemeréhez

Széphalom, március, 1823

Készen álla válaszom az Iliász tolvajságaira, s magam akarám azt általadni, hogy szóval még bővebben magyarázhassam a titkot. — Kölcsey meg van lopva; de Vályi Nagy és az ő maradékai kímélést kívánnak, parancsolnak. — — V. Nagy mutatá nekem több ízben, amit dolgozott, s én azzal ugyan nem igen valék megelégedve. Húsz sort sem olvastam el dolgozásából. Jobbnak láttam, mutatni neki a Kölcsey fordítását, melyből nálam az egész első ének le vala másolva, és azon kevés helyeket, amit én

* *Ti. térítőknek* (így áll, kiírva a gyűjteményes kiadásban, 1842. III. köt. 167. l.)

** *Ti. üdvességre* (ld. előbb). *Formailag eltérő alakok — a levelezés megfelelő helyén* (itt csak *térítők* és *üdvességre* alakok állanak).

fordítottam. V. Nagy eléggé nemeslelkű ember volt megvallani, hogy mind a Kölcsey fordítása, mind az a kevés, amit én mertem, jobb, mint, az övé, s ami jót Kölcseynél s nálam talált, általvevé, nem mint tolvaj, hanem mint az, aki nem szégyenel mástól is venni, csakhogy dolgozása nyerjen. Plagiáriusnak vennénk-e őtet, ha a Kölcseyé ki volna már adva? Én Sallustban Szentgyörgyi Gellértet még dicsekedve követtem ahol lehetett. Legjobbnek látnám tehát, ha az Iliász meglopdosott első könyvét a *Hébének* adnánk, úgy, hogy a tituláris pagina hátulsó tiszta felén akar uram öcsém, akar én, akar Igaz elmondanánk, hogy azt Kölcsey 1813. fordította, elébb mint, V. Nagy, s én adtam V. Nagynak, ez pedig annyira javallá a Kölcsey módját, hogy azt a feljebb említett okoknál fogva nem átallá elfogadni. Tegye uram öcsém, amit az igazság, egy megholt barátunk emlékezete s egy élő barátunk becsülete kíván, szabadon s nemes lélekkel!

5. Kazinczy Szemeréhez

Széphalom, május, 1823

Hála istennek, még eddig semmit sem íra uram öcsém a *Tudományos Gyűjteményben* V. Nagy ellen Kölcsey mellett! Tetszik-e tanácsom?

Cseke, május, 1823

Kazinczynak újabbi levelére azt kell mondanom, hogy ő egy kicsinyt tétovázni látszik. Megvallja, hogy meg vagyok lopva, de meg nem szűnik a lopást a V. Nagy széplelkűségéből magyarázni. Többek közt így is szól: *Plagiáriusnak vennénk-e őtet, ha a Kölcseyé ki volna már adva? Én Sallustban Szentgyörgyi Gellértet dicsekedve követtem, ahol lehetett.*

De fel lehet-e azt tenni, hogy Kazinczy nem tudná: mi a *plágium*? Követni lehet, szabad; ennek a *plágiummal* semmi köze. Másnak egész munkáját vagy csaknémely helyeit a magam írásába szabad általtennem, csak hogy az auktort hűven megnevezzem: ezt kölcsönözésnek hívják, nem *plágiumnak*; de ha másnak egész munkáját, vagy némely helyeit, vagy csak föfödézéseit és gondolatjait is úgy viszem által a magam írásába, mint sajátomat — ez, édes barátom, és egyedül ez a *plágium*. A poétáknak a csupa reminiscenciát is keserűen felhányja a recenzens; s a *plágium* lenne megengedhető dolog? Megvallom én azt, hogy szép lélek jele a másét jobbnak ismerni a magáénál: de a más jobbnak ismert munkáját elsajátlani, eltulajdonítani — ez soha nem volt szép érzés jele.

Vályi Nagy csak úgy érdemel előttem mentséget, ha az eltulajdonítást nem tette. Mert nem lehetetlen feltennem, hogy azt a kiadó cselekedte. S ezt én mondhatom anélkül, hogy Kazinczyt igazságtalanul sérteném. Mert tudni, hogy a kiadott munkának eleje tőlem vétetett; azt deklarálni az előbeszédben, hogy ezen Vályi Nagy próbája nem jó, azt ígérni, hogy a publikum későbbben s másoktól jobbat várhat;

Kölcseynek kezdését meg is nevezni; Szemerétől a Kölcsey fordítása közlése eránt levelet venni, s arra nem is válaszolni; a Vályi Nagy eltulajdonítását mégis nemcsak önként fel nem fődezni, de a fel-fődezésnek ennyire ellentállani: valld meg édes Palim, hogy mindez rám s írói böcsületemre nézve nem nagy kímélés.

És micsoda gondolat a *Hébére* való igazítás? A *Tudományos Gyűjteményt* minden magyar literatúrát kedvelő olvassa: s hanyadik olvassa pedig a *Hébét*? Osztán az én Homérom *Hébébe* való-e? Lehet-e azt filológiai és kritikai jegyzetek nélkül ezen régi színen közleni?

De tudom, mi bántja Kazinczyt. Az én hozzád írt dévajkodó levelem hangja, melyben ő, mint kiadó, érdekelte, bántja őtet. Ha igéri most ő magát a *Hébében* tudósítást tenni az esett eltulajdonítás felől: miért nem tette azt minden provokáció nélkül magában az általa kiadott munkában? Ennyit az igazság egyedül is kívánhatott, hogy a barátságot ne említsem.

Ha jobb az én Homérom (Kazinczy maga vallja azt) mint a V. Nagyé: miért tehát a megholt rosszabb verselőnek több kímélés, mint a jobb élőnek? Én láttassam-e eltulajdonítónak, ha egykoron megjelenendek, éspedig a Vályi Nagy tolvajának? Ez a gondolat, édes Palim, elszenvedhetetlen!

Ha ajándékon kérték volna el tőlem Homért, örömet odaadtam volna; s te tudod, hogy nem ez lett volna első munkám, amit elajándékoztam: de minekutána a harang felkötött, az egész dolog más ábrázatot vesz. Sokan tudják, mit kezdék; Kazinczy az előbeszédben maga is trombitálá azt: s a trombitált munka ne legyen egyéb, mint Vályi Nagy után firkált sorok?

Prókátornak hívtalak az ismeretes levélben ; most bírónak teszek. Meghatalmazlak, édes Szemerém, azt tenni, amit legjobbnak látsz. Kazinczy a Vályi Nagy részére sokkal inkább interesszálva van, mint az enyémmre. Én magam pedig, lehetetlen, hogy a magam részére interesszáltabb ne legyek : mint Vályi Nagy és Kazinczy részére. Tehát te légy a bíró, s tedd, amit akarsz. Én előre többé nem is akarom tudni, mit teendesz, csak akkor, midőn már megtéve leszen. S deklarálom, hogy akarmit teendesz, most és jövőendőben, jóváhagyom.

7. Kazinczy Szemeréhez

Széphalom, június, 1823

Ma veszem az uramöcsém kedves levelét, s azonnal felelek.

Félreértetni mindég keserves, sohasem inkább, mint mikor ezt azoknál látjuk, akiket a legszívesebb becsülés, barátság, hála érzésivel szeretünk. Nem azt ohajtám én, hogy Kölcsey a Vályi Nagy plagiáriusának tartassék : egyedül azt ohajtám, hogy Vályi Nagy *a mi barátunk, a megholt*, nevetségessé ne tétessék!

Kölcseynek nem javallja, amit én gondoltam, s hogy nem javallja, az engem nem bánt, sőt vallom, egy részben igaza van.

Homérnak első éneke *Hébébe* való-e? Erre ezt felelném : Mint a Gierusalemme liberatáé *Aurórába*. A *Tudományos Gyűjtemény* bizonyos tekintetekben több mint *Hébe* : bizonyos tekintetekben nekem nem látszik kevesebbnek *Hébében* állani, mint amott. A *Tudományos Gyűjteményben* sok szemet van : itt

virágok, csak virágok, ha néha talán alakotlanok, színetlenek, vagy illatlanok is.

Egyszóval, tegye uramöcsém, amit legjobbnak ítélt: adjon Kölcseynek teljes elégtételt, de a lopástól mentse meg Vályi Nagyot, s mondja tanítójáról, a szebb verselés pataki terjesztőjéről, az igen jó emberről, a szíves akaróról s igyekezőről, amit ő ennyi címmel kívánhat. Mondja, hogy Vályi Nagy a Kölcsey fordítását látta, s sok helyeken a Kölcseyét igen szerencsésnek találván, örömmel vette által sorait, ahogy a klasszikusok később fordítója a nyomtatott fordítás jobb helyeit általszedi, nem hogy lopjon, nem hogy a munkát restelli, hanem azért, mert őtet a mesterség szeretete, s nem hiúság vezérli. Valóban én a Szentgyörgyi Gellért Sallustjából sok helyeket átalvettem, nem rettegvén a plagiáriusi nevezetet, mert ami jó, minek azt helyéből kimozdítani, mert már más mondotta?

A mi Kölcseyneknek nagyon szíven a dolog, és így nyugtassa meg uramöcsém teljes mértékben. Nem hiszi uramöcsém, mennyire fájt nekem eddig is, hogy őtet erántam elhidegültnek képzelnem kelle, s íme ez a visszás történet őtet talán még távolabbra tolá tőlem. Kövessen el uramöcsém mindent, nagyon kérem, hogy Kölcsey ne bánja, hogy egykor barátom volt. Ez nekem fáj.

— Én a Vályi Nagy Homérját nyomtatás alá készítvén, belé nem tekinték a Kölcseyébe, mely akkor talán gróf Dessewffynél vala. S íme minden vétkem nélkül Kölcseynél lakolok. Kölcseynél!

8. KAZINCZY NYÍLT VÁLASZA

Kölcsey az «*Élet és Literatúra*» kötetében (Pest 1826. I. 265—275.) keserű dévajkodással panaszolja, hogy meg van lopva Vályi Nagy által, s oly tetemesnek nézi a szenvedett kárt, hogy amint ennek Íliaszát megpillantá, kísértetbe jöve, kitépni a két első ívet és azt mint sajátját felzsebelni. Fél, hogy plagiáriusa plagiáriusának tekintethetnék, s kéri Szemerét, hogy a kilopott helyeket gyűjtse egybe, s adja ki.

Mi könnyű vala most neki tenni le azt az «*Élet és Literatúra*» kötetében, ami a Vályi Nagy kezébe általam jutott; mert az életében, mint írásaiban nemes izlésű Szemere nem engede a nem szép kívánságnak. Úgy akiknek az affélékre gondjok van, látták volna, hogy Vályi Nagy a *Kölcsey* dolgozását — *meg nem lopta*; s *Kölcsey*nek legalább szerénységét fogtuk volna tisztelni. Az helyett jobbnak látá egy tiszteletes ember hamvait bolygatni, s az én őtet megszelídíteni törekedő leveleimet, nékem minden hírem nélkül, közre ereszteti; amit hogy a becsület érzése tilt, legalább Cicerónak Filippikáiból megtanulhatta volna. Szerencsére nékem ez a bántás magával hozza az elégtételt, mert az helyett, hogy leveleimért pirúlnom kellene, úgy hiszem, hogy velek kevélykedhetem.

Így magam eresztem ki itt a *Kölcsey* fordítását, egészen aszerint, ahogy az Vályi Nagynál volt, és minthogy abból *Kölcsey* nagyot csinál, azon jelentéssel, hogy ennél többet az ő *Iliászából* sem Vályi Nagy nem látá, sem én.

Ha szemeim meg nem csaltak, Vályi Nagy az ő versei közül egynél többet által nem vett (458. *Így*

szóllt esdekvén; ráhallgata Phoibos-Apollon); s ez oly tolvajság, melyért szót veszteni kár volt.

De ha Vályi Nagy akár ezért, akár némely kitételekért, akár a fordítás neméért s talán némely technikai fogásokért plagiáriusnak neveztethetnék: minek fogja magát Kölcsey nevezni, midőn az 529—531 sorokra emlékeztetem, melyeket tőlem veve által? vagy midőn arra, hogy az egymás mellé jutott, vagy egymás mellett álló vokálisokat a kiszöktetés vagy összeolvasztás által az én példám után csinálgatja egygyé? és hogy abban is általam van megelőzve, hogy a nagy karakterű, idegen, s annál inkább a régi írókat nem franciásan, a mi korunk színében, kell általhozni? Aki engem így lop meg, én azt nem vádjaimmal fogom terhelni, hanem örömmel fogadom javallását.

Igenis, hogy nyomtatásban megjelent fordítást írni ki, nem annyi, mint olyat, mely kezeken még nem forog. De vétek volt-e az, hogy a Kölcsey fordítása közöltetett Vályi Naggyal? vétek volt-e, hogy ő azt szem előtt tartotta? hogy a Vályi Nagyé hamarabb elkészült, hamarább megjelent? s a kiadó nem gyűjta-e annyi tömjént Kölcseynek, hogy ennek ugyan nem marada oka még többet kívánni?

Különben kérdés Kölcsey előtt sem lesz, ha Vályi Nagy érte-e görögül: azt pedig, hogy idegen segédre nem szorult, mutatja az egész költemény lefordítása, melynek csak első könyvét ismerte Kölcseytől. S bár még egy tizedig élhetett volna, hogy dolgozásainak adhatta volna meg azt a simítást, melyre, sőt csak a hézagok kipótolásaira is, rá nem ért. Nem akarunk semmit levonni a Kölcsey érdemeiből, de nem is hisszük, hogy szavunkat bántásnak végye, midőn kimondjuk, hogy, ha Vályi Nagy veve holmit

Kölcseytől, ez is vehet holmi mást Vályi Nagytól. Legalább ohajtjuk, hogy a szerecsenek (a szerecsen ebből leve: *Saracenus*; azt pedig Homér nem ismerte) angyalok, heroldok, fordításából kimaradjanak.

Ungvár-Németi nyilat pattanta Vályi Nagyra, mivel ez őtet megbántá — ha különben bántás az, ha valaki *ellenzés nélkül* nem javallhat valamit. Vályi Nagy igen érzékenyen vette a karcolást, s úgy vette volna, ha az mást ért volna is. De Ungvár-Németi most kiadá Herminének írt Ódáját, s a nemeslelkű ember felejté a bántást, örvendezve jövődölgeté, mi lesz egy tized múlva ez az öregetket maga megett hagyott ifjú. — A történet semmi összefüggésben nincs a Kölcsey perével; de elégtétellel tartoztam az olvasónak az általam okozott unalomért, s ohajtom, hogy az emlékeztessen mindnyájunkat, midőn hiúságunk oda akar elkapni, ami igazságtalan és nem szép.

3

SZEMERE ÉS KÖLCSEY FELELETEI

9. Szemere apologiája Kölcsey mellett

Legelső felléptem a publikum előtt azon védelem-írás vala, mely az «Arkádiai pör» alatt Kazinczy mellett a *Hazai Tudósítások* levelei között adtam világra. Észrevételeim mind Kazinczytól, mind a debreceniektől meglelégedéssel s néminemű helybenhagyással fogadtattak; s a védelmeztetettnek barátságát nyerék meg. Ezen szövetség indított később arra, hogy Somogyi Gedeont az Ellenmondolat által Kölcseymmel együtt megtámadjam. Filológiai volt

a versenygés; s grammatikai rendszabásnál fogva kelle válaszolnom; Quo te quisque casu rogat, responsio detur; s fustély volt kezemben a dévajkodás alatt, a példabeszéd intéseként. A pörlő felekezetek közül egyik sem volt kielégítve: mindenik *bélyegezve* érzé magát: és mégis, kebelembe nyúlva, menthetőnek érzésem tettemet; mert a közügyért heveskedtem, mert a barátság kötelességének érzései ragadtak el. Ezután következett az, hogy gróf Dessewffy, Kazinczynak Pápayról írt s az *Erdélyi Múzeumban* megjelent recenzióját az én munkám helyett vévén, a *Tudományos Gyűjteményben* ellenem kikölt; immoralitás vádjával terhelt; s a vád azonban Kazinczyt illette. Mit tettem volna akkor, mint revizor; s mit tettem mégis: publikumom az 1818-diki egyik kötetből nyilvánosságosan láthatja Mindezekre szükség vala visszatekintennem, hogy abban, amit előadandó vagyok, magamhoz hasonlatos maradhassak, s megérdemelhessem, amit emlékezetem mellé Kazinczy, Virág, Vitkovics és Kölcsey több ízben tettenek: a jót. Oly helyhezetben érzem magamat, mint Max Piccolomini Schillernél a fejedelem és atya között; s akár egyik, akár másik barátom győzzön a jelenvaló felfedezés által, a veszteség és fájdalom minden esetben engemet csapand. De, meg kell ítéltetnünk; — szólanom kötelesség.

Kölcsey meglopatva találá magát Íliászában Vályi Nagytól. Írt nekem, hogy a történetet a publikummal a *Tudományos Gyűjteményben* tudassam. Én a levelet megküldém Kazinczynak. Ő felelt: s a plágiomot igazolva; de a közlést *Hébére* utasítá. Ez Kölcseynek nem vala alkalmas. Kazinczy végre szabadságot engede, hogy a panaszlónak teljes mértékű elégtételt nyújthassak: s ezen engedelemnél fogva történt az,

hogy, minekutána Kölcsey közt és köztem egy folyó-írás kiadása meghatározott, a plágium tárgyában írt leveleket az *Élet és Literatura* számára fenntartot-
tam; hol azok a 265—275 lapokon megjelentek.

Kazinczy kiadá Kölcseynek első dolgozású fordí-
tását; s ezen tett alkalmat nyújt a publikumnak a
következő lajstrom hiteles voltáról ítéletet hozhatni.

Kölcseynél 21.* Zevsznak félve fiát, a messzelö-
vellő Apollont; *V. Nagynál: Zevsznak félve fiát,
a messzelövő Apollont. K.-nél. 43. Így szólt esdek-
vén, rá hallgata Phoibosz Apollon; V. N.-nál.
Így szólt esdekvén, ráhallgata Phoibosz Apollon. K.-nél
175: fognak tisztelni, kivált a gondviselő Zevsz;
V. N.-nál: fognak tisztelni, kivált a gondviselő Zevsz.
K.-nél 182. Khrüzéist tőlem mivel elveszi Phoibos
Apollon; V. N.-nál. Chrüzéiszt tőlem mivel elveszi
Phoibosz Apollon. K.-nél 290. Hogyha vitézlővé tették
örök istenek őtet; V. N.-nál: Hogyha vitézlővé
tették örök istenek őtet; K.-nél 300: Véled sem mással,
mert vészitek amit adátok; V. N.-nál: Sem veled és
mással, mert vészitek amit adátok. K.-nél 335. Aki
bocsát titeket Brizéis lyánynak okáért; V. N.-nál
336. Aki bocsát titeket Brizéis lyánynak okáért.
K.-nél 345. S sátorból kihozá Brizeist, a kellemes
arcút, S vinniek adá; V. N.-nál 346. Sátorból kihozá
Brizeiszt, a kellemes arcút, S vinni adá. K.-nél 463.
Így szólt esdekvén, rá hallgata Phoibosz Apollon;
V. N.-nál 457. Így szólt esdekvén, ráhallgata Phoibosz
Apollon. K.-nél 510. Szóval vagy művel, nekem a
kéresemet add meg! V. N.-nál 504. Szóval akár tettel,
nekem e kéresemet add meg. K.-nél. 528. Ámde te*

* Kölcseynek sorait a Minervában tett hibás számlálás szerint adom itt.
Kazinczy a 435-dik sor után hat kimaradt sort említ; azonban ott hézag
nincsen. [Szemere jegyzete]

most ismét térj vissza, hogy észre ne végyen Héra. V. N.-nál 522. *Úgy de te most ismét menj vissza, hogy észre ne végyen Héra.*

Ha ezen kimutatott sorok Kölcseynek reklamációját ellenmondhatatlanul igazolják: valóban, nem kevesbé erősítették panasza azon egyformaság által, melyet minden figyelmes olvasó észrevehet, s mely szerént az egész első éneken keresztül a Kölcsey mérész sajátosságai, hexameterének fordulatai, epithetonai, konstrukciói kisebb s nagyobb változással Vályi Nagynál visszazengenek. Íme némely szembetűnőbb példák: K. 19. *Feldúlhatni Priam várát, s haza boldogul érni.* V. N. 19. *Szétronthatni Priam várát s haza mennetek épen.* K. 24. 25. *Téged, öreg, többé ne találjalak öblös hajóknál, Vagy mostan maradót, vagy később visszajövendőt.* V. N. 25. 26. *Téged, öreg, ne találjalak én a görbe hajóknál, Vagy mint itt maradót, vagy majd ide visszajövendőt,* K. 30. *Óseim házoknál Argosban messze honától, V. N. 30, S míg nem házunkban Argószban messze honától.* K. 36. *Apollon fejedelmhez, kit szült széphaju Léto.* V. N. 36. *Isten Apollonnak, kit szült a széphaju Léto.* K. 37. 38. 39. *Hallj meg ezüst íves, te ki Khrúzát védeni szoktad S Killát, a jeleset, s Tenedosban hatalmmal igazgatsz, Sminthevs!* V. N. 37. 38. 39. *Hallj meg ezüstívű, ki körüljárász védeni Chrúzét, S isteni szép Killát, s Tenedoszba erőddel igazgatsz, Sminthevsz.* K. 49. *Rettenetes zengés hangzott az ezüstös idegből.* V. N. 49. *Rettenetes zúgás eredett az ezüstös idegből.* K. 50. *Öszvérekre rohant legelészer s vizsga kutyákra.* V. N. 50. *Öszvérekre rohant legelébb s gyors fajta kutyákra.* K. 52. *S szüntelen holtaknak sűrű máglyái lobogtak.* V. N. *S szüntelen az holtak sűrű farakásaik égtek.* K. 62. 63. — vagy papot avvagy Álomfejtőt is, mert Zevsz-

től jönnek az álmok. V. N. 62. 63. *papot avvagy Egy álmofejtőt, mert Zevsztől vagynak az álmok.* K. 64. Hogy megmondja, miért buzdúlt fel Phoibos Apollon. V. N. 64. *Hogy megmondja miért forr annyira Phoibosz Apollon.* K. 74. 75. Ó Akhilevsz, akarod, Zevsz kedvese, hogy bosszúját Fejtsem Apollonnak. V. N. 74. 75. *O Achilevsz, te hagyod, Zevsz kedvese, hogy megfejtsem Phoibosz bosszúját.* K. 83. Ó maga mellyében, de te szólj, megtartani fogsz-e. V. N. 83. *A maga mellyében, de te szólj, megtartasz-e engem.* K. 88. 89. 90. Senki is én élvém Rád, hogy erős kezeket nem téssen az öblös hajóknál. A Danaok közzül. V. N. 88. 89. 90. *Senki is én élvén — Rád terhes kezeit nem vetheti görbe hajóknál A Danaok közzül.* (Vers 101—104. Az egész fordulat s a hexameterek egymásbafonódása Kölcsseyé). — K. 128. Három s négyszeresen fizetünk, Zevsz ha egykor adandja. V. N. 128. 129. *Három s négyszeresen fizetünk, ha talán Zeüs egykor Adja.* K. 141. Mostan barna hajót a mély tengerre levonjunk. V. N. 141. *Most nosza barna hajót a nagy tengerre lehúzzunk.* K. 145. Ájás vagy pedig Idomenevs vagy az isteni Odysszevs. V. N. 146. *Ájász vagy pedig Idomenevsz, vagy a híres Odysszevsz* K. 148. Rá komoron nézvéje, így szól gyorslábu Akhillevsz. V. N. 148. *Rá komoran nézvén, felel a gyors lábas Achillevsz.* K. 169. 170. 171. Most Phthiába megyek, mert sokkal jobb lesz hazámba Görbe hajóimmal megtérnem, vélem, hogy itten Tiszteletlen lévém V. N. 169. 170. 171. *Most Fthiébe megyek, mert sokkal jobb nekem innét Görbe hajóimmal hazatérni, de úgy hiszem itten Becstelenül lévén . . .* K. 178. Hogyha vitéz vagy is, azt istenség adta tenéked. V. N. 178. *Hogyha nagyon vagy erős, azt istened adta tenéked.* K. 192. 193. Vagy pedig elcsendítse dühét s fékezze haragját. Addig, míg ezeket forgatja

szüvében, eszében. V. N. 192. 193. *Vagy szüntesse dühét és megzabolázza haragját. Amikor ő ezeket hányá szüvébe' s eszében.* K. 199. 200. *Megrettent Achilevsz, s megfordult s hirtelen ismert Pallas Athénára.* V. N. 199. 200. *Megrettent Achilevsz megfordult s ismeri mingyárt Pallasz Athénáját.* K. 206. *Néki viszont szólott istenné kékszemü Pallasz V. N. 206. Néki viszont szólott a kékszemü isteni Pallasz* K. 225—228. — *bírvád kutya-szemmel s szarvasi szívvel, Sem valaha a néppel felfegyverkezned az harcra, Sem görögöknek jobbjával soha lesre kimenned Nem mertél.* V. N. 225—228. *Te ki bírsz ebszemmel s szarvasi szívvel, Sem soha népünkkel felfegyverkezni csatára, Sem Danaok nemesbbszeivel még lesre kimenni Nem mertél.* K. 243. *Hullanak haldokván, te pedig benn szíved epeszted.* V. N. 243. *Haldokván elesik, te pedig benn lelked epeszted.* (Vers 233—244. Vályi Nagy nyomról nyomra kíséri Kölcseynek hexametereit; s ez legszembetünőbb a sorok általvitelében,) Vers. 236. *Nem zöldül ki, mivel...* Szó szerént K.-ből; 237. *A levelet s héjját.* K.-nél: *Héjját és leveleit* — A 239-ik és 241-dik vers általvitelei mint Kölcseynél. — — K. 245. *Mond Pélid, s ekkor pálcáját földre hajítá.* V. N. 245. *Mond vala Pelidesz s pálcáját földre hajítá.* K. 249. *Akinek ajkairól édesb hang foly vala méznél.* V. N. 249. *S őneki nyelvé-ről édesb hangzat folya méznél.* K. 251. *Holtanak el, kik elébb véle együtt nőttenek, éltek.* V. N. 251. *Elfogya kik régen együtt vele nőttenek, éltek.* K. 278. 279. — — *vetekedni királynak Ellene, mert soha még ily tisztet nem nyere sorstól.* V. N. 277. 278. — *Vetekedni királynak Ellene, mert soha még ily tisztnek részese nem lett.* K. 287. 288. *Ámde ezen ember akar mindennek lenni felette, S mindeneken úr lenni.* V. N. 287. 288. *Úgyde ez ember akar minden közt lenni legelső, Mindeneken*

fő lenni. K. 298. S mást mondok neked ím, de te jól elmédbe szorítsad. V. N. 297. *Mást mondok neked én, te pedig jól rejsd el eszedbe.* K. 301. Ámde egyebem mim még vagyon a gyors barna hajónál. V. N. 300. *Mást egyebet valamim vagyon a gyors barna hajónál.* K. 309. 310 Atrídes meg gyors gályát tengerre lehúza, S hús evezőt választá belé. V. N. 308. 309. *Atríd egybe sebes gályát tengerre lehúzott, Hús evezőst választá belé.* (323. 324. 326. ismét nyomban kíséri Kölcseyt.) K. 329. Myrmidonok sátorjaikhoz s gályájikig értek. V. N. 328. *Myrmidonok hadi sátorhoz s gályájához értek.* K. 330. 331. Őt pedig a sátor mellett a barna hajónál Ülve lelék. V. N. 329. 330. *Őt pedig a sátorba lelék a barna hajónál Ülni.* K. 340. 341. Rám szükség leszen a szörnyű veszedelmet elűzni Másokról. V. N. 341. 342. *Lenni reám szükség a rút veszedelmet elűzni Másokról.* K. 349. 350. Sírván, társaitól tüstént külön üle kiválva Ősz tenger partján. V. N. 349. 350. *Sírva barátjaitól tüstént külön ült vala, s elvált Ősz tenger partján.* K. 369. S Atrídnak kivevék Khrüzeist, a kellemes arcút. V. N. 369. *S elveszik Atrídnak Chrüzeiszt a kellemes arcút.* K. 393. Ámde te, hogyha tehetd, kelj védelmére fiadnak. V. N. 393. *Ugyde te, hogyha tehetd, kelj még kisegíteni fiadnak.* K. 402. 403. 404. Szólítván tüstént a Százkezüt a magos égre Kit nevez égi sereg Briarevsnek, s minden halandók Ájgájonnak . . . V. N. 402. 403. 404. *Gyorsan felhíván a Százkarut a nagy Olympra, Kit nevez istenség Briarevsznek, s mindenik ember Ájgájonnak.* K. 413. 414. Néki felelt azután Thétis sok könnyeket öntvén, Jaj, fiam, ó mert mért nevelélek búra kiszülvén. V. N. 413. 414. *Erre felelt azután Thétisz sok könnyeket öntvén, Jaj, fiam, ah, minék is nevelélek rosszra kiszülvén.* K. 424. — — s az istenek egybe követték. V. N. 424. — — s az istenek

egybe követték. (433. 440. nyomon kíséri K.-nek hexametereit). K. 461. Mostan is ismétlen nekem e kérésemet add meg. V. N. 455. *Most is azonképen nekem e kérésemet add meg.* K. 470. És hogy elégtének a combok, s a béleket ízlék. V. N. 464. *Igy, hogy elégették a combokat, s a belet ízlék.* K. 491. 492. Barna hajójokat ők ugyan a szárazra vonájak Fennt az homokra. V. N. 485. 486. *Barna hajójok, ezek mingyárt szárazra kihúzák, Fennt a homokra.* K. 503. És fölszálla korán a terjedt égre s Olympra, V. N. 497. *És felméne korán ő a magas égre s Olympra.* K. 515. 516. Adj Trójának erőt mindaddig, mígnem Akhívok Tisztelik én fiamat. V. N. 509. 510. *A Trószoknak erőt adj addig, mígnem Achívok Tisztelik én fiamat.* K. 533. Félbe sem is maradó ha mire én fogok inteni főmmel. V. N. 527. *Félbeszakadhatlan valamit fogok inteni főmmel.* K. 540. Székeikből atyjoknak elébe és senki sem is mert. V. N. 534. *Székekből atyjoknak elébe, de senkise merte.* K. 546. Véled mely isten, te csalárd, közlötte tanácsit. V. N. 540. *Mely isten, te ravasz, veled itt közlötte tanácsit.* K. 553. És ha mit illendő lesz tudnod senki bizonynyal V. N. 547. *Hogyha mit illendő meghallani, senki valóban.* K. 609. És mosolyogva fogá a kelyhet magzatja kezéből V. N. 596. *S a kelyhet mosolyogva vevé magzatja kezéből.*

Vétek van-e abban, hogy a Kölcsey birtokán elkövetett foglalás nyilvánosságossá tétetett? A *vox populi* azt mondja, hogy igenis. Rösler a maga újságleveleiben gáncsolva szólott felőle; s e gáncsolásban más több levelezőink is egyetértének. A jelen tárgy, — tanúul szólítom fel pesti literátorainkat! — már több évek oltá tudva volt; s Döbrentei az anekdoták között is érdeklötte azt. Nem természetes-e, hogy amit mások is tudtak és említettek, maga a legköze-

lebb álló fél is jónak lássa említeni? — — Az «Élet és Literatura» szerkesztése részenként és egészben, csaknem egyedül enyim és tulajdon magamé; tőlem függött tehát a leveleket felvenni vagy félretenni. Ide járul, hogy Vályi Nagy énnékem tanítóm volt; s hálám érzései elpalástolást parancsolhattak volna. Ezek szerint én vagyok a vétkes; s illő, hogy én bűnhődjem, s ne Kölcsey. S valóban eléggé meg vagyok büntetve, mert Kazinczytól oly kímélést tapasztalok erántam, melyet, legalább a jelen esetben, s társam mellett, elfogadnom lehetetlen. Pest, oct. 24. 1826.

10. Végző Kölcseytől

Az én Szemerém, a maga megbecsülhetetlen barátsága szerint, egy lajstromot közölt Vályi Nagy Iliásának első énekéből, s abból amit Kazinczy tőlem kiadott; s minekutána ezen lajstrom megcáfolhatatlanul bebizonyítja, hogy a Kazinczy által is úgynevezett tolvajság nem egyetlenegy sorból, hanem nagy számú sorokból, és az egésznek szelleméből áll: úgy vélem, nincs reá szükség, hogy Kazinczynak kikelése ellen magamat hosszasan védelmezzem. Kazinczy a közlés, s az én Szemerém a lajstromozás által oly karba tették a publikumot, hogy az ítélet a Vályi Nagy kiadója közt és köztem többé kétséges nem lehet. Ily helyezetben, a dologról értesített közönség előtt, a mindkettőnkől tisztelve szeretett, és méltó tartozással szeretett Szemerének karjain fordulok Kazinczyhoz, az én rokonomhoz, ifjúságom barátjához, a jelenkor és maradék vélekedését becsülő s becsülni tartozó íróhoz: ha most is azt véli-e, hogy rajtam sem Vályi Nagy, sem Vályi Nagy kiadója

semmi *írói* megbántást el nem követett, s az én reklamációm valóban igazságtalan? Hízlekedem magamnak azon reménységgel, hogy ezen kérdés hideg tagadást maga után nem vonand, mert midőn Kazinczy, kétségkívül feledékenységből, tagadja, hogy V. Nagy egy soromnál többet felvett volna, ugyanakkor megismeri, hogy fordításomat V. Nagy nemcsak látta, de *szem előtt is tartotta*. Kell-e magyarázni, hogy e szem előtt tartás egészen töretlen pályán mit jelent?

Kazinczy tölem három sort reklamál; s minden habozás nélkül vallom meg, hogy igaza van.* Az ő valóban gyönyörű három sorát, az eredetihez mért szorosság miatt kevésbé megváltoztatva, bátran beírtam kéziratomba, azon kéziratba, mely általam ki *nem* adatott, mely Kazinczyval barátságosan közöltetett, s mely, úgy hiszem nem a reklamált sorokon fundált szabadsággal, V. Nagynál kisebb nagyobb változással *egészen* felhasználtatott. Most midőn ő engemet azon három sorra emlékeztet, emlékeztetem én is őt azon baráti helyhezetre, melyben akkor egymáshoz állánk vala, s ez emlékeztetés után fogja-e kívánni Kazinczy, hogy előtte elpiruljak?

Minden kétségen túl Kazinczy vala első, ki (bár sokaknak ellenére) magánhangzókat kiszóktetni és egybeolvasztani kezdett volt. De ha őtet e példaadásban valaki követi, lehet-e ezen követést a Homéron elkövetett plágiumhoz csak távolról is hasonlítani?

* *Az I. ének 528—30. versei Kazinczynál:*

*Mondá, s barna szemöldjeivel hunyoríta Kronion,
S ambroziás haja fellebbent a Rettenetesnek
Homloka szent bércén, s megrendült a nagy Olümposz.*

Kölcseynél:

*Mond, és barna szemöldjeivel hunyoríta Krónion,
S ambroziás haja fellebbent volt a Fejedelmnek
Homloka szent bércén, s megrendíté vala Olümpot.*

Plagiáriusa vala-e Kazinczy Rádaynak, mert tőle mértékesen rímelni megtanult? Engedje meg a tiszteletre méltó férfiú, ha mondom, hogy ezen ellenvetést csak a fellobbant indulat láttathatá vele igazságosnak; engedje meg azt is, ha tagadnom kell, hogy tőle tanultam volna meg, mint legyen legjobb a régi írókat fordítanunk. Az ő (a magok nemében gazdag szépségekkel ragyogó) kilenc kötetei közt egy darab sincs azon szellemben fordítva, melyben Voss, s a hasonlók dolgoztak; nincsenek a Catilináriák is; s az idei *Hébében* megjelent pindarusi fordítás távol áll azon principiumoktól, melyek a németek után a Sallust előbeszédében közönségessé tettek. S nem tudja-e azt a mi Szemerénk, mint én, hogy midőn 1817-ben az én iliászi töredékem Kazinczynak általadatott, még akkor a Sallust előbeszédében álló principiumok Kazinczynak principiumai nem voltak?

S íme elmondám, amit Kazinczynak kikelésére felelnem kelle; de elmondám sok fájdalommal. Fáj nekem pörben lenni azzal a férfiúval, akinek igyekezetei, oly sok nálam jobbakat és erősebbeket, a Szép után lángra gerjesztettek; aki nyelvünk stilisztikájára tagadhatatlan és eltörülhetetlen befolyással munkálkodott; aki nekem ifjúságom reggelén a maga barátságát ajándékozta; s akinek ügyéért (az önérzés felmelegülésével mondom azt) én sokat szenvedtem. Azonban a megtörténtet meg nem törtéنتté senki nem teheti. Fellobbanása a hiba, elcsendesülése a helyrehozás. Megbántott ő engem? Im elégtételt vettem. Megbántottam én őtet? Bizonyosan elégtételt vett ő is. Kezemet nyújtom az engesztelésre; s literátori pályánk első bajnokáért kevesebbet tennem nem lehet.

1823—1826

SZEMERE SZONETTJEIRŐL

Midőn Petrarca a trobadúroktól eltanult szonettformát az olasz nyelvnek ajándékozta, jól tudta azt, hogy eme rímekkel gazdagon nem megáldott, de elárasztott nyelvnek poézise ezen szoroson kimért forma által semmit sem fog veszteni. S valóban az olasz költő a szonettnek korlátjai közt éppen oly könnyűséggel lebeghet, mint a görög epigrammatista a maga pentameterjein; s hány improvizátornak ajkairól, s minő sebes folyammal nem ömlik az előre el nem gondolt szonett s a nekünk nem kevésbé nehéz nyolcasrím? — Voltaire gyakran panaszkodott a francia nyelvnek szűkríműsége ellen, s irígyen mondogatta, hogy az olasz költő tíz rímet alkothat öszve, míg a párizsi Parnasszus lakója egyetlen egyet nagy munkával csikar fel lexikonaiból. Ugyanazért a francia verselők bölcsen öszvevonták a vitorlákat; és a szonettköltést már régen elhagyták. A német nyelv a rím szűk voltában a franciának semmit sem enged; a rímek durvaságára s monotóniájára nézve pedig azt messze felülhaladja. Bürgernek minden lelki erejét egy pontra szorítani, s a nyelv harmóniájának minden lehetséges forrásait megnyitnia kellett, hogy azokat a valóban szép szonetteket alkothassa. De hányat számlálhatunk, kik vele a pályát egyenlőleg futották? S ha egyedül a rímeket nézzük, van-e oly szerencsétlen olasz szonett, melynek rímeihez az

övéit csak távolról is lehetne hasonlítani? Vers-
 íróink jól tudják, hogy nyelvünk is a valóságos rímek-
 ben mely szegény! S ez az oka, amiért Rec. mindég
 csudálkozott, ha valaki a rímelgetés akadályait még
 azzal is kívánta halmozni, hogy gondolatait a szonett
 szűk rájárára feszítgette; s ami nem keveseken
 megtörtént, ahhoz (mint valamely prokrusteszi ágy-
 hoz) vagy kínzó nyújtogatással elég hosszúnak, vagy
 gyilkos megcsonkítással elég rövidnek lenni kényszerít-
 tette. Csokonai volt legelső, ki egy dalának rímeit a
 szonetti formához szabni jónak látta. Farkas Károly
 ada majd a *Múltságokban* néhány alkalmasint szeren-
 csétlen próbákat. A legelső sonettöt, mely nevét meg-
 érdemlette, Kazinczytól nyerők. A költőnek ereje
 győzedelmet vőn a nehéz kezdeten; s minekutána
 Szemere is megjelent a maga, fület és lelket érdeklő,
 öt dalaival: megadatott a veszedelmes példa, s litera-
 túránkat szonettáradástól félthetjük. Rec. könnyen
 megengedi, hogy ezen (a következőstől fájdalom!
 nagyon megigazlott) félelem ötöt talán a szonett
 eránt sanyarúbbá teszi, mint illenék: de, minden
 sanyarúsága mellett, késznek vallja magát a költői
 érdemet, a szonett formája alatt is, mint minden más
 forma alatt e világon, megismerni. Szemerének szonett-
 jei minden kétségen kívül a poézis szerencsésebb
 művei közé tartoznak. Virágok ezek, melyeknek alakja,
 színe és szaga egyforma kedvességgel hatnak a lélekre.
 Az a könnyű lebegés, mellyel a költő a maga szűken
 mért korlátjai közt mozog; az a harmónia, mely
 mindenik sorából felénk zeng; azon szép és gyakran
 az olasz nyelv lágyságáig* kisimuló rímek; együtt-

* Az *Élet és Literaturában* e ponthoz a következő, *Berzsenyi-szöveg* került
 jegyzetbe: „Hogy a magyar Európának leglelkesebb népei közé tartozik,
 látja, aki azt isméri, s aki nem isméri, elgondoltatja egérül s polgári

véve azon költői tűzzel, borongással, epedéssel és csúnnal: nem lehet, hogy az olvasót örvendő bámúlásra ne ragadják. Ha a recenzensek által osztogatott pályaaág és korhács már oly régen és oly sokszor gyanú alá nem mentek volna: rec. a kéz alatt lévő öt dal közül az *Emlékezetnek* adná a koszorút. Szebb és jobb rímeket, annyi harmoniával, gyengédséggel és valóságos poézissel egyesítve, még senki sem adott. A *Boldog Pár* egy ismeretes kritikuskak méltány kifejezéseként, olasz hévvel dicsekszik; s benne, ugyanannak észrevétele után, a *pillantás belé* talán igazítást kívánna. *Himfyben* a második négyesnek nyelve nagyon új, szokatlan; de nagyon szép:

*Nem így most, lángban érted, szép alak,
Nem így utánad könnyel e szemekben;
Nincs nyugtom, és völgyekben és hegyekben
És mindenütt téged sohajtalak.*

Ezen dalnak vége azonban a négyesek áradó sebes folyamához képest lassodni s gyengülni látszik. Annyi való, hogy a végső rend az akcentuálatlan *ilyen* miatt a több sorok harmoniájától távol maradt; a *lángszív ilyen hív* hangok által pedig kedvetlen monotóniát vett magának. A lebegésnek könnyűsége egyik dalban sem érezhetőbb, mint az *Echóban*; a második négyes sapphói elevenséggel és érzéssel teljes:

alkotmányából; hogy a magyar szép izlésű, mutatja az ő szép nyelve, mutatja az ő szép öltözete, mely a művelt Európának tetszését megnyerte; hogy a magyar igen érző, mutatja, az ő igen érzékeny éneke és muzsikája, mutatja az ő energiával teljes tánca, mely a léleknek minden érzéseit előnkbe rajzolja. A magyar a lány olasz és nehéz német között közepén áll, férfiasabb az olasznál, tüzeesebb a németnél, s így temperatúrája oly szerencsés, hogy az semmi emberi tökéletesség híjával nem lehet. A munkás és mélyen ható német géniust a mély tudományokban el nem érheti, de a poézisban fölmúlhatja, s föl fogja múlni, mert ez önként foly a magyar tüzes lélekből, valamint amaz a munkás németéből. Ami pedig az olasz poézis lágy finomságát illeti, óhajtsuk, hogy az oly távol legyen a magyar poézistul, valamint az olasz puhaság a férfias magyar erkölcsstul. Berzsenyi."

*Nem ők, nem ők, az érzéketlenek!
Hideg pillantást vetve kínaidra,
Miért vonúla köd szép napjaidra?
Mi bánt? mit vesztél? ők nem kérdenek.*

A Reménynek elsősége van mind a Himfy, mind az Echo felett. Itt a dalnak tárgya, mint az Emlékezetben, bizonyos sötéttisztában áll. Félig homályban fekvő ismeretlen érzések szállják meg az olvasónak lelkét. A négyeseknek mindketteje jelenvaló időben szól, de a poétának változó hangja minden grammatikai megkülönböztetés nélkül is igen jól érezteti, hogy az első négyest a visszaemlékezés édessége, a másodikat pedig a jelenkor mostohasága ömlesztette. Rec. nem tartja szükségesnek, hogy ezen daloknak szépségeik eránt hővebben kiereszkedjék. A szonettnek egésze oly könnyen s egy pillantattal könnyen felvehető, s szépsége oly szorosán függ az egésznek alkotásától, hogy annak a lélekre hatását csak érezni, nem pedig magyaráztatni, boncolgatni kell. Ha hibák után lesködnünk kellene, mondhatnók talán, hogy a Boldog Pár hetedik sorában a *csóknak* akcentuálatlannak, az Echo-ban pedig az *embertárs* és *együttérzés* szavakban az első tagnak akcentuálnak kellene lenni; hogy a Reményben, a *minden* szó kétszer (a szonett igen fanyar törvényei ellen) fordul elő, s több ilyeneket. De az ilyen apróságokon a művész felülemeli magát; a kezdő pedig bilincsbe vettetik általok, s járása bátortalan és sánta lesz. Ez az oka, amiért fiatal költőinknek a szonettszerzés után való dühödés nagyon veszedelmes, mert midőn a külső formával küzdenek, igen gyakran a belső formát, mely a való poézis, elvesztik szemeik elől, s midőn az olaszokhoz, midőn Bürgerhez és Schlegelhez, midőn Kazinczyhoz és Szemeréhez vágnak hasonlítani, üres dagály, értelmetlen szóra-

kás, s nevetségesen csengő concetti mindaz, amit adhatnak. Nem retteg azért rec. a köztiszteletet érdemlett költők neheztelésétől, ha ifjainkat, bár nem a Voss csúfoló, de legalább a Goethe intő szonettjére emlékezteti. — — Voltaire azt mondá, hogy Boileau soha sem ítelt igazságtalanul, csak midőn Quinaultot mocskolta. De ki merné állítani, hogy a francia Parnasszus korbácsvillogtatójának akkor is igaza volt, midőn a szonettót oly szertelen hiperbolával dicsérte meg? Az ő ítélete szerint egy tökéletes szonett egy egész eposszal felér. A szonett a maga belső valóságára nézve nem egyéb: mint bizonyos epigrammai fordulattal befejezett, érzéssel vagy humorral teljes, s harmoniás hangokból öszvealkotott dalocska. Könnyű, vagy legalább nem lehetetlen, képzelni, hogy ezen sajátságok, a szonetti formán kívül is, sok más dalforma alatt egyesíttethetnek. E szerint a Boileau hiperbolája kisebb nagyobb mértékben akarmely szépen alkotott dalt is illethet; vagy pedig legnagyobb részben csak a szonett technikáján, azaz külső elrendeltetésén fundáltatik: ami egy komoly kritikushoz illetlen gondolat. Annyi tagadhatatlan, hogy a szonett a versformák legszebbjeik közé tartozik. De itt a szépség annyi nehézségekkel köttetik egybe, s a belső szépség a külsőtől annyira függésbe tétetett: hogy minden szűkrímű nyelvben csak az erős művész bátorkodhatik magát a játéknak ezen nemében megpróbálni. Rec. óhajtja, hogy az ilyen próbák csak gyönyörködés, nem pedig követés tárgyául tétessenek ki. Olyanok ezek, mint Perzsiának szép leányai, kikhez a Filep fia nem másként csak földre sütött szemekkel mert közelíteni, mivel, úgymond: tekintetik szemfájdalmat okoznak és főszédelgést.

1824

EGYHÁZI BESZÉD

Kérdésedre, édes Szemerém, ha Májernek Válban mondott egyházi beszédét fel kelljen-e vened gyűjteményünkbe? nem lehet nem helybehagyólag felelnem. Az ékesszólás (ki nem tudja azt?) a szépművészség tartományában igen fontos helyet foglal el; s annak nemei közt melyik foglalhat el fontosabbat, mint az egyházi? Mindaddig, míg a religió az emberi szívnek és léleknek legelső foglalatosága, az erkölcsiségnek legbiztosabb vezére, s a társaságnak legerősb köteléke lenni meg nem szűnik; mindaddig a szépművészségnek azon ága, mely a religió érzését melegen tartani, s így az erkölcs útját kellemesbbé, a társasági egybeköttetést szorosabbá tenni törekszik, a maga fő polcát el nem vesztheti. Minden esztétikus érdemlett tekintettel volt az egyházi beszédek eránt; miért lenne tehát hiba, midőn azoknak oly gyűjteményben engedsz helyet, melynek célja a művészség és művészégi kritika? Jól tudom ugyan az idegenséget, mellyel sokan az ilyenek eránt viseltetnek; de nem idegenkednek-e sokan a poétai művektől is? Szánom az embert, aki nem érezheti, mely kincset bír a nemzet Daykában és Virágban, Kisben és Berzsenyiben, a két testvér Kisfaludyban s még némely kevesekben; s nem kevésbé szánom azt is, aki nem ért vagy nem érthet bennünket, ha mondjuk, hogy mi a mi Horváth Jánosunkban és Májerünkben büszkék vagyunk.

Én olvastam a váli beszédet s ismét olvastam azt egy érdeemes egyházi előtt azok közül, kik a Kálvin tanításit követik; s mi mindketten elbájoltatánk azon nemes popularitású nyelv, azon szép könnyűségű előadás, s azon meleg érzés által, mely minden sorból felénk zengett volt. E szelíd, de férfias hevület heveskedő csapongás nélkül, e sebes folyam felesleges áradozás nélkül, e nyugalommal egybekapcsolt erő, e művészi kezet és filológiai tudományt bizonyító kidolgozás: lehetetlen, hogy a szépet kedvelő olvasóra jóltevő, kedves behatással ne munkálkodjanak. Ezen pillanatban is gyönyörködve emlékezem ama szép helyre: *Ah, Jézusnak szent igéje, te nyugtatod meg az elmét, hogy a vélekedések forgandó szelei ne lengessék* stb. (lap. 53.). Nem kevésbé gyönyörködtetnek azon sorok, melyekben a jótétemény megjutalmazó önérzését rajzolja: *Ha megmondani senki nem tudná bár, de érezzük* stb. (lap. 56.). Azonban, te, aki mind a művet mind Kölcseydet jól ismered, kimutatások nélkül is rá fogsz ismerni a helyekre, melyeknek olvasása alatt keblemet melegedni éreztem. Mégis lehetetlen, hogy a következőt, mely a halhatatlanságot érdeкли, ismét emlékezedet elébe ne hozzam: *Akarjuk, ne akarjuk, mi is fontolódunk a jövődőről. Kérdezzük az elementumokat, ha egész valóságunkat felemészti-e? Kérdezzük a sírt, ha minden reménységünket elnyeli-e? Kérdezzük a természetet, ha olyan-e az élet mint a pára, mely csak üdeig látszó és hamar szellővé enyészik, vagy mint az árnyék, mely eltűnik nyomdok nélkül? Oh ha ekkor az ész csak bizonytalansággal, a tavasz csak hasonlatossággal, a csillagos ég csak kecsegtető reménységgel felel: minő kívánatos szívünknek ama szempillantás, mely érezteti velünk, hogy nem, nem földi származású bennünk a lélek; hogy az annak lehellete, ki mindeneket alkotott*

(Bölcs. XV. 11.) ; *hogy fölüléli a testet, és majd belőle halhatatlanságának szárnyára kél* (lap. 57.). Igenis, édes barátom, helyet kell adnod gyűjteményünkben e sok-szépségű darabnak ; s szeretném, ha valaki a katedrának gyakorlói közül recenzeálná azt : te mind Pesten, mind Pannonhalmán ismersz olyakat, kik azt mesteri módon tehetnék.

Midőn e sorokat írom, természetesen támad fel bennem az ohajtás : bár valamely polgári vagy törvényszéki tárgyat érdeklő orátori művet is keresnél és mutatnál elő. Baj, hogy az ilyeneket még elébb keresni kell ! A mi magyarainknak elég tágas pálya nyílik fel az ékesszólás gyakorlására mind az ügyvédelmekben, mind a vármegyei öszvejöveteleken s az ország gyűlésein a politikai vetekedések által ; s tagadhatatlan, hogy mindég voltak férfaink, kik vagy egyik vagy másik úton ragyogtanak ; mi mégis az oka, hogy senki még, mint író, mint művészi stúdiummal kikészült író, ezen a pályán meg nem jelent ? Való, hogy pöreink még most sem mindenütt folynak magyarul ; de mégis folynak sokhelyett : s vármegyéinken nem számtalanszor fordulnak-e meg oly esetek, melyeknek alkalmával egy jól készült toll, vagy felfedezés vagy megcáfolás által, kisebb s nagyobb közelítéssel, azon férfiúra emlékeztethetne bennünket, ki a földkerekség fővárosában most a Roscius Americanusok mellett, majd a Verresek ellen ostromolhatatlan erővel harcol ? Gyűléseinkben pedig nem polgári alkotványunk legfontosb tárgyai szoktak-e felfogogni ? S nincsen-e azokban minden magához bízó nemesnek alkalma saját erejét gyakorlás által kifejteni ? Tedd ezen megjegyzéshez azt, amit feljebb említettem, hogy ezen iskolában, valóban sokan és sok szerencsével gyakoroltattak : s nem fogsz megütközni, ha kérdem :

miért nincsenek közönség előtt íróképpen megjelent orátoraink, ha nem olyanok is, mint Isokrates, vagy Demosthenes, vagy Cicero (mert miért éppen és egyszerre a legfentebb lépcsőt kívánni?), de legalább olyanok, mint Cicerónak bizonyításaként az idősb Cató s Gracchus voltak?

Cicerónak kétségkívül igaza van, midőn az ékes-szólást valami igen nehéznek lenni állítja. Ő a Brutusban sok parányi neveket előszámlál, kik mint orátorok magokat hallatták; s azért számlál elő bármi kicsiny jelenést is, hogy megtessék, a nagy sokaságban s az idő hosszúsága alatt, mely kevesen mérték legyen magokat a pályán megpróbálni, s mely sokkal kevesebben nyertek legyen koszorút. Rómában hasonlatlanul több jó poéta származott mint jó orátor; s nem így van-e közöttünk is? Íme, mind e mai napig, a katedrát kivévén, orátori pályánk az írói világban zárva áll; s katedrai gyűjteményeink szerzői között is, mely kevesen érdemelnek figyelmet, s mely igen-igen kevesen azon mértékben, melyben azt poétáinknak egy ahhoz képest gazdagabb koszorúja méltán kívánja!

Azt írod, hogy orátoraink talán nem is fognának a közönség előtt kedvet nyerni, ezen mi közönségünk előtt, mely poétáinkat is csak most kezdi, s csak most is fél kedvezéssel kezdi fogadni. De ha való az, hogy poétáink, legalább némely poétáink, már néminemű részvételt találtak: miért ne lehessen e reménységet orátorainkra is kiterjeszteni, kik bizonyosan igen részvételt gerjesztő tárgyakkal jelenhetnének meg? Hányan vagynak, kik a görög és római orátorok magányos pörekben mondott beszédeik által most is gyönyörködésre ébresztetnek? Miért ne kellene hinnünk, hogy valamely, köztünk folyó pörben lelkesen írott ügyvédelem sokak előtt kedvességet találand? A közelebb

múlt években Európának sok, egymástól idegen, tartományokban, s köztünk is nem keveseknél a Fonck pöre minő részvétellel nem olvastatott? Mit kellene gondolni felőlünk, ha mi a Soos és Zental s mások szemeink előtt folyt ügyekben készült oratori dolgozásokat lelketlen indolenciával nézhetnők, s lelketlen indolenciával nézhetnők még akkor is, ha azok művészi kéz által készülve, s értelmet és szívet egyeránt világosítva és melegítve adatnának eleinkbe? Mit kell még mondanod azon tárgyokról, melyek közgyűléseinket s diétáinkat foglalatoskodtatják? Nem megbocsáthatatlan visszafordultság lenne-e, ha, midőn a Filippikákat és Catilináriákat meleg részvétellel olvassuk: ugyanakkor azon beszédeket, melyek polgári alkotványunk s nemzetiségünk tárgyaiban lélekkel, tudományal és széperejű nyelvvel kikészítve előttünk forogának, hideg érzéketlenséggel tekintenők?

Azt vethetné ellenem, hogy gyűléseinkben a szólás szabadsága nagy, de közönségessé tenni nem mindent lehet. Való, édes barátom; s mégsem lehet egyedül ezen okból kimagyarázni, miért nincsenek beszédgyűjteményeink? Mert, nem fordúlnak-e fel így is sok olyan tárgyak, melyeknek közönségessé tételét semmi sem akadályoztatja.

Akármint legyen is; semmi esetben nem tilthatod el bennem az ohajtást: bár az ékesszólás ne csak a katedrán tétetnék stúdium tárgyává! Az orátornak természetes szükségei közé tartozik a popularitás; az a nemes popularitás, melynek célja nem annyira a sokasághoz leereszkedni, mint azt észrevétlenül magához felemelni; nem lelketlen mindennapiság által a sokaság előtt érthetővé lenni, sőt annak értelmét bizonyos mesteri könnyűség s a gondolatok tisztasága által felvilágosítani, hogy a maga felett lenni látszó-

kat is felfoghassa ; nem a sokaságnak míveletlen nyelvét s szólásait utánazni, hanem az az előtt ismeretes szavakat bizonyos saját varázslattal, kellemes öszvetétel s fényt kölcsönöző ideákhoz fűzés által meg-nemesíteni : s mondd meg, édes barátom, hogy az orátor, kinek ily cél után kellene törekednie, mit nem fogna szerencsés törekedése által ezen mi, még most is oly hátraálló prózai nyelvünknek használni? Ő éppen úgy elkerülné a sílus dagályát s a felesleges piperét, mint az alacsony köznépiséget s elhidegítő szárazságot : mert hamar észre kellene vennie, hogy a költés ugyan főképp a fantáziához, az ékesszólás pedig főképp az értelemhez szól, s ennélfogva csapongások helyett nyomos előadást követne ; de észre kellene vennie azt is, miképpen a nép értelméhez mégsem lehet a száraz szillogizmusok által a fantázia egész kirekesztésével szólni, hanem azt mint eszközt használnia s így előadásának elragadó hevet szükség kölcsönöznie, mely a szíveket felmelegítse, s tetszéseként vezérelhesse. Mind az orátor, mind a poéta indulatot készül gerjeszteni ; de a poéta gerjeszt indulatot művészi gyönyörködés végett, az orátor pedig akaratra, s akarat által tette buzdítani szándékozik ; s így amaz gyakran homályos sejdítések s borongó érzések által is céljához jut ; ennek pedig világossá kell tenni a pontot, melyre az akaratot függeszteni akarja ; innen van, hogy itt az értelemnek a képzeleten, ott a képzeletnek az értelen kell felülemelkednie. Látnivaló azonban, hogy mind a költés, mind az ékesszólás, a magok határpontjaiban, megérik egymást ; s mindketten szárazság és földönmászástól egyformán távol lenni tartoznak. Mindkettőnek ki kell a hallgatót kapni a hidegség köréből, s egy más melegebb s egyszersmind nemesebb körbe általvinni ; úgy mindazáltal, hogy

ezen kör a poétánál bizonyos ideális világban talál-
tassék fel; az orátornál pedig a mindennapi élet
szükségei s részvételei közt maradjon, és mégis e
mindennapi szükségeket és részvételeket elevenebb
színekkel ragyogtassa, magasabb érzelmeket fejtsen
ki, s a mindennapi embernek vagy szunnyadó vagy
széjjelszórt erejét felébressze s egy pontra szorítsa;
hogy így mind egy-egy individuumban különösen
nagyobb lépcsőre hágjon az, mind a sokaságban közön-
ségesen a masszának öszve csoportozása által szokatlan
következést tüntessen fel. Mert váratlan jelenések
okoztatnak ott, hol az individuális erők nagy számban
vonatnak együvé. Egyetlenegy felduzzadt hab magában,
és milliom felduzzadt hab közt egy, bizonyosan külön-
böző erőben dolgozik.

A világ minden teóriája, úgymond egyvalaki, a
példaadás fáklyája nélkül kevés gyümölcsöt hoz.
Gondolkozni, jó az, jó! de cselekedni: ez, édes barát-
tom, a legfőbb! *Dimidium facti, qui coepit, habet*: és
ha nekem most valaki előállana, s a polgári
ékesszólás valamelyik ágában azt kezdené, és — vég-
zené amit a mi Májerünk a Váli beszéddel az egyházi-
ban kezdett és — végzett, nem tudom neked kimagya-
rázni, mely örömmel fogadnám a férfiat! Láttam ugyan
eddig is némely egyenként nyomtatott beszédeket,
melyek beiktatáskor, tisztválasztáskor s más hasonló
esetek alkalmával mondattak; s lehet-e tagadni,
hogy az ilyenek közt is találkoznak figyelemre méltók?
De ezek mégis csak úgy állanak az ékesszólás határai-
ban, mint az alkalmi versek a poézis művei közt.
A lélek csak akkor teremt bámulatra méltó művet,
midőn saját fellobbanása által ragadtatik munkára,
nem pedig szokás és kimért formáktól határoztatik
meg. E jegyzés mindazáltal nem teszi azt, mintha az

alkalmatosság már magában, csak azért mivel ő *alkalmatosság*, lehetlenné tenne minden lélekemelő-
dést, minden fellobbanást. Az egész dolog csak kettőtől
függ: először, ha a művészkedni akaró, valóban
művész-e? másodszor, ha a művész követte-e Goethé-
nek igen hasznos intését:

*Drum hetz' dich nicht zur schlimmen Zeit,
Denn Füll' und Kraft sind nimmer weit;
Hast in der bösen Stund' geruht,
Ist dir die gute doppelt gut.*

1825

NEMZETI HAGYOMÁNYOK

Egész nemzeteknek, szintúgy mint egyes embereknek megvagyunk az ő különböző koraik. Gyermekkorból virúl fel ifjúságok, ifjúból érnek férfivá, s férfikoroknak erejét az öregségnek lankadása váltja fel.

A férfit a lélek érettségének nyugalma bélyegzi; fő pontjára jutott erejével nehéz dolgokat vehet célba s vihet véghez, de okos számvetéssel tudja magát a sorssal s a környülményekkel öszvemérni, s előre nézve midőn kezd, vigyázva lépteiben, fáradatlan a küzdés közt, felemelkedett és magas érzelmeiben bámulattal elegy tiszteletet gerjeszt maga körül; az ő neve: *nagy*.

Az ifjúság kebelében a jövendő férfinak ereje áradozó bővségben habzik, forr és vív önmagával. Az ő karakterében tűz és nyugtalanság önti ki magát; céljai nincsenek, csak reményei; principiumokat nem követ, csak sejdítéseket; gondolatjai a képzeletben süllyednek el, s képzeleteinek a kívánság emelvén fáklyát: mértéket, határt és lehetetlenséget nem ismer, s kezd és csinál több lánggal mint erővel, több szenvedelemmel mint ésszel, s így szerencsében és szerencsétlenségben, akarattján és tettein bizonyos *regényes* szín ömlik el.

A nemzetek ifjusága félig vad állapot. Kevés tapasztalással és ismerettel, sok kitörekedő, munkába folyó akaró tűzzel, felébredező, gyakran homályos és szem-

pillantatnyi kívánságokkal; boldog nemzet, melyet ilyenkor külső és belső akadályok vagy magába záródva eltespedni, vagy haszon és következés nélkül széjjeláradozni nem kényszerítenek; melyet sors vagy történet kedvező, szép pályára vonz! Munka és szélvész közt, jó és balszerencse befolyásaiban kiforrva s megtisztulva, magát megpróbált erővel s időnként szélesedő ismeretekkel fog ő egykor *regénységeinek* csillogása közül kilépve a való nagyság világosságában állani. Az ő regénytettei a dicsőség sugáraiban fognak késő századokra általfényleni, hogy általok a jövőendő költőnek lelkesedése táplálatot, s az unokának patriotizmusa fennszárnyallatot találjon.

Az új mindég, kisebb nagyobb mértékben, lelket lep, s ez a meglepés annál érezhetőbb, annál különösebb, mennél újabb maga a meglepett lélek, azaz, mennél kevesebb tapasztalásokkal tudja a feltűnő újat öszvehasználni. Ki nem emlékezik vissza a maga kifejlésének kezdő éveire? Minő sejdítések, minő kimagyarázhatatlan homályos érzelmek, minő varázslathoz hasonló állapot, midőn a körülvevő jeleket legelőször figyelembe venni kezdtük! Az ég, mely a láthatár halmain nyugodni látszik, a szivárvány, mely a felhőn ragyog, a sziklájából felbuzgó forrás, a habokon lebegő csolnak s minden egyebek úgy hatnak reánk, mint valamely tündérvilágnak képei. Mindaddig, míg okot és következt messzéről sem sejdítünk, a tüneményeket úgy tekintjük, mint ha azok ismeretlen magasságú lénynek rendkívül való munkálódásai lennének. Egy valóságos költői helyezet! A fejleni kezdő fiatalka léleknek éppen úgy sötétisztában, homályon általsúgárzó glória közt tetszik fel a természet, mint a költő előtt, csak-hogy a költő a lelkesedés pillantatiban a tapasztalás

nyomvasztó világából kikapva él, a fiatal lélek pedig még abba nem lépett.

Midőn egy merész embercsoport legelőször csatlotta öszve magát, s valamely szomszéd társaságocskát nyugodalmas mezein felvert és kirablott; midőn egy tengerparti lakos kivájt fatörzsökét legelőször a habokra vonta, s a szomszéd sziget partjáig evezett: természetes, ha ezen tettek mind a tevőben, mind egykorúiban különös érzéseket gerjesztettek, s minden bizonnyal különösebbeket, mint időnkben egy százezerből álló táborozás, s egy út az egész planéta körül.

Nemzetek, valamint egyes emberek, vagynak másoknál lelkesebbek, s mennél lelkesebb valamely nemzet, annál több, annál merészebb próbákban fejti ki erejének érzelmét. Az ily nemzet a maga körének keskenységét megszélesíti, idegen népekre befolyást szerez magának tettek által, hatalmas öszveérésekbe jön, hadat visz és fogad, s most nyomva majd nyomatva, most támadási majd oltalmi küzdésben veszély és dicsőség, pusztítás és önáldozat viszontagságai közt tünteti fel magának a hősi kort.

Amely nemzet a hatalom és miveltség magas pontjain áll, nagy dolgokat vihet ugyan véghez, de ezen nagy dolgok a história teljes fényében láttatván, természeteseknek lenni megismertetnek, s a maradékra a való piperétlen színében szállanak keresztül. A széles kiterjedésű miveltség koraiban az individuális nagyság tünetényei ritkábbak s kevésbé ragyogók; a mesterség, fortély és tudomány közönségessé váltában a magányos erők nagyrésztént alsóbb rendet foglalnak el; s a már régebben feltűnt találmányok hosszú sora s a geniális lélek ezerféle jelenségei után, az eredetiség színét megnyerni felette nehéz, s a geniének bélyegvonásai ritkábban ismertetnek ki.

Másképpen van a dolog a fejlteni csak most kezdő népeknél. Itt lelki és testi erők messzére kitündöklő fénnel ragyognak. Itt minden jeles, a vitézség tetteiben s a geniének műveiben és találmányaiban, egyes pontokban mutatkozik. Itt minden, amit a gondolkozó ész s a találó elme előhoz, az eredetiség vonásával jelen meg. Az, ki a vadon talált magot legelőbb a földbe vetette ; ki a kézmívességnek legszükségesbeit legelőszer ismeretbe hozta ; ki fegyvert adott a vitéznek, s a legelső hadirendet kiszabta ; ki a házasság oly egyszerű törvényét javallatba tette, stb. : kétségkívül szokatlan fényben jelent meg, s szokatlan behatással munkált egykorú közt. S ki nem tudja, hogy éppen a behatás mennyisége teszi a nagy embernek és nagy tettnek külső mértékét? S a behatásnak mennyisége hol lehet nagyobb, hol szembetűnőbb, mint félvad nemzetnél?

Mikor tehát valamely nemzet a maga félvad állapotjában, messze a puhalkodás veszedelmeitől, s hódításban támadólag, vagy szabadságért védelmezőleg küzdve él és forr ; mikor benne a geniének és erőnek jelenségei sűrűn, de egyes alakokban feltűnnek ; mikor ezen tünemények lelkesedéssel fogadtatnak, s az, ami benne új és hasznos, és szép és nagy, a költői érzelmehez hasonlóval éreztetnek, következőleg szív és képzelet segedelme által megdicsőíttetnek : ekkor szokott a hőskor feltetszeni. S mivel feltetszik bizonyos sötétisztában, mivel tüneményi a jelenkorban elragadtatással fogadtatnak, s így a jövőnek a hagyomány glóriájában adatnak által ; mivel a történelmi vizsgálat későn fellobbanó fáklyája ezen sötétisztán és glórián a közvéleményben többé erőt nem vehet : természetes, ha a hősi kor a maga regényes alakját századról századra nemcsak megtartja, de öregbíti, s a nemzeti

lelkesedésnek és poézisnek sokáig tartó táplálatot nyújt.

Különbség van a közt, ha a hősi korra nyíló nemzet a műveltség magosb pontjain álló népek közelében lakik-e, vagy magához hasonlóktól vétetik környül? Midőn a durva embercsoport mivelt lelkű nagy néppel jön öszveérésbe és küzdésbe, vagy hatalommal vagy világossággal fog elboríttatni. A szép virágzatu hőskor a nagyra menendő nemzet pontonként terjedésének s fejlődésének lépcsői közé tartozik; s csak lassanként kell a teljes műveltség korába általolvadnia, hogy a maga poétai varázsalakját maradandólag megtarthassa.

Az ifju lélek forró ereje s küzdő érzelmei vagy az emberből ki, vagy belől az emberben munkálnak. Kifelé munkáltokban tettek által hősségre törekednek, bennmunkáltak alatt gondolati derengés és sejdítési borongás közt szövök a poézisnek fátyolát. A munkálatnak mindegyik módja a fantázia befolyásával történik; s így a hősségre kitörekedő és a poézis fátyola alatt bennküzdő fiatal lelkek rokonok egymással. Egyforma tünemények közt, egyforma helyhezetben tünnek fel, s egyformán meg nem vesztegetett friss forrásokból buzognak ki. A költői szellem a maga eredetében éppen oly erős mint a hősi, puha ellágyulás és ellágyító érzelékenység nélkül; mindegyik a nemzet individuális karaktere és helyhezete szerént egyképpen vígabb vagy búsabb, vadabb vagy szelídebb, több vagy kevesebb svermerséggel elborult. Európának utazó fiai az Új Zeelandi kannibál szájából csatadalokat hallottak, s Tahiti szelíd ege alatt énekeseket találtak, kik módjokkal a Homerídákra emlékeztetnek: ezek éppen oly jelenetek, mint az argonauták mellett Orpheus, s mint a morvai hősek közt Ossián.

Mikor a kifejlés útján előre haladó nemzet közeledik

azon ponthoz, hol a tettek nagysága az ismeretek nagyságával párosul, hol az ész világa a képzelet csillogásának ellenében feltámad, s a historiának pályája megnyílik : akkor az érzések közönségesen zajlott csapongása szünni kezd, a tisztán természeti állapot mesterségesbre megy által, s már maga az a komolyabb, hidegebb tekintet, mellyel az érett ész a körülvevő dolgokat tekinti, nem egyéb, mint ezen mesterséges állapotnak következése. Mennél inkább elhidegszik a jelenlét, annál hátrább vonulnak a régibb kor tündérképei, s a poézis, mely a forróbb étellel együtt ébredett és járt, lassanként elvonja magát az életkörtől. S íme itt van a pont, hol a hőskor határai észrevétlenül eltűnnek ; a poézis pedig a maga legtündöklőbb sugáraiban ragyoghat. Az ilyenkor született költő, szintúgy lángkebellet mint az előbbi kor gyermeke, de kitisztultabb fejjel s gazdagabb ismeretekkel, midőn az őtet körülvevő ételtől elvonul, természetesen egy jobbat, szebbet, belsőjével rokonabbat keresni kényszerítettik. Boldog ő, ha ezen jobbat, szebbet s rokonabbat saját hazájának régiségeiben felleli! A költő, ki nem lél magának a régiségben kielégítő világot, nyugtalanul csapong cél és határ nélkül magából kifelé ; s vagy eltompulás a végtelenségben, vagy megromlott képzelődés a formátlanságban, vagy vészes érzelékenység az epedés által leszen csapongásának következése ; midőn a hőskor maradéka bátran veti a múltra tekintetét, annak képeit a távolság miatt megszelídült fényben láthatja, képzelete a bizonyos célra repületben erőt és formát nyer, s ugyan ez által érzelmei kitisztulnak és nyugalommal szállonganak, nyugalommal, mely a nemzeti karakterszínhez képest vagy derültebb vagy borultabb, de mindég felemeli a lelket, s művészi virágzatban tenyész.

A poézisnek lekedvezőbb pillantatok tehát akkor nyílnak, midőn a nemzet a zajló ifjúság korából a tisztább és józanabb műveltség csendesebb világába lépni kezd. A nyelv ilyenkor kap hajlékonyságot, s a poétának kívánságai s szükségei szerint ezerféle alakra változhat el; az érzés ilyenkor nyér fellengést, mivel a jelenkoron vagy felül vagy túl emelvén magát, más ragyogóbb tartományba siet vissza; a képzelet ilyenkor talál szabad lebegést, mivel a körülfogó valóság által meg nem szorítottván, az előtte felnyitott messze tartományt sajátjának tekinti, s annak képeit önkéje szerint öntheti el varázssugáiraival: s így nyelv, érzés és képzelet a magok kedvezőbb pontját elérvén, mi kell egyéb, hogy a költő a legtündöklőbb alakban tűnjön fel?

A nemzeti hőskor hagyja maga után a nemzeti hagyományt; s nemzeti hagyomány s nemzeti poézis szoros függésben állanak egymással. Ahol ősi hagyomány vagy éppen nincsen, vagy igen keskeny határokban áll, ott nemzeti poézis sem származhatik; az ott születendő énekes vagy saját (tisztulást és folyamat nem található) lángjában süllyed el, vagy külföldi poézis világánál fog fáklyát gyújtani; s hangjai örökre idegenek lesznek hazájában. Mert a nemzeti poézis a nemzeti történet körében kezdi pályáját, s a lírának később feltámadó s individuális érzelmeket tárgyazó zengése is csak ott lehet hazáivá, hol az a nemzeti történet régibb műzsájától kölcsönöz sajátját, s személyes érzeményeit a nemzeti hagyomány és nemzeti megnemesített életkör nimbuszán keresztül sűgároztatja.

Ha ezen fejtegetéseket a históriára akarjuk alkalmaztatni: hova fordítsuk inkább szemünket, mint a görögökre? Soha nemzeti poézis ragyogóbb hős-

korra vissza nem tekintett, és soha nemzeti hőskor ragyogóbb poézist maga után nem vont, mint ónások. Ifjuságok felvirulását azon idegeneknek köszönték, kik hozzájuk míveltebb népektől jöttek, s köztök magasabb isméreteikkel fenn ragyogtak ugyan, de nem úgy mint Banks vagy Forster Tahitinak lakosai közt; mert Triptolemus, Cadmus, Cecrops, Danaus s mások több tapasztalások mellett is lelkek ifjúságára s emberiségök kifejlésére nézve egy lépcsőn vagy legalább hasonlón állottak azokhoz, kiknek tartományában megtelepedtenek; s midőn nekik némely új ismeretet, némely új szokást hoztanak, ugyanakkor nyelvöket s nemzetiségöket elfogadván, mind magokat, mind ismereteiket és szokásaikat a görög földön meghonosították. E környülménynek két következése lőn. Első, hogy a hellén a maga serdülétének kezdetében hirtelen teljes kifejlésre nem hivatván, lépcsőnként haladhatott az érelem nagy pontja felé, s hosszú, szép ifjuságot élhetett. Másik, hogy idegen világosság által a nemzeti körből ki nem kaptott, s az eredetiség színét ott is megtarthatta, hol kölcsönözött vonásokkal ékesült. Így leve lehetségessé, hogy a varázsló emberfaj a távol népek hagyományait saját földére plántálta által, s azokat hazaiakká képezvén, saját hagyományaival elvegyítette. Eszerént történt a dolog vallási és polgári szokásokkal, tudománnyal, mesterségekkel; minden új, mihelyt a görög határokba lépett, mint valamely tündérpálcának csapásai alatt, elváltoztatta színét és alakját, s mindkettő helyett mosolygóbbat s bájolóbbat nyervén, többé idegennek nem ismértetett; s így az egész nemzetre mind a jelenkorban, mind a jövődöben kedvesebb, bizonyosabb behatással munkálkodhatott, s a nemzeti lelkesedést örök táplálattal éltetheté.

Midőn a hellénfaj nemzetiségéről szólunk, a religiót sem kell elfelednünk. A religiónak alapideái, akár a görög földön magán tűntek fel valaha, akár idegenből szállongottak által, mindenképpen nemcsak a históriának, hanem a hősi kor hagyományainak határain is túl a gyermekemberiség szűkebb körében vettek lételt; s minden bizonnal ha nem tisztán is, legalább sejdítésben az emberi természetten felül s az emberi életten és történeteken túl fekvő s egy más ismeretlen világból általfolyó erőket vettek tárgyazatba. A görög ezen ideákat nemcsak az emberi életbe hozta le, hanem a maga nemzetiségébe s nemzeti történeteibe olvasztotta. Az istenségi erők a hellén föld gyermekeiben individualizáltattak, s így egy félig religiói sejdítésekből, félig történeti hagyományokból öszvealkotott hazai mitológia készült, mely a maga ezerféleképpen különböző, gyakran csudálatos, de mindég mosolygó alakjában egy vidámon exaltált poézisnek örök tárgya lett, s ezáltal a görög poézist a görög hazaisággal elválaszthatatlanul öszveforrasztotta. Ily boldog öszvejövések közt származhatott Homerus, ki nemcsak a maga költői elérhetetlen nagysága miatt érdemel figyelmet, hanem még sokkal inkább azon példátlan behatás miatt, mellyel ő az egész görög népet, annak százképpen megszaggatott polgári alkotványai közt, egy közönséges nemzeti szellemmel eltöltvén, a maga költői munkálkodása körében egyesítette; s religiót, s játékszíni és lírai poézist, művészséget, filozófiát és életet egyformán lelkesítvén, mindezeket bizonyos varázskörbe foglalta, melyen belől örök virágzatban, sanyarkodás nélkül, szabad lebengéssel tenyészzenek.

A római nemzet, mely a maga kicsínységéből óriási nagyságra századokon keresztül tartott küzdelem közt emelkedett, úgy látszik, hogy a legszebb tündöklésü

hőskort teremthette elő tetteiből. De a Tiberis mellett nem azon esetek jönnek öszve, melyek a hellén ég alatt oly szerencsés befolyással dolgoztak. Egy sokfelől egybecsoportozott fiatal rabló népet pillantunk meg ott Romulusnak zászlója alatt, s ezen rabló nép megjelenésén felül a Romulus mesés születéséig, s innen Aeneásig és Latinusig, s tovább Faunus és Saturnus uralkodásáig, egy alkalmasint setétben fekvő kornak perspektívája nyílik meg tekinteteinknek. Hazaivá lett félhistóriai mitus az, mely ezen perspektívában rajzolatik; de a rajzolatnak két fő pontjai (a trójai szökevények és a látiumi régiség homálya) behatásaikra nézve messze maradnak azon ragyogó táblának színeitől, mely a régi Hellást terjeszti elő, s mind azért, mivel különbféleséggel nem bírnak, mind azért, mivel a későbbi kor temérdek tettei mellett igen parányi alakban jelennek meg: lehetetlen vala, hogy a nemzettel valamely különösen lelkesítő öszvetételben állhassanak. Adjuk hozzá, hogy a római nép mindjárt kezdetkor erővel teljes ifjúságban lép elő, s korához képest igen is komoly kinézések közt magát a rokon nemzetektől külön választván, fáradatlan hévvel politikai nagyságra törekszik; s innen Romulustól fogva a később százakig még nyilván mesés történeteink is históriai szín ömlik el. Mindezek nem valának a nemzeti poézis felderülésének kedvező vezércsillagi; annyival is inkább, mivel a római művészet és tudomány elébb hetrúriai, majd görög befolyás alatt, mint egészen idegen plánta nevekedett fel, s az eredetiség színével, mely nélkül a nemzetiség fenn nem állhat, nem bírhatta. A római poézis görög magvakból, görög színekkel virágzott ki; s ha Livius Andronicust s közel követőit nem említjük is, de maga Virgilnek ragyogó pompájú nyelve, s a

horátiusi líra mi vala egyéb Hellásban szedett zsákmánynál?

Midőn római nagyság és görög műveltség a történeti játékszínről lassanként tűnni kezdettenek, több fiatal nemzetek állottak elő Európában, melyek egy, zajgással és munkával teljes életkörben nyughatatlanul kerengvén, s forrás által tisztulást, nyomás által emelkedést keresvén, egyfelől nyers ifjuságokban a birodalom aggságával, másfelől csapongó vadságokban a keresztyénség szelídségével a legkitetszőbb ellentételt formálták. Fegyverek hatalmasok valának, de lelkeik a római műveltség elborító világa által leverettek, s régi nyelvöket sokan, honi vallásokat pedig mindnyájan felcserélvén, egy egészen új, ismétlen életbe mentek által, melynek tüneményei szokatlan világításban valának feltünendőek.

Vad nép közelített a műveltség hosszú századai-ban elpuhult nemzethez, mely már minden poétai szellem s lelkesedés nélkül, még csak a vallásban találhata hevületet, azon vallásban, mely a földiek-től elvon, s útát ugyan az ég felé mutat, de egyszerűsmind az emberi lelket romlottságának s kicsiny voltának hathatós éreztetése által poriglan nyomja le. Hevület ég felé s megaláztatás ezen hevületben: minő ellentétel ennek kimagyarázhatatlan érzelme, s azon emberi vidám érzelem közt, mely egykor a mitológia tündérképei körül lebegett! A mitológiával együtt elsüllyedt a görög poézisnek világa a maga utolsó visszasugárzásaiban is: tudomány, szív, lélek, s az emberi élet egész folyamja a religió szent körében koncentráltattak, s így a keresztyénség kebelében új életszakot kezdő vad népek azt a változást, melyet érzelmeikre, szokásaikra s egész valóságokra nézve szükségesen szenvedniök kellett, csak-

nem egyedül a religió befolyásai alatt szenvedték. Íme tehát egyfelől míveletlen, nyers ifjúságban, csapongó indulatok közt zajló emberfaj; másfelől vallás, mely az emberi szívet nehéz önáldozat és határtalan emberszeretet által a maga-megtágadásnak és szelidségnek elérhetetlen pontja felé buzdítja. Egyfelől ki nem fejlett, de a természet örök rendénél fogva kifejlésre indulandó nemzetek, melyek a római nagyság és míveltség omladékai közt bolyonganak; másfelől vallás, mely az emberi értelmet, nagyságot és míveltséget megalázza, s földi példáktól elvonván, az isteni véghetetlen s megfoghatatlan tökély követésére hív. Minő öszvejövetelek az ellenkezésben! Hosszú forrás lett ezeknek következése, mely alatt a régi nemzeti formák elváltoztanak s a vallás közönséges befolyásával a nemzetek különbéleségében egy közönséges szellem kezdett lengeni, mely az európai hőskort, s azt követő európai poézist a görög régiségtől különböző alakban hozta fel.

Vallás szentsége küzdött emberi gyarlósággal. Amaz terjesztett nyugalmat szelídség és áhítat által; emez nyugtalanságot a tenni-akarásban. Amaz parancsolt a kívánságnak zabolát; ez fáklyát gyujtott a szenvedelmeknek. Amaz az embert testi köréből felkapni, ez a maga örvényébe lemeríteni igyekezett. Így leve, hogy az emberiség nagy masszája az ég és föld között megoszlanı kényszerítettet. Keveseknek jutott az erő, hogy magokat isten előtt megsemmisítsék, s életüket a religio gyakorlásaiban elsüllyesztvén, az emberi kívánságoknak meghaljanak; a sokaság hódíthatatlan kívánságaival, s a gyarlóság kísérteti között félénken vetette olykor-olykor a vallás kifüggesztett törvényeire pillantatait; s vág्य és ret-

tegés, szenvedelem és megtagadás közt fejlett ki a helléni korban ismeretlen szentimentalizmus.

Tacitus szerint már a régi németek nagy asszonytisztelők valának, s ezen asszonytisztelet, mely a szerelem indulatát megnemesíti, fellengősíti és egyzersmind elbúsítja, erős szellemben leng az ossiáni költeményeken is. Mi vala természetesb, mint az, hogy ezen hajlandóság a keresztyénség által teljes kifejlésben terjesztessék el? Asszonytisztelet és vallási önmegtagadás által fojtogatott érzésben zengett az ének, mely Európát a kaledóniai bércektől az Apenninusig szelíd bánatnak és fájdalmas örömnök exaltált hangjaival töltötte be.

A középkor szilaj gyermeke a maga erejének rendetlen érzelmében, klima és vallási befolyás által elkomolyított fantáziával, tetteiben és műveiben óriási nagyságra s csudálatosságra törekedett. A hellén s a hellént utánazó római művész még feledve volt, s ne lett légyen bár; de mi módon fogott volna az egyszerű nagyságnak szép, de nem szembeszökőleg szép képe a hatalomérzésben még kemény, még durva hősre munkálni? Az ő érzelmei s ízlése más úton indultak, mint az argonauták unokáiké. Ezeknek képzeletét a grácia vezérlette vissza egy vídámon s magosított emberiséggel ragyogó hőskorba, s onnan vissza a társaságos élet kellemes körébe. Csendes nyugalomban belőlről, szállongott a tárgyak szép külsőjén tekintetök; s lélekvonás és szívérzelem, bánat és öröm, remény és esdeklés mosolygó megtestesülésben lebegtek szemeik előtt. A középkori magzat fantáziája, elfordítatván az ősi sötét és vad mitusoktól, a vallás testetlen országába ragadtatott, hol meghatározott formákat nem talált. Vedd hozzá, hogy a vallásnak felségesen komoly szelleme

az emberi lélek hiúságát, s az emberi képzet és érzelem játékos csapongásait nem táplálhatta, következésképpen egy határtalan szabadsággal lebegő poézisnek gerjesztője nem lehetett. Hol leljen tehát a költői lelkesedés célt és hazát? A pogány régiségben? Azon félig ismeretlen homály, félig a keresztyénségnek átka feküdt. A jelenkor vala hátra, melyben és melyből a költő felemelkedésért törekedhetett. Exaltált szerelem-érzés, és a rittervilági hőskor nyitottak pályát nékie; két tünemény, egyformán alkalmasok a fantáziát rendetlen hevületbe hozhatni. Hevült is az rendetlenül; s ezáltal leve, hogy az életet magosítani s az emberiség határait kiterjeszteni akaró költő bizonyos mitológiának nemlétében egy csudálatos formákból alkotott tündérvilág felé csapongott; s így tündérezés, ritterség és szerelem vallási buzgósággal és köznépi babonával elvegyülve rendkívül való, bizarr világitásban tüntették fel a romantikát, mely az európai poézisre még akkor sem szűnt meg fő behatással munkálni, mikor a görög és római művek új életre hozatván, követés tárgyáivá tétettek.

Most görög formák közt lebegő s görög, és római színt és lelket utánazó romantikai szellem befolyása kezdett az európai költés művein megismerszeni; egy félig eredeti állapot, mely a délieknél inkább lágyság és entusiasmus, az északiaknál inkább magábavonulás és epedés, a franciáknál inkább elmésség és udvariság kitetszőbb vonásaiban jelentette magát: aszerént amint ezek a nemzeti karakterben is kisebb vagy nagyobb mértékben a kitetszőbb vonások voltak.

Óhajtanám, hogy valaki világosan megmagyarázná, ha nemzeti karakter és nemzeti nyelv állnak-e egymással függésben? Annyi bizonyos, hogy

karakter és nyelv a poéta művére egyforma behatással munkálnak. A nyelvbeli különbség Európának régi és új művelt népei közt, nem keveset tesz arra, hogy a görög és európai új poézis minden hasonlítani akarás mellett is egymástól különbözzenek. Akcentuáltság s onnan következett rím és német prozódiai sajátság, s a régi nyelvekénél kevésbé szabad szintaxis, már magokban nevezetes elhajlásokat csinálnak; mi nem leszen még, ha a nyelvvel a különböző nevelés, erkölcs, szokás, itélet és tudomány következéseit öszvekapcsoljuk? Maga az újaknál oly közönségesen elterjedett szentimentalizmus a költés minden nemeiben új meg új színeket hoz elegyedésbe; midőn nemcsak a komolyabb indúlatokon önti el magát, de magának a jókedvnek csapongásaira is gyakran általfoly. A görög költőnek mint a görög művész szobrának, busongása is szép és nyugalmas; vidámsága pedig tiszta, mint a felhőtlen ég. Az ujkori lelkes költőnek bánatja gyakran a vérzésig gyötör; s vidámsága sok ízben annyi komolysággal vegyül fel, hogy e vegyületben egy egészen újalakú lélekállapot áll elő: *humor* tudniillik, mely a régiéknél ismeretlen.

Ha régi és új poézis különbségeiről van szó, azt sem kell elfelednünk, hogy az új Európa költője a maga nemzetével nem áll a göröggel egyforma jóltevő öszvefüggésben. Keresztyén vallás és európai tudományos kultúra egyenlően kozmopolitizmusra törekednek. Innen van, hogy az a kirekesztő, saját centruma körül forgó, de egyszersmind lelket emelő nemzetiség, mely a hellénnek tulajdona volt, Európában nem találhatik. Ezen sokféle népek minden politikai és morális elhajásaik, s minden különböző fizikai fekvésök mellett is, vallás s műveltség és kinézéseknél fogva csak úgy választatnak meg egymástól,

mint az athénai görög a spártaitól, mint az ephesusitól a rhodusi. Azonban a görög a maga sokféle ágaztában is nyelv, játék, hagyomány és azon épült nemzeti poézis által bizonyos öszvehúzó középpontot nyere, mely középpont Európában sem a nemzetek egybefolyásában a népek különválása, sem a népek különválásába a nemzetek egybefolyása miatt nem lél helyet. Ez az oka, miért az ujjabb időkben egy nemzetnek is oly nagy behatásu költője, mint Homer nem születhetett; mert nem nyilván van-e, hogy mind Ariosto és hasonlói a magok tündérvilágában, mind Milton és Klopstock a religió szent tartományiban éppen úgy a nemzetiségtől különválasztott képeket állítottak fel népeik előtt, mint azok, kik a görög mitológiát hozák új életre? Magok a német új literatúrának bárdjai, kik a keresztyénség által feledékenységre hullott mitusokat, s a római korban történt dolgokat vették tárgyazatba, nem szinte oly idegenek maradtak-e honokban, mint ha Perunak és Mexikónak régiségeit éneklették volna? A görög hagyomány szakadatlan idősorban, s mindég tiszteletben tartatva szállott a késő unokákra, s ez az európai hagyománnyal nem történt. Ezért nemzeti poézis való értelemben egy európai népnél sem találkozik, mert a poéta, még midőn saját korának történeteit énekli is, nem szűnik meg hazája fiaitól bizonyos távolságban állani, nem jöhetvén az öszveérésnek azon pontjaihoz, melyekben a görög poézis állott a görög nemzettel.

A költés három fő nemei, eposz, dráma és líra egyforma varázslattal vonták a görög nép egyetemét magokhoz. Az első, mivel Homer, a minden hellének ősi hagyományait egy közönségesen általölelő körben hagyá ragyoglni; a másik, mivel a nemzeti hagyományokból merítettett, s egyszersmind a nem-

zeti religióval, mint innepi tárgy, szorosan öszvefüggött; s így a líra is, mely hasonlóul a religiónak szolgált, s hasonlóul a hagyományokat dicsőítette meg.

Az újkori költő csak a játékszinen látszik a nemzet-hez közel állani. De mely különbség az athénai és az európai új játékszín között! Ez a nép egyik igen kicsiny részének nyílik fel mint magányos multság; amaz az athénai nép egészét, mint közönséges öröminnep, fogadta keblébe. Ez a religió határin kívül áll, az a religiónak körében kapott fakadást és virágzatot. Ez a régi és új kor hagyományait és történeteit, a kül- és belföldi dolgokat úgy terjeszti elő, hogy a néző az ezerféle vegyítésben nemzeti szellemet fel nem találhat, s nemzeti érzést nem táplálhat; az a nemzetiség határain belől alkotta öszve magát s választotta tárgyait. A görög testvéri formákat látott maga előtt lebegni, s a szcéna előtt is saját nemzetének világában lelte magát; midőn az európai a világ egyik sarkától a másikig ragadtatik, s poétáját csak messzűnzen szerzett tudomány által értheti meg.

Ahelyett, hogy ezeket messzebb nyomoznók, ideje leszen saját nemzetünkre fordítani figyelmünket; s történeteinkre, s nemzetiségünknek s poézisünknek azokkal való egybefüggésére vetni egy tekintetet.

Ha nézzük a régiséget, a hunnusok azok, kik hagyományaink legtávolabb határszélén előttünk feltűnnek. Bendeguznak neve hangzik fülünkbe, s Attilának dicsőségét látjuk ragyogni; de ezen ragyogás, mint egy villám, elenyész szemünk előtt, s ez időtől fogva az avarokig sötétség borúl el népünk emlékezetén. Az avarok egész történetsorából egy pont sincs kiemelve, mely a hagyomány közfényü csillogásában állana: s így Attilától fogva Álmosig századokon

keresztül semmit sem találunk, amivel nemzeti érzésünket öszveolvashatnók.

Minő helyhezet! Íme tudósaink a görög hagyományt a kaosztól és Kronostól fogva Prometheuson, Heraklesen s az egész közben folyt és követő időn keresztül a história századáig nyomról nyomra követhetik; midőn saját nemzeti hagyományunk oly parányi s egymástól oly messze fekvő töredékeken fundáltatik. A nemzeti hagyomány pedig sok tekintetben megbecsülhetetlen kincs. Nemcsak azért, mivel a históriai tudománynak ha emlékeket nem is, de legalább nyomokat mutat; hanem sokkal inkább azért, mert az a nemzeti lelkesedésnek s annál fogva a honszeretetnek vezércsillaga. A római státusalkotvány, patriotizmus és abból folyó nagyság mituson épült, s mitussal tápláltatott; s még azok is, kik a Scipiókkal, Aemiliusokkal s több nagyokkal együtt éltenek, tisztelettel hevülő érzések közt pillantottak vissza a tettekkel gazdag jelenkorból a mitus szentté lett képeire; mert jelenkor és valóság nagyon tiszta, nagyon emberi fényben állanak, midőn a hajdankor mesés ugyan, de hitelt talált tüneményei némiképpen emberfeletti világításban sugároznak.

Mi annak oka, ha valamely nemzetnek hagyományai úgy megcsonkúlnak, mint, például, a miénk Álmoson felül? A régiséggel dicsekedő nemzetek a világ teremtéséig szoktal felhágni tradícióikban, s történeteiket, habár mesés alakban is, az eredettől fogva emlegetik. Azt fogjuk-e következtetni, hogy a nemzet, mely ezt nem teheti, egészen új ága valamely régibb törzsöknek, melyből tekintetet nem érdemlő kicsinységben szakadt ki, s elvadulván, többé kiszakadásáról semmit sem tudott? Azt-e, hogy a hagyománytalan nemzet gyáván, tettek nélkül vesz-

tegle, s emélkezetét unokáira által nem plántálhatta? De a magyarnak nyelve eredetiséget bizonyít, s rokonsága sok kiholt nyelvekkel régiségét mutatja ; az a környülmény pedig, mely szerént Álmos s fia Árpád egy félelmet gerjesztő nagyságban s erővel teljes ifjúságban fénylő nemzettel szállottak elő a Kárpátok megől, hagy-e kételkedni a felett, hogy e nemzetnek már azelőtt hosszú küzdelések alatt kellett a vérpályára kikészülve lennie?

Nem gondolt talán a nemzet saját tetteivel? De olvassuk, hogy Attilának asztalánál bárdok énekelletenek ; s Anonymus is említi a köznép énekeit, melyekben régi tettek dicsőítettének. Ami Attila alatt s az Árpád unokáinak idejében s még Mátyás alatt is megtörtént, miért ne történhetett volna meg a köztök lefolyt korban is? Idő hosszúsága és státus-felforgató szélveszek tehették, hogy a hőskor nyomai elfeledtettek ; tehette talán az unokáknak vétkes elhülése is a régiségnek, nemzetiségnek, s hazafiságnak emlékei eránt. Nem merném meghatározni, ha úgy volt-e századok előtt, de már hosszú idő oltá vétkeinket ki nem menthetjük. Nem kérdem, ha szenteltünk-e valaha emléket a régiség hőstetteinek ; csak azt kérdem, ha viseltettünk-e valaha tisztelettel valamely emlék eránt, mely a régiségből reánk általjött? Íme Rákosnak szent mezején egy magányos embernek ökrei szántanak ; magyar királyainknak sírhalmaikat az elpusztulástól meg nem védelmeztük ; s a Bethleneket és Rákócziakat borító márványdaraboknak megtagadtuk a kímélést. Mi által dicsőítők meg a helyet, hol Zrínyink elhullott, hanemha azáltal, hogy a tőle védett sáncokat kótyavetyére bocsátottuk? Nem készakarva feledkeztünk-e meg Dugovicsról, kinek neve még Bocskai korában köz-

ismeretben vala? Mit talál a szem, mely régiségeinket vizsgálja? Nemde őseinknek várfalait, melyeket a gondatlan unoka le hagyott omlani, s köveiből falujában korcsmát rakatott, s maga városi fedelet ment keresni? Nem azt mutatják-e az ilyenek, hogy nemzeti lelkesedés híjával vagyunk, s a nemzet hőskorának hagyományai kebelünk bűnös elhűlésében lelték sírjokat?

A hagyomány annál poétaibb alakot nyer magának, mennél több egyes történetekre oszlik fel, oly egyes történetekre tudniillik, melyek a regénység színét viselvén, az egésznek elevenítő fényt kölcsönözhetnek. A görög hagyomány tele van ilyenekkel, s az ilyenek abban még több költői felemelkedéssel bírnak azon oknál fogva, mert vagy mitusokká tétettek, vagy mitusokkal vegyültenek. A magyar hagyományban semmi mitológiai nyomokat észre nem veszünk; s ezek különben is a keresztyénség után idegenekké fogtak volna lenni. A hagyomány annál fogva Álmostól kezdve egészen históriai formát visel, s ezen formában is az egyes vonások igen ritkák, s a tót királlyal tett cserének s a Lél kürtcsapásának nem sok párjait találjuk közöttök. Ha nemzetünkben akkor több poézisre gerjesztő lélek lakott, mint később, úgy mindent bírt, ami a nemzetiség hatalmas érzésének s egy szép nemzeti poézisnek előteremtésére megkivántatott. Erős ifjúság, küzdéssel egybekötött vándorlás, ősi birtok visszanyerésének reménye, vér, önáldozat, tettek és győzelmek, s kielégült kívánság általok: nem elég okok-e, melyek a hazafit és költőt ezer történeti különbféleség közt a honi dicsőség és hatalom érzelmében lánggra gyújthassák? De meg kell jegyezni, hogy nem minden vitéz nép körében ébred fel a poétai szellem saját erejében. Példát lelünk

Rómában, mely nagy tetteket önmagából állíta fel, poézist pedig sokkal későbben Hellasztól kölcsönözött.

Így történhetett nemzetünkkel, az Attila énekeinek s Anonymustól említett daloknak ellenére is. Annyi bizonyos, hogy a kereszthadi korból sem szállongott hozzánk semmi, aminél fogva a későbbi költő csak egy parányi, visszaemlékeztető dalocskára is hevülhetne. Azonban hajlandó vagyok ismét előbbi kikelésemként csak a maradékot vádolni, melynek vétkes hidegsége palástolhatatlan: s áldást mondok a mongol pusztítást megelőzőtt korra, mely nekünk *a maga vérével nyert hazát* örökségül hagyá; egy szép örökség, melynek birtoka és gondolatja az arra méltó maradéknál már magában is való nemzetiségnek és nemzeti költésnek lángját lobbanthatná fel!

Sietnék a később kor történeteire, ha Szemere, ki az ő *Hivatal* című románkájában a magyar poétai szellemről egy oda nem illő levélkét írt, tovább is itt nem tartóztatna. A levélkében azoknak erősségei, kik eleinktől a poétai szellemet megtagadják, két pontban vonatnak öszve: elsőben, mert mitológiával nem bírtanak: másban, mert már a kilencedik század írói által úgy rajzoltatnak, mint büszke, tüzes, de magába zárkozott kevésbeszédű nép, mely tulajdonságok, ha az ízlésre s ennél fogva a szépművészésre alkalmatosok-e? méltán kételkedhetünk.

Románírónk az első pontot bővebben nem illeti, a másodikat igyekszik megcáfolni. A búsongás, erre mennek ki okai, rab lélek sajátja, s ez a magyarnak szabadságért hevülő, magas érzelmeivel nem férhet öszve; s hogyan is lenne bús a magyar, ki annyi öröminnepeket ül, vendégszeretést nagymértékben gyakorol, s még a halottasház szomorgását is habzó poharak közt deríti fel? Nem könnyűded sebesvérű

ifjúra mutat-e azon vád is, minélfogva némelyek a magyar tüzét olyan lángnak lenni állítják, mely magas oszlopban kél ugyan, de fel és el egyszerre tűnik? S nem ugyanezen következésre vezet-e azon egyenetlenség is, mely eleinket folyton folyva dúlá egymás között, versenyküzdés bágyadságból vagy csüggedelemből nem forrhatván elő?

Szabad legyen megjegyezni, hogy sem a mitológia nemlétéből poétai lelketlenség, sem a románíró által felhozott környülményekből magyar karakteri vidámság s könnyűvérűség egyenesen nem következik. Eleinkről van szó, kik erős ifjúságban régibb lakjaikból e földre vándorlattanak, s így nem az elenyészett hőskor maradéki, hanem a virágzó hőskornak vagy kezdői vagy folytatói valának; s kell-e tagadnunk, ami már felebb megjegyezve áll, hogy hőserő s poétai szellem nem egyenlő forrásokból s egymás mellett nem egyszer tűnnek fel: Orpheus és Amphion, kikről a görög hagyomány emlékezik, a hőskor csillogásai közt éltenek, s lehetett-e még akkor az a gazdag tündökletű mitológia összealkotva, mely Homérnak s követőinek írásaikban felénk ragyog? S hogy minden egyebet elhallgassak, kinek nem jut eszébe Ossian és társai? Nem tudták-e ők mitológia nélkül is az elfolyt és együtt folyó hősi kor tüneményeinél a poézis való szellemét kifejleszteni?

Ami pedig a nemzeti búsongó karaktert illeti: annyira bizonyos-e, hogy búsongásra hajlás, és a szabadságnak magas érzelme nem férhetnek meg egymással? Búsongás nemcsak szolgálásnak, de az érzés mélységének következése is lehet. A melankóliás temperamentum kisebb vagy nagyobb mértékű idegen vegyülettel is fátyolt von el a lélek felett; azonban a fátyol hevet és lángot boríthat maga alá.

Magány és csend borongásban tartják a melankoliást, az örömnök szelíd kifakadásait ő nem ismeri; de lárma és zaj felriasztják andalgásiból, s innen a zajgó társaságok, s a szilajon csapongó örömmel teljes vendéglés; innen a vadászati és csatázási lárma-kedvelés, s a viszátkodást szülő békétlenség; innen a hirtelen fellobbanás lángja, s a féketlen kiáradozás utáni hirtelen elcsillapodás; innen a nemzeti muzsikának majd a pajkosságig eleven, majd a csüggedésig lassú hangjai, s több effélék. Nem lehet mondani, hogy e tulajdonok a poétai szellemnek utat zárnának; magány és bevonulás a költőnek is sajátja, s édes ének szintúgy szokott a búsongás fátyola alól, mint az örömnök virágbokrai közül zengeni.

Azonban ki fogja megbizonyítani, hogy e többektől észrevételbe hozott nemzeti búsongás eredeti érzés a magyarban, nem pedig később az általunk ismert balesetek hosszú sorában magzott fel? A Leo császár büszke, tüzes, de magába zárkózott, kevés beszédű magyarja komoly volt bizonyoson, de ha bús-e, azt ki merné meghatározólag állítani? Mert amiket az én románíróm a maga kapitányával kérdeztet: vajon nem volt-e nemzetünk vállain teher? nem bágyasztá-e valamely elő- és visszaérzés? nem hasonlíta-e sorsa Baróti Szabó diófájához? úgy vélem, nem a kijöveteli hőskort illető kérdések. Azon gyanú pedig, ha a jólélés, jóllakozás, midőn a lelket a testnek alávetették, nem lehettek-e búsulás okaivá? tekintet sem érdemel. Az így lealacsonyúlt lélek nem búra, hanem tunyaságra vezettetik, s tunyaságot ki fog ott keresni, hol harc és munka közt zajlik a vitéz élete? S lehet-e gondolnunk azt is, hogy nemzetünk a maga nyugotra lett általplántáltatását éppen úgy sínlette volna, mint minden ily túlültetés a természet-

ben? Bizonyosan hálátlan lakot hagyta el a hősnép, s ősi hazáját jöve visszanyerni ; s nem egy forrón szeretett honban ülepedett-e le, melynek határain kívül életet és boldog életet lenni nem hitt vala? Egyéberánt a hagyomány elenyészte megtilt bennünket, hogy a régibb kor sajtáságai felől hitelesen értekezhessünk ; mert az minden kétségen túl a maga mesés alakjában is több pszichológiai vonásokat szállított volna korunkig, mint a krónikának sovány tudósításai. Az időkről, melyeket közelebb érünk, jól tudjuk, minő körülmények közül maradt reánk a vissza- és előérzés bánatja, s az ezt tökéletesen kizengő *szegény bujdosó magyar* nevezet. De nem ajkainkon forog-e a *dicső nemzet* cím is? Tedd a kettőt egymásnak ellenébe, röpjél végig a hír és balszerencse váltólag következett századain lelkedben, s látni fogod, mi fény és homály az, melyek nemzeti érzésünkben fájdalmas vegyülettel ölelkeznek. Ki nem látja, hogy ilyen vegyület nem szülhet mást, mint szentimentalizmust? De a magyar karakteri szentimentalizmus a romantikaitól különböző. Ez fő vonását a szerelemtől, a magyar pedig hazájától és nemzeti fekvésétől kölcsönzi ; a szerelem epedése nálunk nem hazai plánta : európai szomszédainktól nemrégén kölcsönöztük azt s mit nyertünk benne? kitalálni nem nehéz.

A római nép eredeti vonásai közé sok komolyság vegyült ; ők több más ártatlan dolgok mellett a táncot is illetlenségre kárhoztatták, melynek gyakorlásában a helléneknél még az Epaminondasok is tündöklének : mégis azt írja Cicero, hogy azok az oly sokban komoly római öregek tréfát egymás közt örömet váltottanak. Képtelenség volna-e állítanunk, hogy a Leo császár és Regino által komolynak rajzolt magyar tudott olykor mondásaiban vidám s célzásai-

ban csalfa lenni? Én ugyanezen vonást láttatom magamnak a nemzetben még most is nagy kiterjedésben feltalálni; nem tisztán szállongó, hanem komolyságba mártott kedv-szesz ez; s melankoliás és szentimentalizmusra hajló karakterben a meglepőleg kicsapongó humor nincsen helyén kívül.

Keresztyénség, politika, és tudomány sokképpen közelítették magyarinkat európai szomszédaikhoz; saját státusalkotvány, nyelv, szokások és kölcsönös idegenkedés sokképpen visszavonták tőlök. Így történt, hogy sok európai szint vettek fel, s egyszerűm mind sok nem-európaít megtartottak; de ez utolsók csak fél század előtt is sokkal szembetűnőbbek voltak mint most; s mennél inkább enyészetre hajlanak, annál nagyobb fájdalommal érezzük, hogy nincs írónk, aki őseinket az ő egyszerű, eredeti nagyságokban előállította volna. Egy ily írónak vagy magában a régiség hőskorában, vagy annak határain kellett volna születni. A műveltség késő éveiben a régi is a jelenkor vonásaival rajzoltatik; így látjuk, hogy Virgilnek ezer szépségekkel ragyogó soraiban trójai hősek lebegnek ugyan előttünk, de Octaviánus időszakának szellemével lelkesítve: midőn Homér és Ossian alakjain külszín, lélek és korszellem öszveolvadoznak.

Ha nem elébb, bizony a Hunyadiak ideje körül fel kellett volna a meghatározó pontnak tűnni, melyből a nemzeti való költés szíjjelsugározzék. Lehetetlen vala, hogy még akkor az énekek, melyekről Anonymus emlékezik, közforgásban ne lettek légyen. Egyéberánt is ezen kor a lovagi hőskornak egyik szakasza volt; s szabadsági szilaj érzelem, harc, győzelmek és dicsőség, a Várnánál elhullott király, a Hunyadi név ragyogása, s mindezekhez az egész Európában felébredő tudomány: minő öszvejöveletek, hogy általok

valamely lelkes magyar a jelenkorban felmelegülvén a múltig andalogjon! Fájdalom, mi már akkor idegen befolyásnak nagy készséggel adtunk helyet; s azalatt, míg Európának végén, az éhséggel küzdő Camoens hazája örök dicsőségének szentelte hangjait; a mi pécsi püspökünk római lanton zengette a nemzet előtt idegen, szép éneket.

Mátyás valóban királyi pártfogást adott a tudományoknak, de tudósainak nagyrészt külföldi sergében még a hazafiak is elfeledték a nemzetiségre vetni tekinteteiket. Lett volna talán később, ki e hiányt ki fogta volna pótolni; de Mátyás keményen bánt a nemzettel, mely őtet tömlöcéből emelte trónusra, s a kemény bánás elidegenítvén a szíveket, fia koronánkat el nem nyerheté. Veszélyes kezekre szállt a kormány, s kevés évek után a közboldogság Mohácsnál elsúlyyodott.

Midőn egy virágzó nemzet, dicsőségének magosságából lehull, s elpusztult mezein, és saját küszöbei előtt szabadságért és léteért utolsó harcot vív: nem természetes-e, ha némineműképpen őseinek hőskorába visszalépni látszik, hol az erőnek nagysága az indulat sebességével párosulva, félelmet szórva csapkodott maga körül. A mórok Spanyolországban, s a törökök hazánk határai közt, egyforma két jelenés valának; hősek világa mindegyik, s hősek világában mit várhatni természetesebben, mint vitézt és költőt. A múzsák, úgy mondatik, futnak a fegyverzörgéstől; állítás, mely a költés múzsájára nem tartozhatik. Bajnok és énekes kölcsönösen vehetnek lángot egymástól; a spanyol románcok szép világa a mórokkal folytatott küzdésben nyíla fel; s magyar hazánkban a Dobozi, Losonczi, Szondi, Dobó, Zrínyi név s más százak nem gazdag táplálatot nyújthattak-e a költő hevének?

Azonban említünk kell, mennyi különbség lett legyen a két hosszú harc közt, melyet a spanyol a mórral, és a magyar a törökkel vívt vala. Tudományt és művészséget gyakorolt a mór, bárdolatlan és vad volt a török; amaz hódított s egyszersmind ismeretet s művészi formákat terjesztgetett; ez elborított és sötét tudatlanságot hozott magával; amaz eltűnte után márvány emlékjeleket hagyott a spanyolnak; ennek földünkön töltött éveit borzasztó pusztítások hirdeték. Csuda-e, ha mi keservesebb sebeket szenvedünk, s fájdalmainknak dühös érzetében a poézis virágait szűkebben szaggattuk? Vagy meg kell-e vallanunk, hogy ez időben szabadsági szellem és bajnoki lélek hasonlatlanul gazdagabb mértékben töltötték atyáink kebeleiket, mint a költés érzelme? Ragyogó tettekkel, s bámulatra méltó önáldozatokkal ékesülnek a történetek; piruljon az, kit az akkori nagy nevekre emlékeztetni kell. A magyar, úgymond egy francia, odahagyja házát és mindenét a földön, hol török uralkodik, s vad erdőkbe s földalatti lyukakba vonja magát, s évekről évekre küzd éhséggel, és veszéllyel, és halállal, csak hogy ne szolgáljon. Lehetséges-e, hogy ily magas erővel teljes hőskorban, a míveltségnek előre ment százada után, a poétai szellem fel ne ébredjen, ha másként az a nemzetből számkivetve nincs?

Nem hiszem, hogy volna tartomány, melynek földében a költésnek bármely kevés virágai is ne tenyésznének. Mindenütt vagynak a köznépek dalai, mindenütt megdicsőíttetnek a merész tettek, bármely együgyű énekben is. De vagynak népek, kik az együgyű ének hangját időről időre megnemesítik, az énekes magasabb reptet vesz, s honának történeteit nevededő fényben terjeszti elő. Az ének lépcsőnként hágó ereje lassanként vonja maga után az egykorúakat, s mindég

a nemzetiség körében szállongván, állandóul ismerős marad nékik, míg végre a pórdalból egy selmai ének, vagy éppen egy Ilias tűnik fel. Másutt a pórdal állandóul megtartja eredeti együgyűségét, s a nemzet szebb része felfelé hágván a műveltség lépcsőin, a bölcsőben fekvő nemzeti költést messze hagyja magától. Ily környülményben a magasabb poézis többé belső szikrából szép lángra nem gerjed ; idegen tűznél kell annak meggerjednie, s a nemzet egészének nehezen fog világítani. Velünk, úgy látszik, e történt meg.

Úgy vélem, hogy a való nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni ; szükség tehát, hogy pórdalainkra ily céllal vessünk tekintetet. Két rendbelieknek leljük azokat ; mert vagy történeteket énekelnek, vagy a szempillantat személyes érzéseit zengik el. Nagyon régieket sem egy, sem más nemben nem lelünk, s ez is igazolja jegyzésemet, mely magyarainknak a régiség eránt lett elhűléséről feljebb tétetett. Ki merné azt tagadni, hogy a hajdankor tiszteletesb tárgyú dalokkal ne bírt légyen, mint a mostani? A több százados daltöredék, mely a magyar gyermek ajkán mai napiglan zeng : *Lengyel László jó királyunk, az is nekünk ellenségünk*, bizonyítja, hogy valaha a köznépi költő messzebb kitekintett a haza történeteire, ahelyett, hogy a mostani énekekben csak a felfüggesztett rablónak, s a szerencsétlenül járt lánykának emlékezete forog fenn. Legrégibb dalaink, melyekben még nemzeti történet említetik, a kurucvilágból maradtak reánk ; ezekből a Tököli, Rákóczi, Bercsényi, Boné nevek zengenek felénk ; s ezekben a poétai lelkesedésnek nyilvánságos nyomai láttatnak, amit az újabb pórtörténeti pórdalban hiában fogsz keresni.

A másod rendbeli dalok közt több poétai szikra

csillámlik. Némelyekben, habár soronként is, való érzés, bizonyos gondatlan könnyű szállongás, s tárgyról tárgyra geniális szökdelles lep meg bennünket; de tagadhatatlan az is, hogy legközönségesb karakterök nem egyéb mint üres, ízetlen rímjáték, mely miatt a legidegenebb ideák egymással öszvefűzetnek, s a köztök olykor elvegyült egymáshoz illőbbel nevetéses tarkaságot formálnak.

Azt kell-e hinnünk, hogy a nemzeti poézis már régen felemelkedvén, azt nem többé a mai pórnépnél, hanem a nemzet magasb műveltségű rendében fogjuk fellelni? Lépünk vissza egy kevéssé, s keressük az utat, melyen poézisünk az írói nyelvbe általmenvén, megnemesedhetett. Az *Emlékezzünk régiekrel* tűnik legelőszer szemünkbe, mely valóban minden meztelensége mellett is nem érdemel megvetést, mert lépcsővé tétethetett a magasb emelkedésre vágyónak. A reformáció kora jön sorba, s látunk nép számára készült énekeket, melyek a költés határain kívül fekszenek. A mohácsi vést közel érő kor számos történeti verseket hagyott reánk, melyeknek az akkori hőstettek nyújtottak alkalmat; nagy nevek ragyognak azokban, de Tinódi s egykorúi nem tevének egyebet, mint az tenne, ki újságleveleket foglalna versekbe. Ki nem kénytelen megvallani, hogy maga a rómaiaktól tanult, legalább mitológiát, és ovidiusi descriptio-viszketegét és eláradozást tanult Gyöngyösi sem adott a nemzetnek semmit, ami való poétai nevet érdemeljen? Az ő tárgyai többnyire hazaiak, de nemcsak hogy a lelketlen előterjesztés miatt hevületbe nem hoznak, hanem azonfelül a sok római tudomány-nál fogva a nemzetiség köréből kicsaponganak. Melyik magyar ismerjen saját mezeire, ha rajtok Pán fújja a sípot, s Tytirus hajhássza bárányait? Melyik magyar

találhassa fel magát saját nemzetiségében, ha nemcsak az idegen mitológia képeire, hanem ez vagy amaz római verselőnek ez vagy amaz sorában álló ez vagy amaz névre is emlékeznie kell, ha poétáját érteni akarja? A görög költő csak kitisztult érzést ízléssel párosulva kíván hazája fiától, hogy lelkére hasson dalával: nekünk ellenben antiquáriusi tudományt kell szereznünk, hogy költőnket olvashassuk; s ha megértettük is, minő behatást tehet reánk a mitológiának világa, mely nekünk csak valamely allegóriai tarka festés gyanánt jelen meg? Valljuk meg, hogy nem jó úton kezdettünk a rómaiaktól tanulni. Ahelyett, hogy segédöknél fogva tulajdon körünkben emelkedtünk volna, szolgálai követésre hajlottunk; ahelyett, hogy az ő szellemeket magunkba szívtuk és saját világunkban sajátunkká tettük volna, az ő világokba költőztünk által; de ott egészen fel nem találhatván magunkat, honunk felé visszapillongunk, s örökre megoszlott képzelettel itt is, ott is idegenek maradunk. Nem nyilván van-e, hogy a való nemzeti költésnek csak a nemzet kebelében lehet s kell szárnyára kelnie? Az idegen tűznél gyújtott fény a nemzetnek csak homály közül sugárzik.

Azonban úgy akarta a sors, hogy a magyar költés szelleme idegen világból lengjen által hozzánk; s minekutána ez a római néppel is megtörtént, szükség-e pirulnunk? A római költő ugyan a homéri mitológiát veszedelem nélkül plántálhatta műveibe, mert az Rómában sem vala mindenestől idegen; de midőn a pacuviusi koturnusban Heraklesek, Thyestesek, Agamemnonok, s több görög és mindég csak görög, sohasem római hősek jelentek meg; midőn a Plautusok és Terentiusok a Tiberis partjain görög neveket hangoztattak, s görög háznépi szcénákat terjesztettek elő:

nem nyilván mutatja-e ez, hogy a római poézis saját honában félig idegen volt? S ez az oka, hogy az oly erőt és virágzatot, és köz kiterjedést nem is nyerhetett, mint a görög ének nyert honában.

A mi Zrínyink, még a törökszázadi hőskor gyermeke, római és olasz példányoktól kölcsönözé költői erejét. Ő Virgílt is használta ugyan, de a *Megszabadított Jeruzsálemet* úgy követé nyomról nyomra, mint Virgíl a maga görögjeit; s íme ezen külföldi tűznél lángrobbant férfiúnk az, ki régi verselőink közt méltó poétai nevet egyedül viselhet; egyedül, hanemha talán Balassával párosítjuk.

Balassa és Zrínyi ketten állanak poézisünk régibb körében, kik való érzés szikráival dicsekedhetnek. Ennek kebelében a hazafiúság bajnoki lelke és romantika, amazéban honszerelem és honvágý lebegtek. Balassa ritkán fogadta el a való költői szellem intéseit, s többnyire kegyeskedő gondolatokkal foglalatoskodván, hevét elhidegítette, s nagy tünemény közöttünk nem lehetett. Zrínyi, mint a bánhoz s az egész dőledező haza bajnokoszlopához illett, alárendelte a hősnék a poétát, s így a költői körben sokat ugyan, de végtelenül kevesebbet tett vala, mint amennyire lelkének nagy ereje által képes volt. Ő siető kézzel dolgozott, s munkáiban a költői lelkesedés szép vonásai nem ritkán ugyan, de magányosan, s művészi gond nélkül elszórva fénylenek; külső ékességet s versificátori érdemet önála hiában keresnél, s ez utolsó okból foly, hogy a nemzetben egy egész századig nem találkozott lélek, mely feléje vonzódott volna, midőn a csengő rímű, vizenyős Gyöngyösi sok füleknek tetszett. Így történt, hogy Zrínyi, mint poéta, nemzetünkre semmi befolyást nem nyerhete; mert míg a kornak felette állott, addig nem ismertetett, s midőn

végezetre szemekink érdemeire felnyílni kezdenek, már akkor ha nem sokkal is, de mégis valamivel, ötet meghaladtuk.

Gyöngyösi volt a szűkkörű Parnassus usurpátora mindaddig, míg hosszú idő múlva, a versificációval kezdett s véghezvitt változás a meg nem érdemlett polcra ötöt lebuktatá. Faludi volt az első, ki szebb hangon s több lélekkel zengé verseit ; Ráday mutatott utat a poétai lelkesedést idegen példányok által magasabbá, s a poétai művet idegen szebb technika által kellemesbbé képezni ; Orczy, Barcsai, Bessenyei franciákat kezdének követni ; azalatt míg Baróti Szabó, Rájnis, és Révai görög lábak után mértékelték nyelvünket, s Rómának gyermekeit több vagy kevesebb szerencsével utánzani próbálták. Íme tehát idegen szikrák ismét, melyek által a magyar kebel fentebb lángra kíván gyúlladni. De úgy látszik, hogy Zrínyi alkalmasb vala az idegen szikrát saját keblében nemzeti lánggá gerjeszteni, mint ez újabbak. Ő az olasz múzst magyar lepelbe öltözteté, midőn egy, az egész nemzetet közönségesen lelkesíthető történetet énekle ; nyelv, erkölcs, szokások, hazafiúság és szín önála még mind úgy jelennek meg, mint nagyatyjának idejében voltak ; magyar világot szemlélünk énekeiben megnyílni, magyar világot eltarkítva napkeletnek alakjával, s magok ezen alakok arra szolgálnak, hogy azon időnek szellemét még jobban érezhessük ; minden tett, nozdulet, lélekvonás a történet századát festi előttünk ; semmi újabbkori jelenet a szcéna elől vissza nem kapja lelkünket, és az egésznek tekintete hathatósan érezteti velünk, mely szerencsés a költő, ki vagy saját korának, vagy saját korához hasonlónak tetteit zengheti ! Minő kár, hogy magyarjaink ötöt oly későn tanulják ismerni !

Való, hogy Bessenyei is magyarokat tüntet fel,

de ki fogja azokat az ő munkáiban magyaroknak ismerni? Nem francia mindennapi emberké-e ezek, kiket ő Attiláknak, Budáknak, Hunyadiaknak s az ég tudja még kiknek nevez? Nemcsak a magyar régiség saját színét nem leljük azokon, de a Bessenyei korának nemzeti vonásait is hiában fogjuk rajtok keresni. Bessenyei nem vala lélek nélkül; s az, hogy ő így eltévedhetett, bizonyítja, mely nem könnyű legyen idegen poézis világából saját nemzeti világunkba visszaléphetni.

Azon kornak gyermekei közül bizonyosan Ányos az, ki leginkább saját tüzeben látszik olvadni, s kinek érzése a nemzetiséggel s fantáziája a hon képeivel leginkább rokon. Soraiból egy szelíden bús, s a hazához hevülettel vonzódo léleknek harmoniája hangzik felénk; énekbe ömlő szentimentalizmusát a honszerelem érzelmei által vezeti, s a lenyugvó napban a haza lebeg, mint a szeretőnek kedvelt lánykája, szemei előtt; szívetől veszen táplálatot emlékezete, mely a nemzet múlt korának történeteinek oly örömmel andalog, s a viruló mezőn a rajta elhullott hős árnyékát pillantja meg; kísérőjévé teszi a bajnoknak a poétát, s az új kort a régivel öszvekötvén, e párosításban egy költői középvilágot keres, melynek megszeliült, megnemesített fényében magát minden érző hazafi fellelhesse, s meglelkesítve lelhesse fel. De nem bírhatott Ányos mindazzal, ami a bámulatra méltó költő kiformáltatására kívántatik; kedvezőbbben fogadó nemzet s szerencsésb környülmények kívántattak volna még, hogy e bimbókból a szemet, szívet, és lelket gyönyörködtető virág a maga teljességében felviruljon.

Azonban csak az övéhez rokon lélek volna alkalmas magát a nemzetiséggel jóltevő öszveérésbe

hozhatni, s ily lélek a poézisnek akarmelyik pályáján is tudna ugyan a nemzet szívéhez utat találni: de mégis minden kétségen túl legegyenesb ösvény a játékszíni költésben nyílhatna meg. A poézis minden nemei közt ez áll a közönséges életkörrel legegyenesb, s legkönnyebben érezhető öszvefüggésben. Az eposz és líra mindketten életet hagynak szemeink előtt lebegni, de ezen élet a poétával együtt tűnik fel, s bizonyos távolságban, bizonyos emelkedésben áll felettünk: a drámából ki kell a poetának tűnnie, mellettünk és körülöttünk ömledez a megneemesített élet, s csalatásunk a való színét kapván meg, kikelni látszunk önmagunkból s észrevétlenül a költő világába vegyülünk. Boldog költő, ki bennünket ily kellemes csalódásba rengethet által, s kinek világából hideg érdeklések, kellemetlen öszveütközés, vagy idegenbe tévedezés vissza nem taszítják képzetinket! Az ő műveiben alkotná öszve magát azon való költői tartomány, melyben a magosított nemzetiség tulajdon hazáját fellelné; az ő műveiben ölelkeznék a hősi szép kor a jelenvalóval, emberiség érzelme a hazafisággal; mi pedig emlékezet és részvétel által vissza-visszakapatván megőriztetnénk azon veszedelemtől, hogy a szüntelen előre és messzebb távozás alatt eredeti színeinket lassanként elveszessük, s kebelünk többé felmelegedni ne tudhasson.

De mikor fogna ily költő származhatni, s mikor fognának az ily költő előtt az igazságos nemzet karjai, s egy célerányos nemzeti játékszín megnyílni?! —

1826

KÖRNER ZRÍNYIJÉRŐL

Lefeküdtem vala, édes barátom, de álom nem jöve rám ; felkelék azért, s most itt ülök gyertyám világánál és írok neked. Szerelmes csak nem vagy? ezt fogod kérdeni ; s hogy nem vagyok, azt az én kopasz homlokomról s behamvadott szívecskémről minden felelet nélkül is gyaníthatnád ; de a játékszínről jövök, hol a Körner Zrínyijét láttam — magyarul előadatni ; s a dicsőséggel teljes történet emlékezete, az asszonyi egyesület játszó tagjainak művészi ügyessége, s a nézőközönség hevesen kifakadozó öröme szokatlan melegséggel hatottak meg. Képzelem, mint fogsz elcsudálkozni. Mit? így szólandasz ; te, ki máskor a művészség körében oly nehezen hagyád magadat kielégített, ki poetáinkat a kritikának akadozásaival az elkeseredésig kínozta, te leltél-e, te leltél volna-e a körneri bombasztokban gyönyörködést? — Nem, édes barátom, nem a körneri bombasztok gyönyörködtettek engem. Jól tudod, hogy én azokat, miolta csak ismerem, sohasem tartottam nagy becsben ; s midőn legelőször hallám, hogy a Körner Zrínyije Szemere által fordítatik, szántam a szegény fordítót a hálátlan munkáért. Mert mi lehessen hálátlanabb, mint valami olyant fordítani, amit jónak magunk sem tarthatunk ; s így fordítói fáradságunkért még csak azon örömet sem nyerhetni el, hogy literatúránkat valamely külföldi szép virággal gazdagítottuk meg? De midőn a játék-

színen megjelentem, s a mi halhatatlan bajnokunkat magyar nézők előtt magyarul hallám szólani, hajlandó levék a kritikust levetkezni, és a poeta hibáit nemzetem dicsőségével fedni be. A Körner Zrínyije, kedves barátom, német Zrínyi, s mivel az az ausztriai verselő katona sem a mostani, sem annyival inkább a régi magyar világot nem ismerte, nem is tehette által a szigetvári hőst a maga valóságos alakjában a játékszínre; s ekképpen hősrünk német köntösben, még pedig igen-igen hibás német köntösben, semmi különös dicsőséggel nem sűgározhatik. Meg kell vallani, hogy a magyar posztóba húzott szigeti világ is éppen oly kevés nemzeti karaktervonásokkal dicsekszik: mert hiszen a fordító nem vehetett egyebet, mint amit talált; hanem a magyar nyelv hangja, a magyar játészó és néző megszaják a szívet, s a patriotizmus gerjedésbe jött érzelmei a kritikát, habár csak pillantatokra is, megszelídítik. Én valóban észrevetlenül a közönség örömkifakadásai közé vegyültem, felejtém Körnert, és művében a német világi szentimentalizmus üres csevegéseit, s csak azt érezvén, hogy magyar vagyok, csak azt, hogy az új Leonidas dicsősége reám is, mint hazafira, visszafénylik, éppen oly művítélői fejjvakargatás és szemöldök-hunyorgatás nélkül csappangatám öszve tenyereimet: mint a galeriának boldog birtokosai.

De fogod-e hinni, hogy a magyar Zrínyi művészi tekintetben is felülhaladá német originálját? Úgy van, édes barátom, valóban felülhaladá; nem kitoldás vagy változtatás által pedig, hanem csupán elhagyás által. Szemere minden bizsonnyal köszönetet érdemel, hogy füleimet az első felvonásban a belgrádi paraszt homerusi katalogusával, a másodikban Újlakinak tábori tudósításával, az utólsóban pedig nemcsak füleimet és szemeimet, de lelkeimet is a Juranics és Helena véresen

karikatúrás szcénájával kegyelmesen megkíméllette. Ezen utólsónak látása, kétségkívül, felriasztott volna patriótai álmódosásimból; s akaratom ellen az *Ahn-fraura*, a *Schuldra* s a német föld több hideglelési produktumaira fogott volna emlékeztetni; s csalódásom visszahozhatatlanúl széjjelröppenvén, a szigeti bajnok helyett Körner állott volna előmbe: bár így is alig-alig történt, hogy ennek a sok transzcendentális és ultraszentimentális helyeknél a kulisszák megőrl a fordításban is szüntelen előre törekedő képe teátrumi boldogságomnak egész alkotványát öszve nem ontotta.

Szerencsés drámaköltő az, akinek műve jó előadás által támogatatik. Egy silány professzori lecke, vagy valamely közepszerű egyházi beszéd, gyakran nyert az elmondónak szép modulációjú hangja s csinos arcvonásai miatt kellemetességet; mennyivel inkább képzelhetjük, hogy a drámának gyengeségei az előadásban elfedeztetethetnek; mivel itt nemcsak a játszónak ügyessége, hanem a dekorációi pompa, s a nézősokaságnak szép koszorúja, s ennek vagy a tárgy vagy az egyes helyek mellett hangosan jelengetett részvétele is a behatáshoz tartozik. A képzelet, édes barátom, nagy varázsló; s ha felébresztetvén szabad lebegéssel szállong fel s alá, magával ragadja, vagy elvakítja az ítélőtehetséget; s a nem éppen rossz helyett jót, a nem éppen rút helyett szépet, s a nem éppen alacsony helyett magasan fellengőt láttat szemeinkkel. Olyan az, mint a panorámának nagyító üvege, melyen keresztül a parányi rajzolatok kolosszális nagyságban tűnnek fel.

És minő boldogtalannak nem fognád mondani a kritikust, ki szánakozásra méltó pedántsággal hibák után leskődne még akkor is, mikor a dialóg valamely kegygyel teljes színjátzónénak mézes ajkairól zeng feléje?

Asszony, a te bűneid meg vagynak bocsátva ! így kiáltott fel az egyszeri angol prelátus, midőn a szép Cibbert a kórusban énekelni hallotta ; s ezen felkiáltást kicsiny fordúlattal mindannyiszor ismételhetnők, valahányszor a művészi hibákkal teljes drámai személyt az előttünk bájosan lebegő szép reprezentáncssal öszvetévesztjük ; s mondhatom neked, hogy sok a maga költőjétől szerencsétlenül alkotott drámai heroina lett már idegen szépségnek nevében idvességet.

De jaj a költőnek, aki műve dicsőségét holt bötűkre bízza ! A kritikus ablaka alatt az utcán lárma támadt ; a hektikás tudójú bölcs eltelik méreggel, s magát még egészen ki sem káromkodva nyúl a drámához és olvas ; s lehet-e, hogy ilyenkor kegyelmeket osztogasson ítéleteiben ? Ezért édes barátom, ha valaha drámát alkotandasz, fussad a bötűszedőt ; s a szép ajkakban keress magadnak oltalmat. A bötűszedőnek segéde legfelebb is a fűszerszámos boltig nyit utat dicsőségednek ; a szép ajkáról pedig a parterrenek minden úrfiai áhítatos csendességben fogják soraidnak zengését hallgatni ; s te azon boldog csalódásban térhetsz meg a játékszínről szállásodra, hogy a kellemes lyánykának adott figyelem és taps a te, kínos fejtörés közt született, kedves magzatodat illette.

— — Azt akarod, hogy ismét recenzeáljak?* És pedig, hogy a német Körnert recenzeáljam? Nem elég-e, hogy a ti biztatgatásaitokra magyarjaink közül néme-

* (Az *Élet és Literaturában* itt jegyzetként Berzsenyi „Feleletéből” e részlet olvasható) :

«A józan kritikának szövétneke világít, és melegít, a szofistai hiúság kanóca pedig perkel és vakít. A recenzió szükséges gonosz : szükséges, mert vagynak a literatúrában tévelygések, melyeket fölfedezni s eligazítani szükség ; gonosz, mert még a legtisztább kezekben sem veszi el egészen

lyeket recenzeálván, húzomos gyűlölséget araték jutalmúl? Miért akarod annak az istenben boldogult németnek pártfogóit is ellenem haragítani? Nagyon rosszul kellene ismernem a literátori világot, ha megcsalokoznám azon hitben, hogy a Körner recenzeáltatása a fordítót, és a fordítónak egész felekezetét bizonyosan reám fogná bújítani. Hinni fognák, hogy recenzióm a fordító magas érdemeit akarja fenségekből leráncigálni; s talán éppen azt hirdetnék felőlem, hogy magának Zrínyinek dicsőségét irigylem s hazabecsmérlőnek nevezetném általok. Mert saját káromon tapasztalám, hogy van köztünk bizonyos emberfaj, mely a maga személyes bajait éppen úgy szokta a patriotizmus leplével takargatni, mint a Tartuffök a magokéit bizonyos más dolognak leplével rejtegetni szeretik. S szentül hihetsz szavaimnak, ha mondom, hogy az egész emberi nemzet minden kujonjai között, az említett két faj legveszedelmesebb. *Hunc tu Romane caveto!*

Azt is megvallom neked, hogy én az úgynevezett recenziók eránt idegen kezdek lenni. Gyűlölöm a slendriánt mindenben, tehát a kritikában is. S miért is kellett a kritikának fábrikai formát adni; s azt, ami éppen a hamis ízlés és pedántság kikorbácsolója akarna lenni, pedántos korlátok közé szorítani, s a művitéletet pró-

mérgét; még ott is ijeszt, ott is sért, a tisztátalan kezekben pedig csupa méreg s alacsony gonoszszágnak eszköze, mely egyeránt emészt mind a literatúrát, mind az embert. Többnyire pedig azt látjuk, hogy itt is azok fúrják előre magokat, kik legtörpébbek, s azok vágyanak az uralkodásra, kik magokon sem tudnak uralkodni. Miért kapdozna csillám után a józan, holott annak semmiségét ismeri, s tudja, hogy annak megvetése legszebb fény? Miért ágaskodna Hercules a pigmeusok között? Gyermekek s pondrók dolga a civódás, a bölcs nyugszik, mint a sárkány a sziklaüregben. Innét van, hogy sok recenziók, kivált poetai recenziók, többnyire nem egyebek, mint minden tudós balgatagságoknak, hiúságoknak, pártoskodásoknak, sanda ítéleteknek eleven tükrei, melyek gyakran elrontják azt a jót, amit az író épít, mert nincs oly balgatagság, mely követőket ne találna, s gyakran az ő mocskolódásaiikkal a literatúrát, baltázó betyárok csárdájává alacsonyítják, s ezáltal a legszebb lelkeket az írástól elidegenítik.»

kátori akcióhoz tenni hasonlónak? A recensensi köpönyeg is a bugyogóval együtt német szomszédainktól szállott reánk. Íróink, kik a német föld tudós újságai-ban dolgoztak, kénytelenek lévén ott a formaruhát viselni, midőn későbbben magyarul kezdének kritikázni, szokásból vagy előítéletből megtartották azt; s így Kazinczy és Képlaki s mások elterjesztették közöttünk a tónust, nem vévén észre, hogy a közönségesen felvett tónus karakteri vonások nélkül van, a közönségesen viselt forma pedig elnyövik, s elkerülhetetlenül iskolásságot éreztető szólásokat s elméskedéseket hord magával.

Ne gondold, mintha kikelésem a recenziók ellen azon megtámadásokból venne származást, melyeket a *Tudományos Gyűjtemény*-ben megjelent recenzióim hoztak reám. Soha semmi megtámadás nem teheti azt, hogy én a kritikát ne szeressem, ne ohajtsam: én még a tolcsatáknak is kedvelője vagyok; mivel azok, bármit mondjanak némely megsértett superciliumú bölcseink, még akkor sem szűnnek meg tanúságosok lenni, midőn nem elég szelídséggel folytatnak. S ha én a Csokonai championjait s Berzsenyit felelet nélkül hagytam, az onnan történt, mert olyan literátor ellen, ki a Bürger nadrágvarróját poetának lenni gondolja, s olyan költő ellen, ki a maga verseinek szépsége mellett esküdözik, nincsen fegyverem.*

Nem találhatsz ingerelhetőbb portékát, mint a literátor. Azért ugyan józan fővel panaszolkodni nem lehet, ha a megítélt munkának atyai szeretettel telidentele tölt nemzője lángot és bosszút szór maga körül; de mikor olyanok is, kik vagy ingerlés vagy vívás által a kritikai pályának részeseivé lettenek, ítéleteink sza-

* *Az ide csatlakozó részletes jegyzetet ld. Kritika és antikritika címen, külön.*

bad kimondását még az őket vagy éppen nem, vagy legalább egyenesen nem illető tárgyakban is kárhoztatják ; ez, úgy vélem, az igazság határain kívül fekvő dolog. Miért nem akarja valaki másnak megengedni azt, amit maga teljes szabadsággal gyakorol? Vagy azt kell-e mondanunk, hogy a despotizmus igazságtalan kívánása az emberi szív természetes bűnei közé tartozik? Annyi bizonyos, hogy az a kritikus, aki tartózkodás és mellékes tekintetek nélkül akar ítélni, csalhatatlanul számos ellenségeket fog magának találni. Nem szükség, hogy élő emberekről mondj igazságokat ; mindegy, ha a múlt évezred klasszikusairól ítélsz is ; elég, hogy ítélni mertél : a nyugalomnak egyedülvaló útja a hallgatás. Nem úgy van-e barátom, hogy ez a való kritikának nagy akadályt vét? S ezt annyival inkább sajnálnunk kell, mennél nagyobb szükségünk van reá, hogy számos tévelygéseinknek vezérfáklya gyújtassék. Öregeink, a házi jó békesség kedvéért kritikálatlan viszik a sírba magokkal együtt hibáikat, s ifjaink a tőlök beszívott hibákat újakkal párosítgatják, s a teremtő genie rendülhetetlen bizakodásával kerengenek parányi köreikben.

Bourignon kisasszony, az, aki mennyei revelációkkal dicsekedett, azt vallá, hogy ő mindannyiszor a szülő asszonyéhoz hasonló kemény fájdalmakat érzett, valahányszor szerencséje volt valakit a maga tudományára megtéríteni. Nem merném állítani, hogy a kritikusok valaha a térítésben szerencsések lettek volna ; de fájdalmakat ugyan, ha a francia lyánnyal nem egyformán is, legalább nem kisebb mértékben, elkerülhetetlenül éreztek. S ne gondold, hogy a fájdalom csak akkor kezdődnék, mikor a közkézen forgó kritika már a maga szubjektumát s annak egész rokonságát sustorékolásra ingerlette. Nem, mert szenvedéseid már akkor elkezdőd-

nek, mikor még ítélgetésed a bötüszedő halhatatlanságot osztó kezeibe sem került ; s ez az oka, hogy én, annak idejében a Berzsényiről írt recenzió kinyomatását eltiltottam. A *Tudományos Gyűjtemény* redakciója megveté tilalmamat ; s a mi Vitkovicsunk kezéből átvett íráskát tudtom nélkül kinyomatá ; s nemcsak kinyomatá tudtom nélkül, de meg is csonkítá akaratom ellen. Így történt, hogy sem azt amit akarék, mind el nem mondhatám, sem a felgerjedett verscsinálónak filippikáit ki nem kerülhetém : ámbár előre tudtam, minő kevés ember bírjon szuperintendens Kisnek nemeslelkűségével, kiben elég igazságszeretet s önértés vala, verseinek nem csupa komplementekből állott kritikáját kedvesen fogadni. Nagy különbség van, édes barátom, az olyan költő közt, ki egyszersmind filozófi lélekkel s szükséges tudománnyal is bír, s az olyan közt, aki teljes életében semmiről sem gondolkozott oly mélyen, mint saját dicsőségéről. Amaz gáncstűrő, mert ő mind a tökélyt, mind a hiányt a kritikussal egyformán érti ; emezt pedig túrhetetlenség bélyegzi, mert boldog önszerelmében azt hiszi, hogy mindaz ami bajusza alól kigördült, egyenesen általzung a halhatatlanságba. A kár csak az, hogy amannak oly kevés hasonlói, ennek pedig oly számos párjai találkoznak. De hiában a sopánkodás ! *Οι πλειονες κακοι* ; úgymond a bölc.

Minek is az az egyenként recenzeálgatás ? Ha megítéltetni közsorsa volna minden íróinknak : úgy bár íróink nem is, legalább olvasóink a kritikához szoknának ; s nem látszanék előttök veszekedést kereső dühnek, ha másoknak munkáiról szólanánk. De midőn a seregből csak némelyek kapatnak ki, nem megengedhető gyanú-e azt vélni, hogy a kritikus talán személyes célok után intézi lépteit ? Ha minden napfényre kiszálló könyv minden kifogás nélkül fontra vettetnék, abból

legalább az a haszon háramlana reánk, hogy a későbbi Horányiak és Wallaszkyak biztos kalauzt találnának magok előtt ; s talán még az is, hogy a dicsőség pályáján egy kevéssé több vigyázattal és készüllettel futkosnánk. Mert valóban édes barátom, most nagyon gondatlanul ballagunk a halhatatlanság felé ; s nagy gondatlanság mellett nemcsak az orrunkra-bukás, hanem a lábszár- vagy éppen nyaktörés is elkövetkezhetik. Akkor pedig hiában kiáltasz majd segítségért ; a már sokszor megsalatkozott kritikus szánakozás nélkül megyen el melletted, és így felel : *Quaere peregrinum !*

Talán az is való, hogy a recenzensek közönségesen nem a leghelyesebb szempontra függesztik figyelmüket. Mert minden recenzens csak azt érezteti velünk, hogy az ő individuális ítélete milyennek találta a kéz alatti művet ; micsoda relációban álljon pedig az a literatúra egészével, saját korával, a nyelv jelen állapotjával, s az olvasóközönség ízlésével és ismérteivel : erre, úgy vélem, még egy kritikus sem kívánt tekinteni. Ha minden literatúrai produktumot azon lépcsőhez képest ítelnénk meg, amelyet az kimíveltetésünk körében betölt, vagy betölteni akar, bizonyosan mind dicséreteinkben, mind gáncsainkban igazságosabbak lehetnénk ; mert sokszor a gáncsolt könyv a literatúra egészéhez, s azon hézaghoz képest, melynek betöltését célba vette, talán többet ér, mint személyes tekintetekből érni látszatik ; a dicsért könyv ellenben sokszor az egészre nézve nem hoz fel oly jó következtetésű észéceket, mint az ítélőnek individualitásában gerjesztett. Tagadhatatlan, hogy mind helyesebb, mind tanúságosabb, mind filozófi lélekhez illőbb, a machina részeit az egészhez való függésben, mint egyenként vizsgálni meg. Az egyenként vizsgálat alatt sok holmit hiábavalónak fognánk gondolni, aminek hasznos volta csak az egész elnézésében mutatkozik.

— — ki várakat épít,
A legapróbb szegnek tudja, mi haszna vagyon.

Bizonyosan nem fogod hinni, mintha ezen beszédem oda célozna, hogy a kritikának a legfentebb tökéletesség után buzdítástól el kelljen szoknia, s a hibák eránt bűnös kedvezéssel viseltetnie. Nem, édes barátom! Mert a iiteratúra egészét sem lehet *summum bonum*nak tartani; tehát a *summum bonum*ot mind az egész iiteratúra, mind az egyes iiterátor előtt fel szabad, és fel is kell mutatni, hogy akik akarják, látniok lehessen, mely távolságban álljon még a pálmakoszorú; azok, akik látni nem akarnak, már úgysis jó előre behunyták szemeiket, és sűrű pilláikon egyetlenny pontra vont milliom napsugár sem fog keresztülvilágítani.

Az ember mindég ember marad, az íróban, a kritikusan, az olvasóban egyformán. Ha reméled, hogy az író a kritikus által megtérítették, hogy a kritikus a maga csalhatatlanságát szerény kétség alá vegye, s hogy az olvasó a kettőről részrehajlás és előítélet nélkül hozzon ítéletet: úgy lehetetlenséget reméltél. És mégis ezen három rendbeli embernek kell az öszveérés pontjainál fogva előbb-utóbb egymást kölcsönösen előbbre vinni, midőn vagy világos reflexiók, vagy homályos reminiszcenciák által egymásnak principiumikat így vagy amúgy magokba szívják, s az önszeretnek azon biztatgatásai mellett, hogy egyedül saját fejeik után indulnak, a kölcsönös egymásután indulásnál fogva emelkednek. Rendes bohóság, édes barátom, de hasznót hajtó rendes bohóság! Azért nem kell azt kárhóztatnunk.

Ezen pillantatban veszem észre, hogy levelem iskolai leckévé vált. Recenziót kívántál tőlem Körnerről, s íme ahelyett gondolatokat veszesz, melyek a recenziók

recenziójára bevezetésül szolgálhatnának. Te azok közé tartozol, akik szeretnek gondolkozni, s a gondolkozó fej gyakran csekély útmutatás által szép felfedezésekre vezetted ; s én ohajtom, hogy ezen parányi vizsgálatakon valami fontosabb rezultátumokra juthass el. — —

Tegnap ismét a játékszínen valék, hol ismét Zrínyit láttam előadatni, mégpedig a körneri originálban. De mely nagy különbség volt tegnapi érzéseim s azon minapi érzések közt, midőn a darab magyar nyelven zengett füleimben ! Akkor a magyar hangok megsaltanak, s a hibák eránt némineműképpen megengesztelődtem ; most a német nyelvnek kemény hangjai nem hagytak álomra szenderedni, s hideg ébredtségben kelle látnom mindazon fogyatkozásokat, melyek máskor az olvasás alatt kellemetlen világításban tűntek fel előttem. Micsoda Zrínyi ez, édes barátom? Ez-e az a tizenhatodik század magyar bajnoka, ki a *Szírénában* oly eredeti színekkel tündöklök? Nem, barátom, nem a *Szírénának* bajnoka ez ; nem a tizenhatodik század fia, sőt nem is magyar ez ; mert mente és görbe kard, várfal, török-vérontás és halál nem tesznek még magyart, annyival inkább nem tizenhatodik századi magyart : ennek karaktere, úgy vélem, még valamivel több és jelesebb ingredienciákból fog állani.

Vedd kezedbe a *Berlichingent* s nem egészen kikapva leszesz-e saját világodból? Minden vonás, mozdulat, hang és cselekedet sejteti, sőt láttatja veled, hogy a régi németség lovagkora él és mozog szemeid előtt. Olvasd a *Wallenstein táborát* s nem a harminc évi háborúnak saját színét látod-e minden, még oly parányi alakon is elterjedni? *Egmontban* még a szappanfőző s a vén katona is azon korszellemet érezteti veled, mely

Egmont és Oranien és Alba körül oly hatalomban leng. Emlékeztesselek-e a *Tell*ben megjelenő képekre? Azonban, te minden emlékeztetés nélkül is tudod azt, hogy a drámaköltőnek, midőn valami történetet előad, híven kell a történetnek korszínét is a személyek individuális vonásaiban előnkbe varázsolni; másképpen személyei csak olyanoknak tetszenek, mint a tegnapelőtti bálnak álorcásai, kikről igen jól tudjuk, hogy ámbár perzsiai kaftánjok és fejkötőjük segédével egy más kontinens lakóinak akarának látszani, a táncszálától legfelebb is kétszáz lépésnyire éppen úgy otthon vagynak, mint apjaik és nagyapjaik ugyanazon helyen már félszázad előtt otthon valának.

Örömet vallom meg, édes barátom, hogy mint magyar, köszönettel tartozom Körnernek, ki a mi Zrínyinket és benne nemzetünket idegen létére megdicsőíteni kívánta. Minden bizonnyal ő csak schilleri lélek híjával volt, másként oly varázsló fényben tüntette volna fel a szigetváriakat, mint amilyenben a schilleri személyek ragyognak. Mert az egész darabon keresztül nem mindenütt nyilvános nyomai vagynak-e, miképpen akart Körner Schillertől mélységet, érzelemcsapongást és szituációkat eltanulni? Arra nem kell sok magyarázat, hogy az eltanulásban szerencsés nem volt; azonban mindemellett is tagadhatatlan, hogy törekedése dicséretes vala:

Quem si non tenuit, magnis tamen excidit ausis.

Minden karakterben, édes barátom, kettőt kell megkülönböztetni: a közönségest és a különöst. Különös vonásokkal bír minden karakter, melyek azt a körülötte és mellette állóktól, észrevehetőképpen megkülönböztetik, s melyek az individuális elhajlásokban, a

temperamentum, nevelés, gondolkozás, erő, sors, s több effélék különbségeiben fundáltak ; de ezen különös vonások mindég a nemzetiség és kor közönséges vonásaival szoktak kisebb-nagyobb mértékben vegyülni ; s ennél fogva az ugyanazon nemzet és korbéli karakterek minden személyes különbözősékek mellett is úgy hasonlítanak egymáshoz, mint ugyanazon anyának gyermekei. A drámaköltőknek nagy mestersége abban áll, hogy ezen hasonlítást a különféleségben jól eltalálja ; mert ha csak személyes különbözőségeket vett célba, úgy megkülönböztette ugyan személyeit a sokaságtól, de személyeiben a nemzetet és kort a nemzetek és korok sokaságától meg nem választotta ; s eszerént az elbandzsalodott olvasó vagy néző nem tudja magát fel-lelni, vajon az előtte forgó hősek a waterlooi ütközetben vitézkedtek-e, vagy Mohácsnál? Én úgy hiszem, hogy az individuális emberiség saját vonásai minden időközön keresztül ugyanazok, és csak akként ismerzenek meg egymástól, amiként a kor és nemzet különböző szint öntött el felettek.

Vess már most egy tekintetet Zrínyire s a körülötte feltűnő alakokra, amint azok Körnernél állanak ; s mutass rajtok csak egyetlenegy elhatározó vonást is, melyről a szigeti bajnok nemzetére és korára úgy ráismerjek, mint a *Szirenában*, vagy csak a történetíró Istvánfiban is ráismerek ! Mutathatni, édes barátom, nehezen fogsz. Mert katonai vitézség, hazaszeretet, hűség, oly dolgok, melyek nem voltak azon kornak kirekesztő sajátosságai. Familiaei előítélet megtapodása, ábrándozó fellegezés, s pityergő sentimentalizmus pedig, nem értem, hogy varázsolhatnák előnkbe azon kort, melyben a magyar úr nagyobb politikai befolyással és több familiájához s birtokaihoz kötött hatalommal mint ma, harchoz szokott kemény testtel és lélek-

kel, kevesebb tudománnyal mint erővel, sok szabadsági szellemmel, minden kétségen túl nem oly síma volt ugyan, mint a mi napunknak gyermekei, de munkával és étellel teljesebb körben élt s elkeseredésében is bizonyosan nem transzcendentális érzelmekbe hagyta szívét általfolynia. Mikor látnom kell, mint adja gróf Zrínyi a maga leányát, minden igaz ok nélkül a születés nélkül való katonának ; mikor hallom, hogy ez a katona, minden oroszánysága mellett is, minő szigvarti ömledezésekben bugyborékol ; mikor szemlélem Zrínyi feleségét és leányát, az ég tudja hanyadik szférába tartozó érzeményekben merengeni : akkor valóban fel nem tudom magamat hirtelen találni. Mert majd a Naninok falusi világába vetődöm, majd a Minnesängerek közt vélem magamat bolyongani, majd ismét úgy tetszik, mintha valamely ismeretlen erő azon szemnemlátott és fülnehallott világ felé taszítana, honnan Grillparzer és Müllner *halálborzalmakkal* megvakodva termettek elő. Oly dolgok, melyekről szegény Horatius a Pisóknak adott leckében még messzéről sem álmodozhatott.

De minő pedánt levél ez ! így fogsz felkiáltani ; s megvallom édes barátom, igazad van, annál inkább pedig, mert az itt elcsevegett dolgokat te jobban érted mint én. Azonban mondd meg nékem, mi lenne az írói világból, ha a könyvszerző uraknak nem szabad volna olyan valamit írni, amit más jobban tud ? S ha könyvszerző a közönség előtt ily szabadságot vehet, miért ne vehessen barátja előtt a levélíró ?

És mivel drámára tartozó gondolatokkal kezdém soraimat, engedj meg nékem egy drámára tartozó kérdést ; nincs senki, akitől bővebb s helyesebb magyarázatokat várhatnék, mint tőled. Való-e az, hogy mindenféle történeti tárgyat lehet, ha másként a költő elég

ügyességgel bír, játékszínre alkalmaztatni? Vagy talán vagynak olyanok, melyek játékszíni darabnak nem valók ; s hogy szerencsés világításban tűnhessenek fel, más poétai formát kívánnak? Annyit tudok, hogy minden költőnek, tehát a drámaköltőnek is szabadságában áll, az előtte fekvő akar mesés, akar történelmi történetet akarát és szükség szerint többé vagy kevesebbé megváltoztatni ; s így azt vélhetném talán, hogy az ügyes drámaszerző a legpusztábbnak tetsző tárgyat is úgy kikészítheti, s oly kedvező szempontra irányozhatja, hogy az tökéletes drámai behatást csinálhat. Mert hogy a drámaköltőnek érdem lenne szorosan a történelmihez vagy hagyományhoz tartani magát, azt nem hiszem. Nemcsak nem érdem ez, sőt nyilvános poétai fogyatkozás. Az a festő, ki tájat akarván vászna felébe varázsolni, valamely természeti szcénát rendről-rendre szolgálai módon követne, messze a Claude Lorrainek megett, csupa veduta-festő fogna maradni ; s ezen festőnek hasonlatossága, a felvett történetet szolgálai módon kísérő akarmelyik költőre is, annyival inkább a drámaköltőre, jól ráillik. Ennek a történet előrehaladását sokkal érezhetőbb, sokkal közelebb álló s egymásból sokkal nemcsak természetesebben, de szükségesebben folyó okokból és következtetésekből kell láthatóvá tenni, mint a legpragmatikusabb történetírónak. Ezenkívül mennyi különféle szituációkra van a költőnek szüksége, hogy olvasójában vagy nézőjében ez vagy amaz indulatokat felébressze vagy táplálja ! A legkörnyülállásosb történet sem adhat neki minden megkívántatókat kezei közé ; s ha saját lelkéből nem természet előholmit, hézagok és pusztaságok maradnak művében.

Azonban, ha talán meg akarnád is azt állapítani, hogy minden történet lehet ügyes költőnek kezei közt drámaivá : mégis meg kell vallanod, hogy vagynak tör-

téneti tárgyak, melyek magokban gondoltatván, drámai behatásra vagy egészen alkalmatlanok, vagy legalább más poetai formákra, nevezetesen époszra, könynyebben alkalmaztathatók. Az én parányi drámai talentumom nem engedi meg elképzelhetnem, hogy valamely igen nagy költő, miképpen fogta volna Zrínyit a játékszínen előadni ; de azt bizonyosan állíthatom, hogy a poeta Zrínyi sokkal jobban vette fel a maga ósatyjának történetét, midőn azt époszi tárgygyá tevé, mint Körner. Az époszíró a történetek fényében állítja elő a maga bajnokát, de bizonyos távolságban ; mert úgy beszél róla, mint valamely már elfolyt történet első személyéről ; s ennél fogva az maga is a történet tagjává leszen : a drámaíró pedig maga sem nem beszél sem meg nem jelen ; hanem a drámai személyt küldi előnkbe ; s így a dolog egyszerre más tekintetet nyer : nem a történet kapja magára figyelmünket, hanem az ember, kinek karakteréből, lelkének belső mozdulatiból s környülményeiből ilyen vagy amolyan történet fog szemeink előtt elkövetkezni. Eszerént az époszírónak szélesebb mezeje van : ő többféle s egymásból kevesebb szorossággal függő tárgyakra kiterjedhet ; mivel maga beszél, saját individualitásának több befolyást adhat, fantáziáját szabadabban lebegtetheti, több kitéréseket próbálhat, a történetek külső színét jobban használhatja : a drámaírónak pedig bizonyos pontba kell magát öszvehúzni ; önála mindennek a főszemély karakterével s lelki mozdulattal szoros egybekötésben kell állani ; s így minden környülmény vagy a személyre befelé munkál, vagy a személyből fejlík ki szemeink előtt ; s itt a poeta individualitásának nem engedtetik befolyás ; neki fantáziáját, reflexióit, emlékezéseit féken kell tartania ; ő a történetet csak úgy használhatja, amint az a személynek belső mozdulati-

ban, a tulajdonképpen való drámai akcióban (Handlungban) szakadatlan láncként fűződik ; s eszerént neki szüntelen előrehaladásban kell lennie ; másként, mint az époszírónak, kit maga az, hogy múlt dologról beszél, húzamosabb megállapodásokra szabadít fel. A horátiusi *semper ad eventum festinat* sokkal terhesebben kötelezi a drámának, mint az éposznak szerzőjét.

Képzeld már most magadnak a szigetvári hőst, ki fészkeben Szolimánnak temérdek seregétől ostromoltatva, nemes elszánással küzd és elhull ; s valld meg, hogy ostrom, férfiúi állhatatosság, hazaszeretet, vitéz ellentállás, és bajnokhalál magokban gondoltatván ragyogó drámai szituációkat nem hoznak fel. Nem hiszem ugyan, hogy olyan karakter, melynek fő vonását a hazafiúság lángérzelme teszi, játékszínre alkalmatlan lenne. Juthat eszedbe, mit mond Becker a Regulus alkalmazhatóságával ; ez a szerencsétlen német ember meg nem tudá érteni, hogy a lángoló hazafiúi lelkesedés nem chimaera, s mivel nem chimaera, tehát éppen oly jussal folyhat által valami drámai karakterbe, mint a szerelem, nagyravágyás, bosszúkívánás s több effélék, melyeket ezer meg ezer alakokban láthatunk a játékszínen feltűnni. De hogy valamely karakterből egy öt felvonáson keresztül szüntelen haladásban folyó dráma fejtessék ki, arra megkívántatik, hogy azon karakternek a környülményekkel való küzdésében mindúntalan új meg új szituációk álljanak elő, hogy remény és kétség fáradatlan mozgásban lebegjenek, mindaddig, míg az elhatározó végbizonyosság búsabb vagy derültebb színben elérkezik, s a történetfolyamnak véget vét. A Zrínyi hazafiúi lelke, mely ötöt Szigetnek a hasonlatlanúl nagyobb erő ellen utolsó vércseppig oltalmazására határozza, neki hajthatatlanul erős karaktert ad : a hajthatatlanul erős karakter belső nyúgalmat

teszen fel : s ez a nyugalom, s abból következett jókori elszántság, az ostrom és védelem történeteinek szűkebb drámai befolyást engedhet.

Körner, úgy látom, ezen nehézséget érezte ; s ugyanazért a maga Zrínyijét nem csupán mint bajnokot, hanem úgy is mint férjet és atyát kívánta feltüntetni. Metastasiónak, az olasz énekes dráma nagy mesterének, szokott fortélyá vala, személyeit két ellenkező részre-hajlású indulat, például a kötelesség érzése s a szenvedelem ostroma közt, megoszlatni ; s tagadhatatlan, hogy ezen megoszlás által sok és megrázó szituációkat lehet kifejtetni. Azonban, ha reméled, hogy Körnernél a bajnokhazafi a férjjel és atyával kínos ellenküzdésbe fog jőni, megcsalatoztál. Az ő Zrínyije szüntelen bajnok, mégpedig megért és magát meggondolt bajnok akarna lenni ; s őnála a magányos ember, s háznépátya mindég nagy alárendeltetésben áll. A jó öreg azon hírre, hogy Mehmed bég seregestől elhullott, egészen felmelegszik ; mert kétségkívül fel kellett melegedve lennie, mikor azon szavakkal : *Komm an mein Herz, du wackrer junger Degen !* stb. leányának kezét Juranicsnak adja ; mégis elvégzett beszéde után mindjárt két sorral egész hidegséggel így inti meg örvendő háznépét :

*Verspart den Freudenrausch auf ruh'ge Tage,
Der Augenblick verlangt Besonnenheit. —*

Nem csuda, hogy ezen magabírás mellett, a keblében ellenkezni kezdő, vagy legalább kezdhető érzéseket könnyen le tudta csillapítani ; s valóban neki nem sok idő kellett reá, hogy magát egész háznépével együtt áldozatra szentelje. A második felvonás hatodik szcénájában parancsolatot vesz a császártól, hogy ostromot álljon, de segédet nem is remélvén kész legyen meg-

halni ; s a bajnok egy monológban minden habozás nélkül meghatározza magát, hogy meghal :

*Nicht schönern Lohn verlangt ich meiner Treue,
Als für mein Volk und meinen ew'gen Glauben
Ein freudig' Opfer in den Tod zu geh'n !*

Kevés sorok után megnyugszik azon gondolatban is, hogyha szükség, háznépe vele együtt elvesszen :

*Wie das Glück auch spielt,
Zum Heldentod ist auch kein Weib zu schwach.*

Ezen pillantattól fogva tehát tudod, hogy Zrínyi halni akar, de ugyanezt akarják erőnek erejével minden körüle állók, ezt magok az asszonyok is ; senki sem remél, még csak nem is ohajt szabadulást. Ha Zrínyi a második felvonásban halálra szánta magát s a magáéit, ismét kijelenti azt a harmadikban :

*Mein eignes (Leben) konnt' ich in die Schanze schlagen,
Mein Kind, mein Weib und meine Freunde opfern,
Die sich freiwillig meinem Glück vertraut,
Sie müssen schuldlos mit in mein Verderben.*

S ha mégis kételkedel szándékában, tehát ugyanezen felvonás végső soraiban, hogy szentebbül elhiggyed, szép csengésű rímekkel is kész azt megerősíteni, midőn a Szolimán küldöttéhez így énekel :

*Lebendig aber sollt Ihr keinen haben,
Und Szigeths Trümmer sollen uns begraben.*

Való ugyan, hogy a negyedik felvonás végén legalább feleségét s leányát meg akarja szabadítani, hanem eze-

ket is megkapá a halni akarás dühe, s könyörögnek, hogy szabad legyen együtt veszniék ; s Zrínyi az együttveszés szabadságát minden különös szívszaggatás és belső küzdés nélkül megengedi nékik, sőt mondhatnám, hogy elragadtatott örömmel engedi meg :

*An meine Brust ! Kommt an des Vaters Brust !
Ihr habt gesiegt ! — Mag mich die Welt verdammen,
Gott wird es nicht ! Jetzt sterben wir zusammen !*

Taníts meg engem, édes barátom, hol van ennek az úgynevezett Zrínyinek egész drámai pályájában az akció? Mozgást ugyan látok mindenütt : kardrántást, esküvést, ölelést, csókot, ütközetet, el- és visszafutkosást, fáklyaszikráztatást, puszkaporcsattanást, és az égnek urai tudják még mit? De Lessing és Fugel már régen megtanították a németeket, hogy a valóságos drámai akció a testi mozgásoktól felette különböző állapot ; s ha talán olyan nemzetben, hol még Lessingek és Engelek nem születtek, megengedhetném is a drámaköltőnek ezt az egész drámai alkotványt öszvedülő hibát, de német írónak meg nem engedhetem. Így, amint Zrínyi Körnernél feltűnik, drámában ugyan szerencsét soha nem teend ; több kell ahhoz még, ha az époszi tárgyat az elbeszélőnek ajkairól a játékszín életébe készülek általplántálni, mint dialogizált jámbus, és lánggal égő s vérrel áradozó szerelmes epizód. Mikor a drámai főszemély sorsát már az első felvonásban meghatározva látom ; midőn a negyedikben már semmi bizonytalanság fenn nem marad ; midőn az ötödik semmivel sem tart több előrehaladó akciót magában, mint Homérnál vagy Virgílnél valamely egyes ütközeti szcena : valóban nem értem, mivel érdemlette legyen a poéta, hogy a szegény elfáradott néző két egész óráig

dialogról dialógra lélekgyötrelem közt engedje magát vezettetni, az utolsó csörgő és csattogó ütközet pompás spektákulumáig?

Azonban nem lehet mondani, hogy a körneri drámában semmi akció nem volna. Van igenis ; és hogy van, ez a darabnak legnagyobb hibái közé tartozik : mert azon szcénákban találkozik, hol Szolimán jelen meg ; s így Zrínyi a maga ellenségének nagyobb világítása mellett árnyékba vonúl. Szolimánnal nyílik meg a legelső szcéna, ki vénségtől elgyengülten még csak addig óhajt élni, míg Bécsnek sáncain felemeli zászlóját, s a német földnek törvényt szabhat. Vezérei hízelkednek nagy céljainak s készek őtet Bécs alá követni, kijelentvén egyszersemind, hogy Zrínyit rettegik s őtet Szigetváron elkerülni óhajtják. A győzedelmekhez szokott szultán felferjed ezen rettegés miatt, s megváltoztatva feltételét, egyenesen Szigetnek indul ; s ez a feltételváltoztatás itt valóságos drámai akció ; s ezen akciónak következtében látjuk a török tábornok mozogni, s Sziget ellen a fenyegető veszedelmet felkelni. Szigetnek ellentállása keményebb, mint Szolimán remélé ; s ez egészségének gyöngültét érezvén, retteg, hogy sok időt el kell vesztenie, holott lelke Bécs alá siet : kínos gondolat neki ezen kistekintetű várnál életének még hátralevő kevés napjait elvesztegetni ; forr és küzd magával ; most új ostromot parancsol, majd Zrínyit próbálja megvesztegetni, még mindig Bécs alá készülvén ; Zrínyinek állandóságán minden próbái hajótörést szenvednek ; testének egész alkotványát megrázza kedvetlensége, s érzi, hogy már kevés pillantatok vagynak előtte, érzi, hogy Bécsset már nem láthatja ; s most minden kívánságai egyetlenegy pontba vonják össze magokat : Szigetet ohajtja kivívni még minekelőtte meghalna ; az nap van éppen, melyen évek előtt Mohácsnál győzött s Rhodust

elfoglalta ; s ohajtását s reményét a legtüzesb pontig hágtatja ; még egyszer ostromot parancsol, még egyszer visszaveretnek népei ; s ezen fájdalmas hír alatt éri a halál.

Nem nyilván van-e, hogy mindazon progresszió, mely a körneri darabban látszik, egyedül Szolimán részéről van, s hogy Zrínyi Szolimánnak ellenében nagyon alárendeltetett szerepet visel : hideg nyugalomban állván ott, kinek erején Szolimánnak lelki munkássága gyakoroltassék? Ez az oka, hogy a darabnak elejétől fogva a negyedik felvonás közepéig a nagyobb figyelem mindég a török tábort illeti : s az ember csudálkozik, hogy a játékszíni cédulán a Zrínyi és nem a Szolimán címet pillantja meg. Azonban, nehogy a felvett cím csakugyan hiába legyen, a negyedik felvonás közepén az egész török tábor, mintha Merlin csapott volna rája varázsló botjával, elröppen szemeid elől ; s ettőlfogva egyedül a szigetvári funebrális készülétekkel kénytelen lévén foglalatoskodni, végre nem kevés csudálkozással észreveszed, hogy a főszemély csakugyan nem Szolimán, hanem Zrínyi, csupán azért, mert másfél felvonással tovább él.

De minő Zrínyi, édes barátom, és kiváltképpen minő Szolimán ! Jól tudom, így fogsz felkiáltani, csak már egyszer szakaszd félbe. Igazad van, édes barátom ; élj szerencsésen !

Mit? hiszen én azt gondoltam, hogy közelebbi hosszú levelem annyi unalmat öntött beléd, amennyi elég leszen téged egész hónapokig minden drámát illető gondolatoktól elfordítani. De neked, úgy látom, ércművésed van ; vagy talán engem akarsz új kérdéseiddel az okozott unalomért megbüntetni?

Azt kívánod, hogy a körneri drámában előforduló karaktereket kifejtégessem. Keserves kívánság, édes barátom! s éppen oly keserves kívánság, mint midőn az ideált kedvelő festőt arra kényszeríted, hogy mindennapi, semmit sem jelentő, vagy éppen visszás fejekről vegyen másolatokat. Remélheted-e, hogy ilyeneken az ő hájosabb vonásokhoz szokott ecsete *con amore* fog dolgozhatni? Azonban neheztelésedet el akarnám kerülni; s íme néhány vonások Zrínyiről.

Zrínyi volna Körnernek főszemélye, akiben kellene az egésznek koncentráltatni; s hogy ez nem történt, az világos. Nem csuda, ha a darabnak nagyobb részén a Szolimán árnyékában álló bajnok magának a költőnek képzeletében is sokat vesztett; s valóban a kiteszőbb alakok közül, az egész műven keresztül, egy sincsen sem gyengébb, sem bizonytalanabb kézzel rajzolva, mint ez. Körner tele van bombasztal és karikatúrákkal, annál inkább pedig, mennél több hajlandósággal látszik valamely helyen dolgozni; s hogy a Zrínyi rajzolatában azok legkevésbé fordúlnak elő, csalhatatlan jele: miképpen a költőt ott, hol legtöbb szüksége lett volna reá, legkevésbé lelkesedés erősíté. Mert nem kell hinned, mintha bombaszt és karikatúra itt művészi ügyesség által maradtak volna ki; hogy nem ezért történt, arról jót áll az egész darab, jót maga Zrínyi is, aki, ahol csak lehet, a szigetvári köpenyeget széjjelvonja s a bécsi költői leplet alóla kisugároztatja.

Zrínyi majd mint vezér és bajnokhazafi, majd mint háznép atyja jelen meg; s mindenik esetben a költő már kiforrott s megtisztult erejű lelket akart képzeltetni, s az ifjú, szilaj habzású Juranicsnak ellentételében megkülönböztetni:

*Das, Freund, ist deiner Jugend Ungestüm,
Das flammt nicht mehr durch Zrínyis Heldenseele.
Wenn so ein Geist ergriffen um sich glüht,
Dann ist's was Bessers, als die blasse Kampflost.*

Azonban úgy látszik, hogy a Zrínyi bölcs hidegsége vagy szárazsága leginkább csak a háznép atyjában látható. Az az indifferencia, mellyel háznépének a fenyegető veszedelmeket tudtára adogatja, az a könnyűség, amellyel azt a közveszélybe súlyedni hagyja, valóban nem nagy forróságot mutatnak. Meg kell vallani, hogy mégis némelykor a komoly atya elfelejti magát; s kedveseinek karjaiban édes ömledézésekre fakadoz:

*— — mir ist so wohl in Euern Armen,
Und tausend Bilder stehen blühend auf...*

Ha Körnernek halálos ellensége volnál is, nem tagadhatnád, hogy az ilyen szépségek a Stella szeretőjének szájába is odaillenének. De mit nem fogsz még mondani azon anakreoni bölcseségre:

*O Menschen! Menschen! fasst das Leben schnell,
Lasst keiner Stunde Seigerschlag vorüber,
Wo ihr nicht sagt: Der Augenblick war mein...*

Csudálhatod-e, hogy az, aki a háznépi körben néha-néha félig szentimentális, félig életfilozófiával teljes poétává tud lenni, mint bajnok is poétai hevületbe teheti magát? ha meggondolod, hogy elejétől fogva mely melegséggel függ ő a halál gondolatján; ha meghallgatod, mint hasonlítja halálát a szerelem szép tárgyához:

— — *Ich will den Tod
Mit Liebesarmen jugendlich umfassen,
Und muthig drücken in die treue Brust ;*

ha végig nézsz azon, legalább négy opern-áriával felérő, nyolcas rímeken, melyek az ötödik felvonásban csen-
genek ; ha fontba teszed, hogy az utolsó felvonás negye-
dik szcénájában halálszerellemmel eltelve minő tirádá-
kat mond feleségének és leányának stb., kénytelen is
vallást teendesz, hogy Zrínyi ugyan a nyugodt bölcsesé-
get ígérő cégért minden forma szerént való schwermer-
séggel hazudtolta meg, de Körner csakugyan nincs lírai
tehetség nélkül ; s ugyanazért talán nem fogod neki
rossz neven venni, hogy a drámában sántikál, s híre és
akarata ellen felvett személyei helyett tulajdon maga
deklamálgat. Kár, hogy a kórusok kimentenek módi-
ból ! Az ilyen drámafűző urak, képzelem, minő lírai
szökdelléseket vinnének véghez azokban !

Nincs nehezebb, édes barátom, mint saját indivi-
dualitásunkat megtagadni. Pedig a dramatikus leg-
szorosb tiszte az volna, hogy a maga szerelmetes énjét
elfeledvén, személyeit tökéletesen megfelelő karakteri
vonásokkal jelelje ki. Azonban a köztapasztalás mu-
tatja, hogy a drámákból többnyire vagy lírai habzás
és e habzásból származó dagály, vagy a legminden-
napibb élet üressége tetszik ki. Mindegyik hiba magá-
nak az írónak szubjektivitásából következik ; mert
vagy érzeményeit zaboláznai nem tudja, vagy pedig nem
értvén, miként lehessen azokat magából ki, más emberek
világába általplántálni, mindannyiszor bezárkózik, va-
lahányszor magán kívül másokkal foglalatoskodik.
Értsd, hogy azon esetről nem szólok, midőn valaki min-
den névvel nevezendő poétai szellem nélkül kezd drá-
mát firkálni ; mert a feljebbi jegyzés azt akarja mon-

dani, hogy gyakran a lírai szellemmel gazdag mértékben bíró költőnek is lehetséges oly drámát írni, melyben nem csak drámai, de lírai tehetséget sem vehetünk észre.

Voltál-e valaha figyelemmel azon sok *verklärte*, *Verklärung* s hasonló szavakra, melyek Körnernél a halálra készültek alkalmával oly gyakran előforognak? Ha voltál, úgy érteni fogod, hogy poetánk Schlegelnek gondolatjai szerint a tragédiának fő pontját akará elérni. Schlegel azt hiszi a tragédia legfentebb nemének, melynek kimenetele nem leverést és megrázást, de felemelődést s lelkesedést szerez lelkünkben. Calderon, úgymond ő, így dolgozott. Ilyenek ismeri a Voltaire Alzirját is; s ugyanazért azt Voltaire drámái közt legjobbnak ítéli. Azonban Schlegelnek nincsen igaza, midőn az ily kimenetelnek felsőséget ad. Mert némely tárgyak szükségesen ily kimenetelt kívánnak; némelyek pedig szükségesen ellenkezőt. A halált, melyet Leonidás, a két Decius, Regulus, s a mi Szondink és Zrínyink szenvedtenek, akar drámaszerző láttassa velünk, akar történetíró beszélje el, az mindenképpen felemel bennünket. Miért? Mert az előttünk lévő személy szenvedését mindig azon pontban érezzük, amelyben ő maga azt kijelenti. Fáj nekem valamely vágás vagy ütés, de nem jajdulok el, nem változom színemben s több efféle: kicsinynek gondolod fájdalmamat, s nem szépsz. Kínos jajdulásom s halaványságom pedig elrettent s szánozkodásra hoz. Leonidás, Zrínyi s több ilyenek nem küszködnek a sorssal, midőn a halál közelít, szabadulásért; hanem önkényt kívánnak meghalni: s ez a rezignáció, ez a lelkesedés általhat a nézőre vagy olvasóra. Szánokozásunk elenyész a bámulatban, s irigyeljük inkább dicsőségeket, mint szánjuk vesztöket. Itt tehát a tragikumot csak a katasztrófát megelőző történetek csinál-

ják, mikor a bajnok még nincs rezignálva, még szabadulást vár és nem kap. Ha kezdettől fogva rezignálva van, úgy vége minden tragikumnak, mint Körnernél; ha pedig küzd és szabadulni akar, s ellátja végre, hogy reményei füstbe mennek: íme az a tragikum. Ekkor rezignálja magát; a dicsőség, a haza oly dolgok, melyek az élet becsét felülhaladják; s így a rezignáció nyugalma, a dicsőség ragyogása az élet tragikumáról ideálba ragadnak bennünket; s íme ez a Schlegel által magasztalt emelődés. Ilyen az Egmont halála, ki a szabadságnak álma után lelkesedve rohan az érte jövő poroszlók elébe. Ilyen a Cátóé is, ki Plátón Phaedonjával kezében siet a halhatatlanságra. Alzírban Guzmannak keresztyéni halála teszi az enyhülést; s a keresztyéni rezignáció von el a schilleri Mária Stuart felett is bizonyos lélekcsendesítő nyugalmat. De Wallenstein, Don Carlos, Galotti Emilia egészen, és szükségesképpen más helyzetben hagyják a lelket; azért mégsem szünek meg mesterművek lenni. Mert az ily tárgyakban schlegeli emelődést keresni hiba lenne; s a görögök többnyire ily tárgyak körül dolgoztanak. Osztán az ideál nemcsak egyformájú. A Cátó filozófi halála, a Zrínyi áldozatja túlragadnak a közember erején; s ezek a művész keze közt csalhatatlanul ideállá változnak. De művész keze közt a fájdalom, veszély és sors terhe alatt leroskadó emberiség is vehet ideális arcot magára. A Laokoon lelki és testi kínja, s a Niobe szép fájdalma szintúgy ideálok, mint a belvederi Apollon s a Venus Anadyomene. Tehát a Philoktetes kínja, az Ajax halála s több ilyenek éppen úgy felhághatnak az ideálba, mint Zrínyinek és Egmontnak esete, s több effélék. A Voltaire Alzírjában azt is fel kell venni, hogy Guzman nem főszemély, hanem a főszemélyek szerencsétlenségére élt ember; az ő halála tehát szerencsés-

seket teszen. Ez oly gonosz, aki halálában istenhez tér. Ha valaki Wallensteinből valami franciás darabot akarna készíteni, s evégre az egész nagy alkotványból az ifjú Piccolomini és Thekla szerelmét venné ki, s Wallensteint úgy tüntetné fel, mint aki ezeknek boldogságát nagyravágyásával hátráltatná, s végre Wallensteinnak meg kellvén halni, haldoklásában a nagyravágyás lépéseit vele megutáltatná, s szerelmeseire atyai áldást mondatna : itt kevés híján olyan enyhülés jőne elő, mint az Alzírban. Mégis egy ilyen darab, akarki dolgozná is, a schilleri Wallensteinnak árnyékához sem mérkőzhetnék. Megtetszik, hogy a művet nem a katasztrófának minéműsége, hanem az egész dolgozás művészi volta, s a *tárgyválasztás* ajánlják. Mert Zairból és Alzíról senki keze alatt nem lehetne Ajax, Hamlet, Egmont és Maria Stuart.

Ami Zrínyinek halálát különösen illeti, az valóban lelket emel mind a *Szirenában* mind a mi Istvánfinkánál ; de Körnernél emel-e lelket? azt mástól szeretném megtudakozni. Magyarat a Zrínyi névnek csak említése is melegít ; s mikor éppen halálára jön a szó, lehetetlen, hogy a Werthesz Kelemen kibeszélhetetlenül rossz dialógjainál is sebesebben ne kótogjon kebelünk. Idegen felelhetne reá legjobban, ha oly jókori, még a darab elején nyilvánna tett elszánás, oly hosszason fárasztó készület s az asszonyok és Juranics annyira extravagans jelenéseik után, midőn még végezetre dörgés és csattogás közt az ütközet mezejét is végig kell tekintenie, nem verettetik-e széjjel fejéből minden gondolat, s szívéből minden érzemény? Werthesz Kelemen csudálást érdemlő liberalitással a maga halált rettegve váró személyeit még egyszer szomorú magyar muzsika mellett búélfelajátásul megtáncoltatja ; s ez mégis úgy vélem, kegyelmesebb bánásmód, mint a körneri csata-

zaj, melytől elkábultában még csak a horátiusi *Esseda festinant* stb. sem juthat az embernek elég hamarsággal vígasztalásul eszébe.

Nem ismerek költőt, ki szeretetreméltóbb asszonyi karaktereket tudott volna rajzolni, mint Goethe. A görögök más helyezetben valának asszonyaikra nézve, mint az újabbkori Európa, s azért poétáiknál az asszonyiség igen ragyogó rollát nem játszik; az új európai poézisben pedig magas helyen áll az, és sehol sem magasabban, mint a játékszín költőinél. Tudod, édes barátom, mely határtalan befolyása volt a szépeknek a francia híres dramatikára; s tudod azt is, hogy minden határtalan befolyások mellett is azok a többnyire görög, de később kínai és amerikai köntösbe is vont francia szépek sokkal csekélyebbek valának, mintsem megérdemlenék, hogy arcaikon karaktervonásokat hiábavaló fáradsággal keressünk. Minekutána Lessingnek férfias szava a francia bábockákat hazája teátrumiról elijesztette, próbáltak a németek valamint férfiakat úgy asszonyokat is egy valóbb s melegebb étellel teljes természet után képezni. De ha a francia lányokát hidegen feszes galanteria teszi megismerhetőkké: a németeknek nagyobb részén fellengező szentimentalizmust, s holdvilági ábrándozást vehetsz észre; s ez a közönséges vonás Schillernek asszonyait is homályos helyezetbe süllyeszti. Goethénél szelíden tiszta világításban áll az asszonyiség; s méltóbban meg nem esített természetet sehol sem fogsz találni, mint az ő műveiben. Nem szükség, hogy a játékszínen kívül Wertherig és Wilhelm Meisterig emlékeztesselek; csak a Clavigó lánykáját és Iphigeniát s a tassói Leonorát, az egmonti Klárit, Eugeniát stb. tekintsd meg; s látni

fogod, hogy annyi derűtséget az érzelemben, annyi tisztaságot a mélységben, annyi csendet a szenvedelemben, s annyi bájt a könnyűségben sehol másutt nem lehet találnunk. S nem szánakozásra méltó dolog-e, hogy mi magyarok oly igen el hagytuk magunk közt a németes szentimentalizmust terjedni, hogy a goethei vidámon mosolygó gráciákat mind e mai napig is oly szűken akarjuk szeretni, s a schilleri halavány képeket imádjuk? Schiller a drámában, mint mindenütt, valóban nagy, s nagy Goethe mellett is; s ki tagadhatta azt valaha, hogy szerencsésebb drámai szituációkat talán még senki sem tudott felhozni, mint ő? De nem valóságos veszély-e reánk nézve, ha mi azt az epesztő, nyugtalan és örök sejdítésekben borongó schilleri múzsát jobban szerethetjük, mint a tiszta vidámságú, s nyugalomban lebegő goethei lelket? Vagy talán a Schiller gigászi nagysága, s az, hogy ő mindég ezerféle eszközököt hágy nagy erővel érzeményeinkre munkálni, könnyebben szembe tűnik, mint az a művészi, mindég bizonyos, de mindég egyszerű munkálkodás, mely Goethének sajátja? Így vagy úgy, minden esetben ohajtanunk kell, hogy minekutána politikai és geográfiai fekvésünk literátorinkat is a német föld fiaival s literatúrájával öszvefűggsbe hozta, készek legyünk a jobbat a jótól, s a jót a rossztól megkülönböztetni; s ha példány után akarjuk ízlésünket intézni, legalább a példányt tanuljuk meg jól választani.

De hidd el nekem, veszedelmes dolog a követés. Mert haszonnal csak az követhet, aki eredeti erővel bír az idegenből kölcsönözött dolgot sajátjává tehetni, mint ahogyan a méh kölcsönöz a virágtól: az erő nélkül szükölködőt a követés szolgamajommá alacsonyítja le; külső szín és manír után fog ő mindörökre

kapdosni ; s innen van, hogy mennél erősebb szín, s mennél könnyebben utánazható manír van valahol, annál sűrűbb zsákmánylás közt tolonganak ott a mindennapi dicsőségnek majomjobbágysai.

Könnyebb a szentimentalizmus lélekcsapongását s dagadozó beszédárját követni, mint a művészi nyugalomnak józan fellengését ; mert amannak követésében saját parányi tűzünket sebes lángokra kelni engedhetjük ; s tetszünk magunknak midőn az érzelem csekélységét rendetlenséggel, a gondolat ürességét dagályoskodással fedezgetjük : de midőn a másodikat elérni akarjuk, szükség, hogy magunk magunkat meggyőzzük, lángunkat s érzelmeinket fék alá szorítsuk ; ami, ha különben erőnk nem gazdag forrásból ömledez, hidegké s szárazokká teszi műveinket ; s úgy járunk, mint Cicero beszéli azokról, kik az atticizmus egyszerűségét erőtlen lélekkel utánozni kívánván, test- és léleknélkül való beszédeket írtanak. Ha valaki a fausti Margarétát választaná példánynak, bizonyosan több nehézségeket találna maga előtt, mint aki Theklát akarná másolni ; s ki is tagadhatná, hogy a theklai másolatokban könnyebb epedés és tirádák közt bolyongani, és — ha nem fényleni is, legalább szikrázni : mint egy margarétai rajzolatban a legegyszerűbb természetet művészi gonddal megnemesíteni, s úgy hozni ragyogásra, hogy az mégis a maga naiv és praetensiótlan alakját a ragyogásban is el ne veszesse.

Akar merre veted a német szentimentális világnak tágas körében szemeidet, theklai hasonlatosságokat lelsz mindenütt. Jól érted, édes barátom, hogy midőn hasonlatosságot mondok, bizonyosan csak külsőt értek, mert Schillernek szellemével, és Schillernek manírjával bírni, a kettő közt nagy a különbség. Schillernél az epedés és fellengzés nagymélységű érzellemmel van

párosítva ; de midőn a Körnereknél látsz asszonyi alakokat epedni és fellengezni, ne keress ott való érzési mélységet. Schiller a maga szobrai kolosszális nagyságban állítja fel, de minden kolosszus tagjai proporcióban állanak egymással, s kijelentett mozgásaikkal ; a Körnerek parányi kezei pedig csak törpe márványkákat állíthattak fel, s a törpeséggel gigászként fenyegetőz testtartást, s fennhéjázó szupercíliumot kötvén öszve, nevetséges karikatúrákat tüntettek elő. Ezen megjegyzés egyformán illik Körnerre, akar asszonyi fellengző érzelékenységet, akar férfiuí erőt kíván kifejtteni.

A Zrínyi mellett feltűnő két asszonyi alakok közül az, amely a házi nő rolláját viseli, szentimentális fellengéssel nyugalmat és rendülhetetlen bátorságot akar öszvekötni, és nemcsak a fenyegető veszedelemtől nem fél, sőt készen áll a dicséretes egri nők példajaként, ha úgy tetszik, karddal is vitézkedni.

Wird es Sigeth gelten?

*O denke so gemein nicht von dem Weibe,
Von deinem Weibe nicht, das der Gefahr
An deiner Seite oft in's Auge sah,
Dass du an ihres Herzens Kraft verzweifelst,
Wenn sie das Heldenweib bewähren soll.*

Így szól a bajnokasszony körneri szokásként, amint látod, elég dicsekedéssel, midőn az első felvonásban a török érkezéséről tudakozódik ; és a negyedikben, midőn erőnek erejével halni akar, ezen sorokra fakad :

*Glaub' nicht, ich sei zu schwach, gib mir ein Schwert,
Und neben Dir will ich als Heldin fallen !*

Azonban ne félj, hogy ezen spártai matrona talán a maga katonás ereje miatt nem elég német világi érzé-

seket bír. Való, hogy Rosenberg Éva tizenhatodik századi német asszony, de ha ezt nem tudván hallgatnád, a második felvonás elején, mely szívelmerítő metafizikai leckét tart leányának a szerelemről; ha látnád a negyedik felvonás vége felé ama virággal és hallállal, keresztrel és koszorúval, s az angyalok tudják még mivel untig teletömött nyolcadik szcénában, minő poetai cafrangokkal ékeskedik: meg fognál esküdni, hogy a hullámló keblű és mézes ajkú szép asszonyka életének legalább is kétharmad részét *Siegwarital*, *Fanni Hagyományai* közt s *Bácsmegyeinek Gyötrelmeiben* töltötte el. S ha így ítélsz az anyáról, mit nem kell még majd a leányról mondanod? Ah, a szerencsétlen Helene! Mert ki ne szánná ezen a világ minden Mariánnáinál lángolóbb szerelemben olvadozó kisaszszonyt, ki tele az első boldog szerelemnek minduntalan csaknem rendetlenül áradozó érzelmeivel, az ércnél is keményebb költőtől oly kegyetlen halálra vezetted? Ha visszaemlékezel, minő wertheri elragadtatással függ ő a szerelem érzésén:

*Wohl ist's ein köstliches Gefühl, die Liebe,
Ich schaudre oft vor all' dem Glück zurück stb.;*

ha meggondolod, mennyire ohajtana szelíd békében csüggeni a szerelemnek karjain:

*Oft träum' ich mir, es wäre doch so schön,
Könn' ich in eines stillen Thales Frieden
Der Stunden ewig gleiche Kettentänze
An seiner Brust vorüberrauschen seh'n --;*

ha tekinted, hogy a veszedelemnek csak meggondolására is mint retteg, s ájul:

*Ach Mutter! wie er mir den flücht'gen Abschied
Mit dem gezogenen Säbel zugewinkt —
Es ist der letzte Gruss, rief's mir — — —
Du zuckt' es mir versengend durch die Brust,
Das Auge brach, des Herzens Pulse stockten,
Wie Traum des Todes kam es über mich.*

ha ezen sapphói versekhez hozzáteszed ama pálmával, koszorúval, virággal, harmattal s több effélékkel teljes beszédet, melynek cifraságai közül végtére az utolsó sorokban az élethez vonzó nagy szeretet előtolja magát :

*Sprich selbst, das Leben flicht doch reiche Kränze,
Mir hat es oft im Schimmer Deines Blicks,
In Deiner Augen Thränenglanz geleuchtet,
Wie schön des Leben und wie süß es sei.
Ah Mutter! und für mich blüh'n keine Kränze!*

ha figyelmet fordítasz reá, minő fájdalmas pompával, vagy pompás fájdalommal siratja már a halálra elkészülte után is — magáról többé panaszkodni nem mer vén — szüleinek sorsát :

Mein Vater! Mutter! trug die Erde je...

lehetetlen hogy ne bosszankodjál a dühödt anyára, ki őtet elejétől fogva körneri ékesen szólásának minden erejével a halálrezignációra olyformán készítgeti, mint némely anya némely leányát a klastromi életre ; nem csak, de hánykódásait Zrínyi előtt vele titkoltatja, s beszédeit férje jelenlétében úgy intézi, hogy provokációira a szegény leányka kénytelen a veszélyben maradhatásért szívének sugalmi ellen is együttlönyörögni, mely együttlönyörgés annyival veszedelmesb, mennél hajlandóbb a szigetvári hős, a maga úgyneve-

zett legnagyobb kincseit, szavaikon kapni, mintha szüntelen eszében tartaná azon közhasznú maximát :

Fronte capillata est, pone est occasio calva.

Még százszorta inkább fogod a szegény Helenát sajnálni, vagy legalább sajnálni akarni, ha őtet a szeretett Juranics mellett gondolod. Lőrinc úrfi szerelmes, azt tőle megtagadni nem lehet, különben az egész föld kerekiségén nem is volna mód, hogy a második felvonás nyolcadik jelenésében általa mondott érthetetlen zavarékot neki megbocsáthassuk, melyet ugyanis csak a némely szerelemmel együttjáró hideglelési képzeltesapongásból magyarázhatunk ki: de mégis meg kell vallanunk, hogy csudálatosabb szerelmet, mint ezen ifjú úré, a paladínoknak egész sergében hiában keresnénk. Körner fejében, jól látom azt, egy a katonai dicsőséget, a hazát és lánykáját egyforma lánggal szerető fiatal bajnoknak ideája volt, kinél mégis a kötelesség érzése a szerelmet felülmúlja; s ki nem látja, hogy ezen ideában magára nézve nincs semmi ellenkezés? De poetánk bizonyosan nem akart mindennapi képet rajzolni s ugyanazért oly ifjú vitézt rajzolt, aki bátor tettei által nyeri meg a leányt, kinek kezére születésénél fogva reménysége nem lehetett; ohajtotta volna azt Zrínyitől az ütközet zájában megkérni :

*Im Sturm der Schlacht, wenn alle Herzen pochen,
Unter den Säbeln trunkner Janitscharen
Mir seinen Segen fordern, war mein Wunsch*

de ha éppen ily pompás környelményű lánykérő helyen nem történhetett is a dolog, mégis megelégszik az eljegyzés történeteivel,

Denn schön und gross doch war der Augenblick,

s szerelmének lángja nem lehet nagyobb, mint most :

— -- *wir haben uns gefunden,*
Da draussen mag es stürmen, wie es will,
Uns trennt es nicht. — — —
Was ewig ist, wie uns're reine Liebe,
Das geht nicht unter mit dem Sturm der Zeit ;

és mégis a boldogtalan a szerelemnek ezen boldog pillantataiban halni akar. A halálnak csak hangja is borzasztja a szegény lyányt s vigasztalásul most azt hallja, hogy a legény vele együtt akarna meghalni. Nekünk, úgymond ez, nagyobb örömeket már nem adhat a földi élet, nincs tehát egyéb hátra, hanem hogy az égbe reppenjünk, hogy így a meghallgatást nyert szerető másik kívánságát is, a bajnokhalált, egy füst alatt elérhesse. Valóban, édes barátom, nem tudnám hirtelen megmondani, melyik lett légyen nagyobb őrjöngés : az a penitenciatartás-e, melyet a dicsőséges emlékeztű la Manchai lovag a Sierra Morenán képzelt szerelmének kínjai miatt kiállott, vagy ez a halál után dühödés, éppen most a mátkaleány karjain, midőn még a veszedelem nem utolsó, s még a bécsi parancsolat sem hirdettetett ki? Az a környülmény, hogy la Manchának nagy fia legalább érthetőleg fejezi ki magát, a körneri hősifjú pedig, azon szavakon kezdve *Nicht ohne dich, Geliebte*, egész a *Liebe Gottes*-ig, fülnek és szemnek és értelemnek megfoghatatlan dolgokat énekel, hajlandóvá teszen, hogy a függőben tartott ítéletet az utolsó részére határozzam el, annyival inkább, mivel lánykájának mind a *Nicht ohne Dich, Geliebte*-t megelőző, mind a *Liebe Gottes*-t követő szavaiból jól eszébe vehetné, hogy ennek a halálhoz semmi kedve nincs.

De az a kőszívű erre nem ügyel, sőt a negyedik felvonás végén maga kéri Zrínyit, nemcsak hogy őtet az asszonyok megszabadítására ne használja, hanem hogy azokat is velek együtt halni engedje. Meg kell vallani, kegyetlen egy lovagszerelem!

Azt szeretném tudni mindenek felett, hogy ezen három személyek tulajdonképpen mi hasznot tesznek a mi drámánkban? Az, hogy Zrínyi úgy is festessék, mint háznép atyja, talán nem vala rossz gondolat; de hogy a magában nem rossz gondolatot Körner a drámai akció megelevenítésére használni nem tudta, már talán máskor is mondtam. Az asszonyok Zrínyire nézve nem tesznek egyebet, hanem hogy a veszélyben maradhatásért könyörögnek; de minekutána Zrínyi-ben ezen könyörgések látható s az akciót előrehaladtató belső mozgást nem okoznak, s többször ismételtetvén, a Zrínyi egész háznépi fekvésének egyformaságot s unalmat kölcsönöznek: úgy látszik, hogy az a két asszonyi állat itt nem áll egyébert, hanem hogy az üres szcénákat betöltse s legyen valaki Szigetvárárt, aki előtt az ostromi történetek elbeszélletvén, a néző tudhassa, minő dolgok folytak a kulisszák megett. Az anya és leány közt történő beszélgetések ugyan mind valóságos megállapodások, melyek a Zrínyit körülfogó drámai lassúságot még lassúbbá csinálják.

Sokkal inkább el lehet azt mondani a két szerelmes szcénáiról. Ez a szerelem itt valóságos epizód, mely az akcióra semmi befolyással nincs; s minő művészi törvény adott a dramatikusknak engedelmet, hogy várostrom alatt megtörténhető szcénákat eposzi szabadsággal tüntessen fel? Voltaire azt jegyzi meg valahol, hogy tragédiában a szerelemnek vagy főrollát játszani, vagy egészen elmaradni kell; s úgy vélem, igen helyesen. A szomorú katasztrófájú s eleven színek-

kel rajzolt szerelem a második helyen bizonyosan ártani fog a darab fő pontjának s nem engedi meg, hogy érzeményeink egy pontban koncentráltassanak: ha pedig gyenge színekkel rajzoltatik, vagy éppen árnyékba tétetik, akkor ízetlenebb valamit nem is képzelhetnél. Wallenstein mellett is van szerelmes pár: de Wallenstein egy több darabokból álló nagy egész, hol egy nagykiterjedésű történeti körben számtalan kisebb és nagyobb alakok lebegnek előttünk, melyek a szüntelen szemmel tartott kolosszális főalakkal meg nem szakadó összefüggésben állanak. Piccolomini és Thekla Wallensteinnak karakterében a legelső vonást világosítják meg; s egyéberánt is a wallensteini nagy szövedék második részében a Piccolominiak előlállanak. Körnernek nem jutott az a szerencse, hogy személyeinek, kiváltképpen Zrínyinek, sok jelentő vonásokkal gazdag karaktert adhatott volna; s így semmi esetre nem vala szükség Juranicsékat azért állítani fel, hogy Zrínyinek magyarázatot s világítást kölcsönözzenek. A tett, mely szerint Zrínyi a szerelmeseket boldogítja, sem őbenne vagy nemzeti, vagy individuális karaktervonást nem teszen, drámába illő karaktervonást tudnillik, sem az egészre semmi befolyást s előre-mozdítást nem okoz. A szerelmes pár boldogításával Zrínyinek drámai fekvése még szűkebb leszen. Olyan ember ez, ki maga körül boldogságot és veszélyt parányi kérésre megenged, s így a bajnokhalál nagy ohajtása miatt sorsa felől különben is nyugodt lévén, és sem mást nem háborítván, sem maga nem háborítatván fel nyugalmából, kétségkívül elég igazságos lesz benne megegyezni, hogy miatta a néző vagy olvasó is teljes nyugalomban maradjon, a költőnek hagyván a gondot, miként igazolja meg a felvett tragédiai címet? Vagy talán éppen ezen megigazolás

miatt kellett a Juranics és Helena utolsó véres szcénájoknak feltűnni? De hidd el, édes barátom, hogy ha minden francia hamis delikatesszt félreteszünk is, mégis lehetetlen jóváhagynunk, hogy a tiszta, emberi, szelíd szánakozás érzelmei helyett a szcéna visszaborzasztó iszonyodással profanáltassék. Ha olvasom Istvánfinál, hogy Dobozi mint ölte meg nőjét, szánom a kétségbeesett hőst, ki saját kezeivel dúlja széjjel az életet, melyet utolsó csepp vérével kész volt volna védeni: de játékszínen éppen úgy visszaborzadnék az előttem reprezentált történettől, mint a Schiller *Haramjái*ban az Amália meggyilkoltatásától. Ne mondja senki, hogy a nyugalom, melyet a Schlegeltől tanult *Verklärung*-keresés itt is el akar önteni, megszelidítheti az irtózást; az a Helena szájából zengő tiráda, mely így végződik:

*So tödte mich! und küsse mir die Seele
Mit Deinem Brautkuss von dem blassen Mund!*

minden előtte és utána felaggatott poetai rojtokkal együtt, melyek ezt az egész szcénát körneri szokott cifrálkodással ékesítik, az irtózáshoz még útálatot is kever. Mert mi lehet útálatosb, mint mikor egy vinyogó leányka, kinek az egész darabon keresztül mások biztatására volt szüksége, most halált kér, mégpedig nem kétségbeesve, hanem a bajnok ifjún felülemelkedett nyugalommal, cifra transzcendentális kitételekben, és kikeresett elmésséggel felelgető rímek közt? Ez a lélekbosszantó piperéskedés, mely Körnernek egész darabján előmlik, sehol sem inkább visszatoló, mint ott, hol a pátosznak kellene uralkodni. A való pátosz cifrát nem ismer; mikor a görög Klytaemnestra csak a színen kívül hallatja saját gyermekének gyilkoló

keze alatt szavait: *O fiam, fiam, szánakozzál anyádon!* kétségkívül, hogy ez a piperétlen felkiáltás, a szem előtt meg nem jelenő asszony szájából, hatalmasabb s egyszersmind művészhez illőbb megrázást hoz elő, mint a Körnereknek minden rímelt flosculusaik.

— — Soha sem kérdem, ha sors által igazgattatja-e a költő drámájának folyamatját, vagy emberi szabad akarattól? Így vagy úgy, mindenik esetben az akciónak szakadatlan előrehaladásban kell az okok és követkeзések egymásból függő láncán mozogni. Ha a láncnak mindegyik szeme, a maga látható öszvefügésében, pillantatról pillantatra nem halad el a többi után szemeim előtt; ha itt vagy ott megszakadás vagy hézag történik; ha máshonnan, nyilvánóságos ok nélkül idegen szemek csatolják a lánchoz magokat: mindannyiszor szeretném a szerzõtől megtudakozni, mi vitte légyen reá, hogy drámaírással keressen dicsőséget, vagy kenyeret, holott azt akar napló könyvírással, akár aforizmákkal sokkal könnyebben kereshette volna?

De nem való-e, barátom, hogy az Aristotelesek a már kész mesterművekből absztrahálták teóriájokat? Azért sok drámaenyvező, a maga geniejébe vetett lélekenyhítő bizodalmánál fogva, semmit sem gondol a világ minden Aristotelesével, és ír; a maradék filozófusainak hagyván a gondot, hogy írásaiból, ha tetszik, teóriákat absztrahálgassanak, melyek szerint ötet, érdemeihez méltóképpen, megítélhessék. Én magam is úgy hiszem, hogy a geniének nem mindég kell az Aristotelesekkel gondolni, szintén úgy, mint Scaliger a horátiusi *nec quarta loqui persona laboret*-tel nem gondolt: de csak mégis kell valamikor őreájok is

figyelmezni, ha mindjárt csupa illendőségből is : mert a tizenkilencedik században, európai nagy nemzetekhez közel, teóriai tudatlansággal, s készületlen, szilaj természet kirohanásával dicsekedni, ha szabad mondanom, nagyon későn jövő dicsekedés. Alkalmasint jeruzsálemi András királyunk idejében állott volna az a maga helyén; ma már némely gonoszok azt is láttattak magoknak észrevenni, hogy az ily dicsekedő uraknak írásain a teóriai tudatlanság és készületlen természet jól kitetszik ugyan; de az a szilaj szó, s az azzal együtt járó élet és tűz, múzsácskájoknak egyetlenegy lebegésén sem leve láthatóvá.

Hacsak azt is meg kellene már egyszer tanulnunk, amit bizonyos köztiszteletben álló epigrammatistánk is emlegetett, hogy *természet* a mindennapi világban és *természet* a művészi világban két egymástól nagy mértékben különböző dolog; tehát *ember* is a mindennapi életben és *ember* a drámaiban, két egészen megválasztott tünemény. Sok karakter, úgy amint a história töredékeiben áll, nem képes semmi pragmatikai kifejtetést elfogadni; és ha pragmatikai kifejtetés nélkül állítod fel karaktereidet: úgy drámádnak minden új szituációja *deus ex machina*-ként fog feltűnni. Pedig a mai mitológiátlan világban, a hitetleneknek ily nagy serge közt, a *dignus vindice nodus*-sal sem menthetjük többé magunkat.

Az emberi léleknek egyik legnehezebben felfejthető állapota magát önkényt, teljes szabadságban és nyugalomban halálra szálni. Mert kényszerítő körülmények közt, szabadulás reménye nélkül, vagy fájdalomtól ostromoltatva kezdet emelni magunkra, igenis könnyen megfogható dolog; de halni mint Kalanus kényszerítés nélkül, érzéketlen nyugalomban, ezt történetírónak elhíhetem, drámaköltőnek hinni nehezen

fognám. Nincs mód, hogy drámai lehetőséget nyerjen az a tett, mely szerént valaki az emberi természettel nyilván ellenkező állapotot előrement megrendítő okok nélkül óhajtson és szerezen magának. Tökéletesen értem Egmontot, midőn a maga ellenségének fiától szabadulás után tudakozódik, s még egyszer az életre visszatekint; s e visszatekintés után a következő rezignációnak nyugalalmát annál emberibb világításban látom feltűnni. De hogy a patriótai halni akarás nyugalalmát drámai mód szerént tökéletesen érthessem, arra valami olyas kívántatik, amit a Collinok és Körnerék még ki nem találtak; kiváltképpen pedig akkor, midőn a megfoghatatlan nyugalom a gyenge nő karakterébe tétetik által s akkor, midőn a szabadulás útja még nyitva van.

Ez tehát ismét egy tekintet vala a szigetvári halotakra, de te már régen kívánsz az úgynevezett orosz-lányról, a sok ragyogó címekkel ékes Szolimánról halani. S íme tehát ezen körneri nagy óriásnak némely vonásai, hogy sürgetéseiteidől végre megmenekedhessem. Megvallottam már egyszer, hogy a Szolimán karaktere nincs akció nélkül, de nem vallottam azt, hogy a Szolimán rajzolatjával meg volnék elégedve. Mennél nagyobb kolosszust akart itt a költő felemelni, annál nevétségesebbé tette magát fáradozásával. Valóban, édes barátom, nem határozhatnám meg könnyen, vajon a szigetvári heroinák tirádáikat, vagy a Szolimán rodomontádjait tartsam-e gyűlöletesbeknek? Juttasd eszedbe Plautus *Pyrgopolinicesét* s szemléljed itt a római játékszín dicsekedő katonájának hasonmását Szolimánban. Ez szüntelen világhódításról, örök hírről, rabbá tett szerencséről, csillagokra fűzött névről, lehetetlenség meggyőzéséről beszél; magát bajnoknak, oroszlánynak, phönixnek, szerencse urának és ki

tudja még minek nevezi ; hasonló komplementeket fogad el udvarának nagyjaitól ; vezére, orvosa és foglya előtt egyformán dicsekszik nagy tetteivel ; szóval, noha Körnernek egész drámáján keresztül a bajnoki karakter legkitetszőbb vonása a dicsekedésben áll, s azzal minden személyek bő mértékben kikészítve vagynak : mégis maga Szolimán a többeknek egész seregét, mind gyakoribb újrakezdésekkel, mind hiperboláinak szertelenségével, császári módon felülmúlja. Jele, hogy Szolimán Körnernek legkedvesebb gyermeke ; s lehetséges vala-e, hogy a kedves gyermekben az atyai elkényeztetésnek örökös jelei ne maradtak legyen?

Voltaire azt mondja, hogy ugyanazon tárgyat különböző bánásmóddal lehet majd tragédiai fenségre felemelni, majd komédiai alacsonyásra levonni. De bizonyosan ezen állítást csak háznépi szcénákról lehet helyesnek gondolni ; mert a mindennapi életkörben meg nem történhető dolgokat a komikum határai közé csak paródiák által lehet lekényszeríteni, melyek a komikumnak legalacsonyabb neméhez tartoznak. Minden tudja, hogy a paródiai dolgozás abban áll, ha vagy a nagyot nevetségesen kicsinyítő, vagy a kicsinyt nevetségesen nagyító világításban láttatjuk. Valahányszor olyan író, ki a nagyságnak való képét sem érzelmének sem képzeletének elébe állítani nem tudja, nagy embert akar rajzolni, csalhatatlanul kisebb vagy nagyobb mértékben a paródia második módjához közelít ; mert szűk érzelmének s képzeletének tárgyában kicsinység és a nagyságnak hamis attributumai szükségesen egyécsittetnek. Nem látod-e, hogy a körneri Szolimán is nagyon paródiai alakban áll elő? Költőnk minden bizannyal egy munkássághoz szokott, nagy célokkal és kívánságokkal teljes lelket akart héroszának kölcsö-

nözni, s benne hódító bajnokot és despotát egyesíteni. S mondd el nekem, édes barátom, miképpen van ez a kép előállítva? Írtam már a szertelen dicsekedésről s ez bajnokunkban a legfőbb vonás. Ha Szolimánnak első monológját keresztülolvastad, akkor az egész drámában előforduló minden beszédeit alkalmasint olvastad, az abban többek közt találkozó

*Ich hab' gelebt, ich fühl's 'für alle Zeiten,
Und an die Sterne knüpft' ich meinen Ruhm.*

minden más helyeken is több vagy kevesebb hasonlatossággal újra meg újra szemed elébe fog jöni. Megkíméllek a kiírásokkal, úgy vélem, elég unalom zsbasztott, midőn a munkán magad keresztülfutottál. Megkíméllek azon helyekkel is, melyekben újra meg újra ismételteti: mint reszketett a világ őelőtte, mint járt ő omladékokon s holttestek felett, mint zuhított milliókat a halálba, s több effélék, melyeket midőn hallok, szüntelen a horátiusi kérdés: *quid dignum tantok* tolakodik ajkaimra. Még a Lessing Minnájától tanultam, hogy az ember rendszerént ami jót nem bír, arról gyakran s amit bír, arról ritkábban szokott beszélni; s úgy hiszem, hogy ezt közönségesen minden sajátságokról lehet állítani. Jaj annak a dramatikusnak, ki személyének karakterét nem tudja másként előadni, hanem annak saját kinyilatkoztatásaival! Thersiteseket, Pyrgopoliniceseket és Thrásokat kell hiperbolás önmagasztalásokkal rajzolni, nem pedig tragédiai hőst. Egyéberánt egy dicsekedő vén despota, ki elég ostoba magát a szerencse urának nevezni, s vezérjétől azon komplementet elfogadni, hogy az egész természet neki engedelmes szolgálatára van; ki halálától két lépésnyire, több mint hetvenedik évében

achillesi dühösséggel szilajkodik ; most csekélységekért fejeket nyakaztat, seregének egyik felét saját szavai-ként a másik fél csonthalmain akarja halálba zuhítani, lehetetlenségen kívánczik győzni, emberútálónak, világpusztítónak hirdeti magát ; majd a legszembe-tűnőbb gorombaságot kész saját embereitől is csudált, szokatlan lágysággal megbocsájtani ; világhódításról beszél, s éppen akkor kétszázézezzel kétezer ellen hiába küszködik, s meggyőzötve hal meg, hogy a mellé rajzolt parányibb alakoknak jusson a győzelem : egy ilyen ember lehetetlen, hogy a maga óriási fejtartásával, előttünk végbemenő tetteinek kicsinységére nézve, csúfos ellentételt ne formáljon. Azt mondod-e, hogy Zrínyinek ellenében az óriás hiában küzdése nem képtelen, s ezáltal csak amannak nagysága világít-tatik fel? De az a baj, hogy régibb megjegyzésemként, Zrínyinek actió nélkül való karaktere az óriás mellett nagyon homályban áll, mivel nem ez Zrínyire, hanem Zrínyi erre csinál drámai befolyást.

De miért kínozlak én téged, s miért kínozom magamat ezen fejtegetésekkel? szükség-e Körner miatt úgy fáradozni, mintha valamely, minden tökéletességek magvait magában hordó, de még ki nem fejlett fiatal geniének művét tartanánk magunk előtt? Az örök egyformaságnak unalma, az üresség miatt talált pótolék-szcénák és beszélletek, a semmit sem mondó flosculusok, hamis pathos és hiú elméskedés : nem geniének jelenségei, mely a maga ki nem forrott, ki nem tisztult állapotjában is különbéleség, erős érzelem és teljesség által mutatkozik. Azt vélte talán Körner, hogy karaktereinek állandóságot kölcsönöz, ha személyeit szüntelen egy ideával foglalatoskodtatja, s azoknak ajkain szüntelen egyforma jelentésű szólásformákat hágy zengeni? De mit vélt akkor,

mikor ezüstpillantásokat, harmóniai zengzettel teljes sűgárillatokat, a virágok felett zefírsusogássá váló szélvész mennydörgést, magát örökkévalósággá kiszélesítő atomust, és száz meg száz ilyen semmiségeket írt? Szánakozást érdemlő állapot már csak az is, ha valaki az ilyeneket szépség gyanánt olvassa; hát még ha valaki szépség gyanánt írja! Pedig Körnernél az asszonyok és Juranics mindég, nemcsak egyes kitételekben, de az egész dialógon keresztül, ily semmiségekkel virágozzák fel beszédeiket. A Szolimán szavai mindmegannyi szappanbuborékok, melyek szívárványi színekkel játszanak s fontosságokra nézve a levegőnél is könnyebbek. Midőn azt mondja, hogy *ő a lángoló (?) világot is hatalma alá kényszerítette volna, ha egyedül csak ő lett volna bajnok a világon*: nem fogsz-e a kitétel héroszi nagyságán hangos kacagásra fakadni? Nem éppen azt teszi-e ez, mintha magyar köznépi tréfánk szerént azt mondaná, hogy *néki hét puszta faluban párja nincs*? És mégis ezer hála a költőnek, hogy legalább érthetjük a mondást: mert sokszor ugyan kénytelenek vagyunk függőben maradni, ha értelmi homályt magunknak tulajdonítsunk-e, vagy másvalakinek? Jutnak-e azon sorok eszedbe?

*Wenn dann der Tod den Siegenden bezwingt,
So weckt Natur tausend geheime Stimmen,
Und lässt es ahnend seiner Zeit verkünden,
Dass sich der Phönix in die Flammen stürzt.*

Apollóm leszesz, mihelyt megmagyarázod: mik azok az említett titkos szavak, melyek oly prófétai lélekkel bírnak? Pedig hány ily helyek vagynak még a darabban!

Nem gyötörlek többé, kedves barátom, csak azt engedd még kérdenem, ha az olyan tünemények, mint

például a Szolimán és Újlaki által váltogatott beszédben az *oroszlányról, medvéről, ebről és macskáról* szóló elméskedés, valóban shakespearei humor csapongásai gyanánt állanak-e ott? Mondhatom, hogy azon két úrnak a humor nagyon rosszul áll.

Igazad van, édes barátom, a régiek senáriusokban írták a játékszíni dialógust: de szükség-e ezen példát követnünk? A senárius, ha szabadság nélkül spondeusokkal vegyült jambusokon lépdel, az alexandrin unalmas menetelével bír; ha pedig hármas szótagú lábakkal kéjed szerént elegyíted azt, úgy füleim érezni nem fogják, miben különbözzék verssorod a prózától. Voltaire, ki minden francia előítélet és irigykedés mellett is sok jót által tudott látni, jól érezte az alexandrin kínos lassúságát, s merészkedett, a párisi teátrumon szokatlan példával, némely darabjainak verssorait két syllabával kevesebbíteni; s ha ezen merészkedés a despotizmushoz szokott francia literatúrában jól állott; mi kötelezhetné a mi szabadságunkat, hogy a halotti pompaként lassan mozduló senáriustól el ne távozhassunk? Rég az ideje, hogy a németek quináriusokat irkálnak s annak egyformaságát pótolék-syllabájú sorokkal vegyítvén, verselt dialógjaiknak könnyebb lebegést kölcsönöznek; s mi tilt meg, hogy ezen jobb példát ne kövessük? Nekem valóban, midőn a magyar Zrínyit a játékszínen deklamáltatni hallottam, a Szemerétől megtartott quináriusok kellemetesen zengettek füleimbe.

Hallottad-e, hogy Szemere még a Körner rímelt sorait is hasonlóul rímelte fordításában? Ezt neki mint fordítónak rossz neven venni nem akarom, mert hiszen, ha vétett benne, hogy originálját ezen bohóskodásban

is követte, bizonyosan eléggé meg volt büntetve azon fáradság által, melyet a rímkeresgetés mellett szükségesen kellett szenvednie ; hanem Körnernek, úgy vélem, minekutána különben is oly sok poetai cafrangokkal ékeskedik, a cifrázásnak e nemét bízvást abban lehetett volna hagyni. Kénytelen vagyok megvallani, hogy én a rímjátékot Schillerben sem szerethetem. Teljességgel nem értem, miért volna hasznos a versforma egyenlőségében a drámai folyamatot figyelemmel kísérő nézőt vagy olvasót váratlanul valamely fülcsiklándó párhanggal lepni meg, hogy a drámai személytől egyszerre a költőhöz kapattassék vissza s ezáltal a behatás kisebbedjék ? Ez annyival visszásabb, mert a rímek mindég a patétikus helyeken tűnnek elő ; mi nevetségesb pedig, mint azt gondolni, hogy a pátosztól megkapott személy, midőn gyakran magáról is meg kellene feledkeznie, elég nyugalommal bír, mesterséges versifikációval tépelődhetni? Ha van darab, hol ezt valamennyire tűrhetem, az *Orléánsi Szűz* leszen az. A romantikai szellem, mely mind magán a tárgyon, mind a műven elterjed, megengesztel a rímek csengésével, legalább a játékszínen ; mert a szép lyányka fejében a sisakot, s oldalán a kardot semmi-vel sem tarthatom szokottabbaknak, mint drámai személynek szájában az oktávrímetek ; s a két szokatlanság egymást enyhíti. De mikor a halál pillanatiban rímeltetjük személyeinket, mikor a szerelmes leány szonettben zengeti monológját s mikor mindenek felett az őszült Zrínyi nyolcas rímekben poetáskodik : akkor, édes barátom, lehetetlen, hogy e csengés-bongás kakedémonát meg ne átkozzam s egyszersmind az attól háborgatott poetát keresztyénhez illő felebaráti szeretettel ne szánjam.

Ne véld azonban, mintha megesküdt ellensége vol-

nék a rímeknek. Szeretem én azokat a magok helyén, s a verselés egyenlőségében; s nem is látom által, miért volnának kárhozatosok, habár Homér és Pindár, Virgil és Horác nem rímelték is soraikat. Hangegyformaság a rímekben és taktusegyformaság a mértékben hasonlóképpen csiklándozzák a fület; s minekutána poétai élet és mindennapi világ, vers és próza, ének és beszéd oly természetesen különböznek egymástól: egyik sem lehet a kettő közül sem természet ellen való, sem romlott ízlésnek következése.

Meg tudnád-e magyarázni, miben álljon tulajdonképpen a beszédnek teljes hangzása? Nekem úgy tetszik, hogy ezt s az efféléket könnyebb érezni, mint megmagyarázni. Minden nem egészen tompa fül észreveszi, hogy a prózában is nem minden, egymásután akarint következő, hangok adhatnak kellemes gördületet; s az, amit Cicero *numerus*nak hív, s ami mind Cicerónak, mind az ő mesterének, Isokratesnek műveiben oly kedves mozdulatokkal érdekli füleinket, értetheti, legalább éreztetheti velünk, miképpen a helyes hangösszeállítás mind érzékeinkre, mind lelkünkre különös behatást csinálhat. Ki merné tagadni, hogy ha a csupa próza, csaknem észrevehetetlen hangrakásbeli mesterség mellett is, nagy behatással munkálhat reánk: a mértékelt verssor bizonyosan még nagyobb erővel kap meg bennünket? Tagadhatatlan, hogy a mértéketlen verssor is csupán a szótagok rendes felszámolása s helyes megszaggatása által adhat teljesen hangzó numerust. A szuperintendens Kis közönségesen csudált epithalámiumában, s Berzsényinek váltórímű alexandrínjeiben kellemes hangzású rendek találkoznak, de bizonyos az, hogy ezen kellemes hangzás tulajdonképpen csak prózai numerus; és mivel Isokratesnek és Cicerónak sok helyein a prózai numerushoz még

a rím is hozzájárul, látnivaló, miképpen a mérték nélkül rímelt vers az oratori numerustól csak azáltal különbözik, mert a szótagok száma jobban meghatározott s a rím állandóbban fordul elő. Nem természetes következés-e tehát azt kívánni, hogy versíróink egy lépcsővel feljebb hágjanak s rímeiket mértékkel elevenítvén, mind egész soraiknak az érezhetőbb lebegés, mind véghangjaiknak a teljesebbé tett tónus, és még többször a rímemelkedés és hanyatlás váltó modulációja által magasabb kellemet kölcsönözzenek?

Ki nem tudja, hogy mérték és mérték közt nagy a különbség? Vagynak mértékek, melyeket megrímelni visszás érzéseket gerjesztene. A hexameternek és pentameternek modulációja oly tökéletes, mindenik verssor magában gondoltatván oly egészet formál, s a cezúrákon oly egyforma s oly élesen érezhető taktussal érdeklí füleinket, hogy itt a rím hozzátétele szükségesen kedvetlen hangokat fogna szülni. Mert ha Leo módjaként használjuk a rímet; akkor a már magában felső pontig vitt moduláció a szépség határain kívül ömleni kényszerítettetik, a versnek tökéletes egésze két hiányos részre választatik el, s a cezúrákon lévő taktus oly rendkívül élessé tétetik, hogy az többé fület nem gyönyörködtethet. Ha pedig úgy akarnók a rímet használni, mint a Juvenális által gáncsolt *Attin* és *Delphin* véghangokkal egymásnak megfelelő két verssorban; akkor a hexameter feljebbi tökéletre nem hágható modulációján kívül, a sorok hosszúsága miatt a rímtávolság helytelensége is nagyon kitetsző s lehetetlen, hogy a hallgatót kedves visszafordulattal lepje meg.

A lírai poézisben előforduló mértékek nem bírnak oly tökéletes modulációval, mégis sok van köztök, melyek a rímelést el nem fogadhatják. Az asklepiusi és alkeusi verssor végén álló daktylus lehetetlen hogy

kedves hangú rímet fogadhasson el ; mert a daktylus modulációja nagyon sebes hanyatlásban száll lefelé, s az egész verssor mind a két mértéken különben is igen egyforma hangokat ad s egyik sor a másik után jóltevő különbéleség nélkül következik, s a daktylus sebes hanyatlásában álló rímtől még unalmasb folyamatot kölcsönözne. S innen van, hogy a daktylussal mértékelt rímes versnek vagy spondeussal, vagy fület érdeklő tónusú pótoléktaggal kell végződnie ; mely végződés a vers egész menetelének tökéletesen érezhető más fordulatot ad.

A mérték minden nemei közt egy sem fogadja el a rímet nagyobb könnyűséggel és kellemmel, mint a jambus és trocheus. Mindegyiknek modulációja nagyon szelíd s nem felette szembetűnőleg érezhető : s mégis a prózai numerust sokkal felülhaladja, s így rímmel párosítatván, a versnek sok muzsikai lebegést szerezhethet. Az így szerzett muzsikai lebegés mennyivel kedvesebb legyen a csupán szótagra számolt és meg-rímelt prózánál, arra, úgy vélem, nem sok magyarázat kell. Vessük össze a Hans Sachsok méretlen sorait a bürgeri szép modulációval ; vessük össze Zrínyink rend nélkül következő hangjait Daykának szép zenegéseivel ; s ha nem fogjuk a különbséget érezhetni, ha nem fogjuk a mértékelt rím kellemetességét által-láthatni : akkor, úgy vélem, a világnak minden logikusai és hangmesterei sem segíthetnek rajtunk. Európának mívelt nemzetei jónak látták a rímes versmérték-lést elfogadni, köztünk is már Faludinál tagadhatatlan nyomokban látszik az, s az újabb időkben kezd mind inkább-inkább terjedni. S bár némelyek vagy azért, mivel a régítől elszokni nem tudnak, vagy azért, mivel a gondosabb munkát restellik, a szebb pályától hátra vonulnak : mégis remélhetjük, hogy

füleink a teljesebb hangzás és jobb moduláció kedves voltának érzésére lassanként el fognak készülni.

Ki leszen eléggé hiszelékeny Berzsenyi által megcsalattatni, midőn a csudálatos ízlésű férfiú a rímelt jambust és trocheust a leoninus versekkel egy rangba helyezi s az egész mívelt Európa gondolkozásának helyes voltát kétségbe hozni akarja? Tanultam ugyan még gyermekkoromban a phaedrusi mondást, mely szerint egyetlen egy ember egész sokaságnál gyakran többet ér : de hogy éppen Berzsenyi annyi sok száz és minden nemzetű költőket, annyi sok helybenhagyó kritikusokat és nagy nemzeteket jó ízléssel és éles ítéllettel felülhaladjon, ez, megvallom, fejembe nem férhet. Auktoritásokon ugyan építeni nem szeretek, de hibásnak tartom a paradoxumok után kapkodást is : leginkább pedig akkor, mikor a paradoxum a közönségesen megismert valónak, jónak és szépnek törvényeit igyekszik sértegetni. Vagy talán a paradoxumkeresést némely ember a dicsőség útjának lenni gondolja? Hidd el, édes barátom, veszedelmes gondolat ! Mert nem mindennek adatott rousseai tehetség ; s rousseai tehetség nélkül a paradoxia nevetséges világitást vet reánk. Mi leszen még, ha nyilvánná tétetik, hogy valaki a paradoxumot saját haszna miatt vadássza? Nem világos-e pedig, hogy Berzsenyi csak azért készül az egész pallérozott Európát barbárok honjává demonstrálni, s csak azért készül ifjainkat a jobb ízlés útjáról félrevezetni, mert tulajdon rímes prózáit akarja kritikusának méltó gáncsaitól örökre megszabadítani? *Inde prima mali labes !*

Érteni fogod, kedves barátom, hogy Berzsenyinek a *Tudományos Gyűjteményben* álló azon munkácskájáról szólok, melyben a mértékelt rímes vers ellen kikelni jónak találta. Bajos dolog az a fejtegetés. Mert sokszor

az embert szörszálhasogatásra vezeti s a szörszálhasogatás mindég tévedésre és szofistáskodásra viszen el. Ha pedig éppen azért kezdjük a fejtegetést, hogy általa valamely nyilván hamis ügynek szerezzünk védelmet : úgy tanácsosb lenne mindörökre fejtegetés és rezultátumok nélkül tengődni, mint készakarva homályt és hamis tudományt terjeszteni. Mondd el nekem, mi csoda névvel nevezendő haszon származhatik azon vizsgálódásokból, melyek szerint a szépnek a közepszerűségben kell állani? Az-e, hogy már ezután a versnek vagy tisztán mértékesnek, vagy csupa rímes prózának szükség lennie, mivel a rímelt jambus és trocheus a közepszerűség határain túllép? Ne háborítsuk meg Berzsenyit azon boldogságában, melyet bizonyosan érzett, midőn balul használt mestereiből a közepszerűség principiumát kivizsgálta ; de az mégis csak rendes dolog, hogy a mértékelt rímelésnek erővel a visszásan kifestett képszorhoz kell hasonlítania. Kell-e hasonlatosságokból okoskodnunk? És ha kell, miért egyedül a szoborfaragás mellett maradni? Szabad-e belépni a festőkhez is? Szép-e a művészi kézből csupán fekete színnel, de lelkes vonásokkal jött rajzolat? És ha ez szép, megakadályoztatja-e szépsége által, hogy az olajfestésnek ragyogó színei szépek ne lehessenek? Nevetséges dolog akár hasonlatosságokkal, akár szörszálhasogató, félig metafizikai fejtegetésekkel valami olyan dolog ellen beszélni, aminek megítélését a metafizikai puhatolgotást és dialektikai meghatározást nem várt európai józan ízlés már régen eldöntötte. Hogy a leoninus hexameter és a köztiszteletben álló mértékelt rím közt nagy a különbség, annak észére csak fül kell ; s kinek az nem adatott, az előtt a metafizikának és dialektikának minden szubtilitásai sem terjesztenek az ily dolgokról helyes tudományt.

Aki pedig merő szofisztikai hajlandóságból okoskodik, annak könnyű leszen a szkepszisnek ezredek olta fel-talált akadozásaiban most fejr, majd fekete ellen-találni kötekedést. Mert aki az európai fül józan ítéle-tében kételkedni akar, miért ne kételkedhessék abban is, ha talán a Raphaelék által szépnek talált európai lánykát a néger horpadt orrú s kifordult ajkú nője nem múlja-e felül szépséggel? Berzsenyi a muzsikához is folyamodik erősségért; de midőn magának, mint írásából kitetszik, a szépművészség ezen országa meg-nem nyílt: miért nem akart ahhoz értőktől tanácsot kérdeni? Ha nem máshonnan, legalább a mi Gá-tink már sok évek előtt közkézen forgott munkájá-ból is megtanulhatta volna, miért ád ez a muzsikai teóriát tanító úr a Verseggy és Csokonai mértékelt rímeinek más mértéketlen versek felett elsőséget? Azonban hagyjuk az ilyeneket azoknak, akiknek ked-vek leend a Berzsenyi szofizmáit nyomról-nyomra meg-vizsgálni s hibáit a közönség számára felfedezgetni. Boldog az, kit géniusza gyötrő dialektikálás nélkül ön-kénynt vezérel a jó úton! De boldogtalan az, ki fejtörés és körömkoptatás közt kínozza magát, nem azért, hogy jó utat találjon, hanem hogy tévelygéseit a világ, vagy legalább saját maga előtt, elrejtse!

1826

KRITIKA ÉS ANTIKRITIKA

A *Tudományos Gyűjteménynek* tavalyi köteteiben figyelmemet a mi derék Berzsenyinknek Kölcsey recenziójára tett észrevételei vonták különösen magokra, s nem érdemlenének-e ezen észrevételek figyelmet, ha szinte nem oly nevezetes férfiútól származtak volna is, csak azért is, mert a recenzió után nyolc egész évvel jelentek meg? Alig képzelhetém a felingerlett magyar költőnek haragját ily hosszú ideig tápláltatottnak lennie. Hajlandó valék azt hinni, hogy a *manet alta mente repostum* Berzsenyire nem tartozhatik. De így van, és hogy ez így van — az nekem fáj.

Íme ily következései vagynak a recenzióknak! Ahelyett, hogy a recenzens urak állításaként fáklyát gyűjtanának a józanabb ízlésnek: pört és makacs megátalkodottságot okoznak; s ezen makacs megátalkodottság nem leghathatósabb eszköz-e arra, hogy az ember a legszorosb értelemben egyoldalúvá legyen, s hajlékonyságát elvesztvén, a haladás útját maga előtt bezárja? Ezt mondtam akkor, midőn Kölcseynek lármat indított recenziói megjelentek; s a következés úgy hozta magával, hogy mondásomat vissza nem vonhatom.

A Csokonairól hozott ítélet megnyitotta-e az őtet vakon tisztelőknak szemeiket? Bizonyosan nem! Sőt többrendbeli sikoltozók keltek fel, tollesatára készülvén; s meg kell adni, hogy ezen tollesatának gyönyörű

következései lettenek! Mert nem ekkor tanította-e bizonyos kéretlen védelmező, hogy a művészség tárgyai-ról az avatatlanok is ítélhetnek? Nem ekkor számláltotta-e a Bürger részeges nadrágvarrója a német literatúra bajnokai közé? s több ilyenek, melyeknek tudása nélkül a tudós világ bízvást el fogott volna lehetni.

De visszatérek Berzsenyire. Mennél inkább tiszteltem őt mint poetát: annál inkább ohajtottam volna, hogy ő a maga poetai fenségéből egy rossz esztetikázónak alacsonyságára le ne szálljon. Mert mit használnak mindazon szofizmákkal teljes kommentációk, melyekkel ő recenzensének vádjait eloszlatni igyekszik? Leszen-e ezekből okosabb vagy a publikum, vagy a recenzens? s segí-e a Berzsenyi dicsőségét annak látása: miként lett ő a recenzens gáncsai miatt annak magasztalásai ellen is igazságtalan? S miként keres magának mentességet legtiszteltebb barátjainak s a külföld nagy fiainak rágalmazásában? Ah, ezen gyengeségekre a derék férfiú nem vetemedik vala, ha Kölcsey jónak találta volna hallgatni.

Tudták azt mások is szint olyan jól, mint a recenzens, hogy Berzsenyiben találtathatik bombast. Mi szükség volt azt Kölcseynek kitrombitálni, s ez által az érdemes embert elkeseríteni? Azt reméllette talán, hogy a poetát megtérítheti? Vessen egy pillantatot Berzsenyinek Feleletére; s lássa ott, hogy a jobbulás helyett mint igyekszik maga-magával elhíttetni: mennyire jók legyenek minden ő expressziói? Ő panaszolkodik, hogy recenzense az expressziókat megcsonkította, azaz (ami a valóság) *egyenként hozta fel azokat. Ez, mond Berzsenyi, olyan: mintha valaki a szép művet úgy ítélgetné, hogy annak fülét, orrát letördelné, s akkor bizonyítaná Beckerrel és Ciceróval, hogy a szobor valóban nevetséges. Íme mennyire rossz a felinge-*

rejtetés! Más azt igen jól érti, hogy Kölcsey nem a szobrot akarta nevetségessé tenni, hanem a művészt kíváná figyelmeztetni: miképpen még némely tagokon kézzel tapogatható darabosságok maradtak, melyeket a vésővel le kell simítani. De a kéréstlen jótanács annyi mint rossz tanács. Imhol egy dönthetetlen bizonyosság Berzsenyiben, hogy a recenzióknak haszna nincs. Valóban nincs; de kára, az igenis van elég: mert nem tagadhatatlan kár-e az, midőn az az ember, ki minden hibái mellett sem szűnik meg lelkes költő lenni, oly szánakozásra méltó magyarázatokra ereszkedik! s mikor a köztiszteletű énekes, az *alkalom* szót az *alაკალomból* magyarázgatván, magát a fejtetlen etimológusok porába vegyíti!

S mit kell mondanunk arra, hogy Berzsenyi, ki ezelőtt saját vallásaként azt hívé, hogy nékie tanulni nem szükség, most egyszerre tudós arcot vett magának; s citál, esztétikáz, filologizál? Minő varázsereje van a recenzióknak, mely az embereket tanulni kényszeríti! De valóban jobb lett volna mind a recenzióknak, mind a Berzsenyi tudóskodásának elmaradni. Egész tudatlanság, úgy vélem, jobb mint fél tudomány. Mit használ az, hogy Berzsenyi romantikáról, hellenikáról, szépségről, hellén nyelvről beszél, ha mindaz, amit beszél, alaptalan? Ő azt nyilatkoztatja ki, hogy ifjakkak ír, s van-e az ifjakkak hamis tudományra szükségök? Ő a szépet csak a vegyületben találja, s az egyesnek szépségét meg nem ismeri: amit ismerni, ha már csakugyan tanulni kezdett, Engel által megtanulhatott volna. Ő azon tévelygésben él, mintha a görögöknél a poetának és prozaistának nyelve úgy lett volna két egymástól különböző nyelv: mint a magyar és szláv. Mert kétség kívül ily nevetséges gondolatra vezetnek azon szavai: *a helléneknek volt*

különös poetai nyelvök ; mi ellenben csak úgy választ-hatjuk el a poetai nyelvet a prózaitól, ha azt kihímezzük, azaz, költői képletekkel érzékenyebbé, új szavak és szólások által pedig újabbá és szebbé formáljuk. Való, hogy Berzsenyi előtt a görög nyelv ismeretlen föld : de a legrövidebb reflexiócska éreztethette volna vele, mi-képp a poetai nyelv a prózaitól minden nemzetnél a világon csak úgy különbözhetik, mint ő mirőlunk a görögnek ellentétében állította.

Mindég megvolt a literátori csatákban az a hiba, hogy a csatázók sohasem a valót, hanem mindég csak azon eszközöket keresték, melyek által mind jó mind rossz oldalakat megerősíthessék, s magokat csalha-tatlanoknak, hibátlanoknak mutathassák. Innen van az, hogy a pörírásokban annyi képtelen állításokat, szofizmákat s kárhozatra méltó gyengelelkűséget találunk. Fájdalom, hogy ezek a dolog megváltozhatatlan rendében állanak !

Miért állítja azt Berzsenyi, hogy az erő és fenség szülhet ugyan durvaságot és dagályt, ha ízlés nincs mellette, *de ahol ez nincs, ott poeta sincs?* Nem tud-hatta-e ő, hogy ízlés nélkül ugyan nem, *de egészen ki nem fejlett ízléssel* igen is lehet poeta? S hogy lehet, arra ő maga magának bizonyosságul szolgálhat. Mert egészen kifejlett ízléssel hagyott volna-e dagályt verseiben? Nem látta volna-e némely dalainak ment-hetetlen gyengeségét? S fogott volna-e a provincia-lizmusoknak pártjára kelni? De ő még a külső formá-nak a belsőre folyását sem akarja látni. Az ő tanítása szerint horáci ódát tibulli mértékre és tibulli elégiát horáci mértékre bátran írhatunk. Nem következik-e az ily értelemből az is, hogy Ovidius átalváltóságait benseradi rondeaukba fordítani böles gondolat vala? Meg kell vallani, jó tudomány ifjainknak !

Berzsenyi recenzióinak vádja alól ki akarván bújni, *Remetét* regének lenni tagadja; s azt Isten tudja! mivé varázsolja. Stesichorra utasítja vádolóját, kinek művei elvesztenek: miért nem inkább Pindarra, kinek győzelménekei korunkig jutottak? Vagnak igenis Pindarusnál eposzi tárgyak lírai formába öntve; de lehet-e ezen hasonlatosságot a *Remetére* alkalmaztatni? A különbséget itt nem látni, éppen úgy hiba: mint azt állítani, hogy a görögöknek nem volt egyéb lírikumok az ódán kívül. Az óda nem vala bizonyos fajhoz kötött név; de az, ami Berzsenyinek szavaiból kitetszik, hogy a régieknek csak egynemű lírikumok volt, ez valóban nem nagy régiség-tudomány. Ha ő valaha csak Pindarusnak töredékein is végigtekintett volna, nem mondotta volna ezt.

Semmiért sem haragudtam úgy, mint Kölcseynek azon tettéért, hogy Berzsenyinek poetai karakterét lerajzolta. Mi szükség vala a kritikának ezen alkalmaztatására, élő poetáról lévén szó? Nem kellett vala-e Kölcseynek előre látni, hogy az, ami a művről mondatik, a művészre, s ami a művésztől, az emberre fog hibásan értetni? Kölcsey itt azt a hibát is tevő, hogy magasztalásaiban határt nem ismervén, imádott poetáját Raphaellé csinálja; Horácnak s Matthissonnak ellenébe állítja... s több efféle. Csuda-e, ha a tömjény által elkényeztetett költő mindjárt eleinte hibátlanul nagynak elhívén magát, annál nehezebben szenvedte a későbbi gáncsokat? Ő recenziók, recenziók!

Nem pirul-e az ember, midőn olvassa, mint igyekszik Berzsenyi a világgal elhíttetni, hogy ő nem szükkörű poeta, s hogy őhozzá nem fér semmi gáncs? De nem tudom azon érzést kimagyarázni, mely bennem felébredett, midőn Kazinczyt és Kist látám ő általa

sértegettetni. A recenzens tehát meg leszen cáfolva, ha Berzsenyi a maga legtiszteltebb barátjait terheli vádjaiival? Mert hogy az ő állításaként Goethét a németek poetának sem ismerik; hogy ő Wielandnak, Schillernek, Vossnak semmi érdemet nem tulajdonít: azért nem nagy vélekedést gerjeszt ugyan ítélőtehetségéről, de a szív itten kérdésbe nem jöhet. Csak barátjait ne bántotta volna.

Megvallom, haragban vagyok mind a kritikus, mind az antikritikus ellen. Ohajtanám pedig, hogy az egész dolgot hidegvérrel tekinthetném. Mily tanúságot vehet a szemlélő magának, midőn a felingerlett emberiséget látja munkálkodni! A felingerlett fej előtt minden dolog elváltoztatja saját természetét, színét, relációját; s idegen állapotban jelen meg. Az ember, úgy tekintve, mint művész, szoros függésben áll a maga művével, s lehet-e, hogy a művről ne a művészre s a művésztől ne a művre folyjon el és vissza a gondolat, a vizsgálódás? De az ember mint ember, s az ember mint művész két egészen különböző helyzetben áll. Nem képtelen kívánság-e az Berzsenyitől, hogy a művről lévén szó, a művész ne jöjjön tekintetbe? S nem képtelen gondolat-e az, hogy ami a művésztől a művnek relációjában mondatik, az a nemművészi helyzetben álló emberre magyaráztassék? Az ily öszveviharások nevetséges szofizmákra adnak alkalmat; de hiában kiáltozod a megsértett versírónak: *distingve!* Sok poeta magát sem érti, nem hogy a gáncsolót értené.

Nem tudta-e a publikum Kölcsey nélkül is, hogy a geniének több és többféle kiterjedései vagynak? Az a festő, aki oly szép virágokat teremt vásznára, mint Huysum, igenis, hogy tiszteletet érdemlő művész; de az a festő, aki oly emberi alakokat hoz elő, mint

Raphael, kétségkívül még több tiszteletet fog aratni. Raphaeltól fogva Huysumig sok a művészségnek lépcsője, s mennél több lépcsőt tölt be valaki, annál nagyobb kiterjedésű genie lakik keblében. A művész tehát nemcsak a művnek tökéletességéből, hanem a tökéletes műveknek sokféleségéből is ítéltetik meg. S ez az, amit Berzsenyi teljességgel nem akar megérteni, s amit ő talán elébb utóbb meg fogott vala érteni, ha a recenzenstől nem ingereltetett volna.

Most is jut eszembe, mennyire bosszankodtam, midőn Kölcsey Berzsenyinek poetasága előtt kimérte a határt, azt állítván, hogy ő a poetai pályán a predestinált messzeséget már elérte? Szükség-e az ilyeneket kikiáltozni? Nem látta-e azt minden az Epistolák-ból s később a Kultsár Leveleiben s a Hébében, és Aurórában megjelent darabokból, hogy a költő lefelé száll, *a summo discedens vergit ad imum*? De kímélni kellett volna a tiszteletre méltó embert; s ha mindent hangos szavakkal harsogtatunk ki, mi marad úgy fülbe súgni való? Valóban a recenzens urak nagyon gyakorolják a demokráciai szabadságot! S mit nyertél, jó recenzens, szabadságoddal? Íme Berzsenyiddel még azt sem tudád elhíttetni, hogy az általad gáncsolt rossz rímek az ő hibájából eredtenek. A makacs költő hibáit a nyelvre hárítja, s azt akarja megmutatni, hogy a szebb rímek csak a mesterkélésnek, nem pedig a művészetnek tárgyai. Nem érzi-e ő azt, hogy a mi Zrínyink mely sokat fogott volna nyerni a szebb külső által? Nem érzi-e, hogy a poeta a csupa versificatortól különbözik ugyan; de a kettőnek egybeolvadása az, ami a tökéletes szépnek előteremtésére megkívántatik?

Ki ne mosolygana, látván, mint él Berzsenyi a maga recenzense ellen repressáliákkal, midőn annak

Jegyváltóját a poézis köréből számkivetni igyekszik?
Fog-e Kölcsey is az eltiport dalocska mellett Berzsenyi-
nek példajaként antikritikázni? . . . Ők lássák, mit csi-
nálnak egymással!

1826

KÉPZŐMŰVÉSZSÉG ÉS KÖLTÉS

Nemes-Apáti Kiss Sámuelnek észrevétele* három pontbul látszik állani. Az első és harmadik azt akarja megmutatni, hogy a képzőművészség a költésnek fölötte van ; a második azt magyarázza, miért lehessen a hibát előbb észrevenni a képzőművészség mint a költés produktumain? Szabad legyen e második mellett elsiklanom ; s az elsőt utóljára hagyván, a harmadikkal kezdeni meg jegyzéseimet. Ott a képzőművészség azért emeltetik a költés fölébe, mivel ebben lehető, amabban pedig lehetetlen plágiumot elkövetni (ezt fogja tenni a kifejezés, hogy festők és szobrászok *kész művet nem oroznak*). De mi köze a plágiumnak, mint plágiumnak, a művészséggel? s mi befolyása lehet arra, hogy egyik művészségnek a másikon elsőséget adjon? megvallom, én nem értem. S lehet-e azt állítani, hogy festő és szobrász kész művet nem oroznak? Matthisson bizonyos római festőrül beszél, ki Gessner által (fia volt ez az egész Európában ösméretes német írónak) lovakat festetett, s azokat saját műve gyanánt árulta el; s ez, kétségkívül, nem egyetlenegy példa. Vagy talán nem az ily orozások forgottak Kiss gondolatjában? Igen, de ha a költésre nézve ily orozásokrul beszél: nem szabad a képzőművészségre nézve is másokrul szólnia ; különben hasonlítása hiányos leend. Azt sem

* *Ld. Élet és Literatura, 1827. 81–87. l.*

lehet pedig megengednünk, hogy a szobrász vagy festő által készült másolat az eredetinek dücsőséggel mérkőzhessék. A másolat, úgymond Kiss Sámuel, ugyanannyi ügyességbe s munkába került, mint az eredeti. Megtörténhet, ha csupán mechanikai ügyességréül s munkáruul van szó ; de hát azon teremő leket, mely az eredetinek ideáját előhozta, nem kell-e tekintetbe vennünk? A képzőművész másolata éppen úgy alsó osztályba tartozik, mint a költői másolat ; s a festő, ki valamely nagyobb művész tablóját lemásolván, saját originálja helyett adná ki, éppen úgy plagárius lenne, mint azon költők, kik ellen K. S. oly neheztelését mutatja.

Látni való, hogy ezen az úton a képzőművészt a költő fölébe nem magasztalhatjuk, szükség tehát azon másikat venni vizsgálatba, melyet az észrevételíró kéz alatti munkácskájának elején (s ez a följobb említésbe jött első pont) megpróbált, így írván : *Képirók (azaz festők) és szobrászok annyiból is nagyobb fényt kívánhatnak magoknak a poeták felett, mivel őnekik a felvett ideát nem betűkben, hanem világos tárgyakban és megszemélyesítve kell adniok.* Ezen szavak azt láttatnak mutatni, hogy írójok a két különböző művészség principiumit sem jól el nem választotta, sem egész kiterjedésökben által nem gondolta.

A képzőművészség testi formákkal foglalatoskodik ; a költésnek formái testetlenek. Azaz, a képzőművész (szobrász és festő) a látható természetet látható másolatokban állítja föl ; a költő pedig szavak által jelenti ki magát, melyek a testetlen gondolatnak és érzelemnek csupán konvencionális bélyegei. Eszerént a képzőművészség közvetlen az érzékiségnek szól, s ezáltal közvetve hat a lélekre ; a költés pedig egyenesen a leket veszi célba, s kirekesz-

tőleg csak lélek által fogadtathatik el. Mert bár látjuk is a leírt szavat, bár halljuk is a kimondottat, soha sem kell felednünk, miképpen csak szabad kéj szerént föltaalált s megállapított jegyeket látunk és hallunk, melyeket elébb meg kelle tanulnunk, hogy jelentéseiket érthessük, s bennök és általok csak a testetlen gondolat az, mellyel foglalatoskodunk. E különbség a két művészség principiumi közt nyilván mutatja, hogy van határ közöttök, melyet általhágniook kölcsönösen nem szabad ; és ezen határt soha sem kell szem elől eltéveszteni ; leginkább nem pedig akkor, midőn egyiknek a másik fölött elsőséget adni akarunk.

Több-e tehát a képzőművész, mint a költő? Ezen kérdésre ha felelni készülünk, kétségkívül azt illik tudakozni : mi az, amit amaz tehet, emez pedig nem? s megfordítva, ha van-e, amit emez tehet, s amannak tehetségében nem áll? Gondoljunk a művészség tartományából valami szépet, például egy leányt, mint Alcina. A szobrász kivarácsolja az isteni termetet márványból ; a festő reáönti vásznára a bájos vegyületben öszveolvadó színeket : s a műven örömmel andalgó pillantat teljesen mutatja s képzel-teti nekem, milyen lett légyen a nagyszépségű tündér? Mondjad a költőnek, hogy vetélkedjék itt a följebbiekkel, s próbálja meg, mint hozhatja lelkünk elébe ugyanazon termetet? Jön Ariosto s elmondja, mint állott Alcinának termete, homloka, orra, szája, keze s a többi : de bár még egyszer oly hosszan elmondja is, fogod-e tudni, milyen volt tehát a csudálást érdemlő szépség? Bizonyosan nem ; mert ha ezer ember olvasta a leírást, mind az ezernek képzeletében más-más kép formálja magát. Jele, hogy a költő oly cél után törekedett, melyet elérnie nincs tehetségében ;

mert testet, azaz csupán érzéki tárgyat veve föl, s a képzeletben szavak által akarta azt véghezvinni, ami csak a látás érzéke által vala véghezvihető. S ez a pont az, mely Kiss Sámuelnek szemei előtt álla, midőn a szobrászt és festőt a költőnek fölébe emelé. Azonban ez a dolognak még csak egyik oldala. Alcina (márványban vagy vásznon) áll vagy ül vagy fekszik, bús vagy vidám vagy andalgó, aszerént amint a művész kezeiből kijöve ; egyszeri állapotát sohasem változtathatja ; csak egy bizonyos helyhez, egy bizonyos pillantathoz van kirekesztőleg szorítva : szóval, Alcina a képzőművésznél nem egyéb, mint változhatatlan testi szépség, melynek vonásaibul a lélek állapotát is sejdítheted, de csak a szempillantat szűk korlátja közt. Ellenben a költő Alcinája örök mozgásban él, s új meg új lelki szituációkba tétetik által : oly dolgok, melyeket a képzőművész messzéről sem követhet. Világos ezekbül, hogy a képzőművészség célja megmaradás és kiterjedés a helyben ; a költésé pedig : mozgás és egymás után következés az időben ; amint ezen principiumokat Lessing a *Laokoon*ban gazdag fejtegetéssel előadta. De világos az is, hogy ha a költő leírások által azt elő nem terjesztheti, amit a képzőművész a véső vagy ecset segedelmével hiányosság nélkül előnkbe állít ; olyan is sok van, amit amaz a beszéd által képzeletünknek föltüntethet, s emez véső vagy ecset által nem követhet. Alcinának epedve mozgó, s jelentéssel teljes szemeit ; azt a hullámként kelő és szálló kebelt ; azt a nyakat és arcot, melyen ámorok enyelgenek, s több ilyeneket, csak a költő varázsolhatja elődbe. Minő előadás az, mellyel Sappho saját állapotát érezteti, midőn a kedvelt ifjú ellenében ülvén, annak ajkairul a kellemes éneket hallja ! *Tekint a kedvesre, s szíve kebelében megdobb, ajkai között*

ellankad a szólni akaró nyelv, elektromi láng foly végig tagjain, füle megcsendül, szemein homály borul el, remeg és elfogódik, s halványan, mint a leszáradt virág, rogyik le. Mely szobor vagy festés mérkőzhetik ezen rajzolat erejével? A költő itt különböző, noha sebesen egymás után rohanó, szempillantatok történeteit énekli; s magában következik, hogy a képzőművésznek, ki csak egyetlenegy szempillantatra van szorítva, ötet itten követnie nem lehetséges. Próbálja egy Raphael, vagy ha van valahol valami Raphaelnál is nagyobb, a vadlóhoz kötözött Mazeppának halálos vonaglását festeni; s mi leszen azon egyetlenegy pillantat, melyet a festő kénytelen fölfogni, azon számtalan egymás után kínosan következő pillantatokra nézve, melyek lord Byron költeményében lelkünket vérző fájdalommal szaggatják? Ezen egymás után következést a szobrász vagy festő nem is próbálhatja; de próbálnia nem is kell, mert itt az ő tartományának határa megszűnik; s éppen úgy szűnik meg a költői tartomány ott, hol a testnek helybeli kiterjedéséről van szó. Ha már a két művészség közt elsőséget akarunk osztani, a két különböző tartományt kell összevethatnunk, s azt megvizsgálunk, melyiknek határaiból lehet gazdagabb s lélekrehatóbb szépségeket előteremteni? s ez egészen más kérdés, mint ami Kiss Sámuel észrevételének alapját teszi. Ő nem a két művészség két különböző birodalmát vette figyelembe; hanem a költést és képzőművészséget csupán ezen utolsónak határaiban hasonlította össze: ami az elsőre nézve valóságos igazságtalanság, s már magában tévedés lévén, lehetetlen, hogy tévelygő következtetéseket ne vonjon maga után.

Vagy azt mondjuk talán, hogy a kérdés alatti

észrevételt nem is ezen oldalrul kell tekintenünk, mivel az író azt látszik figyelembe venni: minő viszonyban álljanak egymáshoz az *eszközök*, melyeknél fogva a két külön osztályú művész a maga fölvelt ideáját előterjeszti? A költő eszköze, úgy állítja ő: a *betű*, a képzőművészé a *valóságos megtestesítés* (mert a *tárgy* és *megszemélyesítés* erre fog kimenni); és mivel ennek eszköze amazénál tökéletesbnek látszott előtte: habozás nélkül vonta ki a fönnforgó rezultátumot. A költőnek eszköze nem *betű*, hanem *szó*, a szó csak jegy, de jegye a gondolatnak, mely testetlen, melyet tehát márványbul kifaragni vagy vászonra színezni lehetetlen. Jele, hogy ha szó által a test hű másolatát adni nem lehet, lehet a lélekét; ha szó által a kiterjedtséget egyetlenegy pillantatban lerajzolni nem lehet, lehet a következés egymást föl váltó pillantatait: s megfordítva, ha megtestesítés által a test hű másolatát adni lehet: nem lehet vagy igen megszorítva lehet a lélekét; ha megtestesítés által a kiterjedtséget egyetlenegy pillantatban lerajzolni lehet: nem lehet a következés egymást föl váltó pillantatait. S íme ismét ott vagyunk, ahonnan kiindulánk. Mert mindenik művészség eszköze csak a maga hatáiraiban használható; tehát a határok tekintetbe vétele nélkül az eszközöket sem lehet öszve hasonlítani. Óhajtani kell azért, bár az író ahelyett, hogy egyik művésznak a másik fölött kifogás nélkül elsőséget adott, azon korlátot igyekezett volna tisztán kifejteni, mely a kettőt egymástul megválasztja; s azt vizsgálta volna meg, mit tehet és nem tehet a költő azon tárgyakra nézve, melyek vele s a képzőművésszel első tekintetre közöseknek lenni látszanak? Mert nem nyilván van-e, hogy minden költő, ki úgynevezett poetai leírásokat (descriptiókat) készít, kisebb s nagyobb mértékben

a festő vagy a szobrász birodalma felé csapong? Ha már az ilyen leírások festői szellemben készülnek, azaz, helybeli kiterjedtséget akarnak láttatni: bizonyosan bukást okoznak a költőnek. Mikor Ariosto Alcínának szép tagjait egymás után előszámlálja, midőn Virgílnél az Aeneás paizsának képei egymás után elbeszéltetnek: mindenik esetben a költés messze marad a rokon művészség megett, melynek határaiba tudatlanul belépett. Homér az ily leírásokat valóságos történetekké csinálja; s bölcsen megmarad a költés tartományában. Őnála, mint Lessing régebben megjegyzé, az Achillevs paizsa nem leíratik, hanem előttünk készül; az Agamemnon öltözetét nem elbeszéltetni halljuk, hanem magát látjuk öltözni; a királyi pálcának nem festését kapjuk, hanem történetét olvassuk. Ez a nagy költő, Helenának szépségét kijelenteni kívánván, nem teszi azt, amit Ariosto; tőle nem halljuk meg, milyen volt a szép asszonynak homloka, arca, keze; hanem a szép asszony miatt sokat szenvedett trójai véneket állítja előnkbe, kik a fátyollal elborított szépséget bámulva nézik, s méltónak állítják, hogy érette vér folyjon. Az ilyen vonások által mutatja Homér magát annak, akinek őt Horác lenni mondja:

qui nil molitur inepte:

s az ilyen vonásoknak kellene a mi versíróinkat is megtanítaniok, hogy vízként áradozó descriptióktul őrizkedjenek. Horácnak rosszul értett szavai (*ut pictura poesis erit*) sokakat megtévesztettek. Pedig a bölcs kritikájú rómainak eszébe nem jutott a költést festéssé csinálni; a fölhozott szavaknál a descriptiókrul, melyeknek céltalan voltát másutt nyil-

ván kárhozthatja,* — szó sem tétetik ; s a festés egészen más célbul, s csupán hasonlítás kedvéért, hozatik föl.

A mi írónk azonban, mindamelletts is, hogy vizsgálat alá vett ítéletében a kétrendbeli művészet principiumit öszveavarta, nem tartozik azok közé, kik Horácot félreértették. Következő szavai mutatják, hogy tudta, mi különbség legyen a kettő között: «a versírók természeti mozgásban, és így változtatva s *mintegy beszélve* (?!) közlik eleven gondolatikat az olvasó érzéseivel; amazok (szobrászok és festők) egyforma *nyugalomban* (talán állapotban? mert például a farnesi bika gruppja bizonyosan nem a nyugalom ideáját ébreszti föl) mutatják műveiket a nézőnek». — Úgy van; ez, ha a kifejezést félregondoljuk, éppen az a principium, melyet én följebb Lessing útnutatása szerént előadtam; de kár, hogy a vele egy rendbe írt ítéletekkel öszvefüggeni nem látszik! — — —

1827

* *Purpureus latus qui splendet unus et alter
Assuitur pannus; cum lucus et ara Dianae,
Aut properantis aquae per amoenos ambitus agros
Et flumen Rhenum aut pluvius describitur arcus.*

A LEÁNYŐRZŐ

A komikumról

A theoretikusnak állapota kínos állapot. Előtte fekszik a poetai műv, s ahelyett, hogy gond nélkül általadná magát azon kedves érzéseknek, melyeket abból a sokaság, semmi egyébtől el nem foglalva, gyönyörködve szív, gyötrő nyugtalansággal tekinteti azt végig és keresztül: ha gyönyörködni merjen-e? s ha könnyei, melyek itt egy indító panasznál akaratlanul fakadnak, s mosolygása, mely ott egy eleven tréfánál észrevétlen ajkaira vonul, a regula ellen nem hibáznak-e? Azonban mit tehetsz róla, ha az istenség bűneidnek büntetéséül e szerencsétlenséget mérte rád? Jámbor kereszténynek dolga, hogy a sors nyomásának engedjen; és nem lehet-e gyakorta a jámborsággal bizonyos okosságbeli osztályrészt is párosítani, mely a nyomás kedvetlenségeit néminemű gyönyörűség forrásává változtathatja? Mert nem valóságos öröm-e, midőn valaki számot adhat önmagának, miért leli ezt szépnek, amazzt miért nem? Midőn vizsgálat által egyfelől megóvja magát az írónak csalfaságaitól, nehogy hamis fény, színlett teljességű áradozás, tettetett erő s több ilyenek által félrevezettessék: másfelől pedig oly karba tétetik, hogy a sokaságtól észre nem vett

vagy nem eléggé becsült szépségeket is felfedezheti ; s az érdemesnek a maga gyakran hosszú időn keresztül megtagadott polcát kimutathatja? Azonban nem kell elfelednünk, miképpen annak a theoretikusnak, kiről itt szó vagyon, sok ismerettel és tapasztalással mély ítélő tehetséget s józan ízlést kell öszvekötnie ; mert a félszegség tagadhatatlanul gonoszabb a legüresebb fogyatkozásnál. Jaj annak, kinek vizsgálatait előítélet, s innen és onnan siketen és vakon vett mérték vezeti ! A mennyország kapui zárva maradnak előtte ; s fejének a purgatórium legsebesebb lángjai sem könnyen használnak.

Ne higgyétek mindazáltal, hogy az, aki a félszegség ellen ily bizodalmosan prédikál, tiresiasi bölcsé- séget tulajdonítana magának, s azt vélné, hogy ő csupa orákulumokat zeng le székéből. Több ízben elkövette ugyan ő azt a gyengeséget, mely szerint ítéletét ez vagy amaz íróról a közönség előtt kimon- dotta; s parányi olvasásának és némelykori gondol- kodásának rezultátumait zsinórmértékül venni merész- kedett : de mindemellett is távol áll azon bohóságtól, hogy ítéleteit a közönséges vélekedés vezérfáklyái- nak lenni tartaná ; sem az ítélethozás viszketege győzhetetlenül nem uralkodik kebelében. Ennek bizony- ságául, íme most, midőn az Élet és Literatúra redactió- jától a Kisfaludy Károl *Leányőrzőjének* megvizsgálá- sára felszólíttatott, megtartóztatja magát a művek kritikai széjjelboncolásától ; s elégnék tartván Kis- faludynak, mint komikusnak, érdemeit a magok való fényében általan fogva láttatni, igyekezni fog, hogy a *komikumról* közönségesen és a *vígjátékról* különösen némely észrevételeket közölhessen, melyek már ezelőtt nagyobb mesterek által feltaláltattak, s most minden- nek, akinek tetszeni fog, vagy a *Leányőrzőre*, vagy más

bármi névvel nevezendő vígjátékra nézve mértékül szolgálhatnak.

Íróink kicsiny seregében nincs egy is, aki a komikum határai közt oly szép világításban jelent volna meg: mint *Kisfaludy Károl*. Vígjátékaiban, a Szalai név alatt ismeretes beszélleteiben, nemcsak igen eleven elmésség uralkodik, hanem ezen elmésség bizonyos tiszta vidámsággal, bizonyos nemesebb színnel van előntve, mely őtet a komikusok egyik igen veszedelmes örvényétől, a *profanum vulgus* mocsokosságai s darabosságai felé sikamlástól híven megőrizi. Vígjátékai közül a *Pártütők* és *Kérők* nincsenek oly tisztán emlékezetemben, hogy felőlek szólhassak; de az *Aurora* köteteiben álló *Mátyás Deák*, *Vígjáték* és *Betegek*, valamint az előttünk fekvő *Leányörzö* is nagy igazsággal érdemlik figyelmünket. Mert voltak egynehányan íróink közül, kik magokat a drámai költésnek majd ez, majd amaz nemében megpróbálták; de ideje már egyszer kimondani (s tehetünk-e róla, hogy a kimondás kötelessége éppen minket ért?), ideje részrehajlás és tekintet nélkül kimondani, hogy mind ez óráig, melyben e rendek iratnak, drámai próbáink közül a komoly nemben még egy sem tűnt fel, mely a kritikusnak, mint kritikusnak, figyelmét megérdemelné; a vígban pedig egyedül Kisfaludy Károly az, kinek a Múzsá mosolygott. S ez a mosolygás a vígjáték Múzsájától annyival tekintetre méltóbb, mennyivel kevesebbeknek jut az a legvirágzóbb literatúrájú nemzeteknél is. Nem olyan könnyű a mesterség, mint sokan hinni láttatnak, tréfákat hozni elő, melyek, Voltaire szavaként, a tisztességes embert, azaz, a mívelt lelkű olvasót vagy hallgatót nevetésre gerjesszék; s még kevésbé könnyű, tréfáinkat a drámai költés nehézségeivel öszvekötni. Ha valaki ezt saját próbája

után is elég szerencsétlen volna nem hinni : figyelmeztetem ötöt Voltaire-ra. Ki fog a tudomány országában annyira járatlan lenni, hogy ne tudná, mely kimeríthetetlen elmésség jutott e híres franciának tulajdonul? S mi lőn ezen elmésségből, midőn azt a drámai pályán akará használni? Hol áll Voltaire, mint vígjátékköltő, nem mondom Molière, de csak Regnard mellett is? Lehetséges-e, hogy egynémely íróink ezen nagy példára meg ne hunyázkodjanak, s mind jövőre nézve a vakmerő tettektől magokat meg ne óvják, mind eddig elkövetett bűneiken ne bánkódjanak? Való ugyan, hogy a kinyomtatott bűn nem könnyen eltörültethető ; de való az is, hogy a bánkódó méltán várhat irgalmasságot ; s a kritika, ha nem könyörülhet is, legalább felejtethet.

Minden művésznek, kétségkívül tehát a költőnek is, egyedül való tárgya a *szép* ; ezt kell neki a maga ezerféle alakjaiban keresnie, akar bámulatra hozni, akar megrázni, akar ellágyítani, akar nevetetni készül bennünket. A *szép* a természetben fekszik, s a természetben fekszik még akkor is, midőn *ideálként* áll előttünk ; mert mi az ideál egyéb, mint magasztott, azaz, a lehetőségig nagy, a lehetőségig nemes tökéletben gondolt természet? De ha a *szép* a természetben van is ; ha a *szép* annál fogva természetes is : nem következik innen, hogy minden ami a természetben van, minden ami természetes, *szép* is legyen egyszersmind. Oly állítás ez, melynek valósága egy pillantattal szembe-tűnik, s melyet felhozni is szükségtelen volna, hanemha poézisunk körében gyakran látnunk kellene : miképpen a *természetes* ideája a *szép* ideájával gondatlanul összevetévesztetik, s így a költő a művészség világából a mindennapiságba taszítatik vissza. Ezen veszedelemnek senki sincs jobban kitétetve, mint a komikus. Más költők,

például a Homérok vagy Sophoklesek, kétszeres szerencsével bírnak; mert mind formáik, mind tárgyaik egyformán a szép határain belől tündöklenek: de az Aristophaneseknél csak a forma szép, nem pedig a tárgy is egyszersmind. A *komikum* a szépnek formái közé tartozik, s olyankor áll elő, midőn valami tárgy bizonyos elmés bánásmód által azon helyhezetbe tétetik, melyben nevetségesnek kell látszania. Ezen meghatározás nyilván mutatja, miképpen különbözik a *komikum a nevetségestől*, tudniillik, mint *forma a tárgytól*. Már minden nevetséges valami olyant teszen fel, ami vagy az illendőség szankcionált törvényeivel, vagy a józan ésszel ellenkezik, vagy ellenkezni látszik; s mivel az illendőség és józan ész törvényeivel megegyezés a szép lehetséges voltának változhatatlan feltételei közé tartozik: látnivaló, hogy a szép és nevetséges közt nincs kisebb ellenkezés, mint az értelem és esztelenség közt. Eszerént a komikus művésznek már tárgyában oly köszikla rejtezik, melynél könnyen hajótörést szenvedhet. A komikumnak azért, hogy a maga nevét, mint esztétikai forma, megérdemelje, arra kell törekednie, hogy a nevetségest megnemesítse, hogy annak esztétikai karaktert kölcsönözzön. Csak így gerjeszthet a nevetséges (mindamellet is, hogy nevetségesnek lenni megmarad s gyakran nevetségesbé is leszen) esztétikai részvételt maga eránt. Részvétel és esztétikai részvétel közt pedig nagy a különbség; mert esztétikainak csak azt a részvételt vagy gyönyörködést nevezhetjük, mely az ízlésnek, azaz, a tulajdonképpen való szépérzésnek talpköve. Ily részvételt már hogyan ébreszthessen fel az, ami a széppel, és így a szépérzéssel is annyira ellenkezik, mint a nevetséges? Nyilván vagyon, hogy ez csak a művészi formában érdemli meg az esztétikusnak figyelmét; de nyilván

vagyon az is, hogy ezen művészi forma, természetesen a maga tárgyának törvényeihez lévén csatolva, *közvetve* magával a széppel ellenkezik; s innen megérthetjük, miért tartozzék a nagy komikusnak tehetsége az igen ritkák közé? A komikusnak a maga tárgyával szüntelen küzdésben kell lennie, hogy azt kívülről a szép határai közé bevonja; s nem példátlan dolog íróink közt, hogy a tárgy ugyan súlyosb vala, mintsem bevonattathassék, az író pedig könnyebb, mintsem ki ne rántathassék. Az *eset*, ha nem szinte oly veszedelmes is, mint a vétkes angyaloké, nincsen mégis sok veszély híjával.

Az volna talán a kérdés: hogy esztétikai forma és nem esztétikai tárgy miként állhatnak egymás mellett? Kétségkívül nagy ellenkezésben; s éppen ez az ellenkezés teszi a komikai művészséget lehetségessé. Mert ha a nevetséges tárgya szépítő formában a maga nevetséges voltát elvesztené, miben fognók úgy a komikumot feltalálni? Meg kell annak a maga természetét tartani, s így, midőn egyfelől a tárgyban butaság, tompulat, félszegség és homály, másfelől a formában elme, élesség, ügyesség és fény egymásba olvasztva tűnnek elő, különös világításokkal a lelket váratlanul lepik meg. Eszerént a komikai erő a nevetséges oldalak esztétikai felvilágításában áll; de ezen esztétikai felvilágítás csak olyankor jelen meg, midőn a szép forma a nem szép tárgyon tökéletes hatalmat vett; s e hatalomnak kisebb vagy nagyobb kifejezése határozza meg a komikai geniének lépcsőjét. A *nevetséges* éppen oly nehézséget fordít a költő elébe, mint az *útálatos*. Mind ez, mind amaz ellenkezésben van a széppel; és mégis mit fognánk a költőről mondani, ha vagy egyiket vagy másikat a szép határain kívül láttatná? Nem magában következik-e, hogy akkor maga az ő

költeménye válna a tárgy különbségéhez képest vagy nevetségessé, vagy útálatossá? Minden ily esetben a költésnek egész ereje a formában koncentrálja magát. Mert midőn, például, Anakreon a rózsát éneкли, nem szembetűnő-e, miképpen a rózsza már magában is esztétikai részvételt gerjeszthet? Itt tehát forma és tárgy kölcsönös visszasugárzás által emelik egymást. De midőn Homérnál a nevetségesen ocsmány Thersites, midőn Virgílnél az útálatos Polyphém állítatik fel: nem látja-e minden, mint áll a költői forma szépsége veszedelemben, hogy a tárgy által elhomályosíttassék? Ohajtanunk kell, hogy költőink ezen észrevételt figyelemre méltónak találják. Mert nem könnyű feladás az, hogy a Polyphémust zengő versek iszonyodást ugyan, de a szép érzésével megegyező iszonyodást ébresszenek, s a Cyclops mégis Cyclops maradjon; nem könnyű feladás az, hogy a Thersitest zengő versek kacajt ugyan, de a szép érzésével megegyező kacajt fakasszanak, s Thersites mégis Thersites maradjon: azaz, mind ez mind amaz a szépnek minden vonásaival minden pontban ellenkező tárgy, tagadhatatlanul szép formában. El nem tévedező biztos lebegés, itt, hol a szép és nemszép észrevehetetlen határokkal választatnak el egymástól, a költői helyes ízlésnek legbizonyosabb próbaköve; s az elbolyongás itt annál hamarabb történhet, mennél kevésbé lehetőség az elhasító barázdát megvonni.

Mindezekből nyilván kitetszik, hogy a komikum és a nevetségés különböznek egymástól. Ezen utóbbik egyedül fizikai behatással munkálkodik reánk, a nevetés ingere által örömmézésre gerjesztvén bennünket; s mivel ezt úgy viszi véghez, hogy a közvélekedéssel ügyetlen öszveütközésbe jön, vagy jőni látszatik: természetesen az elmésség ideáját magába nem foglalja.

A komikumnak pedig elengedhetetlen feltételei közé tartozik az elmésség, s annál fogva behatását esztétikaivá csinálja. A komikai elmésség a nevetséges oldalak felfedezésével foglalatoskodik ; s ezen felfedezés bizonyos kombináció által történik meg, mely többé vagy kevesebbé nyilvánosságos rámutatással a tárgyat vagy a maga ellenkezője vagy a maga hasonmása által hozza a megkivántató világításba : például ügyetlent ügyes, elmétlent elmétlennél fogva. E kombinációt nevezzük *tréfának* ; s a tréfa eszerént az elmésség principiumából folyván ki, megkülönbözteti magát a pusztá *dévajságtól*, *kötődéstől* s az úgynevezett *furcsaságtól*, mivel ezeknek szerző okát a csupa vidámságban feltaláljuk. A tréfa az az elektromi erő, mely a való komikusnak művét keresztül folyja, s csak az futhatja meg szerencsésen a pályát, ki a tréfát tökéletesen hatalmában tartja : mint Aristophanes, Lukian, Voltaire, Swift és Wieland. Mennél szembetűnőbb a tréfának törekedése, mennél vastagabb szövedékben mutatja ki a maga alkotó részeit : annál kevésbé szerencsésnek lehet azt mondani. A nagy művésznak tréfái olyanok, mint Homérnál az Apollon nyilai, melyeket emberi szem nem lát, de céljokat soha el nem hibázzák ; vagy olyanok, mint a legszebb kék szemnek pillantatai, melyek annál inkább szívet érdekelnek, mennél sűrűbb szempillák alól lövellenek elő. De semmi sem emeli úgy a tréfának becsét, mint ha komolyság rejtezik megette. Így leszen az kellemetesen érdeklővé : mint például Sokratesnek szájában. Az aki a komolyt úgy beléolvashatá a tréfába, hogy ez gyakran amannál jobb szolgálatot teszen, bátran kiterjesztheti karjait a komikai pálma után, melyért sokan vívnak, de sikerrel kevesen.

A szépművészség nem tárgyazhat egyebet a szépnél ; és Sulzernek tagadhatatlan hibái közé tartozik,

hogy ő a szépművészségnek minden ágait morális oldalról szerette tekinteni. Ezen tekintet nyilván hibás ítéletekre vezeti a vizsgálót ; mert ha a művészt ily szempontból akarod megítélni, nem nyilván következik-e, hogy például a jámbor Rabenernek elsőséget adj a gonosz Aristophanes felett? Ha pedig igazságosan megvallod, hogy ez a gonosz elérhetetlen fenségben áll ama jámbor felett : nem természetesen foly-e innen, hogy a művészségnek, mint művészségnek, az erkölcsiséggel semmi köze nincs? Azonban a morális jónak és a művészi szépnak határai öszveolvadásban vagynak egymással ; kétségkívül ennek érzéséből származott az ismeretes hellén szó : *καλοκαγαθία*. Azt amit a művészségben *szép karakternek* hívunk, bizonyosan a morálban *jó karakternek* fogjuk nevezni. Jele, miképp a szép és jó rokonok voltak és maradnak szüntelen : de hogy a rokonságot ugyanazonsággá ne változtassuk, leginkább megőriz bennünket a komikumnak gondos vizsgálata. Nincs semmi annyira jó, nemes, nagy és szeretetre s tiszteletre méltó, hogy komikai felvilágításban nevetségessé ne tétethessék ; s a művészi szépség kevesebbedik-e Aristophanesben, midőn Euripidest, vagy Sokratest, vagy éppen az istenségeket teszi nevetség tárgyaivá? Mikor Lukianus a religio legszentebb tárgyait a bohóság alakjában állítja elő, nem éppen annyi szépséggel ragyog-e : mint midőn a filozófiának álorcás követőin oly érdemlett csapásokat von keresztül? S melyik kritikus merné Ariostónak egynémely trágár történetecskéjétől, vagy a Voltaire Orleansi Szűzétől a szépséget megtagadni? Jele, hogy a szépművészségben a behatás legnagyobb ereje a formában áll. Való az, mint feljebb megjegyeztett, hogy a forma megkívántató behatását annyival nehezebb megnyerni, mennyivel nagyobb küzdést

kell annak a maga tárgyával kiállani: de való az is, hogy a győzedelemmel kiállott küzdés után minden művészi forma, tehát a komikum is, minden melleleg tekinteteken túl *éppen úgy* vagy legalább *csaknem éppen úgy* neveztetetik szépnek, mint az, mely a maga tárgyával hasonló kedvetlen öszveütközésbe nem jöhet.

Azonban tagadhatatlan az, hogy a komoly előadás és a komikum közt fekszik mégis valami különbség, ami amannak e felett elsőséget adni látszatik. A komoly előadás a maga tárgyának belsejébe hat; s mivel a belsők (például az emberben, a költés fő és örök tárgyában) minden különböző helyeken, s minden különböző korban tulajdonképpen ugyanazok maradnak: látnivaló, miképpen előadások egyetemi kiterjedtséget nyerhet, s különböző helyeken és korokban egyformán érezhető szépséggel ragyoghat. A komikum megszokottabb és legszerencsésebb tárgyai pedig nem fekszenek a természetben mélyen és változhatatlanul. A komikai elmesség legtöbbször a kor és helybeli különbséghez képest fennálló konvenciónak rendszabásairól veszen mértéket; s ezáltal már a jelenkorban az előadás többé vagy kevesebbé bizonyos helyhez, bizonyos nemzethez köttetik; a jövőben pedig a konvenció rendszabásainak kimaradhatatlan változásai által érdeklőségét vagy egészen, vagy nagy részben elveszti. Mert ha a komikus, a maga tréfáinak részvételt gerjesztőbb foglalatot és törekedést akarván adni, morált, vagy szatírárt szőv is az alá: mindamellett, hogy ekkor az emberi természetben változhatatlanul fekvő tárgyakat vehet elő, még az ily tárgyakat is a maga kora és hazája konvencionális vélekedéseinek világitásában kell felállítania. A természet és józan ész örök törvényeivel ellenkezés magában gondoltatván,

többszörre komoly, s nem mindég tűnik előnkbe azon váratlan meglepéssel, mely a nevetségesnek szükséges feltétele; az is tagadhatatlan, hogy a sokaságnál mindég és mindenütt a természet és józan ész a konvenciónak alá vagynak rendeltetve, s igen sokszor véle ellenkezők; nyilván van innen, mely úton kelljen a komikusnak járnia, ha polgártársaira hatni akar; s nyilván van az is, miért kell gyakran éppen azon behatásoknak, melyek a magok idejében legélesebben érdeklettek, a később korra nézve elveszniek. Nincs az írók közt egy felekezet is, mely a maga korán és nemzetén túl annyira homályos legyen, mint a szatíraszerzők. E homályon ugyan lehetne segíteni az által, ha a műv még a szerző életében kommentáriusokkal készíttetnék ki, mint Boileauak szatírái: de a kommentárius értelmet adhat ugyan, behatást pedig nem. Az ily művnek szépségét csak sejdítgetve érezzük, vagy ha érzésünk az író nagy ereje miatt a sejdítésnél sokkal erősebb leszen is: mégis olyanforma az, mint amely bennünk akkor támad, mikor a Rákóczi Ferenc idejebeli asszony-ságoknak képmásaikat a magok saját kosztümjében tekintjük. Ez az észrevétel természetesen fennmarad akkor is, midőn a komikus a konvenciónak előítéleteit a józan ész mértékeinél fogva ostromolja. A mérték egyetemi, de annál inkább nem az a tárgy. Ez az oka, hogy az olyan nagy komikus is, mint például Swift, nem szólhat az emberiség koraihoz és masszájához oly egyetemleg, mint például Homér. Ebben a karakterek örökre fénylő belső szépségben terjesztetnek elő, s magok a külső környezetek a nem játékos rajzolat tisztaságában úgy állanak előttünk, mint Poussinnak vásznán az ideális Arkádia: amannál ellenben az angol nemzettel s az író korával szoros egyesületben

álló célzások a távolságban mind inkább-inkább elhomályosodnak, mert egyedül arra valónak intézve, hogy rejtekből kipattant nyíl gyanánt sebesítsenek. Rabener azt mondja valahol, hogy ő Swiftnek ezen módját ki akará kerülni, s egyetemi rajzolatokat készüle kitenni, melyek közönséges részvételt ébreszt-hessenek ; s megbizonyítá a következés az ő példájával is, hogy a komikum szépsége hasonlít az oly színezésekhez, melyek új korokban fénylenek, de idő múlva halványakká lesznek.

A való művészi szépség nem valami relativum, talpkövének a természet változhatatlanságában mélyen kell feküdni, annálfogva egyeteminek kell lennie. Bizonyosan tehát a komikum szépsége is nem lehet nem egyetemi. Ha a tárgy előttünk elhomályosodott is, de mindég tisztán marad tekinteteinknek az az erő, melyet a költő a maga tárgyának formába öntésére fordított, az a művészi elmésség, melynél fogva azt ilyen vagy amolyan színezetben állította fel. Következik, hogy ha a komikus a maga művének behatását azon mértékben, azon erős befolyásban, azon hosszú tartósságban, mint a komoly előadó, egyetemivé nem teheti : mindazt, amit vesz, a tárgy miatt veszti el. De következik az is, hogy a behatás veszteségéből a művészi szépség fogyatkozását bebizonyítani nem lehet. A költésnek minden neméhez különböző népeknél különböző külszín szokott ragadni, mely az idegent visszatolni látszik, de amellyel ha szoktatás és ismerkedés által megbarátkoztunk, könnyen keresztülnézünk rajta, s a benne rejtező szépet előítélet nélkül tanuljuk tekinteni. Ha ezen külszín a komikuson szükségképpen nagyobb felülegben terjed el : nem igazságtalan volna-e csupán azért balítéletet hoznunk ellene? Mennél

inkább idegen a komikus a külföldi előtt, annál szorosabban csatlódik ő a maga saját hazájához, melynek szokásait, vélekedéseit tette művészségének tárgyává. Minden népnek írói közt a komikusok állanak a nemzetiség saját vonásaival legszorosabb egyesületben. Kettő következik innen: egy, hogy a komikusok a nemzetiség tekintetében első figyelmet érdemelnek; más, hogy az a komikus, ki a nemzetiség határaiból idegen földre úgy plántálná által a művészséget, mint például a nem komikus Byron az *Abydosi Hölgyben*, vagy mint Moore a paradicsomot ohajtó Péri történetében, nagyon eltévesztené magát. Swift még akkor is, midőn a levegői szigetben üti fel scenáriumát, szüntelen az angolokon tartja pillantatait. A komikus elválhatatlan tagja a maga nemzetének és korának, e kettőnek kebeléből kell neki a kettő előtt ismeretes alakokat elővarázsolni. Tökéletes ismeretségben kell lenni egyfelől a nemzetnek és kornak, másfelől az írónak egymással; s így fog történni, hogy a komikus oly behatással munkálhat a maga népére, mint nem semmi más költő. Ennél fogva azt, amit az emberiség egész masszájára nézve az egyetemiségben elveszt, a maga nemzetére nézve az individuális behatás szoroson koncentrált erejében nyeri meg. Megtetszik innen, hogy a költésnek egy formája sem vár oly eredeti színeket mint ez, melyről itt szó vagyon. Parasitusok és sykophanták vagynak mindenütt, de ki fogja tagadni, hogy az athenaei sykophanta és a római parasitus külszíneiknél fogva a miénktől nagyon különböznek? Kétségkívül nevetséges dolgot vinne véghez, aki, magyar környülményeket akarván előadni, athenaei sykophantát és római parasitust láttatna velünk. Nem kevésbé nevetséges az is, midőn játékszíneinken idegenektől kölcsönözött víg-

játékokat látunk, hol a nevek magyarrá vagnak változtatva; környülmények s gondolkozásmód pedig a magok külföldiségét merően megtartják. Mikor a német *Amtmann tisztartó* név alatt magyar földön mindazon törvényes hatalmat gyakorolja, melyről itt mi semmit sem tudunk; midőn a párizsi nótárius hosszú mentében előáll s a magyar földesúr kisasszonyának házassági kontraktust ír, s több effélék: nem éppen oly vissza dolgok-e, mint egy egészen más körben az volna, ha a magyar ügyvédő a tripartitum cikelyei helyett az angol parlament végzéseit hozogatná fel; vagy ha a mi Májerünk a maga székesfejérvári híveit a Korán és Sonna szavaival buzdíthatná? Ha azt akarjuk, hogy magyar komikusok legyünk, itthon kell a komikumnak forrásait felnyitni; kölcsön, pusztá formánál egyebet, nem vehetünk.

Ha literaturánkon ezen oldalról végigtekintünk, a többségről hozván ítéletet, úgy látszik, hogy a művészségnek egyik nemében sem mutattunk annyi nyerseséget, mint itt. Jól jegyezte meg gróf Majláth, hogy a nyersség Csokonaiban nem fogyatkozás; bizonyosan nem, mert erőt teszen fel, s az erő jelenségeit, kivált kezdő literaturában, mindég tisztelni kell, bár nem egészen kitisztult, nem egészen kiforrott állapotban tűnik is előnkbe. Azonban a művészi ízlés által megszelidített erő kétségkívül felette áll annak, mely többé vagy kevesebbé vadon még önmagával küszködik. Való az is, hogy sokszor a nyersség egészen a maga helyén van, s a maga pályáján minden ohajtást kielégít; de mindég, s a komikumban leginkább, bizonyos mennyiségű cinizmust teszen fel. A cinizmus értelme nem zár magában esztétikai formákkal ellenkezést; ugyanazért nem kell állítanunk, hogy az a művészi formának elfogadására

alkalmatlan lenne. Való marad mindazáltal, hogy a szépségnek legméltóbb kísérője a grácia, és hogy a gráciát a cinizmus útján keresni veszedelmes.

Ízetlenség ne uralkodjék sehol : így tanít Herder ; s ha van művész, akinek e maxima szól, szól a komikusnak. Gyakran tettem magamnak a kérdést: mi legyen a komikusra nézve a helyes ízlésnek legbizonyosb próbaköve? S a felelet, úgy vélem, itt nehezebb, mint másutt akarhol. Az esztétikusok közönségesen két osztályra szakasztják a komikumot. Az egyik osztály mértékévé az udvari tónus tétetett ; ez a csinos világ szabásaihoz tartja magát, s pajkos erejének féket vet (hochkomisch). A másíknak egyedül való mértéke a szabást és határt nem ismerő elmésség ; s önkéje szerént, féketlen szabadságban, túl minden udvari konvenciónak reguláin csapong (niederkomisch). Ebből az látszik következni, hogy tehát az elsőbb osztály, az úgynevezett *fennkomikum*, áll a polcon, mely felé fáradni kell ; de nem természetesen következik-e, hogy mennyivel keskenyebb korlátot vonunk az elmésségnek, mennyivel kevesebb szabadságot engedünk neki a maga erejét kifejteni, annyival nagyobb távolságban fog a főponttól állani, hol teljes világában ragyoghatna? A ragyogóbb pálya tehát bizonyosan a másik osztályban, az úgynevezett *alkomikumban* nyílik fel. Ezen pályát futá meg az itt közönségesen elsőnek ismert Aristophanes, kit a francia vígjáték nagy mestere, Molière, talán csak azért nem érhetett el, mert a párizsi udvar szemöldök-hunyorításait figyelemben kellett tartania. Ha a komikumnak a nevetségest kell láttatni : természetesen az fog a legnagyobb komikus lenni, aki azt leginkább látatja. A művészi szépség ezen esetben nem azt kívánja, hogy tárgyunkat szelidítés s leplezés által nemesítsük meg, míg végre a Monsieur Jourdain s a Sganarellek

oly állapotban nem tűnnek fel, melyben akarmely köz-
tiszteletben élő polgárral egyforma világításban állhas-
sanak. A nagy titok az : miként lehessen a nevetséges
legfelsőbb lépcsőjét a legfelsőbb szépséggel, s a leg-
bájosb alakú gráciával egybeolvasztani? Hogy itt a
szépség és grácia nem úgynevezett csinos világ véle-
ményétől függesztetik fel, megtetszik onnan, mert azt,
amit *burleszk* névvel neveznek, s ami éppen a csinos
világ tónusán túlcsapongó komikumot jelent, semmi
jussal nem lehet a szépművészség tartományából ki-
rekesztteni ; és ez az, ami a feleletet az ízlésre nézve tett
kérdésre megnehezíti. Mert látnivaló, hogy a legfőbb
ízlés s a legfőbb ízetlenség sehol sem állanak egymáshoz
közelebb, mint a komikum leggazdagabb forrásai körül.
Csak az léphet itt bátorsággal, akinek saját kebelében
világít a vezérfáklya ; az, akinek példákra és regulákra
van szüksége, legjobbat teszen, ha magát örökre
visszavonja.

A komikum annál ingerlőbb, mennél praetensiót-
lanabb alakot tud magára venni ; s ezért a komikusok
alkalmasint értik a mesterséget : mint kelljen bizonyos
gyermekinek látszó ártatlansággal, tettetve tudatlanul
fejteni ki az elmésséget, hogy így az elmés gondolat
elmétlennek tetsző alakból váratlan ellenkezéssel lep-
jen meg. A komikai elmésség ezen gyermekded ártat-
lansága *naivnak* neveztetik ; s a franciák Lafontainja
ezen nemben annyival nagyobb mester, mivel meséi-
nek s regéinek naivsága sok csinossággal van előntve,
anélkül, hogy praetensiótlanságából az által valamit
vesztene. Ha a művész a gyermeki álorcát ügyesen viseli,
legjobban elrejtheti azzal a maga nevettetésre célzó
szándékát. Nem bukhatik el a komikus könnyebben,
mint ha ezen szándék nagyon kitetszővé lesz ; soha
sincs pedig oly kitetsző, mint midőn elmésségünk

fogyatkozó erejét kívülről, ha szabad mondanom, machineriák által igyekszünk pótolgatni. Azt akarom jelenteni, hogy Boileunak igaza van, midőn a Moliére Scapinját a zsákba bújtatott öreg megpálcázásáért kárhóztatja. Ilyen az is, midőn Plautusnál a reménnyel bízott úrfi (filius fam.) a szolgát saját hátán lovgoltatja. Ezen megjegyzés alá tartozik gyakran a csupa szóbeli elméskedés is, ha benne visszatoló útatlat érezteti magát a nevetségnek keresése. Azokat, kik efféléket űznek, a római *scurráknak* nevezé, mi *csél-csapóknak* mondjuk őket; s nem lesz talán szükségtelen írónkat tőlök visszainteni; annyival inkább, mert, a Moliéreből hozott példaként, itt a nagyerejűek is tántoroghatnak. Csokonainak, úgy hiszem, imádói is meg fognák vallani, hogy például azon pár sor:

*Csak pénzében lennék vice,
Megölelném historicé,*

nem tartozik a nevető Múza szerencsés ömledezései közé. Az ilyenekre éppen úgy nem vala szükség, mint a *Vígjáték* című sok szépséggel bíró darabban az ifjú úr fején felejtett hálósapkára; mint Fáynál a nagymájú lúdra, s hogy egyebet ne említsek, a meseíró görcsös orráról tanító cikkelyre. Készakarva hozám fel az utolsó példát; mert a szerencsétlen történetű orr Tristram Shandyre emlékeztet, s ezen név által a komikum egy oly nemére, mely közöttünk bizonyos idő oltá emlegettetni kezd: arra tudmillik, mely a *humortól* neveztetik.

Ezerféle vegyület érezteti magát az emberi szív és fej produktumainak tüneményeiben, s gyakran a legellenkezőbb principiumokat látjuk öszeolvadásban. Ilyen az, midőn a nevetető érzékenyítővel, a tiszta vidámság többé vagy kevesebbé setét érzelemmel ve-

gyíttetik. A léleknek ezen állapotja, midőn a művészségbe általfoly, *szeszély* (Laune) és *humor* nevet visel. Jean Paul úgy akará, hogy a két név közt különbség vonattassék, s midőn a szeszély a természetesnek ösvényén indul az első, midőn az ideálba emelkedik a második nevet használjuk. A szeszély, mely például a Sterne Shandyjén és Yorickján oly gazdagságban ömlik el, a vidámságnak és szentimentalizmusnak szelídebb vegyületéből ömlik öszve, s minden merkuriális csapongásai-ban, kisebb-nagyobb mértékkel a naivnak gyermekileg ártatlan alakját viseli, s könnyen érzelgősségre látszik hajlani ; de a humor mind a naivon, mind az érzelgősen felülemelkedik. Itt a tréfával öszveolvadt szentimentalizmus a neheztelés igen eleven színével van felülöntve, ha lehetne mondani, bizonyos embergyűlöléshez hasonló érzelem, mely akkor származik, midőn az erkölcsiség legtisztább fényében képzelt emberiséget tesszük a nevetséges világításban felállított emberi romlottság mértékévé, azaz, a természeti legnagyobb alacsony-ságot a legmagasabb ideálhoz hasonlítjuk, mely által az még egyszer oly mélyen látszik lesüllyedni. Ekkor a nevetségesnek és indítóknak temérdek visszahatású ellentételéből, bizonyos általrázó érzelem támad fel, mint például Shakespearenél Learnek a szegény Thommal való szcénájában ; s ez a tragikummal vegyes komikai pátosz a maga behatására nézve a legtisztább tragikai pátosznak semmit sem enged. Azonban, a szeszély és humor a természettől az ideálig és viszont fennálló gradációkon majd lefelé szállva, majd felfelé emelkedve, oly gyakran tévesztik öszve határszéleiket, hogy mind a két névvel különbség nélkül bizvást élhetünk, de akar megválasztjuk azokat akar nem : mindkettőnek meghatározásából egyenesen kitetszik, hogy nekünk még egyetlen egy komikusunk

sincs, kinek művei egyik vagy másik nevet kívánnák magoknak. Ezen megjegyzésért kétségkívül nem fognak neheztelni azok, kik némely íróinkat *humoristáknak* nevezték. A hellének a szépművészség körében soha sem viselik a humor színét ; s e példa bizonyosan engesztelő. A humor vegyületei heterogeneumok egymással, azért természetesen önmagával küzdésben álló, extremumról extremumra csapongó lélekállapotot teszen fel, mely a hellén művészség szellemében gondolt szépség nyúgodalmával ellenkezik. Azok, kik a görögök-nél humort kerestek, csak a költés határain kívül nyomozhatták azt : Sokratesnek szelíd, komolysággal teljes tréfáiban. Való, hogy a sokratesi *iróniának* ingredienciái rokonok a humoréival ; de az iróniának fulánkja gyengén szúr, a humor pedig metsző karaktert bír ; amaz, mint a ritka fellegen keresztülsugárzó nyári nap ; ez olyan, mint északon valamely borongó téli nap jelenségei : napvilág és fellegárnyék s hidegen csípős szél. Megtörténhetik mindazáltal, hogy a humor az író stílusának minéműsége miatt nyelvre nézve az iróniával egyformának látszik ; színe tisztább, csapongása lassúbb, s éle nem oly nyilván sebesítő, mint természetete kívánná. Így van ez Swiftnek *Gulliverjében* ; de amit a stílus itten nem teljesít, a mívnek belső szelleme bőven kipótolja ; mivel az csaknem mindenütt a legmetszőbb humort érezteti. Jele, miképpen humor és irónia közt valami oly különbség van, mely az előadás egyformaságában is érezhető. Az irónia tréfájában komolyság van, szelíd ugyan, de minden szentimentalizmus nélkül. Ellenben a humor mindég szentimentalizmust teszen fel ; mely vagy a fantázia szabad kéje után ártatlan dévajssággal csapong, mint Yoricknál ; vagy bosszús érzelemmé válik, mint Lear és Hamlet ajkain. Swiftet a *Gulliverben* úgy képzelhetjük, mint

azt az udvari embert, ki megszokott tettetéssel szíve küzdéseit ábrázatja tetsző nyúgalmában rejti el. Stílusát az iróniának csendessége bélyegzi, s mégis az egész míven az említett bosszús érzelem leheli magát keresztül. Úgy vélem, ez az, amiért sokaktól embergyűlölőnek neveztetett; s e nevezettől egy humortalan szatirikus sem rettegethet. Mert a tiszta komolyság, mint például Juvenálnál, buzgóságot, az epétlen nevetés, mint például Horácnál, szeretetet árul; a neheztelés érzelmével felvegyült tréfa pedig szeretetlenségnek magyaráztatik. Midőn neheztelés érzelmével felvegyült tréfát említek, jól akarok értetni, nehogy valaki azt gondolja, mintha az úgynevezett keserű tréfáról, a *szarkazmusról*, szólanék. Mert el van mondva, hogy a humor fő alkotó része a szentimentalizmus, és a szentimentalizmus mindég kisebb vagy nagyobb mértékű *pátosz* ideájával köttetik össze; s ennél fogva a pátosz ideáját itt sem szabad a neheztelő érzelem ideájától elválasztanunk. Ez a pátosz az, mely Shakespearenél a poétai nyelv segédével oly magas erőben tűnik fel; ez a pátosz az, mely Swiftnek nyugodalmas előadásában azáltal ráz meg bennünket, mivel az emberi kicsinységet, s az emberi alacsonyság mélységét oly elkésérítőleg érezteti; mely éreztetés az ideálba emelkedő humornak talpköve.

Az eddig mondottakban minden illetve van, amit az esztétikusok a komikum foglatja alatt tanítani szoktak, ha talán a *karikatúrát* kiveszed, mely tulajdonképpen a nevetségesnek *szörnyítésében* áll, midőn az a komikai formákban a maga természetes állapotja felett megnagyobbítva tűnik fel. De szabad legyen ennek további fejtegetése helyett egy lépéssel előbbre menni, hogy a nevetségesnek drámai formáját, a vígjátékot, vizsgálhassuk.

A dráma az emberi életnek tüköre. Midőn a tükörben az élet komoly oldala mutatja magát, a szomorjáték származik; a nevetséges oldal feltűnté pedig a vígjátékot hozza magával. A szomor- és vígjáték a drámai poézisnek két szélső pontja: a tiszta szomorú és tiszta víg közt sokféle vegyületek foghatnak helyt, s ezen vegyületektől az érdemllett részvételt megtagadni nem lehet; annyi mindazáltal bizonyos, hogy a költői genie legnagyobb ereje mindenütt az extremumokban ragyog a maga legszebb fényével. Itt a két extremum közül akarmelyikről akarnánk vizsgálatot tenni, mind jelenkori mind jövődő dramatikusainkat arra kellene legelőszér is figyelmeztetnünk, hogy egy pillantatig is el ne feledjék: miképpen a dráma mind komoly mind víg alakjában a poétai formák közé tartozik, s ezen poétai formával csak poétai módon kell bánniok. Ezen megjegyzést szükségtelennek lelhetné valaki; de nem fog az szükségtelennek látszani, ha meggondoljuk, hogy a drámai formákban a poézis tartományából a próza határaiba leereszkedésnek igen könnyű útja van. Részvételt gerjesztő szituációk ugyanis vagynak az emberi élet mozgásaiban mindenfelé; s ha ily szituációkat drámai előadásban a mindennapiság szellemével és stílusával hozunk is elő: lehetetlen, hogy azok bizonyos kellemes behatást ne okozzanak. Nyilván van, miképp ezen behatás tisztán poétai nem lehet; de nyilván van az is, miképp itt a művészség titkaival nem elég mélyen ismeretes költő hamar eltévesztheti magát, s való poézist láthat ott, hol az még nagy távolságban áll. Ezen veszedelemnek annyival inkább ki vagyunk téve, mivel poétikánkban a drámai literatúrának lapja még nagyon üres; s örök hervadásban fonnyadó játékszínünk német szomszédaink zsákmányából táplálgatja magát. Kotzebuenak, Ifflandnak, Zieglernek s a német

teátrum több ilyen zsbvásárosainak temérdek rakásra halmozott portékáikban pedig semmi sincs, ami legmindennapibb természet színét ne viselné. Most tehát, midőn a drámai költésben még csak kezdők, vagy csak kezdeni akarók vagyunk, nem lesz haszontalan tekinteteinket jó előre a való poézis felé függeszteni.

A hellén dráma a lírából fejlett ki, s kifejlése után is szorosan egybeszöve maradt azzal. Minden érti, hogy a *kórusról* szölok, mely nemcsak a szomorú, hanem a vígjátéknak is főrésze lévén, a líra magasabb hangjával az egész darabot általhevítette, s a drámai életet és nyelvet meglelkesítette. A szomorjáték első tekintettel megmutatja, hogy fennszárnyalatot, s ideálba emelkedést, tehát a legsajátabb poétai szellemet és nyelvet kívánja. A vígjáték, melyről itt különösen szólanunk kell, természetesen alantabb jár; ennek ösvénye az ideálpoezistól, mint alsóbb osztály, megkülönböztetett természetpoézis; noha nem lehet tagadni, hogy a maga módjaként az ideálba is felemelkedhetik, midőn magával az ideállal űzi játékát, mint Aristophanesnél. Schillernek kétségkívül nincsen igaza, midőn a nem idealizált természetet a poézis köréből kirekeszti, s a költés tartományának határait az ideálon belül vonja meg. Magának, az általa oly kemény ítélet alá vett, Bürgernek példája bizonyítja, mennyi szép fény legyen a meg nem magosított természet pályáján is elöntve. Azt akarom mondani, hogy a poézis nem egyedül a természetnek ideállá tételében áll, hanem a természetet mint természetet is lehet poétai világításban láttatni. Ezen világításnak egyik igen szükséges forrása a poétai nyelvben fekszik; annál fogva a természetesnek határaiban maradó poéta, tehát a vígjáték-költő is, csak úgy érdemli meg a költő nevet, ha a poézis több sajátágai mellett annak nyelvét is magáévá tette. A hellének,

minekutána a vígjátékot a kórustól elválasztották, úgy látszik, hogy azáltal a vígjátéki nyelvet a mindennapiság határaihoz közelebb hozták. A franciák a szomorjáték fenségét kívánó stílusát is a csinos próza tónusa felé kényszerítették le; s mennyivel inkább meg fog ez nálok a vígjátékkal történni? És mégis magok ezek a franciák nemcsak érezték, de ki is jelentették, mennyire szükséges legyen mind egyikben mind másokban a poétai és mindennapi élet különbségét már magában a nyelvben tenni láthatóvá. A hellén költő a maga publikumát csak azáltal is mindjárt kikapta a mindennapiságból, mert a poétai dialektus a prózai nyelv dialektusaitól igen sok pontokban különbözött. A francia költő azt, amit különböző dialektus által nem tehetett, a rímelés által vitte véghez. Voltaire azt jegyzi meg valahol, hogy az ő publikumoknak füle a játékszínen a prózát nem tűrheté, nem még a vígjátékban is; s Molièrenek prózában írt darabjait halála után mások rímek közé venni kénytelenek valának, mint Corneille Tamás a *Don Juant*. Csalhatatlan jele, miképp a nem nagyon poétai franciák is valami magasabb, valami lelkesebb életet kerestek játékszíneiken; és hogy ezen magasabbat s lelkesebbet mindjárt a nyelv külsőjében is ohajták észre venni. Jó intés nekünk, nehogy a német vígjátéknak a társasági élet mindennapi körében tanult nyelvétől elcsábíttassunk. Nem lenne szükségtelen a vígjátéki nyelvet mindjárt a verselésnél fogva a társaságos élet nyelvétől megkülönböztetni: annyival inkább, mivel mi, nyelvünknek mostani helyzetetésénél fogva, valami olyant vihetnénk talán véghez, amivel a virágzóbb literatúrájú Európa nem dicsekedhetik: tudniillik, hogy magunknak egy a hellénekéhez némimenüképpen hasonlító poétai dialektust alkothatnánk; melynek kétségkívül

csak a versformákban lehetne helytelenség nélkül hangzani. Ezen észrevételt, melyről másutt bővebb szó fog tétetni, szabad legyen itt rövid felvilágosítással kísérem.

Két fő dialektusunk van; egyik, mely több E, másik, mely több Ö magánhangzót szeret; s ha prózai-kusaink az egyikét vagy másikat tisztán követnék, poétáink pedig mind a kettőt vegyítve használnák; ha némely régi grammatikai formáink, például, azon participiumok, melyekkel Horvát Endre oly szép szerencsével élni kezdett, s melyeket Homérnak egyik fordítója is használni merészkedett, újra felélednének, de kirekesztőleg csak poétáinkban élednének fel; ha sok újonnan felfedezett régi szavunk, s az újaknak egy része egyedül a költőnek engedtetnék, s több effélék: kétségkívül egy a prózai nyelvtől szerencsésen megválasztott poétait nyernék, melyért a későbbi genie hálával fogna reánk visszatekinteni. Ezen kinézés az, aminél fogva nyelvbéli újításainknak minden megválasztás nélkül versben, és mind poétai, mind nem-poétai prózában használását ártalmasnak tarthatjuk. Kazinczynak újításai minden kétségen túl nagy haladást szerettek a nyelvnek. Ő szüntelen szem előtt tartotta a közbeszéd és fentebb próza közt való különbséget, s ezáltal prózáinknak nemcsak sok csinosságot, hanem fenséget is kölcsönözött; de a fentebb próza és tulajdon poétai nyelv közt lenni tartozó különbségre nem fordítá figyelmét; pedig nem csak a szó, nem csak a szórákás, de a legmerészebb kitétel is elveszti a maga poétai fontosságát és színét, midőn a prózával is közössé tétetik. Ezen az úton a fentebb próza és poétai nyelv mind inkább-inkább összeolvadnak, s mindaz, amit amaz szebbé, virulóbbá léte által nyér, erre nézve megannyi veszteség.

De grammatikai formák, szavak és szórakások semmi esetre nem csinálhatnak még egyedül magokban gondoltatva poetai nyelvet; amit ezek s az ilyenek, s amit a versforma külsőképpen elkezdenek, azt a nyelvbe öntött poetai lelkesedésnek kell tökéletességre vinnie. Magában értetik, hogy más lelkesedés az, mely a tragikai pátosz nyelvében megkívántatik, más ismét az, mely a vígjáték nyelvét poétaivá csinálja. Ott a lelkesedés a nyelvet a lehetséges magasságra emeli fel; itt csak annyi elevenséget, virulást, és szabad lebegést kölcsönöz neki, hogy a prózai nyelvtől, mellyel könnyen eggyé lehetne, érezhetőleg megkülönböztessék. Azonban mind itt, mind ott a lelkesedés különbségét csak a mennyiség különbsége okozza; s mind itt mind ott legtermészetesebben a lírai poézistól kölcsönöztetik. Schiller kétségbevehetetlen érdemet csinált magának, midőn a lírát a szomorjátékba visszavitte; s éppen úgy tagadhatatlan lenne annak is érdeme, ki ugyanazt a vígjátékba is visszavinné, s azáltal a vígjátéki nyelvet elhatározólag poetai színnel öntené be. A prózai, ámbár csinos prózai nyelven készült drámai szcénák, miben különböznek akarmi más prózai dialógoktól? A Lukianus dialógjai, valamint mindazok, amit az újabbak, például Wieland, az ő hasonlatosságára szerzetek, kívül vagynak a poézis határain; s így kívül vagynak szoros értelemben a vígjátékok is, melyeknek stílusába a való költői szellem belé nem lehellette magát.

A magyar vígjátékköltőnek még egy más tekintetben is nagy figyelmet kell a nyelvre fordítani; mert előtte nyelvünknek még csaknem illetlen, és bizonyosan nem megvetendő kincsei fekszenek, s várják a való nagyságú művészt. Nyelv által hat a költő, tehát gazdagnyelvűség és hatalom a nyelven a való költőnek

elengedhetetlen sajátosságai közé tartoznak. Minden nyelvben vagynak mind a komolynak, mind a nevetéségesnek tulajdon szavai, szórakásai és szólásformái. Ki az, aki a komikum tekintetében még a magyar nyelvnek titkait keresztülhatotta volna? Nagy példákat mutatnak az idegen föld erősebbjei. Ki nem ismeri Aristophanest és Plautust? Ki nem Molièret? Ezeknek s az ilyeneknek írásaikban bámulva látjuk, mely sokféle, alig észrevehető árnyékozatokban s öszveolvadásokban lehet valamely nyelvből a komikumot kifejteni. A legnagyobb kincsek erre nézve bizonyosan a köznépi nyelvben fekszenek. Egyetlenegy példabeszéd, egyetlenegy saját szójárás, sőt gyakran egyetlen szó vagy csak akcent a közember nyersen tréfás vagy egyszerűleg naiv beszédében is ellentállhatatlan behatást csinál: mivé nem fog az még lenni a nyelvben teljes tudomány-nyal és hatalommal uralkodó művész kezei közt? De itt valami több kívántatik annál, amit a boldogult Dugonics cselekedett. A jó öreg a pesti vásárokat, a falusi szekérrudakon ülve töltögeté, s példabeszédek és szójárások után leskelődött. Hiában tanulod végig meg végig az embert a külső életben; drámai étellel teljes karaktert csak akkor fogsz rajzolhatni, ha saját kebled bőségéből meríthetsz. Valami hasonló történik a nyelvre nézve is; mert a gazdagnyelvűség nem csupa lexikoni tudomány. Holt tárgy van a lexikonban, melynek belőlről kell életet adnod; a poéta keblében a nyelvalkotás apadhatatlan forrásának kell buzognia; onnan minden szótagnak úgy kell kiömlenie, mintha azon pillantatban egészen újonnan taláztatott volna. Ez alkotóerő nélkül, hogy rövidség okáért csak a példabeszédeknél maradjak, vagy csak pusztá katalógust fogsz rólok adhatni, vagy legfeljebb egy Etelkába temetheted őket: azalatt míg a Cervantes tolla alól

oly nyelv tűnik fel, mint a Sancho Panzáé, melyben a különben figyelmet nem érdemlő mindennapiság az élet lelegevenebb színével tündöklik.

Szólottam a nyelvről, elég hosszasan, s nem minden csapongás nélkül; s a dolog még sincsen egészen kimerítve. Azt is tekintetbe kelle vala vennünk, hogy a vígjátékban gyakran kétféle nyelvre van szükség; s a felsőbb osztályú mellett bizonyos alsóbb osztályúnak, bizonyos pórnyelvnek is fel kell tűnnie, legalább fel lehet tűnnie. De ezen pórnyelvnek előhozására nem elég bizonyos szavakat s szólásformákat az írói, vagy, mint-hogy poézisről van szó, a poétai nyelvbe egyenként általvinni, hanem a pór nép valamely dialektusát kellene mindenestől fogva a poézis földére általplántálni. Oly téma, mely az angol és francia játékszíneken fel van fejtve; melyet a németek sem hagytak illetlen; s mely nálunk a palóc szójárás általvételével igen szerencsésen feloldathatnék. Azonban elég nekünk, ha csak távolról mutathattunk is arra, amit a jövő genie gazdag példával fog egykor megbizonyítani. A magában tehetetlen ugyan, de figyelmes theoretikusnak intése nem lehet szükségtelen; mind azért, mert a genie gyakran önerejét nem tudva, szunnyadoz s ébresztőre vár; mind azért, mert a kiserejű a pályának nehéz voltára vigyázóvá tétetvén, vagy hátra vonja magát, vagy hátratételét igazságosan tűrni megtanulja. Íróink kicsiny száma még eddig azt okozta, hogy a leggyengébb fejek is rangot kívántak magoknak az erősek mellett; és sok ember, aki például valamely keresztül nem gondolt plánomot napszámosi szorgalommal és flegmával dialógba szedett s felvonásokra szaggatott, tökéletes mesternek hitte magát, ámbár a nyelv kincsei mellett üresen állott, mint az őr a királyi kincstár ajtajánál; ámbár dolgozásának minden sora mutatja,

hogy az akcióról, a karakterekről s több szükségesekről semmi ismeretet nem szerzett.

Az akciónak egysége éppen úgy megkívántatik a vígjátékban, mint a dráma minden más nemében. Az akciónak itt is az emberi lélek természetében kell fundáltatnia; itt is szakadatlan előrehaladásnak kell lennie; itt sem szabad elégséges ok és természetesség színe nélkül semminek feltűnni. *Sors* igazgatja, mond Jean Paul, a szomorjátéki akciót, *eset* a vígjátékot; ezen kimondás bővebb észrevételt érdemel. Az *eset* nem jelenhet meg úgy a szomorjátékban, mint például az eposzban, hol az a legfontosabb történetek forrása lehet, az tagadhatatlan; de tagadhatatlan az is, hogy mellesleges befolyással belevegyítheti magát. Az akció természetesen a lélekből fejlődik ki; de csak akkor nyerhet magának tökéletes drámai részvételt, mikor az emberi akarat vagy a sors vagy az *eset* nehézségével küzdésbe jön. Az *Aulis-i Iphigeniában* Euripidesnél Agamemnon elküldi szolgáját egy hitveséhez szóló levéllel, hogy Iphigeniát megszabadítsa; a szolga megy, de Menelaos, a leány érkezését nyugtalanul várván, éppen az útban áll, s a levélhordót visszakényszerítvén, az atyai szándékot semmivé teszi. Mi az, ami Menelaost éppen most viszi a helyre, hol a szolgát visszakaphatja? Miért kell annak inkább sorsnak lenni, mint *esetnek*? Ily példákat nagy számmal lehetne előhozni, melyek nyilvánvá tennék, hogy mind sors, mind *eset* egyforma erővel munkálhatnak a szomorjátéki akcióra, mert mindkettővel egyformán lesúlylyesztő küzdésbe jöhet az emberi erő. A különbség a vígj- és szomorjáték *esete* közt alkalmasint csak a következésben fekszik, mivel itt komoly, amott nevetséges szcénák fejlenek ki belőle. Egyedül ez a nevetséges kifejlés az, ami a vígjátéki *esetnek* bohó arcot kölcsö-

nöz. Midőn Molièrenél a *Cocu imaginairben* Sganarelle a fiatal úrfi képét feleségének kezei közt meglátja, minő tragikai jelenést nem adna ezen eset egy Othellóban? s minő komikait ad Molièrenél! Az eset tehát valóságára nézve a drámának mindenik nemében egyforma, s egyformán is kell annak az akcióra nézve munkálkodni, s ezzel egyforma mértékletben állani. A vígjátékban sem lehet annak úgy feltűnni, hogy csupán maga erejével munkáljon; hanem csak az akcióban álló lélekre kell neki hatnia s ezen hatás által közvetve hozni elő valamely következt. Midőn Molièrenél az *Erőszakos házasságban* Sganarelle a maga jövődöbelije szerelmes beszélgetését történetből meglesi, ez oly eset, mely az ő lelkében egészen új elszánást hoz elő; s ezáltal a vígjátéki bebonyolódás forrásává leszen. De midőn a különben csudálást érdemlő *Tartuffe* végén a királyi kegyelem s a gonosz képmutatónak büntetése hírül adatik, nem vagyunk-e kénytelenek vallást tenni, hogy ezen eset a kérdés alatti játék világával drámai összefüggésben nem áll? Csak az, ami előttünk valamely darabban természetes, amit abban vagy várni vagy rettegni lehet; semmit pedig várni vagy rettegni nem lehet azonkívül, amit az előttünk feltűnt karakterek és helyzetetések hozhatnak magokkal. Minden drámai műv egy egész világ magában, s mindennek, ami ott történik, saját határain belől kell venni származást és nevedést. A molièrei darabban a királyról csak annyit tudunk, hogy előtte Tartuffe vádat tesz; különben az egészen idegen személy itt; nincs semmi a játékban, amiből fel lehetne tenni, hogy ott a képmutatót keresztül fogják nézhetni; a személyek közül egyik sem gondolkozott előre a király segédéről, egyik sem tett lépéseket, melyek a váratlan kegyelmet a vígjáték helyzetetésével egybefűzhatték volna: annál-

fogva éppen úgy *deus ex machina* az, s éppen úgy kívül van az akción, mint Euripidesnél az Iphigeniát elragadó Artemis. Ezen példa után könnyű lesz megérteni, ha mondom: hogy az eset a vígjátékban csak pragmatikai öszvefűggsben tűnhet fel. Ezen maxima mértékénél fogva kellett történni, hogy sok kritikusok a Molière feloldásait gyengébbeknek lelték, mint oly rendkívül nagy művésztől várnunk kellene. Kétségkívül vagynak Molièrenek darabjai, hol a feloldásban sincs fogyatkozás; de ahol a feloldás nem történhetik másként, hanemha valamely ismeretlen öregúr éppen a kívánt órában meghal és szukcessziót hágy, s több ilyenek: ott méltó a kisebbeket a nagyobbak botlására emlékeztetni. Mennél kisebb az író, annál inkább kell a hibát kerülnie; a nagy egy hibát száz szépséggel pótol ki, mi mások pedig legfőbb érdemünket gyakran csak a hibátlanságban találhatnók.

A váratlan, azaz: ami úgy bukik előnkbe, hogy azt előre semmi oknál fogva nem sejdíthettük, a maga helyén van az akció bebonyolódásakor, mert akkor az egészhez csatolhatja magát, s új meg új szituációkat hozhat elő, melyek a részvételt nagyobbítják. A feloldásra nézve egészen másképp van a dolog. A bebonyolódással, úgy látszik, a drámai világ bezárva van, többé semmi külső ahhoz nem jöhet, hanem belőlről kell feloldatnia; különben nem feloldatik a csomó, hanem, mint a gordiuszi, kettévágatik. Vagynak sok vígjátékok, melyekben titok fekszik s ennek világosságra jöttétől függesztetik fel a kimenetel. Ilyenek nagyrészt a Plautus és Terentius művei, hol többnyire valamely kised korban eltévedt lyánykának születése világosítatik fel; s az ilyen feloldást az újabbak közül ezerezen utánazták. Itt az eset nem látszik éppen úgy kívülről törtüni be, mint Tartuffe felhozott helyén; és mégis

tagadhatatlan, hogy az egészen váratlan felbukkanás így is erőszakos. Nagy különbség van a román és drámai műv közt. Amabban a történet váratlan kifejlése az olvasóra nézve vétetik tekintetbe: ebben pedig magokra a drámai személyekre. A nézőnek vagy olvasónak ismeretesnek kell lenni minden személyekkel, bár azok egymással ismeretlenek legyenek is; neki csak a jövődő lehet titok, de a jelenvalóban a legtitkosabb gondolatnak és érzeménynek is nyilván kell előtte lenni, nyilván az egész történetnek, hogy homály és tudatlanság által részvétele ne kisebbedjék, vagy hamis pontra ne vezetessék, s hogy a jövőt a jelenből drámai következésben láthassa feltetszeni. Bizonytalanság a jelenvalóra nézve soha sem fog az olvasóra tiszta művészi behatással munkálni. Ha valamely személyt csak a teátrumcédulából ismerhetek meg, mindaddig, míg a darab végén így vagy amúgy neve s állapotja ki nem világosodik, ez úgy látszik, nem drámai, hanem epigrammai fordulat. Bizonytalanság a személy neve s állapotja felől, hasonlít a személy karaktere felől való bizonytalansághoz. Jól tenné-e a vígjátékköltő, ha követné azt, amit Schiller a szomorjátékban Fiescóval teve? Feljön Fiesco, s darabideig kénytelenek vagyunk őtet egészen annak hinni, aminek magát a genuai sokaság előtt mutatni akarja. Valóságos tévedés! Genua csak a drámában áll, az olvasó pedig a dráma előtt. Ő csak úgy értheti Fiescót, ha nem genuai szemekkel nézi, s ily szemekkel néznie egy pillantatig is hiba, de a költő hibája. Szomorjátékból hoztam példát, mivel vagynak a drámának közönséges törvényei, melyek minden drámai formákra egyenlően tartoznak; s e közönséges törvények alá foglaltatnak az akciót illetők. Egyik formában sem szabad az akciónak a maga pragmatikai menetelét elveszteni; elveszti pedig azt, mi-

helyt homály van valahol, s ennek a homálynak felderítése machinaként áll elő. Azon megkülönböztetés, amit feljebb a bebonyolítás és feloldás közt tevék, megment a gyanútól, mintha azt kívánnám, hogy a költő mindent a karakterből vonjon ki. Akar szituáció, akar karakter legyen a művnek főcélja, minden esetben mind a szituációhoz karakternek, mind a karakterhez szituációnak kell járulni, a belsőknak a külsőkkel összefüggésben kell állani, hogy meghatározottság, részvétel és természetesség a darabból ki ne maradjanak. De pusztá szituációkat sem lehet a vakeset hasonlatosságára összehalmozni vagy széjjelhordani. — Művész az, ki a vakesetet elmésség forrásává tudja változtatni; de mi leszen az, ki az elmésség hiányosságát vakesettel pótolja?

A vígjátéki szituációk és karakterek a jelenvalóból szoktak vétetni, azon oknál fogva, mely, mint feljebb megjegyeztetett, a komikumot idő és nemzetiség tekintetében határok közé szorítja. A szomorjáték gyakran visszalép a távol régiségbe, s a históriától kölcsönöz tárgyat, s annak hitele által neveli méltóságát; a vígjátékban természetesebb a költött tárgy, mivel így minden tekintet és megszorítás nélkül elevenebb folyamatban ömledezhet. Teljes szabadságban tűnnek ott fel a mindennapi élet *bohó* alakjai; az ami komoly, a vígjáték határai közé tulajdonképpen nem tartozhatik. Ugyanazért az erkölcsi gyarlóság csak akkor lehet annak tárgya, midőn nevetséges szituációkat okozhat; a gonoszság nem vígjátéki tárgy, mert minden gonoszság komoly; a Molière nagy ereje ugyan a valóban gonosz Tartuffe felállításából is sok nevetségest tudott kivonni; de mégis való az, hogy ezen mesterművnek behatása nem oly tisztán vídám, mint például a *Férfiskola* címet hordozóé. A példátlan rosszlelkűség, az

áhhíthatosság színe alatt, s az ebből készülő szerencsétlenség minden körülök elszórt eleven tréfák mellett is komolyan kapják meg a néző lelkét. A *Don Juan*ban pedig Sganarellenek minden pajkosságai sem tehetik, hogy sokszor borzadás ne kapjon meg bennünket. Igazságtalan hatalmat ragadnánk magunknak, ha katalógust íránk a költő elébe : mely emberi gyarlóságokat állíthasson fel vígjátékaiba, melyeket ne? Voltak esztétikusok, kik ezt bátrak valának megtenni ; de végezetre is a genie a katalógusban megtiltottakat, habár makacsságból is, előveszi s velek csudát teszen. Merész vagyok hinni, hogy a *Tartuffe* és *Don Juan*ra nézve tett ellenvetés nem vala alaptalan, s íme *Tartuffe* és *Don Juan* mégis bámulást érdemlő művek. A plautusi *Amphitruon*ban egy köztiszteletű mitológiai hagyomány és istenségek s héroszok tételnek által a Sosiák világába, s a komikai erő mégis nagy fényben ragyog. Azonban látnivaló, hogy a tárgy komoly volta ama két francia darabban hasonlíthatatlanúl jobban általhat mint eme rómaiban ; s nemcsak azért pedig, mivel mi a mitológiai tárgyat római szemmel többé nem nézhetjük, hanem minden bizonnyal azért is, mert a nevetségesnek határaiba levont hősi történet csupán a maga szokatlan helyen álltával saját komikai ingert kap ; a bűnökbe sülyedt gonosz pedig lehetetlen, hogy tökéletes komikai tárggyá válhasson, s behatásában tragikai vegyület ne legyen. A tiszta vígjáték tárgya csak a nevetséges. Ha ezen nevetséges alá morált szövünk, mint Molière s a több franciák, kétségkívül nem teszünk rosszat ; de rosszat tennék, ha a morált itt regulává csinálni akarnók. A spanyoloknak sok vígjátékaik vannak minden különös erkölcsi célzás nélkül, az úgynevezett *palást- és szablyakomédiák*, melyek azért dicséretre méltó művek lenni meg nem szűnnek ; annyival inkább,

mert nagyon kitetsző erkölcsi oktatás a komikai erő legnagyobb lépcsőjű kifejlésével öszve sem fér ; s ennek pajkossága amannak palástolhatatlan komolyságában elkerülhetetlenül hanyatlik. Felülegen jár minden komikai forma, tehát a vígjáték is ; erkölcsiség, emberi szokások, indulatok, szenvedelmek s karakterek leginkább csak külső, legszembetűnőbb színeikben használnak itt ; a szívnek mélysége a szomorjátékban nyílik fel. Ezért van a vígjátékköltőnek szüksége tapasztalásra ; neki az emberi külsőt, s a bohó alakokat az élet szcénáiban kell felkeresni s velek megismerkedni ; a szomorjátékköltőnek pedig csak saját keblébe kell tekintenie, mert a genie saját keblében egyetemleg fellelheti mindazon magvakat, melyekből az emberi szenvedelmek megrázó erőben kivirulhatnak. A belsők örökös s közönséges törvények alá vagynak foglalva ; a külsők ezerféleképpen változnak, s ezerfelé kell azokat nyomozni. E nyomozás annál szükségesebb, mennél igazabb az, amit feljebb a komikumról közönségesen említettünk, hogy a komikusnak eredetinek kell lennie. Csak az fogja valaha a magyar vígjáték legszébb pálmáját elnyerni, aki aristophanesi és molièrei nagy erővel a magyar (még fullánkokat nem érzett) bohók minden osztályának stúdiumát öszvekötheti.

Nincs szerencsétlenebb kölcsönözés, mint karaktereket kölcsönözni, nemcsak idegen költőtől pedig, de hazaitól is. Bármely közönséges legyen is valamely karakter, mégis minden poéta a maga saját erejének mértékénél fogva veszi azt fel és állítja elő. Shakespearenél csaknem minden karakter a legelevenebb humorba van mártva, s ezáltal oly különös világítást nyer, mely egyedül Shakespeare individualitásában fundáltatik, s amelyet követni akarók annál fogva szerencse nélkül futák meg pályájokat. Így történ ez

nemcsak a komoly drámai formákban, hanem a vígjátékban is. A nevetséges nem egyformán tűnik minden költő szemébe; nem egyforma mértékben, nem egyforma környülmények közt veszi észre, és rajzolja le azt mindenik. Molière a szerelemfélést igen gyakran, s nevetségesnél nevetségesb alakokban hozta játékszínre. Hol nincsen szerelemfélést? De mint a közéletben egyik ember a másiktól ezer külső és belső kicsinységekkel különbözik: úgy az egyik költő által rajzolt ez vagy amaz karakter ezerképpen különbözik a másik költő kezeiből kijött ugyanazon karaktertől. Molièrenek karakterein az ő kirekesztő individualitásának, saját komikai erejének, nemzetének és korának színe rajta van; vedd el ezeket, s a karakter nem többé molièrei; s minthogy ezeket mindenesetre el kell vened, legalább el kell vesztened, mert Molière nem vagy, és mégis kölcsönözni akarsz, kétségkívül tévedezni fogsz; mert sem idegen individualitásba magadat nem tehetted, sem a követés miatt saját individualitásodat ki nem fejthetted. Ezért igaza van Bouterwecknek, midőn a német vígjáték hátramaradását a francia és angol példányokat követésben keresi. A követés mindég csak bizonyos feltételek alatt jó; ha tudniillik a követő elég erővel bír a követésre felvett tárgyat egészen magáévá tenni, s egészen saját erejével dolgozni fel: mint méh a virágport. Így tett Molière az *Amphitruonnal* és *Aululáriával*; így öntötte újra Regnard a *Mostelláriát* és *Menechmit*. De mennyivel különbözőleg bántak a németek a francia vígjátékot követvén! Egy példa legyen elég. Molière a *Nőiskolában* mesteri kézzel rajzolt egy készarva együgyűnek nevelt leánykát; semmi sem lehet kedvesebb, mint az a naivság, mely ennek minden gondolatján, minden szaván előmlik. Kotzebue ezen szeretetreméltó karak-

tert kiragadja a maga elengedhetetlen környületeiből, s azt minden képzelhető ok nélkül egy nagy ház leányára ruházza *Szerelemgyermek* című játékában. A *ser-vum pecus* csak azt nézi, hogy a példányban mi ragyog? s azt nem érti, miképpen sokszor ugyanazon vonás, mely bizonyos helyen ragyog, másutt a maga ragyogását szükségesen elveszti. Az ily boldogtalan követés példái nálunk sem hallatlanok. A mi Szabó Lászlónk még Kotzebuen is felülemelkedett, midőn komoly drámában a cseh királyi leányt az említett molièrei karakter hasonlatosságára teremté. Nem úgy áll-e nála a Podiebrád György leánya, mint valamely falusi papnak világot nem ismert gyermeke? A követés csak erősek dolga, s a gyengeség sehol sem tetszik ki világosabban, mint ezáltal. Azonban igen eltévedne az, aki azt hinné, hogy az idegen műveket haszonra nem lehet fordítani. Követés és stúdium közt nagy a különbség; amaz idegen tárgyhoz és manírhoz köt; ez pedig a mások példája által arra segít bennünket, hogy saját erőnket mennél jobban kifejtteni megtanuljunk. Semmi sincs szükségesebb, mint az idegen, nagy művek stúdiuma; s e stúdium többet ér a pusztá teóriára vesztegetett minden fáradságnál. A hellének bámulást érdemlő példányokat adtak a költés nemeiben; különösen Aristophanes a maga vígjátékaival még most is senkitől el nem érve áll. Bár költőink már egyszer a helléneket közelebbről ismerni elkezdenék; az ő classica literatúrájok helyes stúdiuma legtöbb sikerrel dolgozhatna azon veszélyes piperéskedés ellen, mely némely fiatalainknak versecskéiken ürességgel és in-korrekczióval egyesítve csillámlik.

1827

JÁTÉKSZÍN

Nem titkolhatom el, tekintetes Rendek, hogy a beszédét éppen most végzett táblabíró úrnak nemzeti játékszínünk felállítását ostromló szavai mély fájdalommal hatották meg lelkemet. Ez-e az a hazafiúság, melyre tekintetes Pest vármegyének rendei számot tartottak, mikor elvégezték, hogy minket is a szép szándék elősegéllésére meghívjanak? Ez-e az a buzgóság, melyet tőlünk a nemzeti nyelvnek közügye vár? Ez-e az a fennérzés, mellyel magunkat magyaroknak nevezni büszkélkedünk? Magyaroknak? Mi? Akik atyáink ruháit elhánytuk; akik az anyai ajkáról eltanult nyelvet a maga végső küzdéseiben érzéketlenül nézhetjük; s akik kétségkívül minden nemzeti bélyeget egymás után le fogunk vetkezni, hogy ellenségeink elaljasodásunkat látván öröme gerjedjenek, vagy éppen, hogy mindenfelé megvető szánakozásnak s a maradék átkainak legyünk tárgyaikká. De hiszen éppen így vagyunk mi magyarok; hanem magyarok azon értelemben, melyben csúfolóink venni szeretik; magyarok, kik a lárma és a zaj közt előállott veszedelemre felriadunk, s eltűnte után menthetetlen álmokórságba hullani szeretünk; sem nem tudván, sem tudni nem akarván, ha titokban, ha csendességgel az irigy kezek hálót szövnek felettünk. Avagy elfelejté már, táblabíró úr, az időt, mikor a fejedelmi parancs a nemzeti nyelv édes hangjait ajkainkról eltiltotta?

Mikor táblabíró úr itt ezen asztal mellett, hol most a hazának közügyét a nyelvvirágzás eszközeivel együtt letapodja, az idegen föld tördelt szavait tulajdon szájából zengeni rémülve hallotta? Hol van az a hév, melyet akkor a nyelv eránt mutatánk? Hol van az a lélek, mely akkor a lerázott járom után bennünket lelkesíteni látszott? Vagy gyermeki, keresztülfutó tüzelés vala-e mindaz, amit akkor ősi fegyvereinkkel övezve, ősi ruháinkban csillogva a köznézésre, mint valamely bábszínen, kitettünk? Az volt igenis tekintetes Rendek, az volt tagadhatatlanul, ha az akkori érzés melegségét bandériumi ruháinkkal együtt levetkeztük; s ha szíveinken az a hidegség ül, mely az előttem megszólamlott táblabíró beszédében lélekelnyomva lengett közöttünk. Vagy talán gondatlan nagyítás, s nevetséges pöffeszkedés az, hogy ezeket a játékszín miatt ejtett szavakra mondám el? Nem, tekintetes Rendek! Ha a játékszín Európának minden pallérozott népeinél a közmíveltség egyik mértéke nem volna is; ha a játékszín semmi névvel nevezendő tekintetekkel, a nyelven kívül, öszvefüggésben nem állana is: ezen egyetlen egy pontra nézve minden figyelmünket, törekedéseinket, áldozattételeinket elengedhetetlen jussal kívánja. Haza és nyelv egyforma rangban álló két nevezet minden népre nézve, ha a tiszteletben álló nemzetek sorából kitaszítatni nem akar. Nemzeti életet nemzeti nyelv nélkül gondolni lehetetlen. Jaj a nemzetnek, mely lakhelyeiből kiüldözött! Jajabb annak, mely ősi nyelvétől fosztatott meg! A mi őseink bujdosók valának; de nyelv által összetartván szerezhettek vérrel új hazát s az idegen föld általok magyar lett. Mi pedig, ha nyelvünket elvesztenők, mivé lennénk saját földünken? S e veszteség nem fenyegetett-e már egyszer elkerülhetetlenül

bennünket? S most, midőn e veszedelmen túl oly bűnösen gondatlan bátorsággal hisszük magunkat, nem akarunk-e megemlékezni, hogy nemzeti főiskolánk legfontosb katedráján, hogy legelső dicasteriuminkon, hogy országgyűlésünk ragyogóbb tábláján a hazai nyelvnek hangja még most is idegen? Ily elhagyatásban kell-e visszavetnünk Pest vármegyének megszólítását, ezt a hazafiúi hív megszólítást, mely figyelmeztet bennünket egy még előttünk felnyíló ösvényre, egy még hatalmunkban álló választásra? Hidegen szemléljük-e mi, ha nyelvünk, minekutána a magosabb körökből már úgyis számkivettetett, a maga fennállásának semmi közönséges jelét bírni nem fogja? Nem keserít-e el az a tekintet, ha nyelvünket, őseinknek ez örökségét, őseinknek e már csaknem egyetlen egy örökségét a közhelyről lassanként eltűnni, s nem-sokára a legalsóbb rendű nép kirekesztő birtokává lenni látandjuk? Szabad-e elveszni hagynunk a kincset, mely elidegeníthetetlen birtokként szállott reánk? E kincset, melyért, valamint lakföldünkért, s háznépeinkért mind a vérig mind a végig harcolni nem csak jus hív, de szent kötelesség kényszerít? Mit fogunk majd unokáinknak felelni, ha szemeinkre lobbantják: hallottátok a segédért kiáltónak szavát, s nem nyújtátok ki a kart, mely segíthetett vala?

Másutt a koronás fejek nem tartják magokhoz a játékszín gondját illetlennek. Arra várunk talán mi is, hogy a felsőség, vagy másvalaki tegye meg érettünk azt, ami nekünk használjon, ami bennünket gyönyörködtessen; azalatt míg magunk, mint az atyai gondviselés bizodalmaiban élő gyermek gondatlan restséggel veszteglünk? Vagy talán a fősvényesség alacsony lelke tartóztat vissza bennünket? Nem, tekintetes Rende! Kimondám a gyűlöletes szót, de hinni nem

akarom. A haza kíván, nem vért, nem határtalan feláldozást; csak bővségünkből kíván valamit, csak feleslegvalónknak egy részét kívánja; s mi, kik a vendégfogadás törvényeit gyakran érdemetlenek eránt is, nem minden vesztegetés nélkül gyakoroljuk; mi, kik a lármás mulatságokban s a kártyaasztal mellett a takarékoság hagyásait olykor-olykor elfelejtjük; mi, kik bizonyos alkalmakkal csillogás által kiismerzeni annyira szeretünk, hogy a kímélést alacsonyságnak fognók tekinteni; mi vonjuk-e be markainkat a nemzetiség közoltára előtt? Mi ne tartjuk-e alacsonyságnak itt a kislelkű kímélést? Ime Ráday és Wesselényi után a tiszteletreméltó Vida négy egész esztendőig tartott súlyos áldozatokkal védelmezte játékszínünket; s amit ezen egyetlen egy nemes tehetett, azt az egész nemzet tenni nem fogja-e? S ez az egész nemzet viselni akarja-e a szégyent, midőn majd azt kell hallania, hogy Pestről, Magyarország fővárosából, a magyar játékszín számkivettetett, mert a milliombokból álló sokaság, a teher alól kifáradt egyetlen egyet fel nem váltotta? De Bécsben az a magyar gróf, az a Koháry, ki magát az ottani német színért elsüllyesztette, hazafiúnak kiáltatott; s bennünk mindnyájunkban a valóságos haza eránt nem leszen-e annyi szeretet, amennyi ez egyben az idegen haza eránt lángola? S miért éppen csak a hazát emlegetnünk? Hát annyira vadak, annyira míveletlenek volnánk-e mi, hogy a szép eránt, egyedül magára nézve is vonattatást érezni nem tudnánk? Mi dicső nemzetnek, mi vitéz magyaroknak hívjuk magunkat. Jól van, tekintetes Rendek! voltak sok vad népcsoportok, melyek a földkerekség nagyrészét győzedelmek közt futották keresztül; félelmet és rettegést terjesztettek ezek magok körül, de tiszteletet nem. Soha egy nép sem ragyogott a nagy

nemzetek sorában, hanemha fegyvereinek szerencsáját a szépmesterségekkel és tudományokkal összekötötte. Osztán nem kénytelenek vagyunk-e megvallani, hogy a mi büszke címeink csak őseinktől szállottak reánk, hogy mi az ő nevöket igenis, de erejüket s szerencséjüket örökségül nem bírjuk? Ily környüállások közt mi által lehetünk reájok érdemesek, ha a szépmesterségeket is megvetjük s egyéb fogyatkozásaink mellett még míveletlenek is maradunk? Tekintetes Rendek! a szerencse külső veszélyeit erő s nemes bátorság által meg lehet lábolni; a lélek elaljasodása pedig szabaddulás reménysége nélkül merít alá.

De nem azt erősítette-e táblabíró úr, hogy a játékszíntől erkölcsi romlásnál egyebet nem várhatunk? Tagadhatatlanul fontos ellenvetés! Mert hogyan le-hessen valami olyast pártfogolnunk, ami szívünk leg-szentebb érzéseivel ellenkeznék, ami halomra döntené mindazt a jót, amit atyáink példáiból s a józanabb nevelés karjaiban tanultunk, s amit gyermekeinkbe általplántálni oly szívesen fáradozunk? Azonban vi-gyáznunk kell, nehogy hirtelen gondatlansággal vak-merő állításra vetemedjünk. Fennáll a játékszín nem egy bizonyos környékben, de számtalan helyeken, számtalan nagy nemzetek között; nem mint egy bizo-nyos kor mulandó időtöltése, de mint hosszú századok állandó gyönyörködése. Férfiak, virtussal és tuda-mánnyal és tettekkel ragyogók örömmel vettenek részt annak mulatságaiban; örömmel látták magok előtt a régiség visszavarázsolt történeteit s a jelen-valóság neveltségessé tett bohóságait. Mit vesztettek Európának nagy nemzetei, hogy magoknak játékszíneket építettek, s jeles színjátszóiknak tisztességet és bővséget adtak osztályrészül? S mit nyertünk mi, hogy színjátszóinkat mindezideig lakhely és segéd nél-

kül hagyjuk bolyongani ; s előadásaikra szemeinket és füleinket, sorsokra pedig szánakozásunkat bezárjuk? Mutassuk elő hát azt a sok szépet, azt a sok jót, melyel más nemzeteket, azért mert erkölcsrontó játékszínünk nincsen, felülmúlunk! Mintha bizony minálunk a szűkölködő több enyhítést, a szerencsétlen több vígasztalást, a tévelygő szelídebb visszaigazítást lelne, mint másoknál! Mintha mi szentebbul éreznők az emberiség becsét ; különböző vélekedéseinkért egymást nem gyűlölnők ; a hazáért szenvedő bajnoknak s a tudományok közt sorvadó bölcsnek oszlopokat emelnők! Mi adunk talán példát Európának, miként kell az előidő megvesztegethetetlen erkölcsait s tiszteletreméltó szokásait maradékról maradékra általplántálni? Mi? Kik nem szinte húsz esztendő alatt saját magunkból kivetkeztünk ; s romlott erkölcsöket tanulva, idegen szokásokat kölcsönözve, tulajdon zseléreink rongyával cifrázva még csak azon érzést sem tartottuk meg, hogy egymásra tekintvén kölcsönösen elpiruljunk. Mi féltjük-e tehát a játékszínőt erkölcsöinket? Vagy inkább attól rettegünk, hogy az a múlt és jelen való képeit előnkbe hozván, lelkiismereteinket felébreszti? De mennél későbbben ébred fel, annál több oka lesz kebleinket öszvemardosni.

Jól tudom, tekintetes Rendek, mennyi visszaélések történhetnek, s történnek is a játékszínnel. Azonban ha a visszaéléseket tesszük a dolgok becsmértékévé ; mi marad úgy szemeink előtt eléggé ártatlan? Mi volt valaha oly becses, oly tiszteletreméltó és szent, amit a gonoszt óhajtó lélek saját célainak eszközévé nem tehetett s nem tett volna? De fogjuk-e azért a vallást és tudományt, az emberiséget és hazát kárhozzatni, mert gyakran ez imádandó nevek a setétség tetteire lepel gyanánt használtattak? S tegyük fel, hogy a

játékszín romlást okoz. Elejét vettük-e a romlásnak csupán azzal, ha a nemzeti nyelvet arra fellépni nem engedjük? Jusson eszünkbe, hogy az alatt, míg a magyar szín ügyét elkésett vetekedéseinkben végső veszély közé juttatjuk, csinosabb városaink mindegyikében, német színjátszók teljes hazafiúi jussal virágoznak. És vajon egyedül németek látogatják-e meg ezeket? Nem tanuja voltam-e, midőn számtalan más magyarokkal együtt maga táblabíró úr Pesten létében az ottani német színt feleségével s leányaival együtt szorgalmasan gyakorlotta? Ki jöve ott kísértetbe tenyereit öszvecsattogatni, azalatt, míg a kisasszonykák bizonyos német írónak férfiúság és tiszta erkölcsi érzés nélkül öszvetoldozott szcénái mellett könyűkben úszkáltak? Ki fakadozott javalló kiáltásokra, midőn a nevendékeknek idvességes tanúságul a színen bizonyos grófi leány bizonyos falusi papnak kezét oly rendes ártatlansággal kérte meg? Ki vezette félre tulajdon gyermekeinek elméjét örvendő bámulásával, midőn bizonyos darabban az isten és emberek és önnönmaga előtt bűnös feleség a józan ész és erkölcs bosszújára férjének örökre nem érdemlett szeretetét újlag megnyerte? Így oltalmazzuk meg tehát magunkat s gyermekeinket a játékszín ártalmaitól? vagy talán a német nyelv módivá lett hangjai a következő bajt varázserővel tudják elhárítani? Talán a pesti és bécsi német nevelőházak elfranciázott levegője hatalmas talizmánként lebegi körül ott nevelt leányainkat? Jaj nekünk, tekintetes Rendek, ha az erkölcsiséget féltő principiumokat csak azért keressük elő, hogy általok a haza számára szükséges parányi segédet visszatartóztassuk! Ront a játékszín? miért mégis a némettől vissza nem irtózni? miért a gravámenek közé nem tétetni, hogy a pesti, budai, pozsonyi, kassai s több más színek be-

zároltassanak? Ó, jól értem én, hogy mi ez úgynevezett romlás eszközei nélkül többé nem lehetünk! Nem egyszer tapasztaltam, hogy sokonkat a bártfai fáróasztal mellől a német nézőjátékot megnyitó órán kívül semmi el nem vonhatott. Mi szeretünk romlani, mi romlani akarunk tekintetes Rendek, de romlásunkon is idegen színt akarunk láttatni. Mert idegen szín mi nálunk a nemesebb viselet csalhatatlan jele, s a fentebb nevelés tiszteletet kívánó hírmondója. Én ugyan veszteni is inkább veszteném el magamat a nemzetiség körén belől. Mert ha már az is szánakozást érdemel, aki a hasznost, a szépet és jót egyedül külföldi öltözetben tudja ismerni és szeretni: mit fogunk még a szerencsétlenről tartani, ki gyengeségeiben is külföldiséget akar dicsekedőleg éreztetni? Itt tekintetes Rendek, s egyedül csak itt, e külföldiség vadászásában, fakad romlásunknak forrása! Soha még egy nemzet sem romlott el, mely hazája erkölceit és szokásait híven megőrizte. Tettük volna ezt, úgy nem jöttünk volna veszedelembe saját becsérszésünket s az idegen népek tiszteletét elveszíteni. Most, midőn az utolsó szempillantat még talán el nem folyt; most, midőn még itt és ott a hazafiúságnak egy-egy szikrája pillog, s az ősi erkölcsnek egy-egy tüneménye mutatkozik: nem sietünk-e, azt amit veszni hagyunk, ismét jóvátenni? És hol fognánk, mostani fekvésünkben kivált, hol fognánk e végre hathatósabb eszközt találni, mint éppen a kérdésben forgó nemzeti játékszínt? Nemzeti játékszínt mondok, s e név alatt egészen más intézetet gondolok, mint amit, szerteséjjel bújdosó színjátzóinkról vévén mértéket, alatta közönségesen gondolunk. A mi hibánk, a mi örökre menthetetlen hibánk, hogy a szépmesterségeknek ezen ágát, rövid és fősvény ápolás után, mint a lelketlen mostoha a kelletlen

árvát ápolni szokta, az elalacsonyulás csaknem legalsó lépcsőjéig engedték süllyedni. Sohasem fordítánk arra oly közönséges figyelmet, mely által, a kezdetében külföldi plántát, saját földünken hazaivá tehattük volna. Szánakozásra méltó romladékokban senyved az közöttünk, s magán viseli az átkot, melynél fogva minden, aki határaiba lépni mert, szerencsétlen sorsában részt vesz. Így fekvés bizonyosan egy nagy talentumot sem hoz kísértetbe, hogy a játékszíni pályán akar mint író, akar mint színjászó feltűnjön, s azt a megvettetésből kiemelje, a külföldiségből kivetkeztesse, s a hazának tulajdonává tévén, általa nemzetiségünkre jóltevő behatással munkálódjék. Mostani vándorszíneinken nem láthatunk egyebet a mélyen megromlott német színnek még, ha lehetséges, romlottabb visszatúkrödzésénél. A mi hideg lelketlenségünk elzibasztja íróinkat, kik magyarok lévén magyar szívekhez szólhatnának; s így színjászóink, kénytelenek a bécsi pórnép multságára koholt alacsony tréfákat szedni elő, s azon puha érzelgősségű darabokhoz folyamodni, melyeket a német nagy község visszafordult ízléssel bámul s melyek a magyar férfias lélekkel oly elhatározólag ellenkeznek. Csak a nemzet részvétele állíthat nekünk nemzeti játékszínt, melynek ismertető bélyege ne csak az élet nélkül álló kőfalra festett országos címer legyen; hanem az az önértés, mellyel annak küszöbein minden magyar belépni fog; az a lelkesedés, mely a közfigyelemnél fogva saját becsének érzésével teljes színjászót a mindennapi élet körén felülemeli; az a nemes hazafiúság, mely által a hazában bizakodó költő tulajdon érzéseit a nemzet közönségesen uralkodó érzéseivel egybeolvasztja, s az egyedül lehetséges úton hazafitársait magához felragadja. Így fogja majd a nemzet a játékszínt, s a

játékszín a nemzetet kölcsönösen megnemesíteni. Ha lelkesedésbe hozzuk magunkat, hazai karakterünk új színben fog ismét ragyogni, e karakternek vonásait kölcsönadjuk a játékszínnek, bévessük a költő lelkébe, felbátorítjuk őt, hogy új dicsőséges pályát keressen, hogy új dicsőséges pályára vezesse színünket, melyen ne többé az idegen nép majma, ne többé az idegen romlás terjesztője, hanem a nemzeti érzés tolmácsa s a hazai virtus táplálója lehessen. Itt leszen osztán üldözést szenvedett nyelvünknek bátorságos révpartja ; itt leszen a haza, hol mostani számkivetése után megnyugszik ; itt leszen a tűzpont, melyből valahára teljes erejében kilobbanhat, hogy a maga bámulást érdemlő tulajdonainak tartozott rangját az európai több nyelvek mellett elfoglalja.

De mit jelent, tekintetes Rendek, ezen csúfoláshoz hasonlító mosolygás, melyet bizonyos ajkakon látok elvonulni? Ohajtanám tudni, mi ezen dologban tulajdonképpen nevetséges? Ez a hevület-e, melyet a nemzeti közügy védelmére fordítok? vagy ez a vélekedés, mellyel a játékszín dolgát a nemzet közügyének lenni gondolom? Közügy a játékszín? akkor jaj annak a szerencsétlennek, aki ez enthusiasmusnak már a maga tárgya által megszentelt szavai mellett hidegen maradhat! átok pedig annak a gonosznak, ki hidegségével a kárt-örülő lélek csúfolódását párosíthatja, kit e szent boltozat alatt, ily tiszteletet kívánó vetekezés közben, a hazának gondolata vissza nem dobant! De bizonyosan azt teszi e mosolygás, hogy a játékszín csekélyebb, mintsem a nemzet közügye gyanánt tekintethessék. Vajmi másképpen gondolkoztak a Pest vármegyei rendek, e nemeslelkű s józan előrelátású hazafiak, kiknek hálára méltó igyekezetök bizony egyebet várt, bizony egyebet

érdemlett mint hidegséget és kicsúfoltatást! Vajmi másképpen gondolkoztak azon számkivetett franciák, kik Amerikának pusztáin elébb építettek francia játékszínt, mint lakóházat magoknak! ne vessük ki őket, ha bátrak vagyunk, ha mellettök saját kicsiny-ségünk érzésében kínosan el nem pirulunk! Ne vessük ki e lélekkel tölt bújdosó csoportot, mely az Óceánon keresztül kebelében viszi hazáját, s az Újvilág még eddig lakatlan síkjaira plántálja által. Ne vessük ki e szent hazafiúságot, mely e kevés számú hősekben veszély és üldözés közt hazai föld nélkül, idegen éghajlat befolyásaiban is olthatalanul ég. Ne vessük ki e tiszteletre méltó büszkeséget, mely eléggé merész az elhagyatásban is saját becsérszését fenntartani s lételét csak önnön nemzetiségének érzésében kedvelni. Krisztus így szólott: ahol ketten-hárman öszvegyűltök (tisza imádással tudniillik), ott leszek én veletek! Ilyformán szól a haza is: ahol ketten-hárman öszvegyűltök (tisza nemzeti lélekkel tudniillik), ott leszek én bennetek! mert a hazának szent neve nem csatolja magát a föld porához. Ezen tartomány, melynek kiterjedését most magyar hazának nevezzük, századok előtt más néptől mondatott hazának; őseink a Don mellett is, a Kaspium partjain is, magokkal hordozták a magyar hazát, s magokkal együtt hozták azt ide. Emberek teszik a valóságos hazát, nem ez élet nélkül való halmok és térségek, melyek ezerféle népnek egyforma érzéketlenséggel adhatnak lakást. Valamint a francia lélek lángolása a számkivetés helyét francia földdé változtathatja: úgy ellenkezőleg a magyar lélek kialvása születésünk helyét idegen földdé fogja változtatni. Fajuljunk csak lassanként, mint elkezdők; s bizony e levegő, melyet eleink vérpárájától megterhesítve szívunk, e

kenyér, melyet az ő sírhalmaik felett aratunk, e címerek, melyeket koporsóikról lekapkodtunk, nem fogják itt a magyar hazát megtartóztatni, nem fogják tehetni, hogy a nemzetiség enyésztevel el ne enyésszék.

Azt mondhatná valaki : mit tartoznak ezek a játékszínre? Hiszen őseink nem ismerték azt, őseink, kiknek példája után buzdíttatunk. — Való, tekintetes Rendek! őseink nem ismerték azt, mert nem ismerhették ; de maradt volna a nemzet a maga virágzása szép pályáján, bizonyosan megismerte volna ; mivel a nemzeti virágzás (s ez már Mátyás alatt megbizonyosodott), a tudomány és szépmesterségek szeretetét maga után vezeti. Osztán mindaddig, míg valamely nemzet felfelé hág, egyedül saját erejénél fogva nem csak fenntarthatja, hanem minden ártalmas befolyásoktól is megóvhatja magát. Nem így mi, kik három század óta idegen karhoz támaszkodva lépdelünk ; kiknek sok kicsinységben, amit az erős észre sem veszen, majd veszélyt rettegnünk, majd oltalmat keresnünk kelletik. A virágzó magyarnak a játékszín csak egy újabb nemes gyönyörködés tárgya lett volna ; nekünk pedig úgy kell azt ohajtanunk, mint hanyatló nyelvünk védelmét, mint enyésző karakterünk palládiumát, mint süllyedő lelkünk felemelő eszközét. Ha ugyan nyelvünkre nézve elégnek hisszük, hogy rajta juhászainkkal tanakodhatunk ; ha karakterünket még most is teljes élességében lenni gondoljuk, midőn a hegedülő Bihari magyar nótája mellett tölt poharakat szilajkodva forgatunk ; ha lelkünknek elég emelkedését találjuk az elavult jusokkal s újonnan vásárolt üres címekkel büszkélkedésben : úgy nincsen többé egyetlenegy szavam is ; úgy óhajtom, hogy ily gondolkozásban semmi közönségest, semmi nemzetit ne alkossunk ; mert azt csak romlásnak alkot-

nók. Úgy csak szenvedjük el tovább is, hogy a magyar fővárosban idegen játékszínnek álljon ragyogó épület; hogy a messzünnen jött vándor ott mindent találjon, csak azt ne, ami őtet Magyarországra emlékeztesse; hogy a jámbor hazafi Pestnek utcáin tolmács nélkül szűkölködjék, s hazáját a hazában félénk tekintettel keresse és ne találja meg. De nem tekintetes Rendek! ennyire még mi nem jutánk, ennyire még nem juthatott a nép, mely erővel teljes fajból vett származást. Szenvetések által meggyengültünk, de nem vesztettük el a régi nagyság emlékezetét. Fenn a bérceken nem látjuk-e mindennap őseink váraikat, habár csak omladékokban is? Lenn a mezőken nem ezerfelől tűnnek-e fel a halmok, melyek elhullott atyáinkat takarják? Ez emlékeztető jelekre kényszerítem a tekintetes Rendeket, ne tekintsék hidegséggel a nemzetiség sorsával most inkább, mint valaha, összefüggő intézet felállhatását. Őseink országot és szabadságot szereztek és hagytak nekünk; illő, hogy mi is szerezzünk, mi is hagyjunk valamit maradékainknak. S mostani körülállásinkban mit hagyhatunk mást, mit hagyhatunk jobbat, mint éppen ezt, amire Pest vármegyei rokonink bennünket figyelmeztetnek? Ismerjük meg e figyelmeztetés mind szükséges mind dicséretes voltát; örvendjünk, hogy adakozásunknak ily nemes cél tétetett; tegyük méltóvá magunkat a reményre, mely bennünk vetteté; s mutassuk meg, hogy nincsen hathatósabb érzés, mint a hazafiúi kötelességnek szent érzése. Vagy ha mindezeket tenni nem akarjuk, vigyázzunk, nehogy valaha Pest vármegyének legparányibb tagjával is öszvetalálkozzunk! különben minő megalázó pirulással kell majd annak szemeiből az ellenmondhatatlan vádat olvasnunk: ti vagytok-e azon hálátlan hazafiak, kik megútáltatok

az intést, melyért tőletek égő köszönetet érdemlénnk
vala? Nem, tekintetes Rendek ! ezen beszédem legyen
bizonyság, hogy én e hálátlanok közé nem tartozom,
s ha van közöttünk, ki e gyalázatos nevet hordozni
nem irtózik, keljen fel utánam és cáfoljon meg.

1827

JEGYZETEK A KRITIKÁRÓL ÉS POÉZISRÓL

Töredék

*A nagy könyv, azt mondá Kallimachus, nagy gonosz ; s ezen mondást méginkább lehet a mi időnkre alkalmaztatni ; mivel a tárgyak ki lévén merítve, kevés hozzattathatik fel olyan, ami már sokszor ne mondatott volna : ritkának adatott pedig az a tehetőség, mely a régi dolgoknak is új színt tud kölcsönözni. Ezen jegyzéske itt elől nem akar egyebet, hanem hogy olvasóink a felvett cím alatt valamely rendszeréntvaló értekezést ne várjanak, melyben a görögöktől és rómaiaktól fogva a legújabb korig világra jött principiumokszakadatlanrenddel fognának felállítatni. Semmit sem kerülök inkább, mint azt : nehogy másokat tanítani láttassam ; s mindenütt csak saját szűk olvasásomnak s gondolkozásomnak rezultátumait szeretem a közönségnek bemutatni. Innen van, hogy írásomban hézagok vagynak : s principiumim nincsenek iskolai szorossággal kifejtegetve. A gondolkozó fej ítéletet hoz a rezultátumokról a principiumokra, és viszont ; s az ilyenekre nézve Montaigneunak tanácsát követnünk illik : *nem mondani el mindent ; s amit mondunk is, csak azért mondani el, hogy az olvasó gondolkodásra ébresztessék.**

A poézis, mint a szépmesterségek, általán fogva érzéseken fundáltatik, s érzéseket veszen célba. Az érzés az emberi lélekből fejlődik ki; s minden akiben ez a kifejlés egy vagy más úton akadályt nem szenvedett, alkalmas lehet, valamely poétai művnek becsét kisebb vagy nagyobb mértékben érezni. Természetes, hogy itt az érzés alatt egyedül a szépnek, s az azzal határos felségesnek, nagynak, kellemesnek stb. érzését kell értenünk; amit a testiségtől kölcsönözött szóval *ízlésnek* szoktunk nevezni. S ezen ízlés teszi a józan kritikának fundamentumát.

De ki nem tapasztalhatta, hogy kevés dolog van a világon, amely több individuális változásoknak lenne kitéve: mint az ízlés? Ki nem tudja, mi számtalan ízlésbeli nemcsak különbséget, de ellenkezést is lehet észrevenni, nemcsak egymástól messze, vagy egymáshoz közel fekvő tartományoknak lakosaiban, de ugyanazon földnek fiaiban még ugyanazon műveltségi ponton álló emberekben, sőt ugyanazon, de más-más helyzetben levő individuumban is? Következik, hogy ha valaki a maga mindenkori személyes ízlését veszi egyedülvaló sinórmértékül, s annál fogva akarja valamely költeménynek becsét megítélni: elkerülhetetlenül önkényes s akaratos kívánságokat fog előterjeszteni, melyek mind a művész geniejével, mind az olvasó ízlésével számtalanszor jönnek ellenkezésbe.

Az ízlés, azt írja egykor Voltaire, csak kétféle: jó és rossz. Azonban itt az a kérdés támad fel: hogyan kell tehát a jót a rossztól legbizonyosabban megválasztanunk? S felteszem, hogy ezen megválasztáson keresztülestünk; de nem magában világos-e, hogy a jó és jó közt is temérdek különbség és számtalan lépcső foghat helyt: mely különbséget és lépcsőt egyedül az individuális ízlés eszközlése által soha meg nem

határozhatunk? A még boldog Werther az Odysseának vidám géniuszával társalkodik ; a már boldogtalan Werthert csak Ossiánnak komoly múzsája gyönyörködteti : s megengedhetjük-e neki, hogy a maga két ellenkező állapotja szerint különböző ízlését a kritikának mértékévé tehesse?

Ha tehát a kritika meghatározó állításokkal akar fellépni, nem individuális érzéseken kell magát fel emelnie ; hanem közönségesen az emberi lélek természetéből szükség bizonyos tapasztalásokat kivonnia, hogy általok bizonyos közönséges törvényeket állapíthasson meg. S ha magunkat a szántszándékos pyrrhonismustól megóvjuk, nem fogjuk az ily közönséges törvények lehetőségét kétség alá vonni. Mert Homértól fogva Virgílig és Tassóig, és Miltonig, és Klopstockig ; Aeschylustól fogva Shakespeareig, és Calderonig, Goetheig és Schillerig stb. minden személyes különbözőség és elhajlás mellett is éppen úgy egyeknek találjuk a szépnek, bájosnak, nagynak, felségesnek vonásait : mint a morális nagyság érzelmeit Camillban és Hunyadiban, Leonidásban és Zrinyiben, Timoleonban és Washingtonban.

Említenem sem kell, hogy a szóban forgó törvények csak úgy vehettek, vagy vehetnek lételt, ha már előre művészek tűntek fel, kiknek a természet kebelebbe hintette a mesterségnek magvait ; mely magvak azon bámúlatra méltó művekben fejlenek ki, melyeket geniemunkáknak szoktunk nevezni. A filozóf elmerül az ily művekben, s a művről általhat az alkotó lélek vizsgálására ; kilesi azon karaktert jelentő vonásokat, melyek egyenesen a lélek sajátosságából jönnek ; kilesi azon elhajlásokat, melyeket a tárgy teve szükségessé ; s ezer megegyezésekből s ezer különbségekből regulákat von ki, melyekről a művész nem gondolko-

zott ; éppen úgy, mint az okoskodó ember nem gondolkozott azon formákról, melyeket a vizsgálódó bölcs az okoskodásból kivont, s a logikában öszveszerkeztett.

Így származnak tehát azon közönséges törvények, melyeken a vezérlő teória felépül, nem magának a kritikusnak agyából, hanem a természethől. A természetet pedig azért kell a geniének mozdúlataiban nyomoznunk : mivel a genie nem egyéb, hanem a különben széjjelszórt természeti erőknék és érzelmeknek bizonyos felüleg alatt nagy bővségben történt öszvefolyása. Ezen öszvefolyás az ingredientiaknak egymáshoz való proportiója szerint különböző felülegek alatt különböző változásokat szenvedhet, s különböző következéseket húzhat maga után. Innen van az a számlálhatatlan sokféleség, melyeket a költői produktumokban találunk. De mindezen sokféleségben a közönséges cél mégis ugyanaz marad. Mert minden költőnek arra kell törekednie, hogy amely érzést célba vett, azt a lehetséges erővel érdekelje. Minden érzésnek pedig bizonyos határai vagynak, melyeken a költő által nem hághat anélkül, hogy céljával ellenkező extremumokra ne vetemedjék. A költői közönséges cél tehát az említett határok felé sietésben áll : s a tökéletnek lépcsőit a közelítésnek kisebb vagy nagyobb volta határozza meg.

Ezen tökéletnek ideája tisztábban vagy homályosabban minden egészséges lélekben feltaláltatik ; s minden különböző formák alatt is éppen oly szükségesen egy az, mint az istenség. A genie teremtő lelke hathatósan érzi azt magában, s törekszik utána. A filozóf vizsgálódó lelkében pedig örök jobbítgatásnak ingere támad fel általa, s innen van, hogy a filozóf éppen a genie művekből kivont regulák szerint állítja fel az *ideált*, melyet

a legerősb genie sem érhet el egészen ; úgy amint Plátónak gondolatjaként az isteni értelem sem alkotott a gyarló materiából minden részben tökéletes világot. »Íme, így szól a geniének a filozóf, íme az ideál, melyet felállítottam : mint valamely polykleti kánont, s melynek felállítására magad vezérlettél. A te műveid nincsenek ily simák, nincsenek ily magokkal mindég és mindenben egyformák : mint ez az én kánonom kívánná ; de nem is fogom tőled kívánni, hogy magadat e szerint igyekezzél képezni. Te erősb vagy, mintsem hogy segédre lenne szükséged, s makacsabb, mintsem hogy hibáidat megjobbíthatnád. S magok ezek a te hibáid nagy voltodról tesznek bizonyosságot. Azonban engedd meg, hogy azok előtt, kik nem bírnak oly erővel, mint te, mégis éreznek vonattatást követni a szépet, a nagyot és tégedet ; hogy ezek előtt az én kánonom fedezze fel azt, ami a te műveidben jó és hibás. Az ilyenek hasonlítsák össze műveidet az én kánonommal. Kövessenek tégedet a te ezer különbféleségeidben ; de nehogy *servum pecus*-szá alacsonyúljanak le, az én kánonom segítse őket a tökéletről saját ideált formálni magoknak. Így fognak ők követés által lélekemelődést, regulák által saját principiumokat szerezni ; s eszerint, amit a természet nekik nem adott, nyerhetnek segéd és munka által oly tehetséget, mely ha nem egészen a tiéd leszen is, hozzá legalább hasonlítani fog.«

S ez a kánon az, mely a kritikának sinórmértékül szolgálhat. A kritika eszerint minden művet a legfelsőbb tökélethez mér ; s amint ahhoz közelebb vagy távolabb állani találta, úgy mondja ki felette kemény egyenességgel ítéletét. Mert nem megtanított-e már még Horác bennünket, hogy a költésben semmi közepszerű nem talál kegyelmet? Minden ami nem felfelé

siet, alant marad. Minden ami a felső ponttól távozik, lefelé száll.

Si paulum a summo discessit, vergit ad imum.

Látnivaló, hogy csak a gyarlóság panaszkodhatik a való kritika felől úgy, mintha az a geniet fennröpültéből lerángatná, s szerencsétlen regulázás által fojtaná el. Sőt inkább igyekszik az a homályt fényre, a rendetlenséget rendre hozni; s kulcsot és fonalt ad a labirintusban tévelygőknek. De saját nagyságunknak csalóka képzelete sokszor gyűlöletessé teszi előttünk a kritikát, azt gondoljuk, hogy nélküle nem lennének hibáink; azt gondoljuk, hogy kicsapongásaink (melyeket kárhoztat) mindég és mindenütt a géniusznak kiütései; s midőn nagyságunk a meggyújtott fáklya előtt elenyészik, sikoltunk, hogy a genie megöldöklötetik, s a természeti erők láncra vettetnek. Legyünk egyenesek, s oly egyenesek mint Lessing, ki magáról ily vallást teszen: »Én nem érzem magamban azon éltető forrást, mely saját erejével kidolgozza magát, saját erejével oly gazdag, oly friss, oly tiszta sűgárookban buzog fel: én kénytelen vagyok magamból mindent nyomás és szívás által csikarni ki. Én oly szegény, oly hideg, oly rövidlátású lennék, ha némü-neműképpen meg nem tanultam volna, mint kelljen idegen kincseket szerényen kölcsönöznöm, idegen tűznél melegednem, s szememet a mesterség üvegeivel erősítenem. Innen van, hogy mindig megszegyenültem, valahányszor a kritikát gyaláztatni hallám vagy olvasám. Azt mondják, hogy az elfojtja a geniet: én pedig azzal hízelkedtem magamnak, hogy valamit nyertem általa, ami közeljár a geniehez. Én béna vagyok s nekem a mankóra írt paszkvillus nem lehet, hogy épületes legyen.«

A kritika semmi nem egyéb, hanem a művészségnek filozófi stúdiuma, vagy legalább ezen filozófi stúdiumnak rezultátuma. Innen van, hogy a legelső rangú genie is ezen studium nélkül gyakran megbotlik. Ki nem tudja, hogy a nagyság és dagály, erő és zabolatlanság, naivság és gyermekeskedés, elmésség és nevetésségesség, s több ilyenek, nagyon közel állanak egymáshoz?

*Maxima pars vatum — —
 Decipimur specie recti: brevis esse laboro,
 Obsurus fio: sectantem laevia nervi
 Deficiunt animique: professus grandia turget:
 Serpit humi tutus nimium, timidusque procellae.
 Qui variare cupit rem prodigaliter unam,
 Delphinum sylvis appingit, fluctibus aprum.
 In vitium ducit culpae fuga si caret arte.*

S lehet-e mondanunk, hogy ezek a geniere nem tartoznak? Én úgy vélném, hogy ezek egyedül a geniere tartoznak. Mert abból aki erő nélkül nyúl a költés tárgyaihoz, semmi esetre nem várhatunk egyebet lélektelen versfaragónál: s az ilyenre nézve a szépnek és nagynak minden törvényei hiában függesztetnek ki. Ellenben minél több erő lakik valakinek keblében: annál nagyobb forrás és küzdés, következőleg annál későbbi tisztulás talál ott helyt. *Jókori hibátlanság*, mond Jenisch, *soha sem, vagy legalább igen ritkán* jelent geniet. Természetes tehát, hogy a genie a tisztulásnak hosszú ideje alatt mind könnyen, mind gyakran, mind sokszor *örökre* is eltévedhet. Nem mutatja-e a tapasztalás, hogy oly költő, aki bizonyos időben bámulatra méltókat teremtett, máskor igen nyomorult dolgokat hozott elő, s nem volt elég belátása a két ellenkező művet egymástól megválasztani? Egyenesen azért, mert studium nélkül szűkölködött. Való ugyan hogy a teremtő szellemet a természet adja, és hogy a

studiumnak tárgyai is a természetben fekszenek : de nagy a különbség a közt, ha a költő a beleömlött lángnak fellobbanását machinaként követi ; és a közt, ha azon fellobbanást művészi szabadakarattal tudja használni. Az első esetben minden szép és nagy csak mintegy történet szerint tűnik fel s ugyanazért gyakran idegen zavarékkal vegyítve : a másodikban pedig egy szabad tetszéseként lebegő lélek teremtvénye áll elő megtisztúlva mindentől ami a felvett célnak ellene dolgozhatnék. Ezért mondja a józan lelkű Horác, hogy valamint a stúdium genie nélkül : úgy a genie stúdium nélkül nem sokat ér.

*Natura fieret laudabile carmen an arte
 Quaesitum est : ego nec studium sine divite vena,
 Nec rude quid possit video ingenium ; alterius sic
 Altera poscit opem res et coniurat amice.*

Azok tehát kik lelköknek együgyűségében a költőt éppen úgy elkészülve születni vélték, mint Minervát Jupiternek fejéből ; nem gondolták meg, hogy a természet nemcsak költőt, de hadvezért, filozófot és kézművest is szül, azaz ad a költésre, hadvezérségre, filozófiára és kézművességre tehetséget és hajlandóságot. Azonban ha valaki a természettől kapott tehetséget studium, azaz tanulás és gyakorlás által tökéletre vinni nem igyekezett : belőle soha sem költő, sem hadvezér, sem filozóf sem kézműves nem leszen. Ezen igazságot Horáctól fogva Virág Benedekig ezren elmondották már, s még sincs a költésnek minden regulái közt egyetlen egy is, melyet újra meg újra ismételni nagyobb szükség lenne.

A tanulatlan szem a régiség képszobrain hiában keresi azt a szépet és nagyot, amit rajtok oly sokan találnak. A színek szépségét és gyöngédségét könnyebb

felvenni, mint a vonásokba öntött nagyságot és keletemet: mégis nem ezeken vannak-e, kik a tiziáni kolorit és valamely falmázolónak színei közt különbséget tenni nem tudnak? Maga az, ki a költésnek magvait keblében hordja, csak gyakorlás és cél szerint tanulgatás által juthat oda, hogy a szépnek, nagynak és felségesnek vonásait mind kiismerje, mind a kisebb rangú, és az álképű széptől, nagytól és felségestől helyes ízléssel megválassza. Valaki jól érezheti a virgíli költés pompás szépségét: de még azzal nem ért fel addig, hogy Homérnak egyszerű de nagy, merész, és mindég bizonyos vonásait egész tisztaságokban felvehesse. Valaki ezer örömekeket lelhet Horácnak ódáiban: de még távol van attól, hogy azon titkos bájt, és bájos pongyolaságot, s azon költői individuális szeretetre-méltóságot egész mértékben érezhesse, mely az ő episztoláiban rejtezik. Hasonló okból magyarázta egy német kritikus azt, hogy Werther ezer forró imádókat talált, mikor még az Agathont csak itt és amott néhány kevesek tudták becsülni. Így történt az is, hogy azt a rendkívülvaló nagyságot, mely Schillernek műveiből kitűnik, oly sokan bámúlhatják: azt a művészi tökéletet és gráciát pedig, mely Goethének munkáit bélyegzi, jóval kevesebben foghatják fel. Mennél pompásabb, ragyogóbb és temérdekbebb valami: annál könnyebben szembetűnik az. De a nagyságnak egyszerűsége, a praetensio nélkül való szépség, az előre nem tolakodó szerény grácia, és a művészi gond nem oly nagyon kitetsző dolgok, s csak bizonyos lépcsőjű gyakorlás és műveltség után tűnnek fel a gondos szemlélőnek.

Azonban az, aki a *ragyogó szépet* már igazán érzi, természetes, ha hosszabb vagy rövidebb idő alatt az *egyszerű szépet* is fogja érezhetni. De vagynak, kik

hamis principiumok és nevetséges kevélységből bizonyos lépcsőkre úgy letették magokat, hogy onnan többé mozdulni nem akarnak. Ha ezen szerencsétlenség olyanokon történ, kiktől az anyatermészet a szépnek érzését megtagadta : nem nagy a veszedelem. Aki homályra predesztináltatott, elvész homályban. De ha talentummal született emberek buknak meg így : akkor (fájdalom !) a nyavalya több következeseket von maga után. Amilyen veszélyes a féltudomány, éppen oly veszélyes ez a félízlés. Mert a haladást ön-maga előtt zárja el azon nevetséges vélemény által, hogy ő csalhatatlan. Az ilyenek vagy a szépnek határain kívül maradnak, vagy azon határokba oktalanul berontván egyenesen az ellenkező extremitásokig vetetnek. Így tűnt fel egykor szomszédainknál a gottschediség, s ezzel ellenkezőleg a Klopstockot utánzó dühödés : mint egykor Itáliában a maríniskedés. Így nálunk egyfelől a leoninuskodás a vele járó földön-mászással és pedántsággal ; másfelől a nehéz rímek után küzdés a hozzákötött üres pöffeszkedéssel együtt.

Két dolog van, ami miatt gyakran megtévednek mind a versírók, mind a versítélők : a *természetesség* és a *könnyűség*. Azt mondják : a versnek természetesen és könnyenfolyónak kell lennie. Való ; de való az is, hogy sokan kik ezen regulát ajkaikon hordozzák, félreértik azt ; és sokan, kik azzal hízelkednek magoknak, hogy ezen regulát tökéletesen betöltötték, nem csináltak egyebet, hanem annak egy igen rossz magyarázatot adtak.

Midőn Lessing a bölcsőbb kritikának magvait elhintette : leginkább arra törekedett, hogy a francia álízlést számkivesse ; s evégre egyfelől Homért, másfelől az angolokat s nevezetesen Shakespeare-t mutatta fel hazájának fiai előtt. — A franciák, úgy állítá ő,

a természetet a módinak s egy a párizsi udvarnál
származott csinos, de hideg és aprólékos galantériának
bohó álarcába öltöztették — — —

1829 (korábbi változat : 1815)

«HUBA» OSSIÁNI KÖLTEMÉNYRŐL

Nem ezen parányi recenziónak szerzője az első, ki a modorban (manier) való dolgozást a poétáknak rossz neven vette.

A mások sajtáságaiknak majmolása mindenkor tulajdon karakterünknek romlását hozza maga után; s dolgozásaink vagy nevetséges paródiákká válnak el, vagy pedig minden megkülönböztető jelek, minden saját fiziognómia nélkül maradnak; s egy másik Sterne igen méltán hasonlíthatná azokat a kézbenforgás miatt elkopott pénzdarabokhoz, melyeket, (képeik és bötűik eltűnvnén), egymástól nem lehet megválasztanunk. Ez az oka, hogy az úgynevezett *ossiáni énekek, anakreoni dalok,* s több effélék már régen rossz hírbe jöttek.

A kéz alatt lévő *Huba* is ilyen manír szerint készült *ossiáni költemény*. Azaz, egy kis hősi történetecske lírai fordulatokkal, epedéssel, festő epithetonokkal, apróra metélt s egymás után szökdellő mondásokkal, félhomállyal, fellengzéssel, s régiség színével a szokás szerint felékesítve.

Való, hogy az ossiáni mód alkalmat szerez a költőnek a maga energiáját rövid mondásokban kifejezni. A következők :

*Ajak zengi által azokat ajaknak
Szívről szívre plántáltatnak keresztül —*

ismét :

Mint szélvész és ború közel zivatar előtt: úgy érkezik a kém —;

tovább :

Felhőhöz hasonlatos, mely lángnyilakkal fenyeget...

nincsenek poétai lélek híjával. De másfelől tagadhatatlan: hogy az egymást sorban felváltogató, mindég egyformán rövid, s egyformán erőt kifejtteni akaró szentenciák nem csak unalmas, de nehézkes tekintetet is adnak az egésznek. Bizonyos félpróza ez, mely nem foly, nem ömlik, még csak nem is lép vagy fut, hanem látható erőlködéssel lökdösődik előbb-előbb, mindaddig, míg végére bukkan. Tagadhatatlan az is: hogy a szüntelen fellengeni akarás gyakran *áfrikai puffaszkodássá* változik. Ezen jegyzet ála tartozik mindjárt elől: síkra söppednek a rengeteg kőszálai... a rohanó évek *villám* sarkai alatt; ismét: érkezik a kém *teherben* hadfergeteg hírével.... Szózata után *döbrentek* Uralnak környei... Pajzsán *csattog* a szabdalások *özöne*, s több effélék. De ezen puffaszkodás sokkal inkább kiteszik az egésznek tekintetén: mint a magányos sorokban. Az író sehol sem látszik a maga természeti állapotjában, tüzében, merengésében lenni. Bizonyos sokat kinyomni akaró maszkot visel arca előtt, mely neki terhére van, s tulajdon elfődezett vonásaitól oly sokban különbözik, s őtet feszeskedésre kényszeríti.

Egy van, amit *rec.* említés nélkül nem hagyhat. Az tudnillik, hogy a szerző merészkedett *participiumainkat*, a régiéknél ugyan szokásban volt, de már hosszú idő óta szokatlaná lett módon használni. Figyelmet érdemlő konstrukciók az ilyenek :

Csatát csatázandók...
Röpíté táborát: omlandót mint...
Belénk ütközővéjek...
Halált keresvéje lerogytán....
Ellenünk vezetvéd vitézeidet....

Azok, akik a magyar nyelv régi monumentumaival s Révainak munkáival ismereteseek, könnyen meg fogják ezen formákat ismerni; s *recenzenssel* együtt megújítják sajnálkozásokat, hogy ezen kincseink az idő viszontagságai közt elhullottanak. Azonban nem hihető, hogy valaki csak remélhesse is ezen formáknak helyreállítását; s ez az oka, miért a szerzőnek ezen merészsége miatt szerencsét nem kívánhatunk: noha Horácnak *multa renascentur quae jam cecidere* sorát sem felejtettük el. A görög klasszikusok fordítójának megbecsülhetetlen hasznot tennének az ilyenek. Az pedig, aki Homért azon ideál szerént akarná magyarrá tenni, melyet a német fordítók Vossnak próbái olta kezdettek szemmeltartani, nem tenné rosszúl, ha az ilyen elavult formákat a magok szokatlanságában is haszonra fordítaná. Ezáltal, a nyelvbeli nagyobb hajlékonyságon kívül, még azt is nyerné, hogy fordításában az eredeti művnek az a *régi színe* is láthatóvá, érezhetővé lenne, mely azon annyi sok Aristarchusnak ellenére mind a mai napig lebegni látszatik. A kérdés csak az, hogy az ilyen próba mennyire fogna szemet és fület gyönyörködtetni? s ha a próbáló merészségét a filológus olvasó megengedni, a nem filológus olvasó pedig kedvesen venni jónak látnák-e?

1829

KRITIKA

Nincs nálunk sem inkább "gyűlölt," sem "kevésbé értett szó, mint ez: *kritika!* A nagyobb rész olcsárlásnak és hibák után leskődésnek tartja azt, mely az írói világban elrettentéssel pusztaságot, az olvasó világnak pedig untatás által csömört okoz. E fonák hiedelem kétségkívül oly író fejében származott, ki saját dolgozásait igazító kezek alá venni sem elég belátással, sem elég türelemmel nem bírt. Annak, aki lágyan bánik magával, igenis, szüksége van másoktól hasonló látéssággal fogadtatni. Az pedig, ki műveinek a Horáctól annyira ajánlott törlőgetéssel készít maradandóságot, bátran lép a kemény bíró elébe is; mert a legrosszabb esetben legalább útmutatást remél, minélfogva hibáiból mindinkább kivetkezhetvén, a tökélet főpontjához közelíthessen.

Embernek ártalmash féрге nincsen az önszeretnél. A szert és mértéket meghaladó írói önszeretet legbizonyosabb út az írói dicsőséget örökre elveszteni. Mert ne higgyétek, hogy volna ember eléggé erős mindég és mindenben a leghelyesebbet egyszerre kitalálni. Legtöbb esetben vagy saját gondolkozás, vagy idegen intés tanít meg a rossz helyett jót, s a jó helyébe jobbat tenni. Homér száz meg száz Aristarchus kezén ment keresztül míg azzá lön ami; s Shakespearenek régi nyomtatványiból megmutatta Tieck, miképpen javítgatott ő dolgozásain,

melyek nevét megdicsőíték. E példa tükör gyanánt szolgálhat némely úgynevezett genieknek, kik műveiket ihlés által származottaknak vélvén, azokat hibátlanoknak tartatni kívánják; s benne sem magoknak változtatást, sem másoknak szabad ítéletet nem engednek.

Jobbítgatás a maradandóság egyedül való talpköve; a jobbítgatás pedig szükségesen hibakeresést és találást teszen fel. Nincs író, kinek gondolkozásmódja, ismeretei, hajlandóságai s művei jobbítást nem fogadhatnának el; s jaj annak, ki ezen jobbításra teljes erővel nem törekszik! De a jobbítás mestersége nehezebb, mint gondolhatnók. Nem elég változtatni, nem elég szót szóval, sort sorral felcserélni; hanem principiuminkat tisztogatni; ismereteinket mind bővíteni, mind célra irányzani; érzelmeinket s gondolatinkat nemesíteni, s művészi hajlékonysághoz szoktatni; fantáziánkat gazdagítani, erősíteni és fékezni; nyelvünknek, kitételeinknek könnyű lebegést, erőt s ezerféle, de mindig illő, szint keresni: ez a titok, ami által a klasszikusság úta felnyílik.

Ismerd tenmagad! mond a régiség bölcse; s ez igazságra nincs senkinek nagyobb szüksége, mint az írónak, ki a jelenkor és maradék szemeit magára készül fordítani. A könyvszerző rendeltetése magas rendeltetés. Ki az élet szempillantantnyi szükségei miatt, s a könyváros parányi zsoldjáért irogatja be az íveket; ki valamely keresztülfutó véleménynek, vagy a hatalmasok céljainak áldozza tollát: az elvette jutalmát az életben, s a maradék tiszteletére számot ne tartson. Camoens éhen hala meg, Rousseau üldöztetett; de fejéhez és kebléhez mindegyik hű maradt, s dicsőségek el nem enyész örökké. Ha velök osz-

tozni akarsz, ne válaszd a tágas utat, melyen a sokaság tolong ; hanem vonulj félre, s tedd meg a leghosszabb, legnehezebb menetelt : szállj le saját magadba. Vedd szoros vizsgálat alá minden érzelmeidet, gondolataidat s ismereteidet ; s akár belső kútفókból forrottak ki, akár tapasztalás és tanulgatás által kívülről eredtenek : válaszd ki közülök a jót, szépet és valót ; s tedd szíved és lelked elkerülhetetlen szükségévé. Ez az első és legfontosabb lépés ; mert csak így lehetséges írásaidnak a tiszta és való érzés bélyegét viselni. E nehéz munkát szakadatlanul kell egész életedben folytatnod ; s egyszersmind tanulnod ismerni másokat is, kik előtted a kevesektől ismert pályán dicsőséggel jártanak. E kettős, de eredetileg egy kútfejű studium (magad és másokat vizsgálni) taníthat meg egyedül mind magadból a lehetséges erőt s minden lehetséges oldalról kifejtteni ; mind idegen erőnek és ismeretnek úgy venni hasznát, hogy általa saját karaktered valója, tisztasága és szépsége meg ne homályosodjék.

Ily vizsgálat magad és mások felett kétségkívül csak úgy vezet jó következésekre, ha részrehajlatlanul tétetik. Vak szeretet és feltétel nélküli tisztelet éppen úgy veszedelmes : mint szertelen bizatlanság saját erőnkhez, s előleges megvetés mások eránt. Nézd keresztül az írói műv célját s karakterét ; s ha e kettő figyelmet érdemel, igyekezzél megítélni : hogyan van az elsőnek elég téve ; s mely híven tartatott meg a másik? Kímélés nélkül válaszd el a jót a rossztól, szépet rúttól, gazdag sajátságot szűkeblű utánozástól, genialitást mindennapiságtól, célérányost eránytalantól, s több ilyeneket. Alapos bizodalom maga eránt a nagyság egyik alkotórésze ; de ezen bizodalmot csak akkor bírhatod méltólag, mikor az érdekllett választási tehetség hosszú tanulás

és gyakorlat által sajátoddá tehetted. S ezen választási tehetség, vagy ha tetszik, tudomány az, amit *kritikának* neveznek.

Ez az előítéletek és visszaélések által sokszor és sokképpen elundokított kritika a maga valóságában nem egyéb, mint nevelés, szokás és példák előítéleteitől megtisztított józan észnek és hosszú célerányos gyakorlással kifejtett helyes ízlésnek következése. Az emberi ész alaptörvényei mindég és mindenütt ugyanazok; s ha közönséges és magányos nevelés, ha vallás és polgári alkotmány, ha fonák észrevételekből eredt principiumok és szokások itt és ott elhomályosítják is: a vizsgáló fej, eredzttetés, hasonlítás és következtetés által tisztába hozhatja; s az emberi észet Memphisben mint Athenaeben, Londonban mint Otahitiban bizonyos egyetemi szabásokra vonhatja vissza, mik az egész földkerekségen keresztül sinórmérték gyanánt szolgálnak. Ha így van az ésszel, így kell lenni az ízléssel is; mert ez a józan ész elengedhetetlen befolyása; s mondanom kellene, vezérlése alatt formált érzésnél nem egyéb. Az ízlés, való az, a személyiség sokféleségéhez képest ezerképpen különbözik. De midőn egyetemiségről van szó, minden személyégi különözésektől el kell vonni magunkat. Némely gyenge szem némely szín tündökletét el nem viselheti, amiben az erősebb kedvet talál; némely gyenge ideget a harmonika hangjai kellemetlen erővel ráznak meg, midőn az erősebb idegűt kellemesen múlatják; némely eldurvult érzékűt a tragikai szenvedély leg-erősb kilobbanása sem hoz figyelembe, midőn a kitisztult érzelmű ember szelíd, de jóltevő könnyet önt, az érzékenységig elromlott pedig iszonyodva fordul el: azért melyik érezni tudó nem érzi, hogy

Homér és Ossián, Sophokles és Shakespeare, Virgil és Milton ugyanazon vonásokkal ismerték és rajzolták a szépet, nagyot, felségest, s mindent, ami még ezekhez tartozik? Lehet-e józanon állítanunk, mintha Aristophanes korában a komikai tehetség más alkotó részekből állott volna, mint ma? A szép, s minden vele határos érzés, minden kor, hely és éghajlat embe-reiben egyforma alapvonásokkal tündöklött. Következik, hogy az, aki a józan ízlés magvait keblében hordja (mert azokat, mint az okosságot, a természetből nyerjük), nyomos studium által kifejtván, készíthet magának bizonyos egyetemi, de személyeségi sajátságok s szokásba ment formák által félre nem vezetett mértéket, amit saját és idegen művekre csalódás félelme nélkül alkalmaztathat.

Kettőt beszélek: egyet, hogy van, legalább lehetséges bizonyos egyetemi értékű alapokon épült kritika; másat, hogy ily kritikának birtoka nélkül egy nagyra törekedő író sem lehet. Azokat, kik ez utolsóra nézve ellenkezőt állítanak, szabad legyen kérdezniem; ismernek-e nagy írókat különösen, s virágzó literatúrákat közönségesen, hol minden szép és jó ne a kritika segedelmével tenyészett volna? Homért és Ossiánt hozzátok fel. De mit szólnánk, ha a Homér előtti énekesektől, s az Ossiánt megelőzőt bárdoktól művek szállottak volna hozzánk, s belőle nyilván lenne: az elsőktől az utóbbiakig mint hágott feljebb a művészség, kétségkívül gond, reflexiók és gyakorlás, azaz sajátképpen kritikai studium által? Mi volt a dráma Thespis alatt? tudjuk a régiektől; s mondjátok meg, Thespistől Aeschylusig ezen nagy lépést minek kell köszönnünk? Ha pedig Aeschylus után éppen Sophoklest vészitek kézbe, fogjátok-e tagadni a studium szemmelát-

ható nyomait, melyek a bölcs görögöt a tökélet magasabb polca felé vezették? Vagy azt vélitek-e, hogy a *Kolonosi Oedipus* származhatott vala, ha szerzője, előzőinek és egykorúinak műveiket saját műveivel sokszor és gondosan nem hasonlította volna? E hasonlítás, e studium által emelkedés vagy emelkedni akarás legnyilvánvalóbban kitetszik, ha Aeschylus *Choe-phorosait* a Sophokles és Euripides *Elektráikkal* egybevetjük. Mind a három drámának tárgya ugyanazon egy: a gyermeke által meggyilkolt Klytaemnestra. Az aeschylusi előadás minő egyszerűleg nagy, de még nem egészen kiforrott, nyers érzelmekkel; Sophokles mennyivel gazdagabb már formákban, s minden erős vonásai mellett mily asszonyilag nemes képben állítja fel Elektráját; Euripides megbukott, de bukása legvilágosabban mutatja: mennyire vizsgálta légyen két előzőjét, midőn azoktól eltérni s formáit az övéiknél gazdagabbakká tenni, s a szánakozást új szituációk által magasb lépcsőre vinni törekszik. Az ily kifejtéseket a görög irodalomra több ágain keresztül is lehetne folytatnunk. Kisérje bár valaki a görög próza történetét a laertai Diogenesnél fennmaradt pherekydesi töredéktől fogva egyfelől Herodotusig, Thukydidesig, és Xenophonig, másfelől Plátonig és Aristotelesig, s állítsa, hogy az nem kritikai studiumnak köszöni virágzását. A rómaiakról pedig ki fogná ezt tagadhatni? Nem szükség Cato rögös töredékeit Julius Caesarnak és Cicerónak síma nyelvvel, az enniusi és pacuviusi nehéz folyású maradványverseket Virgil bájos gördületű soraival hasonlítani. Mert íme Cicero maga számtalanszor beszéli: mely szorgalommal és küzdéssel igyekezett ő, Demosthenes erővel és tüzzel teljes beszédét s Isokrates ékességgel rakott írásmódját sajátjává tenni. Midőn az

előtte élt, s vele egykorú római beszélőkről rendre ítéletet mond; midőn magyarázza, miért volt Hor-tensius ifjantan híres? mert korához illőleg az ázsiai virágzó beszéddel élt; s miért vesztett vénülvén híréből? mert még akkor is a korához, azaz lankadó tüzéhez, már nem illő cifrázatokat el nem hagyta; mindőn előadja mint tért ő maga öregedő korában ifjúi áradozó beszédmódjáról az atticismus egyszerűségére; midőn filozófi munkáinak egyikében témává teszi magának a dialóg plátóni formáját nyomról-nyomra (noha nem szerencsésen) követni: mind akkor saját kritikai studiumáról eleven vonásokat terjeszt előnkbe. S a poetákat ami illeti: Horác Augustushoz és Pisókhhoz írt levelei nem a kritikának örök emlékeihez tartoznak-e? Ha egyszer az ő tiszta principiumival megismerkedtünk, könnyen megfoghatóvá lesz előttünk az a gond által nyert csín és szépség, ami nemcsak saját ódáin, de barátjainak Virgílnak és Tibullnak műveiken is tündöklök, holott még a Cicero kezein keresztülment Lucretius nyelve is hozzájuk képest avúlt és nehézkes.

Ezer ilyen példákkal untathatnálak benneteket; elmondhatnám, miket tettek légyen az újabbkori Európa híresei; de ki nem tudja azt jobban mint én? Nem is célom példákkal bizonyítgatni azt, ami felől kételkedni nem lehet; csak azon ohajtást akarom nyilván kimondani: bár ez érdeklött kritikai studium nyomai közöttünk mind sűrűbb, mind következőssel teljesb jelenetekben mutatkoznának! Vagynak ugyan szerencsés talentumok, melyek az ifjúság erejétől segítve, különös studium nélkül is, tiszteletre méltó műveket alkotnak: de az így alkotott művek, amellet hogy zavarosság nélkül ritkán vagynak, többnyire elsők és utolsók. A természet által egy pontba szorított

tűz lánggal pattan ki s elalszik; a kipattanó lángot erőben fenntartani, s tiszta maradandó világítássá változtatni, nem vak pillantat, hanem a művészileg kifejelett, s szabad akarat szerint munkálódó genie következése. Elmét, érzelmet és képzőtehetséget a természet ad; tárgyakat pedig kívülről tapasztalás által kell gyűjtenünk. Aki ismereteit szélesíteni elmulatta, az kénytelen azon kevés tárgyak szűk körében legeltetni tehetségeit, melyek valaha ez vagy amaz történetből előtte feltűntek, s kedvét és figyelmét megragadták. A szűk körben hamar kimeríti magát; gondolati és képzelményi mindég ugyanazon egy ideákkal s képekkel foglalatostokodván egyoldalúak maradnak, s fogynak inkább mint nevednek. Ezer ilyen emberek láthatók mind az írói, mind a nemírói világban, kik egész életeken keresztül magok magokat ismétlik; s azon egy ponton maradnak mind principiumokra, mind tetteikre nézve, hová egyszer történetből vetődtek. E veszedelmes fennakadás eltávoztatására kívánatik tehát a sokszor említett kritikai studium, azaz több-több ismeretszerzés célirányos gyakorlattal, és előre el nem foglalt komoly vizsgálattal párosítva. Isten az embert sok és sokféle belső erővel készítette ki, de csak az fejthet ki magából minden erőt, ki sok és sokféle tárgyakkal teszi lelkét öszveérésbe. Kinek a virágfestés szerencsésen ütött ki, lehetetlen, hogy az emberi alakfestés elérhetetlen munka legyen; mégis, ha ecsetét napjai mindegyikén egyedül virágra használta, természetesen kicsinykörű festő fog maradni; s mi leszen még, ha virágban is nem dolgozott egyben azon bokrétán kívül, amit szeretője keblén legelőször meglátott? Ez egyetlenegy forma, egyetlenegy helyzet és színadás bilincsbe veti képzeletét, hogy túl rajta emelkedni ne tudjon. Így történ az írókkal is s írók

közt a költővel leggyakrabban. Nem mondom azonban, hogy az írónak mindenfélét kelljen próbálnia; azzal is örömet meglegedném, ha sokfélét nem próbál: ohajtásom teljesítve van, mihelyt az író a maga tárgyát minden viszonyban, s minden oldalról a lehetséges mélységgel tekintette; mihelyt formákban és tónban magát meggazdagította, s erővel hajlékonyságot, s hajlékonysággal biztos lebegést párosítani tud; s pályája folytatásban sem lankadás, sem ismétlés, s egy pont körül egyformán kerengés által magát meg nem únatja.

Azt kérdem már: miként lehessen a nemzet jobb agyagból gyúrt íróiban a mindezekre megkívántató studiumot leghathatósban felébreszteni? A magányos készület hasznos is, elkerülhetetlen is: mégis, ha csak magunkat halljuk, utóljára fejességre szokunk. Idegen ítélet hallása érezteti velünk, hogy a dolgot más szemekkel is lehet tekinteni; hogy van még olyan is, amit nem tudunk, vagy nem jól tudunk; hogy abban, amit hibátlannak hittünk, gáncsokodni is szabad; hogy önszeretetünk hízelgése idegen szemeket hiányainkra nézve be nem hálózhatnak s több ilyeneket. Aki az ephemerisek sorából egész komolysággal kiemelkedni akar, ily észrevételek után bizonyosan gondosabb pillantatot vét magába, s íme az idvességes munkának eleje megettéve van.

Sok nagy író műveit ismerjük, de kevésről jött emlékezetbe: mint jutott elég erőre oly műveket készíthetni? Annál becsesb előttem Goethének önéletírása; mivel abban sokat szól azon studiumokról, miknél fogva magát íróvá képezte. Jegyezzétek meg e körülményt, mely szerint magát s műveit barátainak, például Herdernek és Merknek ítéletei alá szerette bocsátgatni. E szokás, úgy hiszem, az ő írói nagyságá-

nak egyik igen nevezetes elősegítője volt. És kerestetek a tudomány történeteiben példákat ; s nem úgy találjátok-e, hogy valahol több klasszikusságra törekedő írók őszinte barátsággal kapcsolódtak össze, ott a való studium, és studium által a művészi lélek felébredezett, s gazdagon fejlett ki. Ki nem tudja, mi történt német szomszédainknál Lipcsében, Schweitzban, és Göttingában? S miért? Kétségtől azért, mert a szövetkezett írók egymást, s egymás által magokat figyelembe tartották ; ismeretet, útmutatást és visszaigazítást kölcsönösen adtak és vettek ; szóval a kritikát életbe és gyakorlatba hozták. Ami egy kisebb társaságra nézve ily haszonnal teljes volt : miért ne lenne az, hasonló környületek közt, egy egész nemzet minden íróira nézve is? S ezen állítás következésében, miért ne lehetne, vagy inkább miért ne kellene a kritikai studium kölcsönös alkalmaztatásának minden írók közt fennállani? Én legalább azon restséget, mely az önkritikával bajlódást oly nehézé teszi, vagy elszéleszteni, vagy megbüntetni, s annál fogva az írói világba életet és erőt önteni, nem látok más módot : mintha azok, kik a kritika hasznait önmagokban érzik, fáklyájokat másokra is fordítják, s jót és rosszat s szépet és rútot méltóképpen bírálván, a literatúra egészébe virágzást és tenyészetet lehelleni törekednek.

Az ellenvetés, jól tudom azt, már évek előtt megtétetett ; mert, úgy mondanak, kezdő literatúrában, mint ez a miénk, nem korbácsra, azaz részrehajlatlan megítélésre, hanem sarkantyúra, azaz (ha jól értjük) éljenkiabálásra és díjosztásra van szükség. Oly állítás, amit vagy nem értek, vagy nem hihetek. A kezdő literatúra emberei, mint a már teljes virágzatú literatúra emberei is, vagy nagyok, vagy kicsinyek. A mi kicsinyeinkről nem szólok, nagyjainkat pedig ami

illeti : lehet-e nagy igazságtalanság nélkül általában mondani, mintha ők a közönség javulásában azt az úgynevezett sarkantyút meg nem kapták volna. Csokonai, ki a maga korában nagy figyelmet érdemlő jelenés vala, köz-enthusiasmussal fogadtatott ; Kisfaludy Sándor neve a haza egyik sarkától a másikig zengett mindjárt amikor Himfy megjelent ; hasonlót lehet állítanunk Berzsenyiről is, ki legelső felléptével szokatlanul szép nyelve és heve által minden jobb kebelt mozgásba tett ; azt hiszem, hogy Kisfaludy Károl és Vörösmarty sem vethettek a közönség szemére hidegséget. Ezen felszámolt írók már, kik minden kétségen túl nagyobb íróink közt a legnagyobbak közé tartoznak, minekutána saját kebelekből s a közönség tapsaiból önérzést és önbizodalmat méltán meríthettek : fogják-e magokat magányos kritikákkal elrettenteni? fognak-e egy Kazinczynak, Képlakinak, vagy Cselkövinek még oly kemény, még oly orákulumként zengő ítéleteik előtt is elnémulni? Örök tapasztalás szerént, kit egyszer az írói lélek szent dühe, vagy ha nem éppen szent dühe is, megkapott : annak többé a recenzensek egész egyesülete is gátat nem emel ; s ha ettől féltek, hiában van félelmetek most és ezentúl.

De ha elrettenteni, elnémítani nem tud a kritika gáncsolásaival : bizonyosan sarkantyú helyett szolgálni sem tud magasztalás által. A *Bécsi Múza* és *Mindenes Gyűjtemény* bajnokai vetekedve szórták egymásra komplimenteiket. A *Múza* versszerzői Voltairenek, Popenak, Hallernak, s a Múzsák tudhatják még kiknek, tétettek elébe ; Péczely a *Henriáde* és *Zaire* parafrázisáért klasszikus írónak kiáltatott ki ; literatúránk egésze csaknem minden hiány nélkülinek magasztaltatott ; s mindezek által melyik az a genie, ki felsarkantyúztatott, azaz a tökélet nagyobb lépcsőjére

emeltetett volna? Kik voltak azok, kik a múlt század közepe után halálos zsidbadásba hullott nyelv grammatikai szerkesztetésére, sajátosságaira, erejére, s rejtekben lévő kincseire legelőször komoly és mély tekintetet vetettek? Nem Baróti és Révai-e, kik egymás műveit kíméletlen, sőt ellenséges vizsgálat alá vétén, s egymás erejétől nyomtatván, kölcsönösen hathatós studiumra ébresztettek fel? Nem Révai és Verseghy-e, kik egymás principiumit támadván meg, külön-külön a magokénak oltalmára elme és tudomány kincseit halomra gyűjteni kényszerítették? Nem ezen kölcsönös kritikai villongásban vetette-e meg Horvát István a maga kolosszusi temérdekségű nyelvtudományának talpkövét? Révai tolcstái nem egyebek voltak a legtisztább alapú kritikánál. A nagy embernek még gyengeségeiből is látható: miképpen az ő szívében mindenekfelett a nyelv ügye feküdt. De ott is, hol a literátori versengések (mint a később kezdődött neologizmusi közönséges perben) tisztátalan kútfőkből eredtek, a kölcsönös szemrehányásokból eredt hasznokat tagadni lehetetlen. A Kazinczy ellen történt felkelés alatt lettek gondosabb literátoraink a Révaitól mutatott útra figyelmezőbbek; kezdék Kazinczy-nak ragyogó oldalait — nyelvízlést és nyelvhajlékonyságot — ismerni; kezdtek magoknak saját írói karaktert alkotni. Legbizodalmasabb bátorsággal merem állítani, hogy ezen előre ment, s közrendületet okozott kölcsönös kritika és ellenkritika nélkül soha, például, Vörösmarty saját bélyegű, általható erejű, geniális nyelve nem lett volna lehetséges.

Ha egy céliránytalanul folyt, s mellékes tekintetek és pasquinádi formák által elundokított versenynek ily kitetszőleg nagy következései lőnek: minek nem kell még történnie, ha ezen versenynek hideg, részre-

hajlatlan, és célirányos vizsgálatot teszünk helyébe? A természet egyik alaptörvénye, mond Newton, a tunyaság törvénye; s higgyétek el, fennálló kritika nélkül mind író, mind literatúra vagy tespedésben marad, vagy tespedésbe süllyed vissza. Csak az igyekszik továbbhaladni, aki tudja, hogy az út egy része még hátra van. Volt idő, midőn ellenségnek kiáltottuk azt, ki itt vagy amott hiányt vetett szemünkre; ki ez vagy amaz írónkat emberi gyengesség nélkül valónak nem hitte. S miért? mert az idegenek, úgy mondánk, észre fogják venni hibáinkat. Ha tehát a Baróti Virgíljének recenzense a *Bécsi Annálisokban* Barótit Voss mellé, vagy éppen Voss elébe tette volna: lett volna-e azért a tiszteletre méltó öreg oly jeles mint Voss? s a magyar nemzet bírt volna-e oly Virgílt, mint a német? Pedig úgy hiszem, az volna a való cél, legalább annak kellene lenni, hogy jelesek és nagyok legyünk; nem pedig, hogy csekélységünk szomszédaink előtt rejtve maradjon. Ha vagynak fogyatkozásaink, s azokat magunk vesszük észre, kettőt nyertünk. Mert mind az idegenektől elragadtuk az időt azokat szeméinkre vetni; mind a jobbulás útjára vezettük magunkat. Valameddig magunkat tömjénezzük, s parányi tehetségeinket nagyító üvegen szemlélvén hibáinkra szeméinket bezárjuk; valameddig a bíráló kritikust kifogás nélkül garázdának, műveinket jobbítás alá nem eshetőknek, írói dicsőségünket csorbíthatatlannak hisszük: mindaddig gyermekek maradunk, s a mély tudományok pályáján és a szépművészség mezején egyenlőleg erő és ízlés nélkül fogunk bolyongani. Írók és olvasók örökös viszonyban vagynak egymással; íróival együtt halad az olvasóközönség, együtt állapodik meg, együtt marad hátra. A kritika következesi mind a kettőre nézve jóltevők, mert ha egyfelől az

író studiumra kényszerítették, másfelül az olvasó szemei megnyílnak, s kezd látni s ítélni. Egy egész századig volt Gyöngyösi István köztiszteletben, s Zrínyi feledségben; mert senki sem volt, ki szavát felemelvén, az érdemlett helyet mindegyiknek kimutassa. A *Bécsi Múza* korában Gyöngyösi János nem csak kedvelőket talált, de a verscsinálók egész nyáját követésre vonta; s lehet-e képzelní, hogy Csokonai és Vályi Nagy már akkor vissza ne rettentek volna az ízetlen példánytól, ha valaki oly erővel, ízléssel és tudománnyal szólalt volna meg, mint például, a *Siegwart* recenzense? Jól említem, midőn gyermekéveimben Himfy mellett Mátyásinak és Pócsnak versei mustraként olvastattak előttem; s ha lett volna, ki a közönséget Himfy és a más kettő közt szemmel látható különbségre figyelmezteté vala: lehetséges volt volna-e, legrövidebb figyelmezés után meg nem ismerni, hogy ha az első tiszteletre méltó művész, a más kettőt művésznek még csak nem is tarthatjuk? Száz ily példákhoz hozhatnék elő; de inkább azt kérdem: nyereségnek tartanók-e azon korba visszavetődni, melyet most rajzolék? igazságosnak hinnők-e, végtelen indolenciával rossz íróinkat a jókkal egy sorban szenvedni? Nem vélnők-e károsnak, ha szép és rút közt választani nem tudván ízlésünk megtompulna; s jobb íróinkat elfeledvén a rosszabb után indulnánk el? Íme pedig az esetek, melyek valamint eddig, úgy ezután is, ha a kritikát makcsúl számkivetjük, megtörténnek. — Igenis, visszamegyünk az időkre, midőn az érdem felett tisztelt Gyöngyösi István is csak úgy ismertett, hogy a *Túnyogi* haláláról írt kimondhatatlanul rossz, s az ő könnyűségével és rímelési módjával teljesen ellenkező versek neve alatt botránkozás nélkül olvastattak.

Valahányszor azon közönséges kedvetlenségről gondolkozom, mellyel az eddig imitt-amott megjelent könyvvizsgálatok nálunk fogadtattak: mindannyiszor visszásnak tetszik, hogy ezen kedvetlen fogadtatás oly nemzetben történik, hol az országos és megyei gyűléseken véleményét szabadon kimondani, s az ellenkező értelműek ellen szemben és nyilván kikelni, századok olta szokásban van. De talán a tünemény mégsem oly visszás, mint az első tekintet mutatja. Az emberi környülmények, principiumok és tettek rejtélyes szövédékkal folynak egymásba, s egymáson keresztül. A magyar polgári alkotvány az arisztokráciái egyesületet tevé a monarchiai hatalom határtalansága ellen védsánccá. E századokat felülélt alkotvány a nemzet egész lényére, gondolkozására s módjaira természetesen nagy befolyást vön; s innen a leghasznosb, s legártatlanabbul gondolt intézetek sem lelhetek közkedvességet, hanemha fennálló szokás szerént, az arisztokraták gyűlésében megvitatva, s helybenhagyva voltak. A közdolgok együttfolytatásába beleszokott, de a literátori helyheztetésekkel ismeretlen magyar figyelmessé lön, midőn egyszer egy magányos író szokatlan példával előállott, s ítéletét valamely más íróról nyomtatásban elmondá. Szólani, így gondolá magában, szabad; de ez a nyomtatott ítélet nem egyéb végzésnél; végzést pedig csak forma szerént öszvegyűlt törvényhatóság tehet. Ezen hibásan alkalmaztatott principiumból származott a hit: hogy ítéletet hozni, szükséges nyelvújítást ajánlani, s több ilyenek, csak bizonyos, erre a célra alkotandó tudományos egyesületnek legyenek megengedve. Hazámfiak! a literátori világ egyedül a józan ész, ízlés, és tudomány igazgatása alatt van; hatalomegyesületek pedig, törvényszékek és törvényhatóságok itt

nincsenek, s veszedelem nélkül nem lehetnek. Minden író egy független státus ; szabad magát mással öszvekapcsolni, vagy mástól elszigetelni ; szabad jó vagy rossz úton vándorlani ; szabad íróársairól jól vagy rosszul szólni ; szabad nyugalját és dicsőségét elpazérlani vagy megalapítani ; s e végetlen szabadságban, azaz függetlenségben, egyedül a hatás és visszahatás ereje tartja az egyeránnyt, nehogy végetlen zavar következzen.

Nem volt az így mindenütt. Franciaországban a despotai principiumokkal bírt Richelieu, gondolkozása módját a politikai világból az íróiba általtette ; s a francia akadémiát a literatura fődicastériumává alkotta. S mi történt? Hogy az akadémia a nyelvet legelőször is birtokába vette s számtalan szavaitól megfosztván s békóba vetvén elszegényítette : minden tudja. S tudhatja azt is, miképpen az akadémiai tagok mindazokat, kik saját fejeikből mertek gondolatokat formálni, üldözték, s ezáltal az ideák kifejlését, s a tudományos mélységre és nagyságra törekedés útát bezárták. Voltaire, D'Alembert, Diderot s mások a geniális Rousseau ellen öszveesküdtenek ; mivel nem tőlök, hanem saját szívetől kért tanácsot. Rome de l'Isle, ki a természetnek új törvényeit fedezte fel, nem nyerhetett az akadémiában helyet és írásait egy akadémikusnak sem szabad volt említenie, mert Buffonban hibát mutatott ki. S a lélekölő despotizmus szelleme úgy áradt el egész Franciaországon, hogy literátori hírt szerezni többé senkinek sem lőn lehetséges, hanemha magát valamely tudományi törvényszék tagjává tehetette. A tudomány minden ágaiban megjelenő folyóírások árendába adtak ; s így annak előmente csak az árendási szabad kéjtől függesztetett fel. S ez okból még 1790-ben is Párizsban nem Linné,

hanem Tournefort szerint taníták a fűvészséget; s L'Heritier, és Cavanilles az akadémiából kizárattak, mert Jussieu, a fűvészség árendása, Linnének egy tanítványát sem szenvedheté. Ekképp veték meg a franciák Newton derék találmányait is; míg azok egész Európán keresztül bevétettek: nálok a Descartes hipotézisei régi helyeiket még mindég megtartották. Így maradt közöttök, változatlan erejében a Corneille által felállított drámai három egység tudománya még akkor is, midőn Shakespeare hazája fiainak és a németeknek mustraként világitott; s hogy minden egyebet elmellőzzek, így maradt nyelvök örök poétai szegénységben még akkor is, midőn saját legnevezeteseb íróik az ellen panaszolkodni felállottak.

Egészen különböző játékszín nyílik fel német szomzédainknál. Franciákat szolgálilag követni vala a tón; s a gottschedi iskola állott divatban. Lessing felemelé szavát, s tőle kezdve saját fejével gondolkozni, és saját gondolatait s ítéleteit szabadon kimondani minden magát érző literátorban szokássá változott. Tudományos céhekről politikai környülményeknél fogva nem leheté szó; s minden magányos írónak megnyitáték az út a nyelvre, tudományra és közönségre annyi befolyást szerezhetni, amennyire személységi erejénél fogva képes volt. Ezen helyhezetből természetesen következett, hogy azon egyetemi szín és tón helyett, mire a francia társalkodói lélek mind a társasági körökben, mind a könyvszerzésben egyeránt vonattatott, személyes karaktereket kinyomó ezerféle vonások; azon külső fénnel ragyogni szeretés, könnyen és felülegesen elsikló elmésség helyett, mit a társalkodás által formált s társalkodásra irányzott francia műveltség magával hozott, komoly tekintetű mélység, az udvari nagy világgal, s amellet és abban felvirult nemzeti

literatúrával kizárólag foglalatzkodás helyett, mi az előbbiekből szükségesen folyt, az idegen literatúrákra kinézés s annálfogva bizonyos tudományos egyetemiségre törekedés lettek kelendőkké. Így lőn a kemény ajkú, s egy kisség nehézen mozgó német nyelv az írók sokféle karakteréhez, a szabad vele-bánáshoz, s az idegen nyelvekkel történt sokrendű versenybe állításhoz képest sokféle tónnal, színvegyülettel és mozgathatósággal meggazdagítva.

Soha sem hirdettem vak követést. Azt hiszem, minden ember, és minden nemzet, minden könyv, és minden literatúra a maga saját erejében, kiforrásában és színében legjobb. De a római nagyság talpkövei közül egyik legnevezetese az, ami szerént a halhatatlan nép mindent, amit idegeneknél magára nézve jól és hasznosan alkalmaztathatónak látott, azonnal eltanulni és sajátjává tenni kész vala. Nem mondom, hogy úgy ítéljete a művészség tárgyairól mint Lessing vagy Winckelmann, Sulzer vagy Engel, Herder vagy Jean Paul, vagy Schlegel vagy akárki más ; nem mondom hogy higgyétek állításaikat, vegyétek által principiumikat és formáikat ; s nem fogom sajnálni, ha a németek leghíreseb filozófjaitól, természetvizsgálóitól, stilisztáitól, kritikusatól, és amiktől még tetszik, semmit, amit találtak vagy tanítottak, elfogadni nem akartok is. Csak küzdjete és forrjate ki saját erőtokben ; csak törekedjete széles és sokoldalú s mélyen megvizsgált ismeretekre ; csak szerezzete magatoknak auktoritástól független, s iskolai és polgári előítéletektől megtisztott, magánállható ítéletet ; csak tanuljatek idegen magasztalásban s az önszeretet sugalmaiban kételkedni, s nem üres főtől jött gáncsot becsülni ; csak ismerkedjete meg alaposan mind a nemzeti, mind az idegen literatúrák becseikkel és

fogyatkozásaikkal, mint az ő nagyjaik mindezeket tevék : azonnal mindazoknak elég lesz téve, kik benneteket a bölcsesség és dicsőség után szemlélni ohajtanak.

Az itt előszámlált pontok között nem könnyen van előttem nevezetesb, a nemzeti literatúra becsével és fogyatkozásaival megismerkedésnél. Egy közönséges, de tiszta és célirányos kritika itt elkerülhetetlen. Midőn még Zrínyi feleldségben volt, s a két Gyöngyösin, Pócson, s némely más hasonlókon kívül alig volt valami, ami a közfigyelmet foglalatoskodtatá, embereink a költés főpalcán lenni hittek bennünket ; s arról, hogy Európa több nemzetei talán felettünk vagynak, nem is álmodoztanak. Ily nevetséges elhietség, látnivaló, minden előre törekedést és haladást lehetetlenné tesz ; mert a haladni akarónak tudnia kell, van-e még pálya megfutnivaló, s merre, s mily kiterjedt? De miközöttünk még most is sokan vagynak, kik sem a hátralevő pályákat, azaz pótolást váró fogyatkozásainkat nem ismerik ; sem (ami hasonló figyelmet érdemel) való becsünket erányos szempontból soha sem tekintették. S az ilyenek szemeit mi fogja, vagy mi foghatja valaha megnyitni, a szükséges ismeretekkel, józansággal és erővel bíró kritikuson kívül? Azonban addig is, míg egy ilyen kritikus fellépne, tekintsük literatúránk mostani állását keresztül, amennyire tudnillik, e jelen írás céljával öszvefér. Nálunk, úgy látszik, célerányosan fellépett, s rendes előkészületekkel felruházott írók még nagyon kevesen vagynak. Kétrendbeli folyóírásaink minden lapon bizonyítják, mennyire ismeretlenek vagyunk saját nyelvünk grammatikai alkotványával is ; s hol a grammatikai tudomány sincs még megszerezve : mit várjunk ott egyebet? Való, hogy vannak nyelvtanítóink egymással értelem-

ben ellenkezők ; s tegyük fel, mintha még kétséges volna, kiknek értelme legyen hibátlanabb? de mit fogunk mondani, ha íróink nagyobb része minden sorban megmutatja, mennyire ismeretlen legyen minden névvel nevezendő nyelvtanítással ; s mennyire sem nem követ, sem nem tud semmi törvényt, semmi szokást és principiumot ; hanem egyedül tollának mechanikai mozdulatira bízza írói egész dicsőségét? Minden író, ki a klasszikusság magvait keblében hordja, bizonyos jókori szerelemmel viseltetik a nyelvhez, mi őtet annak vizsgálatára, s mind alkotványában, mind külső és belső kincseiben szoros ismeretére vezeti. Minden nemzetbeli klasszikus, készített legyen bár prózát, vagy verset, ezen oldalról tündökölteti legnagyobb erejét ; s ezen tündöklés nélkül, minden másféle legnagyobb ismeret mellett is a klasszikus nevet elérhetni nem fogja. Nyelvideál, azaz a legnagyobb lépcsőjű és kiterjedésű nyelvismeret, ízlés és velebánás által a lehetőségig tisztává, csinossá, hajlékonyá, jelentővé és erőssé tett nyelv, előadás tehetségével egybekapcsolva, az elengedhetetlen feltétel. Sallustius és Tacitus nem azért nagyobb írók az Augusta históriát szerzett hatnál, mintha fontosabb tárgyakon dolgoztak volna ; hanem azért, mert a nyelvideált elérni törekedtek. De ezen nyelvideál sem nem egyszínű és egyformájú, sem nem magán álló. Az írói különböző karakterekhez képest számtalan különböző szint és formát nyér ; s mindég bizonyos alkotó lelket teszen fel ; mivel minden nagy író a maga ideálját saját keblében önmaga alkotja. A homéri és klopstocki nyelv oly értelmes hangokból áll ugyan, melyek a görög és német köznyelvben feltaláltatnak : és mégis ki nem érzi, hogy nemcsak azon új találmányú öszvetett szavak, hanem a megszokottabbak is az előadás újsága, a helyezettetés

mineműsége, az értelem világos vagy setéttiszta, erős vagy gyengéd meghatározása, a moduláció s száz meg száz ilyenek által, a például felhozott két nyelv birtokosaitól mintegy eredetileg látszik feltaláltnak lennie? E nyelvalkotó tehetség kétségkívül sok lelki erőt teszen fel; az író, ki így alkot, kétségkívül temérdek behatással bír azon tárgyra, amit céllá teszen; következésképpen ő azt nem mindennapi színekben, nem a közember szempontjából, s nem mint közönséges dolgot fogja felállítani. Ezért leszen a klasszikus nyelven még a legismeretesb tárgy is újjá s szokatlan figyelemre méltóvá; midőn a mindennapi ember tolla alól a legfontosabb tárgy is élet és mozgás, szín és erő nélkül tűnik fel, s unalmat terjeszt maga körül.

Ha prózánk állapotját ezen mértéknél fogva tekintők, s látnók, hogy az nagyobb részint nemcsak grammatikai ismeret, de logikai öszvefüggés híjával is van; hogy vagy csontszárazsággal, vagy virágos foltok helytelen felaggatásával készült ki; hogy még a tárgy fontosságát is be nem hatás, fel nem fogás, és vagy semmit vagy kicsinységeket mondás által elhomályosítja: hogy az egészhez képest előre el nem gondolt, céltalan s történetből elővett dolgok körül foglalatoskodik: akkor is csak az írók serkentését fogjuk-e szükségesnek állítani? Kell-e serkentenünk az író, kinek prózája az itt leírthoz hasonlít? Vagy ha a jó, vagy jóra indult író illik csak serkentenünk; nem legelébb is szükséges-e neki a maga érdemlett polcát az érdemetleneken felül kimutatni? De íme a Rochefoucauld Maximái előtt ott áll superint. Kistől egy szép prózai műv, s ki látszik arra elég figyelmet fordítani? Ott áll az Aurora első évében Horvát István Árpádja; s alig emlékezem valakiről, ki azt való becsében említette volna. Ott áll a Kazinczy

Marmontele; s azok, kik nyelvünkbe azt a francia könnyűséget ohajtották, látszottak-e ismerni a könyvet, amit nem néztek másképp, csak mint neologiz-mussal rakott valamit? Számkivessük tehát a kritikát, mert sérthet; s ne hallgassuk meg tőle a serkentőt is? Mert csak a jót mutatni ki, s elhallgatni a rosszat, fél tett, azaz, gáncsolat érdemlő tett. A kritika, ha céljának megfelelni akar, a irodalom egészét tükör gyanánt tartozik visszaadni. — Sok ember áll meg a tükör előtt, s ezt vagy amazt, amit különben észre sem vett volna, meglátja, s vizsgálat tárgyává teszi. Így lett a német közönség Lessing, Lange, Wieland, Klopstock s mások által a Gottsched kárthozó oldalaira figyelmetessé; s egy közönséges nyelv és ízlésbeli reformáció kezdődött el; s a pálya a Schillerek és Goethék előtt megnyitott.

Ha valamely író azt állítaná, mit bizonyos közkezen forgó német könyv, hogy a mi sz. Lászlónk lengyel király vala: nem tartanók-e nyilvános visszaigazításra méltónak? S midőn valaki a józan ész törvényei, s a helyes ízlés ellen írja könyveit, vagy értekezéseit, vagy verseit, azt kimondanunk nem kell? Midőn valaki a irodalom valamely ágáról hibásan gondolkozik, s ezen hibás gondolat nála vagy másnál a haladás útját bezárja, annak megnyílását célos ítélettel elősegíteni nem illik? Batsányi példája tanít, hogy vannak, kik Gyöngyösi Istvánt még most is a magyar költés fejedelmének hiszik. Senki tehát a Murányi Ostrom és Egri Ostrom felett komoly vizsgálatot ne tarthasson? s a száz évvel egymástól különböző két műv írójáról, az említett hiedelem tekintetében, szabadon ne szólhasson? A szabad szólhatás pedig, mind a fénylő, mind az árnyékos oldalak felfedezését jelenti. S miről is van inkább szükségünk

vizsgálódni és szólni, mint versíróinkról? Poétai oldalunkkal az idegenek előtt is dicsekszünk ; s nehogy a dicsekedés gyalázattal forrjon ránk vissza, nem lehet elég gyakran emlékezetbe hozni magunk előtt, miképpen csak kezdők vagyunk, s nyelvünk forrásban, ideáink fejlődésben, s erőnk küzdelemben még most vagynak. Lírai költésünk, melynek pályáján legtöbben jelentek meg, még maga is nagyon szűkkörű. Ki nem ismeri a Matthisson lírai antológiáját ; s annak temérdekségéhez képest, mi mindaz, amit Toldy, a magyar költés kézikönyvében, adhatott? Vagy azt hisszük-e, hogy ha birtokunk kiterjedése nem nagy, becse legalább tagadhatatlan? Igenis, bírunk holmit jót ; holmit igen jót ; de ha sokan a jók közé számlálják azt is, amit belső érdem helyett csak a nyelv külső éke, csak virágos szólások és ritmus ajánlanak ; s ha látjuk, hogy ezen számlálás a való becs útjáról bennünket álpályára visz : akkor is hallgatnunk kell-e ? s az idegenek előtt, kiket már figyelemre hozánk, pirúlnunk ? Az eposzban, úgymondá Toldy, közel állunk a tökélet pontjához. Mi tehát az, ami bennünket azon ponttól mégis (bár az állítás szerint kicsiny) távolságban tart ? E kérdés megfejtése, úgy látszik, nagyot segítene rajtunk ; de azt epikusaink részrehajlatlan megítélésén kívül egyéb nem teheti. A drámai poézis mezejét ami illeti : midőn látjuk, mily más oldalról nagyerejű íróink fáradoztak azon hiában, mi hasznosabb : az-e, hogy a hiában fáradozókat vagy némán nézzük, vagy vígasztalásul tapsainkkal enyhítsük ? vagy az, hogy komolyan vizsgáljuk meg, mi okozta légyen munkáinknak a sikeretlenséget ? s mit kellett volna tenniük, ami által céljukhoz közelíteni lehetséges lett volna ?

Mihelyt az eddig elmondottakat egy kis figyelemmel tekintitek keresztül, azonnal látni fogjátok : miképpen

én prózában és versben a művészséget teszem a kritika fő szempontjává. Azonban, midőn az írókat sok és mély ismeretszerzésre utasítottam, elejét vettem azon ellenvetésnek, mintha a tudományokat hátratenném. Tudomány kell, igenis, de tudomány művészi lélekkel és kézzel párosítva, ha literatúránknak való becsét adni szándékozunk. Sokan azok közül, kik a *Tudományos Gyűjtemény* talpkövét megvetették, verselésünkre úgy néztek, mint a literatúra gyermekkorára, melyet elhagyni, s a komoly tudományokra férfiúi érettséggel általmenni kell. E hiedelem nálunk közönségesebb, mint gondolhatnók; s emiatt szükség emlékezetbe hozni a Plátókat, Aristotelesekét, Cicerókat, Columellákat, kik a verselést gyakorolván művészi előadáshoz szoktatták magokat, s prózájokat étellel és virággal gazdagították meg. Nem ohajtom, hogy minden író verseljen; de ohajtom, hogy literatúránk, minden korain keresztül, nagy költőket számlálhasson, kik a nyelvet folyvást szépségben és erőben tartván fel, a tudományos író komoly prózájának is, öszveérés, társalkodás és visszasugárzás által elevenebb szint és lélekgyönyörködtető sajátságokat kölcsönözzenek. Lelkesedést kívánok minden írónak, aki méltó tárgyat méltólag akar előadni; s nemcsak lelkesedést pedig, hanem ízlést is. Amaz első nélkül semmi nagyot, semmi újat felhozni képes nem leszesz; ez utolsó híjával pedig tárgyat másokkal megkedveltetni nem fogod. Írók, kik iskolamesteri elhittséggel állanak fel, s olvasóikat tudatlan gyermekek gyanánt tekintvén, apróságait szárazon s gyermekes magyarázatokkal mondogatják el, soha sem emelik fel literatúránkat. Csak az fog mind dologhoz értő hazája fiainak, mind az idegen föld embereinek figyelmébe juthatni, ki egy tanult, és ízléssel s ítélőtehetséggel nagy mértékben

bíró közönséget képzel maga előtt ; s azt teljes mértékben kielégíteni törekszik. E jegyzés azonban nem csak a könyvszerzőket, hanem az őket megítélő kritikust is illeti. Más nem ítélhet idegen érdemről azon kívül, kiben magában is érdem van. Az ítélni akaró egész tudományú s gyakorlott ízlésű legyen ; s tudnia kell, hogy nem arra van szükség, ha ez vagy amaz íróban mi tetszett vagy nem tetszett nékie? hanem arra, ha ez vagy amaz író bírja-e az ismereteknek, melyek tárgyához kötve vagynak, egész masszáját? s ha előadása megegyezik-e a jónak, szépnek, nagynak és valónak egyetemi principiumival? Érzesz magadban elég erőt ezen kívánatnak eleget tehetni ; s meg tudod az ízléssel egybekapcsolt erőt az iskola és előítéletek által megszentelt formákon kívül is választani : lépj fel bátran, s bár némelyek megbotránkozzanak viseletedben, ne szűnj meg a literatura egész állását és menetelét szemmel tartani ; a nyelv klasszikai műveltségét, a szó teljes értelmében, célponttá tenni ; az írói karaktereket és szempontokat ismerni tanulni ; s azokkal egy viszonyban a műveket minden oldalról vizsgálatba venni, s fényt és árnyékot pragmatikai fejtegetéssel kimutatni. Ezeket tévén, lehetetlen az egészre nézve jóltevő következtetéseket nem hoznod fel ; s midőn itt vagy ott egy serdülő genie gerjesztett világodnál fáklyát gyújt ; midőn itt vagy ott olvasóidat figyelemre vonszod, s a közízlés szerencsésebb fordulatot nyér általad ; s te a jövőre kinézvén egy gazdagabb keblű generációnak származását remélheted : akkor törd a megsértett író haragját vígasztalva ; s ha kezdet emel reád, kiáltsd Themistoklesként ellenébe :

Üss, csak hallgass meg!

Cseke, 1830. dec. 26—1831. jan. 6.

JEGYZETEK A KAZINCZY ÁLTAL FORDÍTOTT PINDARUSI ÓDÁRA

Midőn valamely közcsudálást érdemlett klasszikust fordítunk, elmúlhatatlanul szükséges, hogy annak való szellemét igyekezzünk fordításunkban visszaadni. E való szellem kétségkívül nem a tárgyban, s a gondolatok egymásután következésében fog kirekesztőleg állani; mert a klasszikus érdemének egyik igen nagy részét a stílus teszi. A stílust kell tehát a maga teljes erejében és szépségében az eredeti nyelvből átalhozni. Ez átalhozás nem eshetik meg másképp, hanem ha szorosán a szerző szavaihoz, fordulataihoz, szóval minden karakteri sajátságaihoz tartjuk magunkat. Az, ki a *quae desperat tractata nitescere posse, relinquit*, maximához tartja magát, örökös paraphrasta fog maradni, s bármely csinos légyen is parafrázisa, abból az eredetire ítéletet nem hozhatunk. Ha tehát az ilyen parafrázisnak érdemei vagynak, ezen érdemek bizonyosan a tulajdonképpen való fordítói érdemtől különböznek; mely abban áll, hogy a klasszikai mívét a maga legsajátabb alakjában, szépségeivel és hibáival együtt tüntessük fel. E principium nem idegen Kazinczy előtt, mint ezt Sallustja elébe írt beszédében maga bizonyítja; méltán történik tehát, ha Pindarus ódáján (Olymp. VI.) véghezvitt munkáját e principumnál fogva vizsgáljuk meg.

Már Longin megjegyezte hogy Pindarus majd fel-

séges, majd egészen mindennapi alacsony kitételekkel él. Ennélfogva Pindarusnak nyelve egyenetlen; most száraz és nemtelen s poétai szellem nélkül; majd bujálkodó szinte napkeleti pompával, mely olykor, (Heyne is jegyeztet meg ily helyeket), valóságos pöf-feszkedéssé válik; most bőven áradoz, majd egészen homályt terjesztő rövidségbe s ellipszisekbe vonja öszve gondolatait, most erőtlen, majd megrázó hatalommal kap meg bennünket. Mit várhatunk már most a fordítótól méltóbban, mint azt hogy a gyenge helyeket szépítő ecset nélkül, az erőseket pedig teljes ragyogásokban állítsa előnkbe? Kazinczytól azt annyival inkább kívánhatjuk, mivel Pindarus versmértéke alól felszabadította magát s önkénye szerint versforma nélkül következteti egymásra sorait; ám-bár itt mindjárt az eredetinek egész külsőjét elveszti a magyar olvasó. Ez valóban nem csekély veszteség, melynek kipótolásában a derék Hermann tanításai után (De metris Pindari) biztosan lehetett volna fáradozni. De mennél könnyebbé tette magának Kazinczy a mérték elvetése által a fordítást, annál kevésbé lehet megfogni, miért tartá szükségeseknek azon sok változtatásokat, melyeket az eredetinek stílusán véghezvitt? Az óda tizenegy előálló sorai szószerint ezt teszik:

„Arany oszlopokat állítunk a szoba jól rakott tornáca alá, midőn tekintetre méltó házat alkotunk; s a munkát kezdőknek szükség messze ragyogó arcot csinálni (*Θεμεν*, ponere). Legyen pedig az olympia-győző Pisában Zeus jósló oltárának papja (*ταμιας*) s a híres Szirakúzának egyik alkotója: mely himnuszt kerüljön el e férfiú beleszállván (*επικνεραϊς*, incidens) nem irigy polgártársainak kellemes énekeikbe?”

Ki fog e nyugodalmas beszédre Kazinczynál emez ossiani lepelben ráismerni?

*Arany oszlopok vonúljanak el
 A pompás csarnok szépen elkerített
 Tornáca körül, de kivált
 Palotánk homlokfala
 Ragyogjon messze messze ki.
 Olympia lát-e győzedelmest?
 Zeusnek oltára lát-e Pisában
 Hű tisztelőt? Szürakúsa
 Látja-e egyik alkotóját?
 Mint kerülhetné ki az
 Irígyét nem irígylő polgár
 Társai hála-himnuszait.*

Ez nem pindarusi hang, s a hang elrontása mellett, az értelem sincs tiszteletben tartva. A hű tisztelő mindenkire ráillik; itt pedig a költő nyilván kitetsző célja azt jelenteni, hogy a győző a Jamidák nemzetiségéhez tartozik, s e nemzetség örökségül bírja a pisai orakulum mellett a religiói szolgálatot. E kitétel: „irígyet nem irígylő” általán fogva érthetetlen s az eredetiben hol *αφθοροων* áll, nem fundáltatik. A szépíteni akarás az egész helyen keresztül kitetszik; a tónus felemeltetett, a képek megnagyobbítottak; *csarnokká* nevededett a *θαλαμος*, a *τηλαυγες προσωπον* emphasisit kereső parafrázisban adatott vissza stb.

Hasonló szépítés történt e sorokban:

*E szép szerencse
 Lőn tiéd is, Sostratosnak
 Boldogabb fia.*

E hely az eredetiben azok közé tartozik, melyeket Longin alacsonyoknak tart. Mert tudja meg Sostratosnak fia, hogy e saruban tartja boldog lábát.

A 15. versben a *παρ αγδρασιω* kitételnek ez felel meg Kazinczynál: „szárazon győző vitéz.” Valóságos parafrázis s a győző szépítés.

46. vers *παρ Ευρωτα πορον* azaz *Eurotas mentében*.
Ezen egyszerű kitétel Kazinczynál ily pompában zeng :

Amerre Eurotas csapongva tölti habjait.

123. vers *τεκμαιρει κρημ' εκασον* bizonytságot a
tett át mindenkiről. Kazinczynál :

*Mindenike saját tettének
Fénye között csillog.*

160. vers ezen szó *αμφεπει* (prosequitur). Kazinczy
parafrázisában *szent innepeket át*.

164. vers *μη θραυσοι χρονος ολβον εφερωων* (non
frangat tempus subrepens felicitatem).

*Az ő boldogságát
Az időnek semmi hulláma
Ki ne dönthesse soha.*

Nem egészen különböző beszéd-e ez az eredetitől?
De még messzebb vitetett e szépítés által történt
különbözés (hogy több apró példákat elmellőzzek) az
utolsó sorokban. Az eredeti ezt mondja : tengeren
uralkodó király (*Δεσποτα*, úr) egyenes hajózást, bajok-
kon kívülvalót adj, férje az aranyorsójú Amphitritá-
nak s az én himnuszaimnak neveld gyönyörű virágait.
Kazinczynál :

*Te pedig tengeren uralkodó istenek királya,
Amphitritának férje, ki arany orsókat perget,
Engedj nekik csendes mentet
A szirtek örvények vészei között!
De ápd énekem is
Énekeim kedves virágait.*

Érdeme e szépítés? Bizonyosan nem. Pindarusnak erre szüksége nincs s e fáradságot a pindari való pompa általhozására kell vala tartani, mert ami a felhozott helyeken több, nem pótolja ki azt, ami a következőkben kevesebb.

61. vers s köv. az eredetiben ezt teszik : de ő Pythonban éles gonddal mondhatatlan haragot szorítva szívében indult, menvén jósolatot kérendő (*μαντευσομενος*) : e túrhetetlen szenvedésekről. Kazinczy-nál:

*Püthonba ment, hogy az Istent
Megkérdené e bús eset felől.*

Ez valóságos extraktus.

95. vers. Az eredetinek szavai után : Minekutána a gyönyörű aranykoszorús ifjúságnak gyümölcsét elvévé. Kazinczynál :

*Midőn az aranykoszorús
Ifjúság szép korát eléré.*

Hol van itt a pindarusi metafora?

104. vers. Az eredeti szerint : ellenébe hangzott az igazmondó atyai szózat. Kazinczynál :

Akkor harsogott isten-atyjának szózatja.

Kevesebb erővel.

154. vers. Az eredetiből szorososan : édes kelyhe a hangos énekeknek. Kazinczynál a metafora egészen elvész :

*— Kinek ajkairól
Édesen ömlik az ének.*

162. vers. Az aitnai Zeusnek hatalma, Kazinczynál egyszerűen az aitnai Zeus stb. ilyenek. De egyébiránt is részszerint hibás értés, részszerint változtatás által az eredetin sok erőszak történt. V. *ἑπτα δ'επειτα πυρᾷν νεκρον τελεθεντων* minekutána a halottak hét máglyái elkészültek, mert hét máglyába rakattak a hét seregnek halottai. Kazinczynál :

*Megrakva álltanak a máglyák
A hét elhullottakért.*

Ez azt teszi, hogy az egész híres veszedelem Theba alatt hét halottból állott.

34. vers *και μεγαν ὄρκον* stb. szószerint: nagy esket esküvén, ezt őfelőle nyilván bizonyítom, s a mézhangú múzsaák parancsolják. Kazinczynál elhagyással homályosabban :

*Itt eskem neki nagy eskemet,
Azt úgy hagyja lantosának
A mézszavú kilenc leány.*

119. vers ; a *κρησθηριον* (orákulum) helyett temp-lom áll, s felebb 112. V. *μαντοσυνας* (jósolat) kimaradt s így az isteni kettős ajándék mibenállta homályos.

138. vers szóról-szóra : a keményhangú atyával (cum gravisono patre, sc. Neptuno) teljesíti boldogságot. Kazinczynál :

*Atyáddal a hullámforgató Poseidonnal
Végrehajtja amit fogadott.*

Poseidon, atyja volt-e a győzödelmesnek? Pindár itt úgy nevezi Neptunt atyának, mint Homernál Zeus atya mondatik minden reláció nélkül. *Végrehajtja*

amit fogadott ; ez homályos, mert fogadott-e valamit? A 140—143. v. az eredetinek homályossága miatt nem említem ; a nyomban követők ezt teszik : *avia mea materna est Stymphalis florens Metope quae — Thebam genuit. Kazinczynál :*

*Anyámnak Stymphalishnak öse virágos Metope
Ki — — Thebát szülé.*

Pindar itt Thebát nevezi anyjának mint hazáját, Thebának anyja Metope és így Metopét itt nagyanyjának mondja, s a Stymphalis Metopéra vitetik.

169. vers *μητηρ* stb. anyja a juhokkal bőv Arkadiának ; Kazinczynál Arkadia legelőjével adatik vissza stb. effélék.

Pindarust tökéletes színben s nem változó vonásokkal adni vissza bizonyosan nehezebb, mint Homért, talán éppen lehetetlen ; legalább még nem ismerek fordítót, ki Heynének erre nézve kimondott ítéletét a maga példájával megcáfolta volna.

1831

KÖNYVKIVONATOK

I

Kisfaludy Károly minden munkái

Összeszedte Toldy Ferenc. I. kötet. VIII. 232. I. VII. köt. 268. I. VIII. kötet. 260. I. 8. 1831. Budán, a m. kir. egyetem betűivel

Az első kötetben Kisfaludy Károly versei, a hetedikben és nyolcadikban pedig beszéletei és vegyes kötetlen íratai foglaltatnak; oly művek, melyek az Aurora éveiben egyről egyig megjelentek, s az olvasóközönség kezén már régen forognak, azaz más szókkal, mindenek előtt, kik a magyar literatúrát kedvelik, s a magyarul írt könyveket olvasásra méltatlanoknak nem tartják, tökéletes ismeretben vagynak. Bátran állíthatjuk, hogy az, ki Aurorát nem forgatta, s benne Kisfaludy Károly dolgozásaival időt nem töltött, az újabb literatúra szüleményei közül bizonyosan semmit nem látott. E körülményt említenünk szükség vala; mert ez határozza meg: milyennek kell e kivonatnak lennie, mit a tudománytár számára az előttünk álló kötetekből készítenők vagyunk. Bőv és környülállásos kivonatot adni oly írásokból, miket az olvasók legnagyobb része könyv nélkül tud, közönséget sértő úntatás lenne. Nem nyújtunk azért egyebet egy sebes

tekintetnél a kötetek foglalatjára, ami rövid emlékeztetés gyanánt szolgáljon.

Az első kötet tartalmát teszik :

a) Dalok két könyvben ; az első könyvben a fentebb nemű, másodikban az 1828—30 évek alatt készült pórdalok foglaltatván.

b) Elégiák.

c) Balladák és románcok.

d) Elte.

e) A két Hajós.

f) Vegyes költemények.

g) Epigrammák, gnómák.

A hetedik kötetben adatnak Kisfaludynak beszéleti ; s e hetedik kötet egyszersmind a beszéletek első kötete. S foglalatja :

Tihamér ; novella Nagy Lajos korából, komoly nemben. Kisfaludynak ily nemű művei közt legkiterjedtebb. A beszéleti tárgy a nápolyi háborúval, s a Zács nemzetség történeteivel lévén öszvekapcsolva, históriai románná válik.

Barátság és szerelem ; szeszélyes beszélet. Rajzolatja az emberi élet egyik legfontosabb szakának ; midőn a férfikor küszöbén álló ifjú feje és szíve elég foglalatosságot nem lél, s emiatt a képzelőtehetség megromlik.

Sok baj semmiért.

A fejér köpenyeg.

Sulyosdi Simon, mindhárom derült előadásban.

A nyolcadik kötetben a beszéletek második kötetei, s vegyes prózai iratok foglaltatnak. A beszéletek így következnek :

A vérpohár, komoly beszélet.

Bajjal ment, vígan jött.

Tollagi Jónás viszontagságai.

Mit csinál a gólya? mindhárom szeszélyes beszélet ; s köztök Tollagi Jónás Kisfaludynak e nemben legnagyobb munkája. Benna mint az éppen előtte állóban pedántság, világismeretlenséggel és jószívúséggel párosúlva rajzoltatik.

Viszontlátás, komoly nemben.

A vegyes kötetlen iratok az Élet és halál, s Palma és Ciprus című két allegorián kívül az Andor és Juci s Hős Fercsi címek alatt ismeretes paródiákat, keleti közmondásokat, s még holmi kevés számú apróságot foglalnak magokban. Az allegóriák morális tárgyúak ; a paródiák pedig az Ossianisták üres puffaszkodásait teszik nevetségessé.

2

Nemzeti játékszíni tudósítás

16. számban. Írta Keresztszegi és Adorjáni Gróf Csáky Theodor. 1830—1. l. 66. 8. Kassán, nyom. Werfer Károly cs. k. pr. akad. tipogr.

Ezen tudósítások első száma 1830. évi december 11-dikén, utolsója pedig 1831-diki március 26-dikán jelent meg ; s a kassai magyar színjátszók által 1830. november 25-dikétől kezdve 1831 március 24-dikéig tett előadásokat veszi ítélet alá. Célja nem annyira az előadott művekről, mint magokról az előadó színészekről, ítélni, s annálfogva bennök művizsgálat sehol sem találtatik ; csak némelykor, s csak közönséges kifejezésekben szólván a játékszínre hozott darabról. Így például : l. 6.

„A pultavai ütközet. Ezen. históriai darab, melyet valóban szépen lehetett volna kidolgozni, eredetében

a szerző által elhibáztatott; nagyon körülállásos volna az olvasót annak meghallgatásába úntatni, amit ezen darab, és annak fordítása ellen mondanunk lehetne; nem igen helyes volt annyi sok idegen szavakat meghagyni, melyeket többnyire könnyű lett volna magyarra fordítani, úgymint: provinciák, armádia, triumfus, meg kell vallanunk: hogy a mai játékkal teljességgel nem voltunk megelégedve stb.” vesd össze l. 14. A diadema l. 23. Az alpesi rózsa. l. 29. A természet gyermeke. l. 31. Eliza és Claudio stb.

Fő szempontja a szerzőnek a színészi előadás megítélése, s ezt miként vitte véghez, mutatja a következő hely, mit kiírván, egyszersmind mindent megtettünk, amit ily kicsiny, de amellet sokféle tárgyú könyvek kivonata körül tenni kell.

l. 2. „Dériné asszony, kinek munkás szorgalma és jeles tehetsége kiváltképpen az öltözetmesterségben eléggé ismeretes, mind a daljáték kiválasztásában, mind öltözetében egészen hebizonyította a megkülönböztetett tiszteletet és figyelmet, mellyel ő a közönség iránt mindenkor viseltetik. Kubayné asszony szinte kellemesen és jól énekelt. — Pály úrnak azon választásával, hogy kötött nadrághoz topánkát vett stb. — Sajnáljuk, hogy Szerdahelyi úr, kinek éneklése és öltözetbeli tisztasága a közönség előtt mindig kellemes, ezen daljátékban keveset énekelt. Klára leányasszony pedig ezen estén felette szerencsétlenül választotta öltözetét stb. — Pálné asszony ugyan jobban volt öltözve; de mégsem tetszőleg nézett ki. Az utolsó jelenésben a tanács ülése, valamint a kapitolium égése is helyesen volt előadva” stb.

Árpád. Írta Pázmándy Horvát Endre

8. XII. könyv és szókalauz. 487. l. Pesten, Beimsl József könyvnyomtató intézetében. 1831

I. Könyv. Nyolc ága volt a nemzetségnek, mely nyolcnak egyikét a magyarok tevék India szélein. Visszavonás miatt elváltak; kazarok Volgánál, Denep és Tanais közt, kunok Pannoniában. Kunavarok, besnyők, szabirok, bolgárok, jászok és úzok később hagyák el Ázsiát s bujdostak. Magyarok utóljára, kétfelé. Egy fél Kumában, más fél a Balambér utján. Ez a fél Ural hegynél és Etres (Irtis) folyamnál.

*Hol Csabakulcsának — —
— — — — — és Őrsnek városa Őrshon.*

Itt laktak a döntő magyarok, várván gyarapodásokat, hogy Attila örökségét erővel megvívhassák. Négy emberkoron át készültenek;

*Bölcs Tatur a főpap, kire a nép hallgata, szinte
Mintha az Istennek szájával szólana, minden
Évnek fordulatan Etelét hirdette — — —
— — — Eköles, jósiója Csabának
Írva hagyá. —*

Csaba rakatá Csabakulcsát a Pannoniábani ki-
pusztulás után.

*Detrét és Aladárt átkozza Sikambria népe
Míg a déli sugár köveit melegíti tüzével
— — —*

*Átok az elhajlott, az irígy magyarokra ; hazájok
Vesztettek legyenek ; boruló szolgálói azoknak,
Akiken ekkédig fitogatták nyalka hatalmok,
Fussanak a gaz vértagadók, mindenha csatában
Győzőn az ellenség s őket tiprassa lovával.*

Láthegyen szokott lenni év újultán a nemzeti
ünnep és áldozat, midőn a pap a Csaba jóslója könyvét
olvasni, s a nemzetet az Attila örökségének vissza-
vételére tüzelni szokta.

Oltár, nemzeti zászló, kelevész, nagy táborkürt.

Tavasszal vala az ünnep,

*Itt mikor a nyájas zefírek? — — —
— az erős Etelének bírni hazáját.*

Főpap beszéde.

— —
— —

*Mind ki tehát magyar, esküdjék e mennyei kardra !
(Jobbja reá mutatott) bátor meghalnia kell is
A nyílzápor alatt, harcolva keresni hazáját.*

Magyar nemzet hét ágra osztva, hét vezér alatt.
Álmos fia Árpád (Tural maradéka), szomszéd Huba,
Szemere apja ; keletre Lebed (Előd) ; túl Abán Und,
mellette Taks ; mögöttök Kont. Kávákörig Tuhutum
terjedt északra középen Vérhát és Aba közt. — Főpap
beszéde után hëten esküsznek vont karddal, kengyel-
ből.

Esküszik a nemzet

— — — — —

— — — — — *nem nyújtja hatalmát.*

Áldozat — tavasszal, és egyébkor rendkívüli esetekben.

II. *Könyv.* Áldozati pompa — áldozat kedves volta Isten előtt — jövendölés Pannoniába menetelről — búcsú a mostani laktól — tanács egy vezér választására: Válasszatok egyet, s azt Etelének igaz magvából. — Álmos fogadja a beszédet helybenhagyólag. Lebed forgat szándékot fővezérség felől. Szövetkezik a kazarok fejével Bogorral. Bogor lyányát kéri fijának Szabolcsnak. Szabolcs és Illi szeretik egymást. Szabolcs viszi Illi képmását; Lebed a képbe szerelmes lesz. Magának kéri a lyányt, Bodót küldvén Illamköre Bogorhoz. A kazar leányát odaadja. Bodó megérkezik a láthegyi pompakor. Bodó hírt visz Szabolcsnak, ki fájdalmában tűzbe jön, s bajjal csendesedik le. Lebed most méginkább remél fejedelemséget. Megtámadja a papot, hogy egy fejedelmi vezért kíván — mégpedig Etelének ízéből — s lóra ül, menni akar, a több vezérek gátolják. Huba szól a pap principiuma mellett — Lebed dühhel felel, s kiragadja magát seregéhez. Taks veszen szót Lebed ellen. Az áldozat elosztatik a vezérek s nép közt, Lebed a nekiajánlott részt visszaveti. Főpap inti a magyarokat főválasztásra, s Hubát, hogy Lebedtől fődje a tábort. Az áldozat elköltetik. Huba megy.

III. *Könyv.* Tavasz — éjjel, álom. Huba őrt állat vitézeivel — Lebed Karcst, apródját küldi kémkedni s Böngört megnyeri. Maga virraszt. Karc észrevétetik. Böngör szolgájának mondja magát, Huba nem hiszi, s letartóztatja. Ünnepe reggel; a főpap indul táltosai-val — —

*legelőbb a hadnagyok — : Álmos,
 Apja ez Árpádnak; Tuhutum, Zont, Taks, Huba, és Und,
 És fiaik. Horkat Tuhutumnak hozta világra
 Hütőse Csörsz; Konté, s Kusid és Koppán, jeles íjjak
 A harcok mezéjén; Takstúl ki ered vala, Lélnék
 Hívták volt; Szemerét nemzé Huba; kedves Etéjét
 Und.*

Ezek valának a főpap körül. Főpap szól. Lebedhez kíván küldetni békítő követet. Huba ellentmond s elmondja a Karccsal történetet s Böngört előkívánja. Böngör és Karcs szembe állíttatnak. Ez felfedezi Lebedtől jöttét, Böngört megnyeri, hogy hadait Lebedhez kapcsolja. Tuhutum haragszik s először is kér főválasztást, azután Lebed rontását. Zaj hallik; gondolják, Lebed jön: de Szabolcs érkezik; felfedi, mint vette el mátkáját az apa. A hat vezér megdöbben, Tatur szól; s Szabolcs apja helyett hetedik vezérnek vétetik. Tuhutum újra kér főválasztást. Tatur szól s ajánlja Álmost

*— — Tural — —
 — unokája Csabának,
 Kit nemzett Etelénk, tudjátok, helleni lánytól,
 Őse Tural Sárdnak, Sárdtúl származta Elődnek;
 Ettül Ügyek; s nincs más, Etelét ki közelbe megérné. sat.*

Tuhutum szól, Álmost elfogadja, feltétel alatt,

*— — legyen ő fejedelmi vezérünk
 — — — — —
 Ezt ha tevők vagytok, nem esik kárunkra tanácsom.*

Álmos szól; öregségével mentekezik — Tatur ajánlja Árpádot.

Szögszinü volt Árpád arcára

— — — —
— — — —

Így ült a paripán Álmosnak utána

Tisztességet adó az öregnek, gyermek apának l. 94—96.

Hat vezér külön tanakodik és Árpádot elválasztják. Huba megviszi a választást Árpádnak s feltételeket tesz. Árpád elfogadja — a több vezérek pajzsai-
kon felemelik.

Ezzel szálla Tatur nyergéből sat.

— — — — *ragyogó fényébe merülve.*

Tatur annuciálja a választást a népnek.

IV. Könyv.

Habzik ezen közben méregtől szája Lebednek,

s várja Karcstot. Csökön jó ; s hírt hoz Szabolcs általmentéről. Lebed dühödik. Tompor vígasztalja megmaradt népe hűségével. Csenededik, s tovább vonúl, hogy Szabolcs példája többeket ne csaljon. — Víradszék, ismét ünnep. Tatur javall frigyét fővezér és nép közt. Elfogadják. Tatur mondja a frigyét,

Hallja meg ég és föld.

— — — —

Ez legyen a törvény — sat.

Szertartás — borba vércsöppek — Árpád iszik, a hat utána. Főpap adja a kardot — Berendnek a nemzeti zászlót, Lélnek a tábori kürtöt. Áldás —

Áldásom rajtad fejedelm sat. p. 110.

Árpád szól most legelőször. Igéri magát; Etele hazáját fölkeresni ohajtja — Álmos beszél (Etelét látta álmában) —

Mennünk kell magyarok! rólunk ez az isteni végzés.

— — —

Mennünk, egy szárral felelék stb. p. 112.

Árpád az oltárról leszáll. Megtekinti a sereget; játékot parancsol. 1. játék: futás. 2. nyílzás. 3. ketős baj. 4. lovag viadal kelevésszel és karddal.

Gelemér és Szabolcs közt — Gelemér ajánlja magát népeivel a magyarok közé: Árpád elfogadja fejedelmi felsősége alá. —

Árpád bevégzi a játékot; inti a nemzetet a mentelre Pannonia felé; meghatározza az összesereglés pontját harmincadnapra az Uralon túl; s meghívja Gelemért is. Főpapnak rendeli, az oltárt elrontatni, hogy ide többé senki ne tartson.

Így szólott Árpád sat. p. 137.

V. *Ének. Indulás.* Első indul Szabolcs. — Szakmáron Huba gyűlést tart s inti a népet készülni. Fiát küldi a távolabb vidékeket bejárni, s az indulásra szükségeseket elintézni.

Repül ez mint gyöngy ver az égnek,

Fellegiben szárnyát mikoron kiereszti, csapongván.

Cink, Újbér, Szapoly és Kétalap bolgár feleségeik miatt az indulásnak ellentmondanak. Szemere tűzzel szól, Cikador büszkén felel. Gerend csendesíteni akarja őket. Eloszlanak. Szemere apjához követet küld.

Huba indul Szakmárról. Érvölgyön megáll, vár-
ván Szemerét népeit vigadni inti. Követ érkezik
Szemerétől, mondja, hogy Cikador Szemerének veszélyt
készít. Huba Tornát és Rédét küldi sereggel Szemeré-
hez, hogy Cikadort élve halva hozzák. Mennek. Huba

mint egy sas az ifjakat őrzi
Nem pillantva szemét, ha gyanít veszedelmet: azonkint
A fősátor alól hadait megjárni kiindúlt.

S rendeléseket tesz a bolgárok felé. Azalatt Cikador
Szemerére készül. Gerend ennek intést ad, másnap
jön Cikador, Szemere kivezeti seregét a derencsi síkra.
Ütközet. Szemere sebet vesz. Gerend érkezik. Cika-
dor visszavonul, Gerend népe szaporodik. Másnap
ütközet; a sebesült Szemere a csatában, Gerend
magához veszi. Torna jó; Cikador ijed, Szemerével
találkozik. Cikador elesik. Győzelem. Szemere Szapo-
lyon Cikador nőjének szól.

-- -- el nem veszem élted
Sem jegymarhódat -- -- -- uradnak
-- -- -- porrá teszem advát.

Az asszony esdeklík; Szemere közel van a lágyulás-
hoz, de sebe felbomlik

S ismét felzúdúl lobogó forralma dühének
-- -- --
-- -- ha felolvadsz is sírtodban, az engem
Meg nem hajt sat. p. 165.

Elveszi a fiút

A szűfogta gyerek sat. 166–167.

Rablás, visszaindulás, osztály. Derencs elhagyatik s lángoknak adatik.

— — a tábori kürt szól harmadik ízben,
Száz zászló lobogott sat. p. 172.

Érkezés Hubához. Szemere előlép győzelmi önérzéssel. Huba Gerendet dicséri fia megtartásáért. Fiát feddi, hogy Cikador nőjétől fiát elvevé; s az elvett gyermeket fiává fogadja. A sereget elrendeli. Hajnalra kelve megindul; Órshonnál megtelepednek, Szaboles szomszédában.

VI. Könyv. Tuhutum és Horka Berényben hasonlólag készülnek. Tuhutum küldi Dobokát és Horkát bejárni a megyét, hogy mindenkit indítsanak, s gyűljenek Bércaljára. Maga Berényben gyűlést tart, s keményen szól, hogy a láthegyi végzésnek senki magát ellen-szegezni ne merje. ⁶

*Mely lator ármánynak munkája, hogy a magyar eggyet
Nem tud akarni, ha csak vas vessző nincsen utána?
Most, hamikor, kiki óvja magát, s szakadékot okozni
Rettegjen sat. l. 180.*

Tuhutum sátorok alá költözik. Jön Und fia Sárkutról, Ete, megkérdezni apja nevében, merre indul Tuhutum; s igéri, hogy Und kísérni fogja, hogy az ellenséges népektől bátrabbak legyenek. E beszédén jelen van Kuldina. Tuhutum lánya. Lány és legény egymásba szeretnek. Kuldina megzavarodik, anyja ölébe fut s kimegy. Tuhutum elfogadja Und ajánlását s kijeleli az utat.

Ete megy; de Kuldina iránt szerelmet táplál s tépelődik, kimentét a lánynak hidegségre magyarázván.

*Főbe nyomá süvegét, kacagányát röpteti a szél,
S mint kit az ellenség kiszalaszt, elvágta sebtést,
S édesen öldöklő sérelmét vitte magával.*

Jön Doboka és Horka, nem találván a nép részéről semmi ellenzést. Harmadnapig senki sem jön Undtól; akkor

*Látni, miként Ete dül Tuhutumnak sátora ellen
Csak maga a zabolát harapó tüzes állatot üzvé.*

Hírt hagy Und, hogy Iszkánál lesz s várja tanács-tartás végett Tuhutumot. Kuldinát nem láthatja; hánykolódik, vélvén, hogy a lyány nem szereti.

Tuhutum mozdúl Iszka felé, s ott Unddal találkozik. Ez késtének okát magyarázza, Lebed gonosz forralásai miatt. Elrendelik a menetelt a Vérhádi sziklán keresztül. Had elejét vezeti Und; utána Horka. Nőkre gondot Ete visel, útul Tuhutum sat. Ete pöröl, hogy a nőkhez rendelték; mondván, hogy talán gyávának tartatik. Und haragszik s fíjút halállal ijeszti. Tuhutum lesz közbevető. — Keresztülmenetel a sziklán. Ete új hánykolódási a szerelem miatt. — Telepedés szabad réten.

Pihenés — Vadászat. Érkend (kazarfi) medvét talál, s veszélyben van, jön Tugor s megmenti. Lakához viszi s nőjének ajánlja a sebeset. Szerelem Érkend és Tugor nő közt. Tugor mutogatja javait s ebeit. Esznek. Hajnalban Tugor vadászni megy. Érkend s a nő együtt szöknek. Tugor panaszt tesz Tuhutumnak. Kartok, Tugor öccse megösmeri a szökevény asszonyt. Érkend megöli s ruháit a nőre adja.

*Kéja,
Kéja nem irtódzék a vérfestette ruhával
Fődni magát.*

Tugor keresi nőjét. Rájok talál. Az asszony megismervén férjét leesik a lóról s hal, Érkend megöli Tugort. Tuhutum Érkendet halállal bünteti.

VII. *Könyv.* Csabakulesi készület. Csabakules. Barmok, ménesek. Árpád Csepelre bizza a paripákat; és az utat kiszabja. Huba követei jönnek; jelentvén a Cikadorral történeteket, és Lebed szándékát Taks és Kont ellen, Árpád felel s ajánl vigyázatot és ígér segédet. Álmoshoz megy s mondja, mit halott; kéri őt maradásra, és ha kell, Hubának segédküldésre. Követet küld Konthoz és Takshoz, s maga megy sereggel. Kéme hírt hoz, hogy Lebed nem messze. Árpád rendelést tesz, megy,

S tón gyors fordulatot sat. l. 217.

Mért Árpád nem ütöd meg most a hétfejű sárkányt sat. l. 217.

Lebed hiszi, hogy társai jönnek, a besenyőiek. De megtudja egy őrtől, hogy Árpád. Méregbe jön s szitkot önt, csatát keres. Árpád feddi, s akarja szelidíteni.

Adj kezet, állj mellénk stb. l. 220.

Lebed nem enged, s harcot készít. Csata. Vívás Lebed és Árpád közt. Ez ketté vágja annak fékszárát, a ló szalad, Lebed népe fut, öldöklés

-- magyar kéz ontá magyar vért,

És csonkíta magyart -- -- l. 224.

Árpád szűnést parancsol

Légyen elég, feleim, hogy győztünk sat. l. 224.

Árpád kötözteti a sebeseket (Lebed részéről). Jön Taks és Kont, kik Lebedet másfelé nyomozták. — Árpád a foglyokat szabadokká teszi sat. l. 227.

Rendelés az indulás felől. Árpád Csabakulcson Álmosnak hírt mond Lebed elszakadta felől. Álmos felel egy történettel a besenyőiekkel való harcról, midőn még Árpád csecsemő vala. Rendelkezés a további indulásról, a szent szer. Taturt szólítja Árpád, hogy táltosait gyűjtse; s mellé kíséretet rendel. Rendelés az érkező seregek számára kívánt eledelekről. — Taks és Kont érkeznek — mulató beszélgetés útközben. Taks beszél, miket mondott nagyapja az ősi földről — Kont Zsomborról beszél, ki Pannoniából bújdosott — Csörsz Árpád határába ér s látja a vendégségi készületeket — Árpád jön Csabakulcsából. Találkoznak a vezérek — Csörsz dícséri Árpád határait s gazdagságát, s nem javalja ily gazdag földből a kivándorlást. Kont haragra gyúl az ifjú ellen. Ez elmés fordulattal menti magát. — Árpád pártját fogja s magához veszi. Árpád a többeket öszvegyűjti. Az urali ércbányákat betemettetni rendeli, Csörsz vezérése alatt. Végkiindulás — Csabakulcsa lángnak adatik — Pihenés.

— -- *alul Szerepen Malomér és Gombateleknél.*

VIII. *Könyv.* Huba másnap Árpádnak jelenti gyanuját Lebed felől, ki Bogorral együtt fenekezik, s Gelemér miatt nyugtalanságát jelenti, kit amazoktól félt. Árpád parancsol Szabolcsnak indulást Gelemér mentésére, — Szállás a Káma s Etel közt. Palócok örömmel fogadják a magyart; oroszok hódolnak. Árpád kegyet ígér. Tábort jár; nyolc nap érkezik Tuhutum táborához, éppen lárma támad-

ván, hogy orosz had jön. Tuhutum küldi ellenök Etét és Horkát. Oroszok jönnek Dobrov vezérsége alatt. Horka közbeszorúl. Ete jó segédre. Dobrov fut. Zsákmány a magyaroknak. A megszabadúlt Horka Etét testvérül fogadja. Hazatérnek. Horka bemutatja Etét, mint szabadítóját Kuldinának. Érzelmi küzdés Kuldinában és Etében. Árpád dicséri az ifjakat, a testvéri frigyét megszenteli. Így Tuhutum is. Kuldina Árpád parancsából két koszorút készít, s a tábor előtt az ifjú hősokeket megkoszorúzza. Zaj. Csörsz jön, foglyúl hozván Dobrovot. Elmondja mint temette be az Uralhegyi ércbányákat, s mint fogá el Dobrovot. Ezt Árpád föloldatja s száz fel szabadított fogollyal hazaereszti.

A magyar adni szeret a harcban, nem venni kegyelmet.

Dobrov elragadtatva, ígéri magát Árpádot kíséreni. Ez elfogadja, s 20,000 orosz jó Dobrovval. Árpád megtér Őrshonban. Gelemér érkezik Szabolccsal. Amaz elmondja, mint harcolt egy bolgár-csapattal, s mint kerülte ki Bogor és Lebed cseleit, Bodó tanácsából, ki Lebed nejétől levelet hoz Szabolcsnak. Ez a Kámánál híddal várja Gelemért s egyesülnek. Szabolcs e nőtől vett levél miatt eped; Árpád Gelemérnek Szabolccsal leendő öszvekapcsolását rendeli. Gelemér vigasztalja Szabolcsot. Ez felfödi Illi levelét. Gelemér rossz értelmet ad Illi levelének, kit ravasznak és gonosznak állít, s

jóra terelte Szabolcsot

— — —

— *Nem ma leszen Gelemér komoron, hogy látta Szabolcsot sat.*

— — — l. 285.

Órshoni követ a palócoktól Árpádhoz, kérvén, hogy hadába fogadtassanak. Árpád elfogadja. Szabolcs és Gelemér összevekapcsoltatnak. Árpád elszerkezteti a tábort s halad Etelhez.

IX. *Könyv.* Lebed és Bogor Horgánnal a bolgár fejedelemmel szöveteznek. Árpád kémeket küld, Ogmándot Horgán földére, Sárdot és Tarcalt az oroszokhoz. A sereg Etelhez ér. Csörsz tömlőket parancsol és maga elől általúszik. Vitézei követik. Estve érik Volgát Ete, Horka, Szabolcs, Gelemér, s innen tanyáznak. Hajnalban általúsznak. Árpád innen fog tábort. Fákat vágat hídnak. Az erdőről meséket beszélnek; Tatur exorcisálja. Dorog megcsináltatja a hidat.

(Versek az erdőről. p. 294. sat.)

Árpád elrendeli a népet. Maga tömlőn általúszik. Utána vitézei. Elmarad Ázsia. De sokan nem mervén általmenni, elváltak :

— — *söpredék és suttomos alja. p. 299.*

Hétnapi nyugalom. Vadászat, madarászat, fegyverjáték. — Medvevadászat — Ete az erdőben panasolja szerelmét — Jávorvadászat. Árpád. — Álmos panasza.

— — *mikor én serdültem gyermeki korra l. 311.*

Gyermekek multságai — Tarcalt megjön Sárddal, hírt hoznak, hogy oroszok gyülekeznek a magyarok ellen Susdalban — másnap halászat — Árpád az orosz felől tanácskozik. — Ogmánd jön, a bolgár

tábort négy nap távolban mondja lenni, s hogy a bolgárok várják Lebedet s a besenyőieket. Készület, áldozat, estve Árpád engedelmeiből tárogató :

tárogató szava szívrehatólag itt megered l. 320.

X. Könyv. Bolgár készület, Horgán vezére Kuvrat siettet harcot Lebed nélkül. Drongó ellentmond. Kuvrat tanácsa győz. Árpád népét négy osztályba rendeli. Csörsz az elősereggel egy bolgárt elfog, s Árpádhoz küld, az hírt mond a bolgár hadról. Árpád aszerint intézi a hadat. Uszubu Kuvratra akad. Kuvrat Veleket megnyomja, de később elesik. Horgán jön. Huba megöli. Győzelem. Árpád Horgánnak halotti tisztességet ad — nyugvás — Murom (a bolgár fejedelemnek laka) megvétetik. Zsákmány. Drongó másfelől Csörszre, Horkára, Etére akad. Ete halni akar ; dühödve vív Drongóval. Sebbe esik, Horka Drongót megöli, öldököl ; Etét a holtak közöl kivonja. Anyjától és Kuldinától kér segédet. Ete eped a forrásnál sebeiben

Hány, ki haláltól fél sat. l. 335.

Feltépi sebeit, Kuldina és Horka kihallgatták ; szerelme világos ; és megvigasztaltatik a lány anyjától — Susdaltul tova hét magyar összesereglik. Árpád szól helybenhagyást a tettekért ; inti őket Pannonia felé menni. Lél kürtöt fúv.

Így szólván ada jelt Lélnek p. 338.

Susdali ostrom, a város megadja magát kegyelemre. Árpád enged. Áldomás Susdalban. Árpád tíz nap mulva megy. Lebed jön, de Horgán estét hallván,

megáll, és Lebed országot fundálja. Bogor, Lebed, Metigán (besnyő fejedelem) tanácsot forralnak s ingerlik a kúnokat is. Árpád megy Boriszton balpartján. Oleg, Kijó fejedelme, s a kúnok haddal várják. Csata. Berend a nemzeti zászlót elveszti, Bogor visszanyeri.

Bulcsú apja Bogor sat. I. 346.

Árpád győz. Békekövetek Olegtől s a kúnoktól. Oleg békét nyer. Kúnok magyarral egyesülnek. Gyűlés. Berend ítélet alá vonatván, gyalázattal száműzetik. Bogor veszi a zászlót. Berend szökevény magyarokat szedvén fel, kis országot alkot. Oleg igyekszik Árpádot szín-színnel tovább küldeni. Ez érti a ravaszt. Kalauzokat s napszámosokat kíván, s Ladomért szállja meg. A ladoméri vezér hódol; Árpád kegyel fogadja. Menetel Halicsba; hasonló hódolás. Árpád katonákat s napszámosokat parancsol. Indúlni akar, midőn egy szerencsétlen öreg magyar, Poszadnik orosz főúr embere előáll — Torda Erdélyből — panasolja, hogy hazájából Geló blakh fejedelemtől száműzetett, Halicsban pedig Poszadniktól nyomorgattatik. Árpád igazat tesz — Tatur meghal. Temetés — Főpap lesz Divék. — Lebed és társai forrnak; s a görög császár segédével akarnak Árpádra rontani.

XI. *Könyv.* Átjövétel a beszkédi tetőkön. Árpád szól.

— — *magyarok, föltárva előttünk I. 365.*

Áldomás Beszkéden. Krobotok hódolnak. Árpád őket népével egyesíti. Indulás délre Ungban. Munkács — Ung ostromoltatik. Laborc Zalán várnagya

szökik. Uszubu elfogatván fölakasztatja. Ung megnyílik; Árpádtól kegyelem. Ete gondban van, mert Tuhutum vőjének Gelemért jelelte ki. Horka kikél Ete mellett. Tuhutum tétováz — Kuldina bánatja — indulás Zalán ellen, ki a magyarokat előbb büszkén fenyegeti; majd Sajóig odaengedi a földet. Árpád terjed tovább. Zalán harcot izen. Ütközet. Zalán fut Nándorba. Nándori vezér Simon ellen harc — győzelem — Simon általszalad Iszteren. Zsákmányosztás. Árpád semmit sem vesz, Körtvélytón gyűlés. Törvény.

— — — *Árpád fejedelmi személye az első l. 378.*

Ete megtudja, mit szándékozik Tuhutum Kuldinával. Gelemérrel bajt vív s győz. Szabolcs elválasztja őket. Gelemér Szabolcsra megharagudván, Uszubuhoz adá seregét.

*S vitt véle vitézül,
Míg beszprémi gerely holtakhoz nem teszi őket.*

Tuhutum Etének igéri a leányt. — Indulás. Uszubu Biharba és Velek Marót országát felkérni. Ez büszkén felel, de megijesztvén Bihart beveszi — Marót túsúl adja leányát, ki Csepelbe küldetik, s Árpád Zsoltnak szánja hölgyül; s Marótot holtig birtokában hagyja. — Erdély — székely követek Tuhutumhoz — ez Árpádhoz küldi Zagyva mellé. Árpád izen Tuhutumnak,

Irtsa ki a blákhot, s birodalmát tartsa sajátúl.

Tuhutum kémlelteti Erdélyt — Horka elől Etével. Gelóval ütköznek. Ete megöli. Blákhok hódolnak esküvéssel Esklón — Tuhutum Etét fogadja vőjének.

Tarcal várakat épít Bodrogtútnél — Bors építi Borso-
dot — Tuhutum, Taks, Szabolcs táboroznak az orosz
nép ellen. Álmos meghal a zagyvai síkon. Tor. Huba
küldetik Garamon túl a csehek ellen; nyitrai vezér
Cobor ellenáll, meggyőzetik. Árpád seregét Etelvár
felé vezeti — sziget a Dunán, építés (Csepel.) — Galád
ellen (Maros elve) sereg. Győzelem — Rác ellen —
Hódolás. Zárd Ciglát elvenni akarja. Kadosával pör.
Lebed s Metigán Moldva szélén. Bogor a tengeren, de
hajós serege szélvészben elvesz. Gyanítja a veszélyt
Metigán s Lebedet visszatérésre inti, s Lebed nem
engedvén, tőle elvál, és bolgár Simon részét választja.
Metigán és Simon Lebedet megütik, a harcban vesz-
nek. Metigán, Lebed és Leventa. Erdélyben Ete me-
nyegzője.

Éjjel ott terem Simon — Tuhutum lórapak —
Etére és Kuldinára üt az ellenség. Kuldinát rabolnák.
Horka előrohan; véres csata. Ete a lyányragadót
megöli; győzelem. Reggel látszik a nagy veszteség.
Duna mellett Szászhalomnál Árpád egybegyűjti a
kúnokat, küld hadat Dráva felé. Bonnachio ellen
harc. Baranya elfoglaltatik. Bonnachio hódol — Zágrábi
fejedelem Zwonimir későn az olasz segédére, s kelepcebe
csalatlán meggyőzetik s hal. Ete és Bojta közt Árpád
elosztja Baranyát — Árpád küldi Uszobot Szécsénnel
s többekkel Beszprémre. Harc, Gelemér elhull. Besz-
prém, Vasvár bevétetnek. — Menetel Balaton felé.
Tihany bevétetik fegyverrel. Uszubu nyeri Beszpré-
met.

XII. *Könyv.* Svetopulk, a marahami fejedelem,
aggódik. Győrt erősíti, fiait harcra tüzeli, kémet küld,
kit Uszubu elfog s felköttet. Árpád kémei Kusid és
Ogmand mindent megvisznek Árpádnak. Rákoson
ez táborba száll s népének mutatja Etelvárt, izen

Uzsubunak, hogy a Bakonyt vágja keresztül, s várjon parancsot. Vadászat. Árpád eközben kergetvén egy szarvast, romra talál, s a romban remetére, ki az avarok közül maradt keresztyén vala, s Árpádnak a keresztyénségről homályos intést ad.

Canicula — szárazság — a sereg panaszkodik, Árpád biztatja. Indulás Svetopulk hada ellen. Ütközet. Eső, enyhülés, másnap Árpád biztatja népét. Ütközet változó szerencsével. Uzsubu Megyernél egyik szemét elveszti. Árpád Svetoplukot megveri; ez elszalad. Bregetionnál győz Mojimir, Verbölcs sebet kapván — Bregetion alatt ostrom — Svetopulk elfut s többé nem láttatik (coborhegyi remete). Starodub, bregetioni várnagy elesik, Bregetion megvétetik. Mojimir Árpád kezétől elesik s a vert had hódol. — Győr áll, Dobrov s Uzsubu ostromolják. Szvendibal erősen áll, de népei, Bregetion estét hallván, futnak. Fut ő is. Uzsubu berohan; ellent nem lél, csak elcsigázott magyar rabokat. Dobrov Szvendibal elébe kerül. Csata; a szláv győz, de Uzsubu hátulról megrohanja; Szvendibalt levágja; győzelem. Árpád Bregetionból Győr felé.

Várat építtetni rendel a Vág és Duna öszvefolyásánál. Uzsubu Árpád elébe, s beszéli a csatát. A rab magyarok felől gondoskodás, Szécsénre bízatnak, ki kapja Győrt. Dobrov építi Oroszvárt, mellé Védeny rendeltetik. Hubától követ Szemere. Indulás Pannonthalmára — Rajmund a remete egyik oldalban, másikban Szemargla, bálvány papnéja. Árpád megtelepedik, beszéd, készület Etelvárhoz. Rajmund meglátogatattik. Uzsubu ölni akarja, Árpád pártfogolja. Szemargla látogatattik, Uzsubu megöli. — Indulás Fejérvárhoz, melyet Árpád magának akúl szán. Rákoson gyűlés (Tuhutumon kivül) Etelvár romaiból tisztíttatik (a

római futó had elszórá). Oltár — áldozat. Árpád beszéde. Zsolt örökösének a fejedelemségben elválasztatik. Bemenetel Etelvárra.

1832

EMLÉKBESZÉD KAZINCZY FERENC FELETT

Tartatott a M. T. Társaság közülésében szept. 8. 1832

Mi szép az emberi élet, midőn a mindennapiság parányi köréből kiemelkedik; s magát valami nagy és szent, és milliomokat érdeklő cél után intézi! Mi szép világosító csillagként tűnni fel ezrek előtt; és szabadon, de általmelegült lélekkel választani magának pályát; s azt jó- és balszerencse közt, örökre tiszta és soha nem hidegülő szenvedelemben futni meg! Azonban ez, ami ily szép, nem egyszersmind ily boldogító is. Hányszor nem talál a hévvel ölelő kar borzalmat okozó hideg illetésre! Hányszor sülyyed el a küzdő fényvel és veszéllyel teljes pályája közepén, áldás és szánakozás által nem kísérve! Sőt hányszor kell magának a fennragyogó célnak nyom és remény nélkül leszállnia, midőn az érette vívó lelke elkeseredésében áll ott, s honának és korának érzéketlenségét átkozza. A sorsnak kedvencei nincsenek, csak eszközei. Kemény részvétlenséggel az egyesek iránt intézi ez az egész menetelét. S így a már elveszettnek látszó magból gyakran hosszú évek után virágoztatja fel a teljes szépségű plántát, nem tartván figyelmére méltónak, hogy az, ki a magot a jelenlét pusztaságaiban, egyedül a még akkor kétes reményért, hintette el, többé nincs; s emléktelen sírja felett díszlik a virágbokor, midőn

már sem illat sem árnyék nem enyhítheti az égő fáj-
dalmat, minek gyötrelmei közt elhamvadott.

E gondolatok támadának lelkemben a hírvételkor, hogy Kazinczy Ferenc élni megszűnt vala. Képzeletim előmbe állították a nagy férfiút, úgy amint őtet leg-
utólszor e társasági körben láthatám. Itt ült ő közöttünk, a hetven évet meghaladott ősz, a több mint fél-
százados író, egy készüllettel és küzdéssel teljes időszak legrégibb bajnoka ; s keblében hordozta borzasztólag szép pályája emlékezetét ; s vészek után egy, a nem-
zet előtt valahára felcsillámló reménytől biztatva, tetteinek önérzésében keresett az élet nyomvasztó terhe ellen enyhületet, enyhületet a gondok ellen, mik végnapjáig kínozták. Eszköz volt ő is a sors kezében ; izzadott ő is azért, aminek gyümölcseit aratni más fogja ; félszázadig küzdött a pusztában, s egy messze pillantás az ígéret földébe lőn minden jutalma.

Jól érzem én T. Társaság, midőn e tiszteletre méltó kör elhunyt tagjának emlékezetét megújítom, nem kellene ily elbúsító képeket mutatnom fel. Azok közt állok, kiknek szent kötelességök, minden egyebet félretévén a haza dicsőségét eszközteni ; s felednem kellett volna talán Kazinczyt az embert, a szenvedettet ; és egyedül a literátort állítanom elő, tiszta nyugalomban : mint művész a márványszobrot, hogy reá koszorúkat aggassunk. De az én lelkem minden ideái öszveolvadásban vagynak egymással, s a szív húrain rezegnek keresztül. Rokonom és barátom, tanítóm és társam vala ; s most, midőn szavam az elnyúgodott felett fog hangzani : kebelembe zárjam-e fájdalmamat? Féljek-e, ha kínos érzelmeket rezzentek fel ; s a vissz-
emlékezés szelíd óhajtásai helyett könnyecseppeket fakasztok? És bár fakaszthatnék szívből forró vér-

könnyeket! bár szózatom villámerővel rázhatná keresztül a hazát, s e nemzetet! mely saját jeleseit századok óta könnyezetlen látá sírba szállani; s nem tudá, hogy kebeleik sebbel rakvák valának — őérette; nem tudá, hogy neki áldozának fel minden szerencsét; maradékaikra nem hagyhatván egyebet, a meg nem ismert, meg nem jutalmazott, sokszor éppen eltaposott érdem keserű dicsőségénél.

A végzet akará ezt így! és valóban ritka szép és jó kezdődött és tenyészett valaha előre ment áldozatok nélkül. Kenyér után indul a sokaság, magányos hasznokat vadász s azt, ami az egészet érdekli, ami lelket táplál, nemzeti erőt fejt s gyümölcsei csak jövőben érnek meg, gyűlöli. Atyáinkat hosszú zsibbadás lankasztá; volt idő, mikor bűnösen feledének mindent, ami őket a porból, hova hullának, felemelheté vala. Nehány kevésnek mellében támadt a gondolat: a haza veszélyben forgó nyelvét ragadni meg, ezt felvirágoztatni, ezt erőre hozni; s erejével rázni fel az álombasüllyedt népet, hogy lásson és érezzen. De a nép őket nem hallgatá; de a népnek ereje nem volt őreájok fel, s a jövőbe kipillantani; s így elhagyatva futák meg a pályát, külöködőknek tartattak, s kinevettetének; mert nem akarák követni a bölcseséget, mely egyedül a jelenlét hasznairól gondoskodik. Ily környülmények közt lépett fel, ily környülmények közt küzdött a mi Kazinczynk is; nem haszon nélkül a nemzetre, nem nyom nélkül a jövő korra nézve; de fáj dalmul önmagának. Mert koszorúi nem enyhíték, hanem égették homlokát; s neve híres voltát élte nyúgalmával fizeté. Pedig ő vala, ki fjtalsága küszöbén, még csak tizenhat évű gyermek, írónk parányi körében megjelenvén, nemes, de tiszteletben kevesektől tartott célját el nem csüggedő erőben, páratlan

állandósággal, szünetlen haladásban követte. Ő vala, ki nemzetének negyven év előtt hirtelen fellobbanó s hirtelen elalvó tüzét olthatatlan hordá kebelében még akkor is, mikor lélekfagyaláló vészek környékezék. Ő vala, ki a szerencsét sem nem ígérő, sem nem nyújtó literátori pályára számosakat tüzelt fel; s mozgást és életet öntött a tövises útra, mit sok mások elunatkozva, kétségtől leverve pusztán hagytanak. Ki nem emlékezik vissza az ő Gessnerére s Bácsmegyeijére? Mi marandó behatást tön a szépízlésű fiatal író, ki alantmászás és iskolai feszeség helyett könnyű lebegésű fenséggel és csínnal jelene meg s a valaha tökéletre jutandó magyar prózának első talpkövét alapítá! A kassai Magyar Muzeum, s az ő Orpheusa sebesen eltűnő jelenetek valának ugyan: de az általak hintett mag évtizedek után sokat ígérő virágokat vala³termendő.

Azonban miért említem ezt? Ő még akkor ifjúsága erejében élt; s polgári fekvése által a literátorkodást kísérő kedvetlenségektől födezteték. Csuda-e, ha a lánglelkű ember fáradatlan munkált? ha a közönség részvétlenségét csüggedetlen tűrte? ha magát feledvén, hazájának szentelé mindenét; és a sivatag jelenben csak a virágzó jövődőt szemlélte? De jött az időpont, egyike azoknak, miket a sors lesujtó villámként rejteget felhőiben, hogy váratlan rohanással öldököljenek; és íme ő tettei s hatása munkás köréből láncok közé jut; és szabadságát s élte minden reményeit hetedfél hosszú évig siratja. Hány nem veszté el bátorságát, hány nem mondott le keble legforróbb vágyairól, kit a szerencse nem éppen ily keményen próbála meg! A mi barátunk búban mint örömben, kétség mint remény közt, saját⁴ideáljához, hú maradt; és a brünni erősségben, mint a kufsteini hegyormon s a munkácsi vár falai közt, szerelme a nyelvhez nem

kisebbedék. Ott a vigasztalástól üres magányban érlelte meg ő a nagy gondolatot: újító változást hozni a nyelvbe; s ezáltal ízlésünknek, gondolkodásunk módjának s tudományi művelődésünknek más és nagybefolyású útát mutatni.

A mi magyar nyelvünkkel véghezvitt újításokat sokan nevelték s nevetik maiglan; pedig azok a nemzeti, ébredező szellem természetes kiütései valának. Ezen szellem mint mindég és mindenütt, úgy most is és közöttünk, egyes jelenetekben tűntette fel magát, hogy lassanként közönséges legyen. Nyelvünket ragadá meg legelőbb, ez lévén a legtermészetesb mód egymást érteni, egymásra figyelmezni, ideákat venni és adni, s azt ami a kebelben titkon és külön forr, nyilvánná és egyetemivé csinálni. Ily szempontból tekintem én a nyelvvel kezdett, s gyors rohanással előre törekedő változást. Mert semmi sem esik e világon ok és egybefüggés nélkül; ami történik ma, annak magvai század előtt, s talán senkitől nem sejtve, hintettek el; s ami történni fog század után, az a mostani tettekből, gondolatokból, vagy talán csak sejdítésekéből ver magának gyökeret. Homályban él és munkál az író, s egykorú által kicsinységekkel bajlódónak tartatik, mert idejét idegen szavak magyarrá tételével, régiak keresgélésével s több ily parányisággal vesztegeti. De a vezető okot legtöbbször csak a következés világosítja fel; s tisztán csak a maradék fogja láthatni: miként nyert az egész nemzet szó által ideát, idea által tettet s tett által jóltevő, egyetemi változásokat; miként lettek százados előítéletek semmivé; miként enyésztek el egymás után száz meg száz lélekszorongató formák; s mindezek után miként lőn lehetségessé sok szép és jó, minek forrásai, hosszú időkig zárva lévén, folyást nem lelhettek.

Kazinczy nem vala legelső, nem is egyetlenegy, ki a nyelvvel történt nevezetes fordulást kezdé és esz-
közlé. De övé a dicsőség, hogy ízlést párosított igyeke-
zeteivel, hogy dolgozásait érzelmei hevével el tudta
önteni, s hogy a régiség tudományát, mit Baróti Szabó
keresett s ami Révait nagyjá tevő, teljesen méltány-
lá. Csak így, s csak neki lehetett hatalmában oly
széles terjedtségű befolyást szerezni, s oly közönséges
erővel hatni a nyelvre és írókra: mint nem még ez
ideig senki más. A közelebb múlt ötven s egynehány
év alatt ki volt írónk közül, kivel e férfiú kisebb vagy
nagyobb érintésben nem állott volna? ki nem kereste
ismeretségét, a Jelesnek, kit Orczy és Ráday szerettek,
kit Báróczy kedvele, kinek Virág és Révay barátai
valának, ki Dayka és Csokonai kifejlésökre nagy be-
folyást gyakorolt? Keresztülnéztek írónknak itt, e
tiszteletre méltó gyülekezetben jelen álló koszorúján;
és sokat látok, ki a legelső szikrát Kazinczy lánglelké-
től kapá; s kit futásában ennek példája vezérlett, s
állhatatossága őrizett meg visszahanyatlástól. Neki
nem volt elég lelke minden erejét, és szíve minden
érzelmeit a nagy célra szentelni; dolgozásoktól el-
borítva sem fordítá el a haza serdülő ifjairól tekintetét;
s minden hevülő pillantás, minden kilobbanó gerje-
lem, mely bennküzdő erőt s munkavágyat bármi távol-
ról sejdítettett, részvételét nagy mértékben nyeré meg.
E részvétel által adott ő sok múlólag kipattanni látszó
szikrának maradandóságot; e részvétel által pótolá
ki sok kezdőnek azt, amit boldogabb fekvésű népek-
nél az olvasóközönség első tapsai visznek véghez. Mert
volt idő, keserűen emlékezem vissza, midőn a literátori
pályára készülő ifjút szülői mint veszni indultat sirat-
ták; midőn magyar könyvet magyar írón kívül más
nem ismert; s midőn a fiatal művész egykorú közt sem

talált keblet, hol kiömölhessen. Hány nem némúlt el akkor, mint a fogságba zárt fülmile, végképpen? S hány nem fogott volna még elnémúlni, hanem ha ő a síriglan buzgó, nyújtott volna vigasztaló szót? Mert ő mondható még nagyobb igazzal, mint az Anchises fia : Ifjú ! rényt és való munkát tőlem tanulj, szerencsét másoktól.

S nemcsak azokra hatott ő, kik nevét és műveit tiszteletben tartották ; hanem azokra is, kik eránta elenséges indulattal viseltetének. Valának ugyanis nem kevesen, kik vagy érdemeit irigylették, vagy művitéletei által érdekeltettek, vagy okfejeit, mikén dolgozásait alapítá, veszélyeseknek lenni hitték. Ezek köréből üté ki magát a sokáig titokban forrott nyelvújítási pör, mely Kazinczy ellen intézett személyes csapást ; sok, a literátori viadalmakkal köz, illetlen szcénákat tüntetett fel : de tárgya által a nemzetben eddig szokatlan figyelmet gerjeszte ; s a rákövetkező ellenhatásnál fogva íróinkba elevenséget öntött, serdülő ifjúságunk elébe szebb és terjedettebb pályát jelelt, s azt, amit ezideig nem bíránk, egy olvasóközönséget alkotott, számra és részvétre kicsinyt ugyan, de reménydadót, hogy valaha nevedekni s íróink eránt melegedni nagyobb mértékben fog. S ez okra nézve az én ősz barátomat soha sem tartottam szánásra méltónak a nyilak miatt, miket ellenségi kezek reája mint íróra lőttek. Nem zavarhatták volna ezek öregkora nyugalját, ha azt a sors más oldalról keményebb csapásokkal nem rabolja el. Mert példaként ragyogni s minden fogyatkozások mellett is, miket az emberi természet szükségesen hoz magával, s minden ellenigyekezetek mellett is, mik ezen fogyatkozásokat vagy nagyon kitüntetni, vagy költöttekkel is számosítani törekednek, tisztelőket és követőket találni : vigasz-

taló érzelem. S mint kell e vigasztaló érzelmenek erősödnie, midőn az ellenfél által hintett mag saját örömeinkre s hasznunkra virúl fel! s ha Kazinczy, mint hiszem és tudom, a nemzeti nyelvet és hazát tiszta szerelemmel ölelte által: mily könnyen kellett neki gúnyt és megtámadtatást tűrnie, midőn az ellene szánt csapások által, a nyelv feléledése nagy munkáját elősegíttetni szemlélte! Az önérzés, mit ő oly méltán hordhatott keblében, irigylést érdemelne; ha valamit irigyenünk lehetne a férfiúnak, kinek a sors ez érzelmen kívül oly igen keveset nyújt vala.

Sok mindennapi embert hallék már életében és halálában magasztaló beszéddel hirdettetni; de gyűlöletes előttem minden hízelkedés, s kivált a koporsón túl, hol a történet komoly múzsájának országa kezdődik. A való érdem alakja nagyító csövek nélkül is tisztán látható; s úgy hiszem, azoknak, miket eddig elmondottam, sem bizonyítására, sem mentségére szükségem nem leend. Mert nem állítám, hogy Kazinczy örökemlékű műveket hagyott maga után: mint az Ilias; nem mondám, hogy nyelvünket a lehetőség felső pontjára hágtatta, s hogy törekedésin túl már nincs haladás, kívül már nincsen út. Csak azt mondám: Kazinczy ízlést erőhez csatolva kezdett a nyelvvel küzdeni oly korban, midőn az egy nagy és következéssel teljes mozdúlatra vala hajlandó, s ízetlenség és gyöngeség által örökre hibás utat vett volna magának. Kazinczy a maga Gessnerétől fogvást a *Pannonhalmi Útig* minden írásait csínnal, hévvel és ifjúi étellel öntötte be, s ezáltal az íróserég figyelmét magához ragadván, literatúránkban új időszak alapítója lőn. Kazinczy fellázasztott maga ellen sok író, s ezzel oly kilobbanást okozott, mely írókra és nemzetre elektromi szikra gyanánt munkált s a literatúra parányi körét kiszéle-

sította. Ezek az ő nagy és tagadhatatlan érdemei. Mert prózája minden fogyatkozási mellett is, örökre szép lesz ugyan; versein művészi kéz fog ismerszeni, s kivált epigrammjai a költés koszorújában hervadatlan virágok maradnak: de a nemzetet nem ezek által tevő hálaadósává. Szellem vala ő, mely a tespedő egészszet oly sokáig csaknem egyedül eleveníté; s lépcső, melyen egykorú magasbra hághassanak, s a szerencsésebb maradék tetőre juthasson. A sors talán nem fog bennünket ismét elsüllyeszteni; s így eljön az idő, el kell az időnek jönie, midőn az ő és az együtt-élők dolgozásai ragyogó művek által fognak homályba tétetni; csak a lélek, melyet ő az egésznek kölcsönözött, meg nem szűnik folyvást ragyogni és munkálni, míg a nemzetiség utolsó szikrája el nem hamvad. Ez oldalról kell őtet méltatnunk; s ez oldalról mit nem érdemlett ő mitőlünk? Nyelvünk bajnokává szentelé magát; s e nyelv a mi őseink egyetlenegy hagyománya, mit a századok pusztító vészei közül kevés hű kezek ragadhatnának ki. És ti hűvek, hol vagytok? hol a hála, mit a hazától érdemlétek? hol a könny, mely szentté tenné a sírdombot, mit hamvaitok felett a mindennapi szokás szűken hányatott?

Epések lesznek talán szavaim; de keserű, kínos emlékezetek támadnak lelkemben. Mert gondolkodom a népről, mely Zrínyit, az író, el tudta feledni; mely Faludit, míg élt, nem ismeré, mely Révairól hallani nem akart; mely Baróti Szabót és Virágot meg nem siratta; s melynek kebelében az ötvenhat évet szakadatlan munka közt eltöltött Kazinczy nyomorúsággal élt és holt. Ő szép reményekre születve, sokat ígérő ifjúságot élve, hirtelen a sors által leveretett; s midőn előtte minden pálya a literátorin kívül bezáródék, ez egyetlenegy pályán közönségünk elvoná kezét a magát

neki áldozó elől; hogy tévelyegjen elhagyatva, küzdjön nem segítve, s arca izzadását és szeme vérkönyveit hagyja jelül kéziratain, s árva gyermekein inségét. Kétrendbeli folyóírásai, részvétlenség miatt, mindjárt kezdetben elakadtanak; nyomtatott számos művei tizenegy millió népesség között vevőt nem leltenek; legnagyobb becsű kéziratainak nyomtatót nem talált; s halálig tartott fáradozásai jutalmát nem arathatta az országban, hol annyi idegen gazdag táplálást nyert magának. Voltak ugyan, tagadni nem fogom, kik őfelé is részvevő keblet nyitottak, s kik életének gondjait egyes jótételekkel enyhítgeték: de a nemzet nagy írójának jótételekre szorúlni nem kellene; s pillantatonként nyújtott vigasztalás hosszú kínokat nem orvosol. Ah láttam én ezen kínokat! mert tanúja valék álmatlanul töltött éjjeleinek; tanúja valék a fájdalmas eljajdulásnak, midőn barátja vidám asztala mellett gyermekeire visszaemlékezett. Megrezzent akkor minden ideg kebelemben; s véráldozatnak képzelém a szent öreget, mely a nép bűneiért utolsó hörgései közt vonaglik.

Társaim, nem szenved ő többet! Lenyugvék ősz fürteiben, a széphalmi lak romai közt, úgy húnynván el: mint századok előtt, a nyugoti tenger partjain egy más hazának fia — Camoens. És gyermekeit idegen kéz fogja ápolni; és sírját szívszorúlva kerüli ki a magyar nyelvűvész, sorsától rettegván. S bár emlékezete keserű voltát szerencsésb évek hamar feledtetnék el! hogy a maradék előtt csak dicsősége ragyogjon; kínai pedig megfoghatatlanok legyenek.

1832

EMLÉKBESZÉD BERZSENYI DÁNIEL FELETT

Olvastatott a M. T. Társaság V. közülésében szept. 11. 1836

Az emberi nem, egészben tekintve, örökre virágzó növény, minek egyfelől hervadó virágai mellett, másfelől szünet nélkül újak és újabbak fakadnak s nyílnak ki. Végetlenül tenyésző élet ez ; hol múlt és jelen csak a jövőnek szolgálnak magúl, s a bölcs örvendve néz e jövő elébe ; mert tudja, hogy az bizonyosan felvirúl, s felvirulta után enyészetre sem hajlik, míg magából a következő időnek alapot nem készít.

De ki elég erős, mindég és mindenütt csak az egészre vetni pillantatát? Egyes emberek, a végetlen egész egyes virágai vonzanak bennünket magokhoz ; egyesekhez fűzzük hajlandóságunkat, érdekeinket, szerelmünket ; s midőn az egyesek hervadnak és enyésznek, megszakadni érezzük az egymásbólfolyt idők folyamát ; s ez érzet a legkínosbak közé tartozik. Mert szívünk legtermészetesb indulata, vágya és küzdése, majd tisztán, majd homályosan, a jövőt tárgyazza ; s mondjátok meg : a megholtak jövődje hol vagyon?

Kettő a felelet. Egy, mely a hit vezérkarjaira útasít, s a jövőt túl a síron, sejdítési homály alatt mutatja. Más, mely az emberiség egésze felé fordul ; s innen a síron, az enyészet nyomain mindig újonnan keletkező életre figyelmeztet. Lelket emelő, nagy gondolat fek-

szik mindegyikben ! de gyarló az ember, s ami vagy alaktalanúl, vagy temérdeksége miatt által nem tekinthetőleg áll előtte, abban kielégítést nem lelhet. Így, kimúlt kedveseinek elsötétült jövődjétől a múltra tér vissza ; s ha a remény kinézetei megszűnni látszanak : az emlékezet karjai közé dől ; s lefolyt öröm és szenvedés körében ábrándozik.

Innen van, hogy emléket állítunk az elhúnytak, hogy beszéd által megújítjuk emlékezetét azoknak, kik többé nincsenek. E visszapillantás a kialudt életre szándékos csalódás által enyhíti a fájdalmat, midőn a nemlétel gyötrő gondolata helyett az egykori élet meleg képével foglalatoskodunk ; s egyszersmind hiúságunkat azon vígasztalással tápláljuk, hogy az emlékezet életet ad ; s ki tetteiben megemlegettetik, az halhatatlan lesz.

És ez valóban áldás Istentől, ki így adá ! Gondolkozó s tökély után törekvő lénynek, ki magát az egész emberiség képviselőjének tekinteni szereti, megfagyaló gondolat oly végvonal, hol minden törekvéseivel együtt örök éjbe süllyedjen. De a marathoni győző emlékszobra nemes lángot ébreszt az ifjú Themistokles keblében ; s Kalpe szírteinél, a Herakles felől homályosan szállongó rege, a földkerekség leendő urának szemeiből dicső tettek után sovárgó könnyeket fakasztott. Emberi gyarlóság alapjából pattan fel a szikra, mi a parányi, múlandó embert élet utáni nagy következményekre munkálni élessze.

Ez ideától hevülve készülök itt, kis tehetségem szerint feltüntetni elköltözött társunknak, a mi Berzsenyinknek emlékezetét. Mert ő sincsen többé ; benne is saját fényében ragyogó csillagot vesztenk el ; s most illő a kor embereinek tudtúl adni, miképpen a magányba vonúlt s címekkel nem ragyogott férfiúban

azon kevesek egyike van eltemetve, kik a süllyedés szélén gyakran állott magyar nemzetre való díszet hoztanak.

A sokaság nem foghatja meg: mint lehessen költőről így szólani. Jól van! ha ti azt hívjátok költőnek, ki szavakat foglal versekbe, s történetesen felduzzadt érzeményeit, s egy-egy elmésen elővillant gondolatát papirosra önti, s olykor valamely csillogó urat pártfogás reménye miatt megénekel, vagy a könyváros szűk zsoldjáért az almanachokba divatárukat készíttet: akkor igenis, a sokaságnak igaza van.

De ha költő nevet csak az érdemel, ki nemesített érzelmeket hordoz keblében, ki a természetre, az emberi szenvedelmekre vizsgáló tekintetet vete, ki a való életet magas szempontokból vevé fel, s dalát a szépnek és jónak, s az örök dicsőségnek szentelé, hogy általa minden ifjú kebel szent lángra gyúladjon: valljátok meg, akkor a költő bizonyos jótevője az emberiségnek; s nevét hála és tisztelet érzelmei közt kell neveznünk.

Való, a költészet jótétei nem éppen kézzelfoghatók. Akarjátok-e, hogy csak az érdemeljen figyelmet, ami gyermekeitek kenyerét bőven adja meg? Ó, úgy — az egyszeri író szerint — a kerekas rokka feltalálója minden Homérok felett fog állani! De gondoljuk meg: az ember nemcsak testi, hanem szellemi lény is egyszersmind. Mi lenne az emberiség, ha vadállatként egyedül élelem után futkosna? s mi lenne a nemzet, mely egyedül kalmárkodó nézetek után indulván, az egész természetet csak kincses ládának tekintené, s a csillagok ezreit csak arra valóknak, hogy portékás hajója útát igazgassák?

A műveltség kezdő korában minden nemesb érzemény és ismeret költő által énekelteték. Vallás, filozófia, történettudomány költészet karjain léptek fel. De az

ember hívtelenné lőn mesteréhez ; s midőn a kor haladtával ifjúi lelkesedése hideg körültekintéssé változott : minden ismereteitől s tudományától azt kívánta, hogy éléskamrájának, kincstárának, s uralkodási szomjának szolgáljanak. Így tétetett a vallás hatalom zsámolyává, az isteni matézis hódítók és uzsorások eszközévé, s több ilyenek. És ezek, s a hasonlók ugyan mindaddig, míg s amennyiben az egyetemi haszonvágyat eszközlik, becsben fognak tartatni : de költészet és filozófia hidegen nézetnek. Mert sem mindennapi kenyeret nem természetnek ; sem gyárművek virágoztatására közvetetlen nem alkalmazhatók.

Vagynak, kik üres óráikban a költő műveinek néhány pillanatot szentelnek ; s azok becsét, mint időtöltést szerző dolgokét, határozzák meg. De jaj a költőnek, ha célja csak időtöltés vala ! A való költészet, s a filozófia komoly műzsája rokonszövetségben állanak. Mindegyik magas emelkedésben lebeg az emberiség felett ; pillantásait szünetlen arra fordítva. Két tolmácsa a léleknek, mely az állapotemberben isteni eredetet bizonyít. Boldog ; ki intéseiket érzeni és érteni megtanulhatá !

Berzsenyi minden kétségen túl egyike vala azoknak, kiket a való költészet szelleme élesztett. Azon időben, mikor literatúránk pártfogás nélkül, egy-két lelkesebbnek magányos falai között elszigetelve, titkosan tenyésztett, senkitől nem ismerve, díjt és pályalombot nem várhatva, egyedül keble mozdulatitól vezérelve kezdte ő fakadó érzeményeit dalba önteni. Mezei magányában úgy áll vala, mint az Oceán szigetén nyíló szép virág, melynek pompáján emberi szem örvendő bámulással nem mulat, s az örökre zúgó hullámok közt, a hidegen lesugárzó csillagos ég alatt

*nincs bájsereg, mely őt körülröppenné,
nincs vándor, aki szellemkarra venné —*

s lehet-e költőre nézve szomorúbb helyzetet képzelnünk?

Mi a dal? harmoniás szavakba öntése a gondolattá érlelt érzeménynek. S mi indítja a költőt ezt tennie? Azon természeti hajlandóság, miszerint azt, ami a keblet dagasztja, ohajtjuk rokonérzésűekkel közleni. Midőn már a költő e természettől belénk plántált közlékenységénél fogva dalát elzengi, és nincs, ki az édes hangot felfogja; nincs, ki figyelmet fordítson arra, mit szíve teljességéből kiömleszteni neki oly fontos volt: nem fogja-e a részvét hiányát fájdalmasan érezni?

Aztán tagadni nem lehet: a költő nemcsak részvétért, de dicsőségért is énekel. Midőn Pindar, a Delphi istenének boltjai alatt, a nagy tömegben összegyűlt hellen nép előtt énekelt; s a dal szívemelő hatalmát ezer meg ezer szemből olvasta: lehetséges-e hogy lelke percenként szebb és lobogóbb lánggra ne gyúladt legyen? De magárahagyatva, nép nélkül, melyet az ének ereje felrázzon, nép nélkül, mely hazája fényét az énekben visszasugárzani örömmel tekintse, pusztá falaknak vagy az erdei visszhangnak mondani el az érzelem szózatát: bizony a lelkesedésnek nem nagy táplálékot nyújt. Innen van, hogy sok költőnk oly korán megszűnt énekleni; s hogy a gazdagabb keblű genie is csak kis részét adá annak, ami szívében élt.

Istennek gazdagabb ajándéka nincs, mint az ifjuság. Szívünkben megárad az érzemény, hasonlóúl a tavaszi plántában meggyűlt bő nedvhez; s így történ, hogy az ifjú költő az előbb említett megjegyzések alá nem mindig tartozik. Elhagyatva, pusztá magányban állva is elzengi ő, mi kebléből felszökellő vízsugárként,

erőszakosan tolakodik fel ; s e lélekállapot tart mindaddig, míg az élet nyara közelebb jön, s egy komoly pillantat a világba más jeleneteket mutat előtte.

Az ifjúság e tenyésző ereje, mely a férfikor kezdeteig szünetlen nevedő hatalomban virult vala, teheté azt, hogy Berzsenyi elszigetelve is, dalát a nemzettel nem hallatva is, a kezdő énekes gyöngéd ömlengéseitől a teljes forralomba jött erős kebel áradozásáig emelkedhetett ; s hogy nemcsak a lírai költészet szokatlan magasságát érte el, hanem egyszersmind egészen új s ifjúilag virító, páratlan ragyogású költői nyelvet is alkotott magának, legillőbbet azon tündérvilághoz, mely általa teremtve, dalai minden sorából felénk sugárzik.

Nem kell felednünk : e férfiú Kisnek s Kis által Kazinczynak barátja volt ; s már akkor, mikor kettőjükön kívül még senki más nem tudá : mit rejteget keblében a szép Somogy, a bajnokok vérével öntözött, s a lírai költészet másik koszorúsának, a mi elhunyt Virágunknak lételt adott szép Somogy. S mi vala természetesb, mint ily baráti körben, ily költőnek, ily alkotó hajlandósággal fordulni a nyelv felé? A szerencse, mely nyelvünket s literatúránkat századokon keresztül oly szűken pártolá, időről-időre mégis gondoskodott, hogy ne csak el ne süllyedjenek, hanem fenntartó szellemet is nyerjenek magokba, minek erejével ifjodva és erősödve szebb élet élébe siethessenek. Kazinczy és Berzsenyi két géniusz valának, kik elhagyatás, mondhatnám eltapodtatás szomorú napjaiban varázserővel jelentek meg a magyar nyelv mellett ; azt nemcsak életben tartották, de csínnal és kellemmel és fiatal bőség tündöklésével öntötték be ; s új karaktert adának neki, mely századokon keresztül viruló szépség gazdag forrása lenni meg nem szűnend.

Lesz idő — adná az ég, legyen minél előbb, minél tartósban — midőn hitelt alig nyerend, hogy művek, mint amilyeket Kazinczy és Berzsenyi nyújtának, éveken keresztül nyomtatót nem találtak; éveken keresztül nem találtak embert, ki a nemzetre örök díszet hozó műveket a hazának bemutatni merészelte volna. Így történt, hogy az ifjú énekes megzendíté dalát, s mi mások éveig nem hallók csak nevét is. Így történt, hogy a férfiúi évekbe lépett költő egy-két lelkesnek ismeretségébe jutott, s mi mások távolról hallók nevét említetteti; s éveig nem láthattuk egyetlen sorát is. A nemes elsírá könnyét a dicsőség után és nem mutatkozott kéz, az érdemelt díjt homlokára fűzendő.

E folyó század kilencedik évében hallám előszer Berzsenyi nevét pusztán említetteti; követő év tavaszán látám őt, és vele kéziratban lévő dalait; s fesszem-e az örvendő bámúlást, mellyel ez, azon korban oly váratlan, oly előre nem sejdített tünemény meglepett? A még készülő, fejledező ifjút nem ismerhetém; s íme egyszerre, pillanatban felgyúló meteor-ként állott a líra elragadó magasságaig felküzdött férfiú előttem. Mi Horáchban s Matthisson énekeiben oly megkapólag hatott reám, itt összeolvasztva lelém fel; új világ nyílt verseiben saját fénnel, hévvel és nyelvvel ékesülve. És én ifjúságom reggelét élém; homályosan küzdék messze ideál után; s nem természetes-e, hogy é találkozás és meglepés éltem legelragadóbb pillantatai közé tartozott? Nehány napot lelkesülve tölték körében; s búcsúztakor gyermeki odaadással csüggtem kebelén; előszer éltemben és — fájdalom, úgy akará a sors egyszersmind utólszor.

Három év múlt el ismét, s a régen várt költemények

végre a közönség sajátivá lettenek ; s ekkor lőn, hogy literatúránk új időszakba lépett által. Kazinczy haladási rendszere szokatlan figyelmet kezdte gerjeszteni. Kevesen fogták fel a szellemet, mi által vezetették ; a sokaság forrongani kezdett ; féltette a nyelv tisztaságát, s annyival inkább, mert némely írók, belső szükségétől ösztönöztetve, de ízléssel s nyelvtudományi elvekkel nem bírva, fonák újításokra vetemültek. Terjedt a nyelvféltés ; s mellékes érdekek által nagyobbítva, szövetkezést okozott az ellen, ki az új rendszer vezére volt, s kinek szellemi felsősége szokás szerént a kisebbeknek fáj — Kazinczy ellen.

Élénk ellenküzde élénk részvét kezdete ; s kik a kor fejlődésnek indult hajlandóságai ellen harcolnak, rendszerint csak a kifejlést és érelmet segítik. Így történt akkor is ; és szerencse hazánkra, hogy Berzsenyi ez időpontban jelene meg. A haladás és maradás embereinek egyformán kapá magához figyelmöket ; azért olvasói többen valának, mint különben ; köztünk azideig szokatlan hévvel itt becsülteték, ott üldözteték ; s mindkettő által literatúránk új szakának irányára, s azon érdeknek, mely olvasóink számát naponként nevelé, mind megalapítására, mind megtisztítására nagy hatást gyakorolt.

Ily szempontból nézve, az önbecsét teljesen érző férfinak könnyű vala az ellene s Kazinczy ellen tisztátalan forrásból indult, s dicséretlen szenvedelemmel folytatott megtámadást eltúrní. Unokáink nem fogják tudni : mi volt az egykor oly ismeretes *Mondolat*? Berzsenyi ezt előre láthatá ; s nem természetesen következett-e, miképp a késő százakra kitekintő genie megvetve nézzen keresztül a cimborán, mely kurta kezeit a költő magassága felé terjegetni törekedett, hogy a reá nézve elérhetetlen borostyánt letépje?

Idő haladt ; s a líra magaskeblű birtokosának dalai másodízben jelenének meg, s bővítve. Kevés év leforgása literatúrai új időszakunkat győzelmesen előbbre vezeté. A maradás emberei még vívtak ; de csapásaik napról-napra sikeretlenebbül hullottak le. Nyilván volt : a harcmezőről leszállandók lesznek nemsokára ; s a bölcsőjéből kiemelkedő új nemzedék egyedül a múlt kor történeteiből fogja őket ismerni.

Most a *Tudományos Gyűjtemény* indult meg ; s tervének egyik szép szakasza lőn : magas szempontú kritikának nyitni pályát ; s elvek szerint, és részrehajlatlan kimondott ítéleteket venni fel. Ifjú vala az író, ki többek között felszólíttatott ; s ez azt hivé, kritika valamely műv felett, nem egyéb, mint vizsgáló pillantást vetni az író lelkébe, kitalálni karakterét, követni őt azon kifejlésekben, melyek karakteréből, körülményeiből és studiumaiból természetesen eredtek, viszonyba tenni a művet szerzőjével ; majd a szépek, jónak és valónak elveihez felemelkedni, mértéket venni a tökély legfennsőbb lépcsőjéről, s azt a művre alkalmaztatva határozni meg a távolságot és közelséget, mely a műv és mérték közt találkozik ; s így kimutatni ugyan a botlást, de ugyanakkor példányul állítani fel, amit a géniusz lelke hatalmában természetleg tüntetett fel.

Kritikát ily gondolatban parányi költőre alkalmaztatni : hálátlan fáradás. Azért, ki magának az útát úgy rendelé, kénytelen vala vizsgálatait a nemzet elsőrangú énekeseire fordítani ; s pályáját Csokonai, Kis és Berzsenyi műveikkel kezdé meg. Mint ítélte? annyi évek után ki akar ez ennyire csekély dolgokról emlékezni? Amit mondani készülök, amit ez ünnepélyes pillanatban mondanom kell, csak ez : Berzsenyi olvasá az ítéletet, mely versei felett mondatott, keménynek,

fanyarnak, igazságtalannak lelé azt ; s keble az ítélő iránt elhidegedék örökre.

Az ifjú, Tek. Társaság, az ifjú, ki a nemzet nagy énekesét megítélni merész volt, s ki e merészséget oly felette drágán, Berzsényi elhülésével, fizette meg, ez az ifjú — én valék.

Hosszú idő folya le ; a fiatalság reményteljes napjai elenyésztek ; s most őszült hajszálaimmal, hideg valóságtól kihűtött kebellemmel állok itt, s a múltra visszatekintvén kérdezem magamtól : ősz gyermek, számláld el a hasznot, mi ifjúkori tetteidből származik !

Korodra akartál hatni? korlátolt, kicsiny erődhez nehéz akarat ! és hatással lenni a korra, nem is mindig kívánatos. Társaid megérik a rázást, ha álmaikat bolygatod ; de nem kérdik honnan indulsz, s hová mégy? s tettel jót vagy rosszat : magadnak tevéd ; és a sokaság járja az utat, merre az ezerképpen változó vélemény árja ragadozza ; a genie pedig sasként felszáll és elrohan, s öntudatlan szabja a törvényt, mit követni, csak ő bír erővel.

Berzsényi még élt, de mélyebben vonúlt magába ; lassanként elnémult az ének szózata ; komoly vizsgálat foglalá el az alkotó költészet helyét, s ő könyvei közt, háznépe karjaiban elhúnyt, anélkül, hogy békejobbot nyújtott volna annak, ki huszonhat év előtt dagadó kebellemmel vevé tőle búcsúját.

Árnyéka az elköltözöttnek, sírod felett zeng az engesztelő szózat ! Nemsokára követlek tégedet, s a maradék írói harcainkat nem fogja ismerni ; s neveinket békés gondolattal nevezendi egymás mellett, ha korunk énekeseire visszaemlékezik. Emberek valánk ; miért szégyenelnők azt? az élet útai keresztül járnak egymáson ; s leggyakrabban elveink szentsége sem oltalmazhat meg akar tévedéstől, akar félreértéstől :

de a sírdomb békesség laka ; s küszöbén emberi érdek
nem léphet be. Te a földi leplet, s vele a halandó gyar-
lóságait levetkezéd. Elköltözött az ember ; a költő
miénk, e nemzeté marad végiglen ; e nemzeté, mely
neved és dicsőséged szent örökség gyanánt birandja.

1836

AKADÉMIAI BIRÁLATOK

*Miskoltzy : A férfiúi és asszonyi praktika c.
vígjátéka felől*

Különbség van a két kérdés között: valamely műv a kritikai kívánatoknak megfelel-e? és, valamely műv érdemes-e a M. T. Társaság költségén kinyomtatni? Ha a Társaságnak egyedül klaszszikusi lélekkel és kézzel írt munkákat kellene és lehetne elfogadni: féltő, hogy évtizedeken keresztül is alig nyújthatna valamit a hazának, melynek literaturája most még csak kezdetben, s nyelve most még csak forrásban vagon. Állapotunkhoz képest az is érdem, ha az író a grammatikai szabályokat ismeri, ha gondolatait logikai sorban írja le, s több ily egyetemi kívánatok, mik nélkül másutt írói pályára a kezdő sem lép, s mik nélkül nálunk sok régtől fogva írogatók folyvást autoroskodnak.

Ez okfőt azért állítám fel magam előtt, nehogy kisértetbe jöjek az előmbe adott vígjátékot kritikus szemöldökkel tekinteni. Erősen feltettem magamban, hogy ha legkisebbet találok abban ami az olvasóközönség valamely részének időtöltést szerezhethet, szeliden viselem a bírói pálcát, s a kéziratot ajánlani fogom. Olvasám tehát a vígjátékot minek első jelenésében a személyek *kimondhatatlanul nagyon*

kacagnak, végsője ismét *szörnyű nevetséggel* záratik be; de megvallom, én mindezen rettenetes nevetségek között is sem nevetni, sem csak vidámodni is nem tudtam. Mint kritikus nem tartottam volna érdemesnek a kéziratról csak szólni is; mint az előbbi okfő követője pedig kimondom:

Néhány év előtt, Pesten, a szénégető piacon, bizonyos deszkaépületben, napvilágnál láttam vígjátékokat, mik bizonyos osztályú népet hahotákra ragadtak. Azon vígjátékok, mint e kézalatti, művészség nélkül, pillantatnyi gonddal, trágársággal tömve, a legalsóbb lépcsőjű emberek módja és nyelve szerint készültek. S mivel nevetőket, tehát gyönyörködőket, mégis találtak: bizonyosan van olyan néposztály, mi e jelen vígjátékban is gyönyörködni *hangosan* fogna. De ezen néposztálynak a M. T. Társaság bizonyosan soha sem nyomtattat; azért szükséges lenne azt azon nyomtató műhelybe utasítani, honnan az *ebben az esztendőben* dátum alatt álló munkák világra elébe terjesztetni szoktanak.

1832

*Vélemény a 100 arany díjra beküldött
vígjátékok felől*

A tudományos Társaság oly művnek rendelt díjt, mely vagy remek, vagy ha nem az is, de, mint egész, figyelmet érdemel. A beküldött tizenkét vígjáték közt remek egy sincs, azt nyugodt lélekismérettel mondhatom, s mondásomat hosszasan mutogatni szükségesnek nem tartom. Mert valóságáról a legelső tekintet mindenkit meggyőzend. Az volna tehát

csak kérdés : ha a tizenkettő közt van-è, mely mint egész, figyelmet érdemel?

Azt hiszem, figyelmet csak oly műv érdemelhet, mely ha nem remek is, vagy ha a remektől éppen nagy távolságban áll is : mégis mindenesetre a közép-szerűn felülemelkedett. Mert ezerszer meg ezerszer el van mondva, amit Horác oly jól fejezett ki :

mediocribus esse poëtis

Non homines, non di, non concessere columnae.

Ha talán valaki literaturánk állásához képest több engedékenységet várna íróinkhoz, mint különben érdemelnének : az ő jószívűségét sem lehetne más-képp kielégíteni ; hanem ha az ítélet alá vett művben a lehetőségig sok pontot veszünk fel ; s meg-elégszünk vele, ha csak egy pontban is a középszerűt felülmúlta.

Igy gondolkozva a pályamunkákban négyre fordítám gondjaimat.

1. Ha van-e bennök a német nyelven úgy nevezett *Handlungra* nézve több elérve, mint eddig megjelent színjátékainkban?

2. Leng-e rajtok keresztül azon szellem, mit Jul. Caesar *vis comica* névvel nevezett?

3. Karaktert jól rajzolnak-e?

4. A nyelven filológiai tudomány s művészi kéz látszik-e?

E négy pont közül jó vígjátékban egyik sem lehet távol ; de én azt hittem, hogy körülményinkhez képest, még most figyelmet érdemlő nyereség lenne, ha valamely darabban, a négyből csak egy is fel-találtatnék ; s ugyanazért nemcsak összesen, de külön is keresém azokat mindegyikben.

Fájdalommal vallom meg, miképpen keresetem nem vala sikeres. Az a szó *Handlung*, valamint szótárainkban, úgy színjatekainkban is mindeddig idegen; s a *nyelv*, mi az írónak legelső, elkerülhetlen szükségé, valamint írónk nagyobb részében, úgy a kérdéses pályamunkákban is legkevésbé látszik tekintetben vettnek lenni. Karakter-rajzolatra stúdium fordítva egyikben sem látszik; a komikai szellem pedig csak egyesén, s zavarosan tűnik fel. —

Az 1 (Szívlepkék)

2 (Vén szerelmes)

3 (A csalán)

7 (Fösvény többet költ)

11 (Dorottya)

oly irományok, milyeneket a Tudom. Társaságnak beküldeni bűnnek tartok. Ezek a legaljasabb nem tudom mik; s rólok ítéletet mondani a Társaságnak méltósága alatt van. Kételkedni lehet: ha az ilyenek együgyűségből, vagy csúfságból nyujtának-e be? *A csalán* című nemcsak tudatlan, de éppen oly nyelven íratott, melyet a magyarul félig tanult beszél; s inkább bizom az író agyához, mintsem azt hinném, hogy nyomorúlt nyelvét jónak tartotta; s készebb vagyok őt a Társasággal üzni akart gyalázatos tréfa gyanújába venni.

A többi munkák közül az 5 (Rózsavár) azon nemhez tartozik, mi a német színen *Schauspiel* címet hord. Az egész nem egyéb jambusokba szedett érdektelen dialógoknál *handlung* és *karakterek* nélkül, eposzi menetellel és kifejléssel. — *Handlung*ról, úgy látszik az írónak ismerete sem volt; karaktert akart rajzolni, de célt nem ért. Nyelve nincsen éppen gond nélkül; de mégsem hibátlan, nem is geniális. Nem hiszem, hogy nézőszínen legkisebb érdeket is ger-

jeszthetne; hanemha holmi néznivalókkal, ütőzetekkel, katonai evolúciókkal, török lovagokkal, s több effélékkel kiékesítve a karzatokra gyűlt nép szeméit látványokkal gyönyörködtető valamivé tétnék; ami kevés hozzáadással megtörténhető lenne.

A 4 (100 ar. egy vígjátékért)

6 (Szerelemföltő)

8 (Éva asszony unokája)

9 (Falusi lakodalom)

10 (Szerelem hatalma)

12 (Képszobor)

nem oly megvetni valók, mint a felül említett 1. 2. 3. 7. 11.; de semmi esetre nem olyanok, hogy közülök jutalomra méltót lehetne választani. *Handlung* és nyelv tekintetében amit előbb mondtam, az mind a 12 darabra egyformán illik. Karakter-rajzolat mindenütt igen ingadozó; s én egyetlen egy karaktert sem leltem egyikben is, melyre a személy másodszori előjöttekor ismét ráismerhettem volna. Mert bizonyos személyek szájába adott állandó szójárások, valamint komikai úgy karakter-rajzolási szempontból igen szerencsétlen szurrogátumot csinálnak.

Nem vélném, hogy mindezeket minden darabban külön kellene mutogatnom. Nincs rosszabb munka, mint afelett tartani vizsgálatot, ami nincs. S mire fogna vezetni, ha az előttem levő darabokon egyenként mennék végig; s szcénáról-szcénára kellene nyomoznom, hogy egyikben mint másokban *handlung* nincs, *karakterrajz* nincs, *művészi nyelv* nincs? Ez a szó *nincs* oly átkozottul kimerítő, hogy legfelebb sem lehet hozzá többet adni, mint *pro super abundanti* ezt: *egy csepp sincs*.

A komikai szellemet ami nézi, a 8-dik játék első szcénájában az *Eva unokájával* történt tévedés nincs

komikai erő nélkül, de fájdalom, hogy e kezdetből igen kevés nevetséges lőn később kivonva. A 4-ikben legtöbb komikum fekszik a többi közt. Kár hogy az egész karikatúrává tétetett; s számos mechanikai elméskedéssel (pl. a felebb említett szójárásokkal) megterheltetett; s általában teljes összefüggés nélkül és gondatlanul iratott. A 12 (Képszobor) néhány szcénákkal bír, melyekből sok nevetségest lehetett volna kivonni. A 10 (Szerelem hatalma) vígjátékban az úgynevezett *fabula* a legrendesebben van szöve; de a kivitel inkább csak vázolat; a szituációkból nincs annyi nevetséges kifejtve, mint lehetett volna; a végezet pedig nyomorúlt. —

Engedelmért könyörgök, ha ítéletemet csak ily közönségesen mondám ki; s egyenkénti fejtegetésbe nem ceszkedtem; 12 vígjátékot egyenként kifejtteni mostani helyzetemben lehetetlenség; de ilyen 12 vígjáték kifejtegetését a maga idejét becsülő embertől kívánni nem is lehet. Mert időt csak a jó érdemel; a *középszerű* és a *rossz* csak elvetni való.

Mindezekből nem következtethetek mást, mint azt, hogy a tudom. Társaságnak ezidén díjt érdemlő vígjáték egy sem nyújtatott be. —

Pozsony, Okt. 17. 1834.

Véleményemet mai napon ismét végignézvén, nem találtam okot, azt megváltoztatni. S ha már most az a kérdés: ha az így megítélt vígjátékok közül, valamelyiket *tiszteletdíj* mellett mégis kiadásra méltónak lenni vélem-e? Természetesen felelnem kell: nem! A szépművészet minden ágaiban, akár kezdő, akár előhaladt literatúrában, a *középszerűség* bűn; s minek-

utána a 12 vigjáték közt középszerűn felül egyet sem találtam : kénytelen vagyok arra szavazni, hogy a T. Társaságnak azok kiadásába avatkoznia nem tanácsos. A talentomos író t elnyomni, s a talentom nélkülit neki-bátorítani egyformán veszélyes.

Pozsony, Nov. 4. 1834.

1. A Guzmics Iszidor által Sophoklesből fordított «Oidipus, a király» című színműről és 2. a Szabó Dávid által írt «A muhi sírhalmok» című szomorújátékról

1. *Oidipus, a király.* Sophoklesnek e műve sokaktól s közöttök a magyar fordítótól is a nagy görög minden művei között legjobbnak tartatik. De ha a pálmát az *Οιδιππος επι Κολωνης* című tragédiának adnók is : a fordító mégsem tett hálátlan munkát. Mert ohajtható, hogy Sophokles minden megmaradt művei magyarra fordíttassanak.

A jelen fordítást az eredetivel összevetvén : azt elég hívnek találtam, mind értelemre, mind verselésre. Nem merném ugyan állítani, hogy a hellen művész magas szépségű nyelve teljesen elérve van ; a beszédrészek elhányása pedig (például az ilyekben : *számúzve embert, vagy, halállal vagy halált törölve* st. ismét : *a házban, szabadban lelte, vagy Laios halálát föl?*) olykor, olykor fület sérteni látszik : mégis e fordítást a magyar literaturára nézve valóságos és nem kicsiny nyereségnek lenni egész meggyőződéssel hiszem s jelenleg nem ismerek senkit, ki a kéz alatti művet nagyobb ügyességgel adni képes lenne.

A függeléklet ami illeti, annak kritikai részében nem érzettem magamat kielégítve ; mert a nagy

hellen költő a tizenkilencéves Voltaire gáncsai ellen védelmeztetvén, ennél fogva nagyon szűk körben, s nem eléggé magas szempontból vétetik föl. Lessing és Schlegel W. magasb nézőpontokat mutattak ki, s ezek nyomán sokkal több tanúságost lehetne mondani. Azonban nem céloim a függelékét kárhozatni. Magyarázati tekintetben mindenesetre hasznos az; s a fordítás nem tudós olvasóinak kikerülhetetlenül szükséges.

2. *A Muhi Sírhalomok.* Ezen szomorújáték fabulája nem olly szerű, hogy szívhez és értelemhez szóljon. Egy leány, ki holttnak vélt jegyesét nagy deklamációval siratja, kevés pillantatok után másnak ad szerelmet; majd megtudván, hogy a jegyes még él, szemrehányásokat tesz magának, s szennyét azáltal akarja lemosni, hogy szeretőjét párviadalban készűl megölni; és végre szeretője helyett saját testvérével ütközik meg, s annak keze által meg is hal.

Egy ily fabula rossz *handlungban*, (*handlung* helyett ohajtanék tudni magyar szavat) gyenge karakterisztikával, és jól gondolt szituációk nélkül előadva, sem olvasva, sem színen látva érdeket nem gerjeszthet. E szigorú ítélet kimondását nagyon fájjalom. Mert a költeményben előforduló jambusokban nyelv és harmoniai hangzat oly szép, hogy e jambusokat minden kétség nélkül a magyar versek legszebbjei közé kell számlálnom. S hogy e szép versek mégis a munkának semmi érdeket nem kölcsönöznek: ez újabb bizonyossága annak, miképpen a drámai pályára még valami egyéb kivántatik: mint szép vers.

Nagy-Károl, február 23. 1836

Vélemény a pályára küldött XIX tragédia felett

Midőn a magyar Tudom. Társaság igazgatói az évenkénti száz aranyat a legjobb dráma jutalmául alapították : bizonyosan egészen más szellemben tették azt, mint Oroszországban, bizonyos népünnepek alkalmával halomba rakott étkek, s csöveken lecsorgatott italok kitételni szoktak. Ez étkek és italok a legelsőbb néposztály számára adatnak ; s igen természetes, ha csak ennek tagjai rohannak reájok : de az évenkénti száz arany, mint valami érdemkoszorú, csak magokat érző, míveltlelkű, s megkívántatott tehetségű írókért gondoltatott ki ; s az alapítók szép gondolatjaként, csak ilyeneknek is kellene azért versenyre szállani. Valóban alacsony állását mutatja literaturánknak, hogy íróink a kitűzött száz aranyat, nem annyira költői genie és studium koronázására szánt *pályalombnak* : mint napszámra véghezvitt irkálás által elnyerhető *fizetésnek* látszanak tekinteni. Mert különben lehetséges volna-e, hogy emberek, kik sem nem poéták, sem nem készült írók, a poézis legnehezebb mezején, mint pályázók megjelenni mernek? Mit kellene mondanunk, ha a pesti lóversenyen, az ország legelső istállóiban nevelt nemes állatok helyett, törpén nőtt, és sajkahúzásban kicsigázott gabancok állíttatnának fel? Bizonyosan azt, hogy a gabancok gazdájának sem a versenyről, sem a lónevelésről képzetelei még nincsenek ; s ha az ország ily gazdákból állana, a billikomokat jobb lenne el sem készíttetni, mint ilyenek számára kitenni. Mert nem az a kérdés : ennyi meg ennyi hajóvonó négylábú állat közt, korbács és sarkantyú után, melyik üget a többinél gyorsabban? hanem ez : vannak-e lovaitok, pályát futni érdemesek? azaz, vannak-e erős, győzős, sebes, és

mindenek felett látni méltó szép lovaitok, hogy a néző kijövetelét a pályatérre meg ne bánja?

Második éve, hogy a tek. Társaság parancsára, drámai műveket bírálók. Mindkét évi tapasztalásom azt bizonyítja, hogy versenyzőink — parányi kivétellel — a verseny célját, s a versenyalapítás szellemét még távolról sem látszanak érteni. S ez az oka, hogy a beküldött dolgozások legnagyobb része oly képtelen valami, minek megbírálására a kritikának mértéke s megnevezésére a poétikának műszava nincsen. Mert hogy beszélgetésben előadott történetecske még nem dráma: azt minden tudhatja, csak az nem, ki így írt munkáját mindjárt drámának gondolja. Sőt az is közönségesen tudja van, hogy maga a beszélgetés sem érdemli meg ezt a nevet, csak azért, mert egyszer Titus, másszor Caius van a sor fölébe írva. A Plato és Cicero dialógjaik közt is nagy a különbség: annyi-
val nagyobb a Shakespeare és a mi versenyzőink dialógjaik közt. Szóval, úgy látszik, hogy nálunk a művészet legelső ingredientái is még ismeretlenek, legalább az írók hasonlatlanul nagyobb része előtt.

A XIX tragédia közt, a *Haza áldozatja*, minden bizonnyal valamely gimnáziumbeli nevendéknek irkálása, ki preceptorától még eddig a magyar historiában sem vett leckét. Különben tudná, hogy IV. Béla korában a magyarok még török ellenséget nem ismertek. Ezen környelmény az írónak még igen gyenge korára mutat; s ilyen korban még az is bizonytalan: ha jövendőben lehet-e valami belőle? Poetai hívattatást a parányi irat egyetlen egy sora sem sejdített.

Ilokvára visszavételét oly valaki írta, ki magyarul nem tud. Idegen ajkú hazánkfiai közül kell lennie; mert a határozott, és határozatlan forma közötti különséget általában nem érti; amit pedig a magyar

születésű legtanulatlanabb pórnép sem szokott el-
téveszteni. Költői tehetsége nyelvtudományánál, ha
lehet, még kisebb; következőleg magyar literaturai
pályázás tőle csudálatos egy gondolat.

Gróf Szeglérd azonkívül, hogy kritikát nem érdemel,
fabulája oly gyalázatos immoralitáson alapúl, mely
útálatnál egyebet nem gerjeszthet.

Az elhárított iszony, és Záh Klára nem méltók íté-
letre. Kisebb-nagyobb mértékben kénytelen vagyok
ezt mondani a következőkről is: *III. István, Az el-
jegyzés éjszakája, Jugovicsok, Dölyf és szerelem, Ret-
tentő ítélet, Vérlakoma, Gyászlak, A hasonlás, Johanna.*

Mindezen iratok poézis és nyelv tekintetében in-
kább rosszak, mint középszerűek; noha a kritikus
előtt rossz és középszerű igen egyértelmű szavak.
Némelyek közülök versben irattak, bizonyosságául, hogy
nálunk a jó jambus még ritkaság. *Az eljegyzés éjsza-
kája* nevű darab szerzőjének az *inverziókról* különös
ideái lehetnek. A tragikumról pedig nem csak nála,
de a versenyzők csaknem mindegyikénél, még különös-
bek az ideák. Ugy látszik, a sokaság azt gondolja,
hogy például a halálra kárhoztatott ember esetében
a tragikum kisebb vagy nagyobb lépcsője abban áll:
ha a kárhoztatottnak fejét ütik-e le, vagy testét
kerékbe törik? Hogy a tragikum a Lear király, és
Edgar közti szcénában ezerszerre inkább van, mint a
Gloster szemeinek kitapodásában azt ők nem lát-
szanak érteni. Nekik zsványok, hóhérok, gyilkolások,
s természetelleni bűnök kellene, hogy megrázást
okozzanak; pedig ezek által inkább csak csömört
okoznak. A genie egyetlen egy bucsúzó jelenettel (mint
például Hector és Andromach, Egmont és Oranien
közt) jobban meg tud rázni, mint ha más tüzes vassal
sütögetteti heroszait.

E fonák felfogás a tragikumról viszen oly hideg-
lelős képzeletekre, hogy oly történeteket, mint a
Spanyolrévpart foglalatja, játékszínre vigyünk. E da-
rabban a dialóg némelykor élénk, a próza nem gyakor-
latlan kezét sejtet: de a fabula utálatos, a karakterek
pedig általában hibásan rajzoltak.

Csáb, jambusaira nézve, figyelmet érdemel. Szerzője
nincs költői tehetség nélkül, de a dráma, mely távol-
ról a *Müllner Schuldjára* emlékeztet, mind a kivitel-
ben, mind a karakterrajzolatban nagyon alant jár.
Hábor, a darab hőse, egy mindennapi lelkű, igen-igen
közönséges gonosztévő, ki drámai egész életében a
legaljasb csárdai zshiványon felül nem emelkedik. A többi
karakterekről sem mondhatni semmi kitetszőt. A darab
monológjai pedig unalmasan, és szükség felett hossza-
dalmasok. S ezt olykor a dialógokról is elmondhatni.
Oly gáncs, mely a következő darabokat is érdekli.

Izabella tulajdonképpen nem Izabella, mert a kataszt-
rófa egy legény és leányka szerelemtörténetéből fejlődik
ki. Versei e darabnak sem rosszak; s mindez, ami jót
róla mondhatok. A kivitel nagyon középszerű; a
motivációk általánosan csonkák, és gyengék; a
handlungnak centruma alig van; a karakterek nyomo-
rúltak. Oly Törököt, Petrovicsot, és Martinuzzit, ki
az ittenieknél gyávább legyen, alig képzelhetnék.
Különösen megjegyeztem a III. felvonás 9-dik jele-
netét, hol Martinuzzi (az intrigans, és királynéján
uralkodó Martinuzzi) ahelyett, hogy dolgához látna,
hosszú predikációt mond magában a háború ellen.
Egyébiránt Izabella egy akarat nélküli asszonyka,
Török, Petrovics, s maga Martinuzzi a drámai történet
haladására semmit sem tesznek; s miután Buda
elfoglalása, s Török Bálint fogsága melléktörténetekké
tétettek: úgy látszik, hogy a Török Bálint leányának

szerelmi története nélkül (mi a dráma elején és közepén csak alárendelt epizód) a tragédia katasztrófát sem lelt volna magának.

Díjkard. Jambusai ennek is felül vagynak a középszerűn ; csakhogy, mint az előbbi kettőről megjegyeztetett, sok hosszúra vont deklamációi vagynak mind monológjaiban, mind a dialogokban. A handlung itt jobban van koncentrálna, mint az előbbiben. Figyelem fordítottat a karakterek individuális különböztetésére is. De a kivitel mégis nagyon, szinte az elszóródásig terjedékenynek látszik ; s ez a nagy terjedékenység a katasztrófára is kihat, annyira, hogy az olvasó már többszer túl gondolja magát mindenben, mikor ismét új meg új síri, és halotti szcénák tünnek fel, inkább az unalomig, mint a szomorúságig. Báthori fejedelem alkalmasint színetlen alakban van előállítva ; az a Széki, kinek gonoszsága a katasztrófát eszközli, egész munkálatában nagyon gyengén, és minden esetre későn észrevehetőleg motiváltatott. Az a gonosz fogadott fiú, ki előbb mindég imádkozik, később mindég retteg, utoljára hóhérnak áll, alkalmasint izetlen portéka. A darab hőseinek anyjak olyan Cornelia forma akart lenni ; de egész viselete affektált. Mindezek mellett a darab a középszerűn felül áll ; s véleményem szerint a *kinyomtatást* az eddig említettek közt legnagyobb mértékben érdemli.

Indulatok viharja. Talma azt ohajtá egyszer : bár a drámaírók szép verseken drámáikban ne törnék fejüket. Azt hiszem Talma e mondást úgy értette : hogy a drámaköltőnek *egyedül* a handlung folyamatára kellene egész figyelmét fordítani. Így, hol a dolog természete maga hozná magával, önkényt folynának a szép versek ; ott pedig, hol a verselői cifrázat csak a szaporán haladó momentumokat tartóztatná fel, a költő cél-

irányosan a legnagyobb egyszerűséggel futna és érne céljához. Ez észrevétel mindannyiszor eszembe jut, valahányszor a handlung haladását ékes monológok, és poétai dikcióval cifrázott dialóg késleltetik. Az előbbi darabokra is tettem e megjegyzést, s ezzel kezdem e kézalattinak bírálását is. Azonban nem lehet elhallgatnom, hogy bár e jegyzés e darabra is ráillik : de azért ez a többiek felett megkülönböztetést kíván. Versei szépek, s általában gyakorlott költői kezet mutatnak. A dialóg sok helyett meglepőleg jó ; s nevezetesen mindjárt elől ; hol, bár a parasztok némely helyt kevésbé magas műveltségű nyelven szólnak is, de azért a beszélgetés menetele, s a király közbenszólása, s az ezekből kifejlő expozíció drámai poézisunk eléggé terméketlen mezején, kellemes jelenetet tüntetnek fel. Mindemellett kénytelen vagyok megvallani, hogy a munka egésze különös hatást nem csinál. Oka egyfelől a mindúntalan előlkezdődő deklamáció, noha csinos versekben, másfelől magának a főszemélynek érdek telensége. Mert egy kényözönben bujálkodó asszony, ki amellet képes gyilkosságot, s minden képzelhető vétket meglehető hidegvérrel követni el, úgy mint e drámában elkövet, az olvasóra vagy nézőre meleg érzeménnyel nem hathat. Két fiaival való története sem gerjeszt elég érdeket, mert ami a történetet borzasztóvá teszi, csak későn, a szomorú történet végbementé után jön világra, mikor az életben maradt ifjúnak, s a gonosz anyának kétségbeesése minden ékes deklamációk mellett is, az elmulasztott tragikai helyzetet ki nem pótolhatják. Nekem úgy látszik, mintha ezen kétségbeesés, s az azt követő halálok, már a bezárt handlung után történnének ; s mintha a valósággal bezáró momentum az egészben eltévedett volna. Schiller Maria Stuartjában már régen tudjuk, hogy Maria

meg fog halni ; előttünk történik a halálhoz készület ; és még is a katasztrófának e meghosszabbítása a műv hatását nem gyengíti. Ily példákat többet is lehetne felhozni. De minden ily esetben a művész a tragikai hatást vagy pontról pontra, egész az utolsó percig, emelni tudja ; vagy a borzadás előrement érzelmét, a katasztrófa meghosszításában, engesztelő nyugalommal teljes szánakozássá változtatja ; s ezáltal a darab végpontját lélekemelővé csinálja. Így van ez Maria Stuartban, így Alzireban, így Romeo és Julietben, hol a megholtak felett két ellenséges nemzetség békéje megkésztül. De nekünk ily művekre visszaemlékezni csak fájdalmakat okoz.

Szóval ; az *Indulatok viharját* tragikai mély hatásának nem tartom ; de dialogjainak némelykori vitelében, nyelvének szépségében, s egyes poétai helyeiben annyi érdemet látok, mennyi ötet versenytársain felül emeli. Azért ha a Társaság a XIX közül valamelyiket megkoszorúzni jónak látandja : a koszorút ez utolszór említettnek ohajtanám nyujtatni. De ha a koszorut csak magas drámai tehetségnek kellene itélni : azon esetben a XIX közül koszorut ugyan egyik sem ; de kinyomtatást ez utolsó minden esetre érdemlend.

Cseke, 1835. júl. 20.

*Vélemény nyolc vigjátékról
és hat filológiai pályairásról*

A nyolc vigjátékot, s hat filológiai pályairást mult hónap végén vevém. A vigjátékokkal csakhamar készen valék ; mert lelkem fájdalmában kell megvallanom, hogy azok a legelső, vagy inkább egyetlen egy sebes

általolvasást is nem érdemlik. Elveszettnek tartom a két napot, melyet olvasásokra fordítanom kellett; s ily kinyilatkozás után bővebb itéletet mondanom nem szükség.

A filológiai pályairásokat ami nézi.

1. *Ingenium industria alitur.* Lexikografusi tekintetben talán használható; de írója az univerzális grammatika, s a magyar nyelvtudomány elveivel ismeretlen.

2. *Tempus discipulus et Magister multor.* Erről annyit sem mondhatok, mint az előbbiről.

3. *Szent Pál Ephes. III. 15.* Pszichologi tekintetben méltó olvasni. Mert bizonyítja: itélet és ismeret nélküli fantázia mily örvöngésre ragadhatja az embert.

4. *Les lauriers ne croissent point &c.* Több készüllettel és vizsgálódással iratott, mint a fölebbiek. De az általa felhozott gyökszavak sem meghatározott elvek szerint keresve, sem nyelvtörténeti adatokból kifejtve nincsenek. Ugyanazért némelyek közöttük nem is gyökök; az előszámláltak pedig nem teljes számúak.

5. *Jobbra tanít.* Univerzális grammatikai leckékkel foglalatoskodik; de ismeretei nem alaposok. Egyébiránt a kérdés körül nem is forog; mert gyökszavaink közül csak némelyeket például hoz fel. Pedig azokat mind elő kell vala számlálnia.

6. *Tetben van a jutalom.* Ennek bevezetését gondosan elolvastam. Hogy az író filozófi lélekkel bír, azt neki tagadni senki nem fogja. Nyilván van bevezetéséből az is, hogy a magyar nyelvet sokáig, és kritikai tekintettel vizsgálta. Ha mind helyes, amit pl. a bötük eredeti értelmökről mond? Azt oly könnyen megítélni nem lehet. De azt meg kell vallani, hogy gyök-vizsgálátát elvekre alapítá; s hogy elvei nagy részén a dolog természetéből folyó józan következetesség tetszik ki. Ohajtottam volna, hogy állításait a nyelv régi törté-

neteiből bővebben világosította volna fel; de a feladott kérdés talán ezt nem hozta magával. Azonban így is, mint felállítá elveit, sokaknak helyes volta, pl. a megforgatott bötükre nézve, minden gondolkozó filológ előtt világos; s ezen elv nélkül gyökeret keresni, híjában való fáradozás. Szóval, e szó alatti bevezetés nekem, bár értelmem nem mindenekben egyez, nevezetes, fontos munkának látszik, mely az Akadémia pártfogását érdemli.

Miképp alkalmazá a kérdésre bevezetésének elveit? Azaz, a gyökszavakat teljesen, s eltalált jelentéseikkel együtt számlálta-e fel? Erre meghatározólag kellene felelnem.

A jelentéseket ami nézi: a gyökerek összeállítása, s a származékok előszámlálása talán elég világosságot szerez.

A gyökszavak teljes számát ami nézi, megvallom, ily töretlen pályán nincs hatalmamban oly normativum, mihez azt mérhettem volna. Hogy pedig ily normativum készítéséhez magam fogjak: azt kívánni senki sem fogja. A 4. számú pályáírásnál könnyebb általlátni a hiányt; mert az abban foglalt gyöklajstrom csak némely szavaink elejéből s a ragokból kikapott szótagokból áll; hol a keresztülnézés alatt sok még ki nem kapottak és hibásan kikapottak azonnal szembe tűnhetnek.

Egyébiránt áll-e minden felhozott gyök? Azaz, mind gyök-e ami felhozva van? Abba bocsátkoznom nem lehetett; s bocsátkoznia csak annak lehet, ki nyelvünket minden más, vele valaha viszonyban állott nyelvvel összehasonlíthatná. Ez összevasonlítást az Akadémia elkezdé megtétetni; s megválnak: mi fog történni? Én ily nyelvben, mint a miénk, melyre oly sok más nyelv volt befolyással, s mely maga is sok

más nyelvre lehetett befolyással, a gyökök teljes felszámolását sok és sokak által tett előkészület nélkül lehetetlennek tartom.

Ily körülményekben tökéletes munkát várni, igazságtalan lenne. De az, ki önállású, s beható lélekkel teszi vizsgálatait, mindenesetre ébresztést s méltatást érdemel. Így én a 6d. számú pályairás megjutalmazásához hajlandó vagyok. Mindenesetre szerettem volna, ha a munka mellé a gyökök mutató táblája tétessék. Ez ítéletemet sokban könnyebbé tette volna ; s ily mutató nélkül azt semmi esetre nem kellene kiadatni.

Cseke, 1836. július 3.

Váradí János : A Világ eredeti nyelvéről

Váradí János értekezése «*A Világ eredeti nyelvéről*» körömbé tulajdonképpen nem tartozik; mert állítását, hogy t. i. *a Magyar nyelv a világ első és eredeti nyelve*, historiai okokkal igyekszik bebizonyítani, vagy kedvenc szójárásaként *betanítani*. Filológiai erősségei csak melleslegesen, a 189. lapon kezdve hozatnak elő.

Mit ér az egész értekezés? azt már maga a bebizonyíttatni akart állítás gyaníttatja. Vastag rudbeckianizmus, és nem egyéb.

De historiai erősségeiben olvasottságának széles voltával sem dicsekedhetik. Nem használta azon temérdek citációkat, melyeket Horváth István összegyűjtött. Legnagyobb erőssége ez:

Az Ótestamentomi iratok a babiloni fogság után Esdrás által készültek ; s készültek azon eredeti Káldi (az az magyar) iratokból, melyek a perzsa birodalom levéltáraiban tartattak. Ezen eredeti iratokat másol-

tatta Attila, ki Mediának (Mádnak) is fejedelme volt ; és ismét ezen lemásolt iratokból toldozta, (némely rontásokkal és kihagyásokkal) Thuróczy a maga Krónikáját. Ezen Krónika tehát az Ótestamentomot megelőző hiteles iratok rezultátuma ; tehát annak hinni kell. S mivel az azt tanítja, hogy a magyarok Nemrótul erednek ; Nemrót pedig az eredeti nyelv birtokában volt : tehát stb.

Mit nyom ez okoskodás? arról többet szólani nem szükség.

A nyelvből vett erősségei ilyenek :

1. Az Ótestamentumban előforduló nevek, csak magyar nyelven érthetők, p. o. *Paradicsom*, zsidóul : *Parades*, azaz a magyar *pár-disz*. *Kain*, magyarul *Kaján*. *Izmael* magyarul : *Isten ma él*. *Eliázér* magyarul : *Elő ez erő* stb., stb.

Ilyen az Újtestamentomban az idvezítő végszavai : *Eli, Eli, lamma sabaktani*, mi semmi nem egyéb, mint a zsidók által rosszul hallott ezen magyar mondás : *Elő, Elő, lám a szabadítód*.

2. A világ majd minden nyelveiben találatnak a magyar nyelvből hasonló szavak. Tehát a magyar nyelv a világ minden nyelvének ősanja stb.

Még van egy nagy erőssége, t. i. a Muzsika. Én ezt is híven elolvastam ; de miként következék a muzsikából (nb. a muzsika is magyar szó) a magyar nyelv eredeti volta, azt megérteni nem tudtam. Tehát az ítéletet tanultabbakra hagyom ugyan ; de mégis a muzsikáról is azt gyanítom, amit a historiai s filológiai erősségekről, hogy azokkal a Tudományos Társaság költségét nevelni nem kellene.

Toldalékban a Scythia geografiájáról van szó. Ezen toldalékban a fő cél annak megmutatása ; hogy a Kaspiumba omló *Iaxartes* másképen *Tanais*nek mondatik ;

és hogy ezen *Tanais*, nem pedig a *Don* a *Scythia* valószínű határa. Ezen értelmet Danville, és mások, hibásnak tartják; de nekem úgy tetszik: méltó lenne a Várady állítását kompetens bíró által megvizsgáltatni; és ha olyan által figyelemre méltónak találtatnék: ezen része az értekezésnek a tudománytárban kiadatható lenne. Azt mindenesetre meg kell jegyezniem, hogy az értekezéshez ragasztott földabrosz hibás; legalább a *Iaxartes*, mely pedig a dolog fősarka, rajta feljegyezve nincs.

Cseke, 1837. Január 10.

Vélemény a *Guszmics* által fordított
Iphigeneia felett

Ami a fordítás külsőjét illeti, fordító a mértékkel szabadon bánt, amiről jegyzetében a II. szám végén számot ad. Itt azt mondja, hogy a nyolclábú sorokat igyekezett kurtítani. Igen; úgy tudniillik, hogy némely sorból egy, némelyből két szótagot lehúzott; s ezáltal a vers még sántikálőbb lett. Legtöbb helyen a vers egész hossza megmaradt, vagy éppen nevedett, mint pl. ebben:

IX. 1401: *Nem azoknak ezeken; azok szolgák, szabadok ezek.*

Ismét 1369: *Én beszédemet. Hasztalan atyámra haragod anyám.*

Az is megjegyezni való, hogy a görög költő az ilyen hosszú sorokat, csaknem minden kivétel nélkül, a negyedik láb végével, rendes cezúra által bizonyos könnyűséggel ruházta fel; mely könnyűség a cezúrátlan magyar fordításban egészen elvész. Hasonlólag a senarius-

ban a görög legtöbb esetben a harmadik láb kezdeténél cezúrát csinál (mint a német költők az ötös jambusban); mit a magyar fordító ismét nem tart figyelemben; miből az következik, hogy a különben sem gördülékeny senarius igen sokszor harmoniátlan prózává aljasul. Nem lett volna talán rossz a senariust (német példányok szerint, mint pl. Schiller ugyanezen Iphigenia-fordításában) ötös jambussá változtatni; s ezt tenni a nyolcassal is, melyet különben 8 és 7 szótagú, váltó trochaikusokkal is jól lehetne visszaadni.

Ami a fordítást magát illeti, szabad legyen megjegyezni, miképp fordító oly nemű szó-elhányásokkal s elforgatásokkal, mégpedig igen sűrűn él, mik a versnek poetai szépséget nem kölcsönöznek, hanem inkább a beszédet nehézkesé és fonákká teszik. És ez annál inkább gáncsolást érdemel, mivel az ilyeket azzal sem menthetjük, mintha a görög eredetihez szorosán hasonlítani akarás által kívántatnának meg. Nehány kevés példa a sokból legyen elég.

IX. 85: — — — előttem bárki más
Nyerhette volna e dicső tiszteletet el

τ' αξιωμα δε
αλλος τις ωφελ' αντ' εμου λαβειν τοδ.

101: — — ki hogy
Nem fogna a haddal hajózni el

συμπλεν τ' Αχαιοις τουνεκ' ου θελοι λεγων

105: Ezt hellenek: között tudom csak én.
monoi δ' Αχαιων ισμεν ως χει ταδε.

269: közöttök a buzdító son δ' Αδραστος ην
Maga volt — öccsének ταγοσ, ως φιλοσ φιλω
Nője mert lőn a hazát τασ φνυγοσασ μελαθρα
Idegen nő miatt βαρβαρων χαριω γαμων
Elhagyó — Hellàszt tétre föl πραξιν 'Ελλαωσ λαβοι.

Ez a három egymásután nyomban következő vers végén háromszor előforduló *nem szabad* Euripides fordítójának meg nem engedhető. Az eredeti textus ez :

κλοιους αν, ει πρασσοις α μη πρασσειν σε δει.
Ου χριην σε λυσαι δελτον, ην εγω φερω.
Ου δε σε φερειν δει πασιν 'Ελλησιν κακα.

IX. 1214, 1215 : de most könnyűkben áll
Minden tehetségem, s erőm csak ezekben áll.

Az eredeti mennyivel szebb :

νυν δε ταπ' εμου σοφα
δακρυα παρεζω 'ταυτα γαρ δοναιμεθα.

IX. 1221 s köv. : ne kényszeríts a föld
Alatt mi van, látnom, leányodai, oh a t y á m !
Első való! karodra kit vedél a t y á m.

Ismét két vers végén nyomban egymás után ugyanazon szó kétszer, mely az eredetiben másképpen van :

τα δ' υπο γης μη μ' ιδειν αναγκασης
πρωτη ο'σκαλεσα πατερα, και συ παιδ' εμε. stb. stb.

Mindezek mellett a fordítás kinyomatását ohajtom ; melyet, több helyeiben az eredetivel összevetve, hűnek találtam.

Cseke, 1837. Jún. 20.

Vélemény az 1837-diki díjért pályázó
13 szomorújáték felett

Hét darab, úgymint *A csel áldozatja*, *Piroshalom*, *A művész álma*, *Az áruló gyűrű*, *Zaleukus*, *Kríván*, és *Primavera* nem méltók, hogy felettök ítélet mondassék.

Élet és ábránd valamivel több, mint említettek; de szövedék és karakterek kicsiny tehetséget mutatnak. A főszemély (mely úgy tetszik, mintha Goethe Tassója és Werthere után alkottatott volna) nem egyéb fonák érzelékenység és következtelenségből szőtt valaminél; s halála, mely öngyilkosság következménye, nemcsak hogy természetesen nem következik, de éppen ok nélkül való.

A Perényiek címűben két álom fordul elő, nyomorult surrogatuma a görög tragédia fatumának, müllneri modorban. *A két főkarakter éppen nem az*, mivé azokat az író (saját jegyzete szerint) tenni akarta. Az egész középszerű.

Angelo, a Bulwer Rienzijéből nem művészi kézzel öszvefércelt szcénák. Elbeszélést drámává csinálni, nehéz dolog; de a pályázónak különösen hibául kell tulajdonítani, hogy a Bulwer románjában előforduló nagyszerű karaktereket parányi világításban állította elő. Egyébiránt is az említett románban hasonlíthatatlanul több drámai van, mint a kézalatti tragédiában, mi amannak száraz kompendiuma.

A Párviadal nagy kiterjedésben gondolt historiai darab akart lenni, regényes világba általhozva; de az író munkájának érdekét kölcsönözni nem tudott. Tragédiát pátosz nélkül képzelni bajos; a pályázónak pedig éppen az nincs hatalmában. E megjegyzés után nem szükséges a terv és kivitel hibáit egyenként felszámolni.

Pátosz nem léte fő hibája a hátralevő két szomorú-játéknak is. *Kuthenben* a főszemély semmiképen nem vonz magához. Az író még Lipolt és Karolda viszonyaikba sem tudott legkisebb melegséget is önteni. Ezen általános hidegség, vagy ha jobban tetszik, langyosság érezteti magát az *Utolsó magyar Khán*-ban is, melynek szövedéke különben elég rendesen van gondolva.

Röviden szólva, gyengébb és hidegebb drámák, mint ezidén a pályán még alig fordultak meg ; ami is haladásunknak e részben nem nagy bizonyosága.

Cseke, 1837. Jún. 20.

Vélemény 17 vígjátékról

A bíráló végett hozzám leküldött 17 vígjátékot vagyon szerencsém azon nyilatkozással visszabocsátani, hogy azok közt egy sincs, mely bővebb bírálatot érdemelne. Ugyanazért azt hiszem, hogy ha csak a Martiusnál később beküldött, az újságokban kihirdetett, de hozzám mindeddig nem érkezett vígjáték más véleményre nem vezet, az idei száz arany sem fog kiadatni. Annyival inkább, mivel a felebb említett 17 pályamunkánál gyengébb még talán egyszer sem adott be.

Nagykároly, 1838. Május 18.

A hozzám érkezett pályamunkákat, t. i. a vígjátékokat már májusban visszaküldém ; azon egyet, mely *Jótkony kelepce* címmel azolta jött, iderekesztve uta-

sítom vissza. Ez talán nem oly aljas, mint a többi vala ; de még sem foglal semmit magában, ami figyelmet érdemelne. Gyenge ez is ; éretlen dolgozás ez is ; díjra, és ítélésre érdemtelen ez is.

Egyed Antal Tibullusát ide csatlom. E munka minden tekintetben érdemli, hogy nyomtatás alá adassék. Amiket belőle az eredetivel összev hasonlítottam, mind az értelem visszaadására, mind a vers szépségére nézve figyelemre méltó. Vagynak benne ilyen sorok is, mint :

Szárazon a Messalt és követendi vizen,
ismét,

Hadba megy a Macer stb.

Az ilyeneket megigazítani könnyű is, tanácsos is ; azon kéz, mely az egészben oly sok valóban szép verseket hozott elő, elég erős, az ily gyomokat kiirtani.

Cseke, 1838. Júl. 25.

ENGEL ESZTÉTIKAI TÖREDÉKEI*

1. Töredék

A költemények felosztásáról

Sulzernek kétségkívül igaza van, midőn a költeménynek szokásban lévő felosztásait gáncsolja; de midőn egyáltalában minden felosztást feleslegvalónak s szükségtelennek mond, nyilván csalatkozik. Én ugyan teóriát felosztás, és jó teóriát jó, tökéletes s fundamentomos felosztás nélkül nem gondolhatok. Egy ilyen felosztásnak nemléte okozza a kritikának hanyatlását, melynek önkényes s akaratos kívánságai oly gyakran jönnek a művész geniejével, s az olvasó ízlésével ellenkezésbe.

A szokásban levő Poetika egyes tárgyakkal foglalatokodik, s az egészet eltéveszti maga elől. Hosszú szakaszaiban a költésnek csak azon nemein megy keresztül, melyeknek nevet találhat; minden név alatt valami oly művet gondol, amelyet már ez vagy amaz költő szerzett; s egész komolysággal azt kívánja, hogy nem más, hanem csak ily művek, és nem más, hanem csak ily móddal készüljenek. De a materiák, valamint a dolgozó fejek végetlenül különböznek egymás közt; és minden matériának, minden főnek vagy-

* «*Fragmente über Handlung, Gespräch und Erzählung.*» [Kölcesy jegyzete.]

nak különös regulái, miket a művészség közönséges reguláival öszeütköztetni nem kell, ha mind a főt, mind a matériát nem akarjuk megrontani. A tökéletes poétikának nem kellene egyebet tenni, hanem először azt, — *mi a költemény?* — egész kiterjedésében kifejteni, azután a főbb nemeket fundamentomosan különböző jegyeiknél fogva megállapítani, s végre minden nemre nézve oly regulákat határozni, melyek közvetlenül annak természetéből következnek. Mindazt, amit a históriától igazságtalanul elrabolt, visszaadnia, azon saját módról, mellyel Homér maga Iliását, Pindar ódáit, Sophokles tragédiáit írta, csak mellesleg emlékeznie, s egészen a különös kritikának kellene hagynia, hogy bennünket ezen nagy művészekkel megismertessen, kikhez csak úgy közeledhetünk, ha azon közeledés után kevesebb erőlködéssel fáradunk.

Sulzer azt hiszi, hogy a költeményeket a költői szeszély különböző grádusai szerint lehetne legjobban felosztani. De úgy tetszik, hogy a grádus sokkal határozatlanabb, sokkal bizonytalanabb concept, mintsem az egy jó felosztásnak fundamentomúl szolgálhatna: s minden esetre, a költeménynek főbb nemei, nem egyedül a szeszély grádusaira nézve különböznek egymástól. Sokkal inkább megkülönbözteti azokat ezen szeszélynek természete, s magának a lelkesedésnek természete. A tragédia például, egészen másnemű lelkesedést kíván, mint az óda; és aki ezen nemeknek egyikében nagy, megtörténhetik, hogy azért a másikban minden küzdeése mellett is igen közepszerű, vagy éppen rossz marad. Oka az, mert ezen költeményeknek formáik s materiáik egészen különbözők, s feltévén eszerént, hogy az előbbi felosztás jó lenne, mégis az mindig már előre egy más felosztást teszen fel, mely éppen azért, mivel első volt, egyedül alkalmas.

Két úton találhatjuk meg a keresett felosztást, s ha mind a kettő ugyanazon célra vezet, bizonyos, hogy az igaz felosztásra jutottunk. Egyik ez: hogy a költeménynek bizonyos meghatározott nemét hasonlítsuk össze más nemekkel, mik tőle legtávolabb, vagy hozzá legközelebb állanak, s keressük fel mindegyik nemtől miben különbözzék. Vegyük a tragédiát. Ettől legmesszebb távoznak az óda, a tanítóköltemény, s a látható és morális természetnek rajzolatai; közelebb áll az eposz, s általán fogva minden eposzi vereszet; leginkább rokon vele a vígjáték. Az előlemlített nemek közt az a különbség, hogy az óda érzeményeket ömledez, a tanító költemény közgazságokat ad elő, a rajzolat pedig azon egymástól különböző dolgokat, mik a térben és időben öszveköttetnek, egyenként s egymás után állítja fel; a tragédia pedig történeteket történetekkel úgy fűz egybe, hogy minden történetnek okát az emberi szív szenvedelmeiben felleljük. Ami az eposzt illeti, erre nézve az a különbség, hogy noha mind ez, mind a tragédia bizonyos történetet, morális okokból kifejtetve, tűntetnek előnkbe, de az eposz már elmúlt történetet mond el, a tragédiában pedig szemeink előtt történő változások, az azokat okozó személyek által terjesztetnek elő. Az utólemlített nemek különbözősét ami nézi, a vígjátékban is szintúgy emberi történetek fejtetnek ki, s a személyek itt is előállítatván mindent jelenvalóvá tesznek; de a tragédia megindítani, megrázni, a vígjáték pedig mulatni s nevetetni törekszik. — Ha már az így megtalált különbségnek saját neveket adandunk, azonnal készen lesz a költemény nemeinek felosztásokra, három név: materia, forma, behatás.

Ugyanezen felosztásra jutunk a másik úton is, mégpedig úgy, hogy gondolataink világosabban, s telje-

sebben fejlődnek ki. — A költemény, mint közönségesen tartják : *érzékileg tökéletes beszéd*. Igyekezünk már most, hogy a két különböző jegyeket „*beszéd*” és „*érzéki tökéletesség*” meghatározván, belőlök a költemény különböző nemeit megállapíthassuk. A beszédet szavakban előállított rendideák teszik, s a szavak gondolatainknak hallható jegyeik. Itt megkülönböztethetjük az egyes szavakat jelentésökre s a szólás formáival egybekötöttetett értelmökre nézve, attól a külső hangtól, ami csak a hallást érdekli, vagy attól ami csupán mechanikum. A két elsőbb helyességére a nyelvtudomány, szépségére nézve a stilsztika alá tartozik ; az utóbbit pedig a muzsika tárgyaihoz számláljuk ; a muzsikát, tudnillik a maga legszélesebb értelmében vévén, miszerint az egész prozodiát és ritmikát magában foglalja. A poetikának tehát nem marad egyéb, hanem hogy ezen tanításokat a költeményre s annak különböző nemeire fordítsa. — Az ideák, így tanít a pszichológia, háromfélék. Mert vagy az érzés rendét követik, vagy az okosság után járnak, vagy a képzelet törvényeihez szabják magokat. Az elsőszerű ideák leírásokat ; a másodszerűek részint tanító, részint nyomozó ; az utolsók lírai darabokat szülnek. Ez első felosztás önként vezet a másodikra : mert azon rendideák vagy tiszták, vagy egymásba szövettek ; s ez utolsó esetben az uralkodó rendidea neveztetik matériának, a másik pedig, mi ennek alárendeltetett, formának. Így a tragédiában materia a munkálkodás (Handlung) ; az előterjesztés formáját pedig a lyrai hevület, s a karakterrajzolás fonják belé. — Ha nézzük a költemény másik jegyét, az érzéki tökéletességet, úgy azon sokféle behatásokra jutunk, mik a költemény céljait tehetik. Egyiknek bámulást, másnak az ártatlanság és nyugalom szelíd érzeményét, harmadiknak félelmet és szána-

kozást kell ébresztenie. Ezen három felosztások egymás mellett járnak; s látnivaló, hogy ha ezeknek különböző részeik egybeköttenek, mi sokféle poétai művek származhatnak.

2. Töredék

Az akcióról

Méltó lenne talán a csupán leíró és nyomozó művek közt való különbséget, mind a két szót a maga legzélesb értelmében vévén, közelebbről megvizsgálni.

A dolog minden állapotjának van oka, mi ezen mostani állapotot szerzette, s ezen ok több vagy a kérdésben levő, vagy más dolognak már előrement állapotjaiban fekszik; s minden csak attól függ, ha a dologgal csak úgy bánunk-e, amint most van, nem tekintvén az állapotot szerző okra, vagy pedig ezen okot is gondolóra vesszük.

Eszerint minden tárgyat kétképpen lehetne felvenni: mert minden tárgyra nézve kétféle kérdést tehetünk: miben van a dolog állapotja? és: hogyan származott ezen állapot? — De az első kérdésre nem csak az tartozik: miben van az állapot éppen most? hanem bizonyos meghatározás alatt az is: miben volt, mindenekeelőtte azzá lett, ami most? El lehet ugyanis mondani, hogy bizonyos dolog micsoda sok változásokon ment már keresztül, anélkül, hogy azon változásoknak okaik felfedeztetnének: és ez mindannyiszor megtörténik, valahányszor mindegyik változásnak hogyan léte, s szakadatlan folyása teljesen elő nem adatik. Akár azért, mivel azt egyáltalában előadni nem tudjuk, akár azért, mivel az írónak éppen most előadni kedve nem vala.

Minden természeti tüneménynél, minden ideaöszvefonódásnál, minden külső reláció változásánál feltehetjük a két említett kérdést. Példák által jobban meg fog a dolog világosodni.

Valamely természetvizsgáló leír egy plántát minden tulajdonságaival együtt, milyenek legyenek annak levelei, virágának formája, porszállai, porzacskói, magtartói; leír egy hernyót annak saját alakjában, nagyságában, alkatjában, élelme s mozgása módjában. Vagy pedig keresztülvezet bennünket a plántával történt különböző változásokon; mint volt az először egy parányi mag, mint csirázott ki, további kifejlődésében mint hozott egy bimbót, miből azután egy szép virág nyílt ki; ismét előmutatja, hogy a mondott féreg változólag micsoda alakokat vett magára: hogyan csúszik először mint hernyó a falevelen, hogyan fekszik azután mint szendergő púpa önszövedékében bepólálva, s végre hogyan emelkedik a levegőbe mint szárnyas pillangó. A vizsgáló munkája egyik esetben sem vala egyéb leírásnál; a felvett dolgoknak állapotjokat, vagy állapotjaikat csak úgy adta előnkbe amint vagnak, nem pedig úgy amint származtak. Mindegyik állapotról teljesebb ismeretet kellett volna adnia, s egyiktől a másikig bennünket léptenként vezetnie, ha azt akarta volna láttatni, miként jött elő egyik állapot a másiktól. Eszerént kétféle szere van a leírásnak, amit Sulzer is igen helyesen megkülönböztetett. „Az egyik, úgymond, bizonyos egyszerre levő dolognak, például valami tájnak, a másik pedig bizonyos lassan-lassan feltűnő dolognak, például valami történetnek, mibenlétét nyomja ki.”

Valamint a testi természet külső változásait, úgy a lélek belső változásait is csupa leírással előadhatjuk. A filozófiának történetírója tegye előnkbe valami

filozófi szisztémának állításait egyenként. Olvassa fel Brucker szerint bizonyos filozófnak metafizikáját, vagy morálját egyes állításokra s maximákra; vagy vigyen keresztül azon különböző változásokon, miket bizonyos szisztéma vagy a találónak, vagy a tanítványoknak fejeikben szenvedett: mondja el például micsoda pontokban gondolkozott másképpen a régi akadémia, mint a közép, a közép, mint az új. És minden esetben éppen az történt, ami fellebb a természetvizsgálóval: a történetíró az értelmi világ különböző tüneményeit csak úgy adta elő, mint amaz a testi világbeli tüneményeket; akciókat csupa történetekké változtatott. Munkája csak úgy lenne valóságos elbeszélés, ha bennünket egyik ideáról a másikra, a szisztéma egyik változásáról a másikra minden közbenfekvő ideákon keresztülvezetett volna.

Így lehet bánni az ember állapotjának külső változásaival is, még akkor is, ha azok a lélek szabad munkásságától függenek. A nem pragmatikus történetíró felmutatja a híres Cromwellt életének minden különböző jelenéseiben, miként leve magányos emberből először katonatisztté, majd fővezérré, majd a parlament urává s Angliának protektorává; egyes tudósításokat közöl ezen protektornak erőszakjairól, igazgatásáról, győzedelmeiről s sokféle öszveköttetéseiről; de hogyan jutott hát tulajdonképpen a csekély nemes ember oly nagy uraságra, azt az ő tudósításaiból által nem láthatjuk; s legfellebb igen bizonytalan s ingadozó sejdítést meríthetünk belőlök, mint történhetett meg a dolog. A történetíró ugyanis kötelességét nem teljesítette; azon külső és belső állapotoknak egymástól függő sorát, mikben a Cromwell rendkívül való fel-emelkedésének oka fekszik, száraz, s szakadozott történetfolyammá változtatta; a status változását csak

úgy adta elő amint történt, nem pedig amint származott, s tökéletességre ment.

Eszerint az együtt létel és egymásután létel, az utolsót úgy tekintvén, mint csupa egymásután léteket, essentialiter nem különböznek egymás közt. Ha azt mondjuk, hogy tulajdonképpen csak az együtt levőt írhatjuk le, az egymásután levőt pedig, kivált midőn az emberi állapot szabad változásairól van szó, csak elbeszélhetjük, úgy azt is el kell mondanunk, hogy itt az elbeszélés egészen a leírás természetével bír, mivel a dolgokat csupán úgy terjeszti elő, amint vagynak vagy történetek, nem pedig amint származtak, s amint az előrement állapotokból kifejtöztek. Eszerint, hogy az ily elbeszélést a tulajdonképpen valótól megválasszuk, leírónak vagy nem pragmatikainak lehetne nevezni.

De változtassuk meg a fölebbi három esetet. Tegyük fel, hogy egy filozóf természetvizsgáló a plántának vagy féregnek első állapotjából kiindulván, mindezen állapottal mindazon relációkat, mikben a beható okokkal állanak, tökéletesen megismertet bennünket, s azután az egymásra következő változásokon keresztül (miknek mindegyikét az előtte valóból származni láthatjuk), egészen a kinyíló virágnak, vagy a szárnyas pillangónak feltűntéig vezet. Eképpen a leírás egyszerre elbeszéléssé fogna válni; a természeti tüneményt származni látnók, s támadásáról számot tudnánk adni.

Éppen így a két hátralévő esetben is. A filozófiának történetírója mutassa elő, mint ül Newton a maga kertjében, mint vonatik lelke, mely éppen a hold nyomása felől vizsgálódik, egy leeső almától a gravitáció szisztémájának szerencsés ideájára! mint találja fel ezen ideának újabb meg újabb alkalmaztatását, mint old fel általa újabb meg újabb nehézségeket etc. etc. Vagy mutassa meg, miként csatlódnak a Leibniz lel-

kében már készen álló ideákhoz több meg több ideák. Ő ezen ideákat miként választja el s miként köti együvé, miként szorítja össze saját elveikre, s ismét miként szélesíti ki; miként győz meg kétséget s ellenvetést, miket majd ismét az igazság megállapítására alkalmaztat; s mindezekon úgy vigyen keresztül, mintha a harmónia predestinata szisztémáját, vagy a calculus infinitus elveit még egyszer mi magunk találánánk fel. Ez már nem lelketlen leírás lenne, hanem a Leibniz szisztémájának valóságos practica históriája, mert látnánk, hogy a Leibniz lelke minő egymásból függő változásokon ment által, s az ő egész filozófi alkotmányáról számot adhatnánk.

A politikai történetíró legyen pragmatikussá, s fedezze fel a titkos rúgókat; egyfelől ismertesse meg velünk Cromwellnek fanatikus, nagyravágyó, vitéz, ravasz karakterét, másfelől pedig Angliának akkori állapotját; fejtegesse ki ezen elvekből az ő életének minden történeteit, s láttassa, miként vitte őtet, a legkedvezőbb külső környelmények közt, egyik cél a másikra, egyik jó siker a másikra, mindaddig, míg hazájában a legfőbb hatalmat magának ragadta. S itt is a leírás mindjárt való históriává fogna válni; mert látnánk, miként származott a statusbeli változás, s arról számot adhatnánk.

Látnivaló, hogy itt is együtt létel és egymásután létel van, de egészen másképp, mint fellebb: s ez, ami a kettőt szükségesen megkülönbözteti. A coexistens nemcsak egyenként mutattatik elő, amint egymás mellett vagy egymásban van, hanem úgy, amint a következő változásban egyenlő részt vesz; itt több együtt munkáló természeti okoknak, több összeütköző ideáknak, s egy vagy több szabad lényekben levő egyesült előterjesztéseknek, céloknak, hajlandóságoknak coexis-

tenciája van, melyek az idő, a hely stb. külső környel-
ményeik befolyások alatt öszvesen munkálódnak. A
szukcesszív itt nem úgy áll elő mint távollevő, s ki
nem fejtett tünetményeknek megszakadt következése,
hanem úgy, mint egymásból folyó változások, hol egyik
a másikig mindig léptenként vezet ; úgy mint egymás-
ból függő s egymásból fejlődő tagoknak láncza, hol az
utolsó az elsőbők nélkül, s mindegyik tag az azt meg-
előző nélkül, vagy nem származhatott volna, vagy
legalább nem úgy amint most van. Igaz, hogy a leg-
jobb történetírónak is ezen sorban sokat felfejtetlen
kell hagynia, amiről talán magok a személyek sem
tudnának számot adni ; sokszor előre nem látott okok
is kívülről adják elő magokat, miket csak úgy kell fel-
hozni mint pusztá eseteket, mert majd valami fel-
tétel miatt, majd anélkül lehetetlen azokat megvilá-
gosítani s előre elkészíteni. De mihelyt valami ilyen
jön elő, azonnal félbeszakasztja a történetíró a maga
akciójának folyamatját, s akkor, ha ezen külső környel-
mény is magát a sorhoz kapcsolta, ismét szakadatlanul
folytatja azt, mindaddig míg ismét külső ok jön elő, s
ismét a sorhoz csatolja magát, s a következőkre együtt
munkálódik.

Beszédem természeti tünetményekről, ideák öszve-
kötődéséről, s külső relációk változásáról folyt. Minden
attól függ, hogy mi a különbség a testi és lelki behatá-
sok közt.

De az ember a testi világban, bármily ismerősnek
gondolja magát azzal, nagyon idegen ; ő sehol sincsen
otthon csak a lelki világban. A léleknek önmagáról
sokkal közvetlenebb s világosabb ismerete van, min-
den állapotjával szorosabban s teljesebben ismeretes,
s változásainak folyamatját tökéletesb öszveköttetés-
ben láthatja. Az tehát aminek származását nyilván

meg lehet mutatni, kiváltképpen a lélekben van, vagy a lélek által lesz, mégpedig úgy, ha a léleknek tiszta előterjesztései vagynak, vagy pedig tiszta előterjesztéseinek ismeretes meneteleknél fogva ki lehet találni, hogy a homályos előterjesztések alatt minő állapotban volt. — Azt említeni sem kell, hogy az egészen más, ha az ilyen származást a filozóf, mint ha a költő mutatja elő. Az egyik értelmességet keres, a másik csak világgosságot az ismeretben; az egyik azt akarja, hogy az öszvefüggésnek helyes voltát megfogjuk, a másik csak hogy érezzük. Amaz nincsen is a maga fáradozásában soha oly szerencsés, mint ez: mert az ember inkább az érzésre, mint a megfogásra van teremtve. Mint függjön öszve a hatás az erővel, az őelőtte mindég titok volt s titok marad.

Ezekből meg lehet érteni, ami már oly sokszor hibásan magyaráztatott, mi legyen az akció. Úgy vélem, hogy ezen szót nem magyarázhatom meg helyesebben s hasznosabban, mintha azt mondom: *hogy a költeményben csak akkor és annyiban van akció, midőn abban bizonyos változást bizonyos lénynek, amely célra dolgozik, munkássága által látunk származni.* A dolog származásához tartoznak ugyan az időnek és helynek külső környelményei, s a külső esetek is, de ezek az akciónak nem részei: csak modifikálják azt, befolyanak reá, s ellene vagynak vagy mellette.

Egyáltalában minden, ami ahhoz tartozik, hogy valami változást származni lássunk, mindaz szükséges az akcióhoz is tartozik. Az író az akcióban munkálódó egy vagy több lényeknek első meghatározott állapotjából indul ki; mégpedig oly állapotból, ami ismeretes, lehetséges s annál fogva minden olvasónak s nézőnek megfogható. Ezen állapotot leginkább annyiban mutatja fel nekünk, amennyiben abban a jövőendő

változásnak magva fekszik, s azután szerencsés vagy szerencsétlen lépéseken kedvező vagy ellenkező revolúciókon keresztül addig vezet, míg az utolsó főváltásra érünk, hol az egész eddigi munkásság megszűnik, s az akció alatt foglalatosságban volt minden erők és szenvedelmek elnyúgosznak. A cselekvő személyek bizonyos célra törekednek, s annak elérésére minden hatalmokban levő eszközöket elővesznek: a távolban látják bizonyos valónak csillámlását, amit örömet teljes ragyogásában látnának, s amihez majd ez, majd amaz oda vezetni látszó úton törekednek; vagy a jövőben valami szerencsét vesznek észre, ami kívánságaiknak hízelkedik, s bizonyos szerencsétlenséget, ami kívánságaikat ellenzi: minden szükséges machinákat megpróbálnak, hogy az elsőt megnyerjék, a másikat elkerülhessék. Ott is, itt is majd nagyobb, majd kisebb nehézségek támadnak fel: bizonytalanságok s kétségek, miket feloldani, s másoknak ellenkező céljaik, miket semmivé tenni kellett; az első úton a valót el nem érhetni: a léleknek mást kell keresnie; az első machinák gyengék vagy felfedeztetnek, s a szenvedelmeknek másokhoz kell nyúlniok. Majd megmaradnak a kezdetben volt célok; majd az akció folyamatjában más egészen ellenkezők s újak támadnak: s így most hosszabb, majd rövidebb úton, most több majd kevesebb tekervényekkel, végre az akció az utolsó katasztrófára jut, hol a személyeknek minden eddigi céljaik, minden eddigi munkásság és szenvedelem, így vagy amúgy végetérnek. A változás majd egyiknek majd másiknak kívánsága szerint történ meg: majd pedig úgy amint senki sem akarta, senki sem reménylette.

Batteux az akciót olyan vállalatnak magyarázza, ami választás s cél szerint történik. Mivel Lessing,

az a nagyelméjű kritikus ezen magyarázatot helyesnek tartja, illő okát adom, miért távoztam légyen el attól.

Tulajdonképpen nem távoztam el attól, csak másképpen alkalmaztattam. Tudni való, hogy valami gondolatnak helyes s hasznos volta mennyire függ attól, hogy melyik oldalról vesszük fel, s úgy tetszik, hogy az az oldal, amit én az akció magyarázatában előforogatok, sokkal tanúságosabb, s jobb következéseket von maga után, mint a Batteuxé. Jobban lehet látni, hogy az akcióval mint kelljen bánni a költőnek, ha azt magában az ő munkájában keressük; s az is világosabban megtetszik, hogy az akciónak egysége s teljessége miben áll.

Batteuxnek magyarázatjaként az akció egységét, a cél egységében kellene helyheztenni: azt kellene mondani Lessinggel, hogy a költőnek magába az akcióba kell célokat tenni, s ezen célokat egy fő cél alá szükség rekesztenie. De lehet olyan darabokat gondolni, hol a személyek kezdetbeli céljaik, az utánok küzdés alatt egészen ellenkezőre s ezek ismét másokra változnak, s hol ezen elváltozást ugyanazon karakterből ki lehet ugyan magyarázni, de egy főcél alá rekeszteni nem lehet. Felteszem ugyanis, hogy ezen főcél senki sem fogja valami absztrakt ideában keresni, sem pedig a személyek céljait a költő céljával öszve nem zavarja. A mi magyarázatunk szerint ez a nehézség elmarad: mert az akció egysége az okozott változás egységében áll, és ha hátul kezdve ezen változásból indulunk ki, hogy azon okokat keressük, mik azt, úgy amint van, megmagyarázhatják: úgy minden ily magyarázat ezen egy akcióhoz tartozik, míg végre bizonyos első okra érünk, hol többé nincsen mit kérdeni. — Batteux szerint az akció teljessége abban áll, hogy a vállalat

a maga célját vagy egészen eléri, vagy egészen elhibázza ; de a személyek a magok első céljokat egészen elhibázhatják, s ezáltal az akció legnyughatatlanabb, a személyek sorsa legkétségesebb, s az olvasó várakozása legnagyobb lehet. Az akció tehát a maga teljességét nem éri el hamarabb, mint mikor a személyek a magok utolsó céljokat, mi az előbbiből fejlett ki, vagy elérik vagy elhibázzák ; s éppen ezen utolsó cél az, ami az utolsó változásra vezet, hol minden eddig munkásságban volt erők és szenvedelmek nyugalomra jutnak. Úgy hiszem azért, hogy minden tekintetben hasznosabb az akció magyarázatjában az utolsó változásnak, mint a kezdetben felvett szándéknak conceptjét forgatni elő.

Másik ok, miért én a Batteux magyarázatjától el-távoztam, ez : mert ő maga egy másik helyen, ahol azt először újra felhozza, s mellé egy magyarázó példát told, megcáfolja. Meg akarja, ugyanis, határozni, mi legyen a különbség a *készség*, *szenvedelem* és *akció* közt, s ezt így teszi : «A Horatiusoknak legidősebbike, úgymond, szereti Rómának becsületét : ez őbenne *készség*. Camilla, a húga, könnyeket önt a Róma dicsőségét nevelő győzedelmen, ő azért haragba jön : ez benne fellobbanó *szenvedelem*. Megöli hűgát haragjában : ez *akció*. A *készség* távol álló principium ; a lelket érdeklő tárgy megeleveníti ezen principiumot, a megelevenedett principium aszerént amint inkább vagy kevésbé érdekeltetett, nagyobb vagy kisebb elevenség-gel hajlik az akcióra.» — Nyilvánvaló, hogy itt Batteux a nyelvszokás kétértelműsége miatt megtévedt, és az akció úgy amint ez a művészi nyelvben vétetik, a tettel cserélte fel ; hogy arra törekszik, hogy mindent ami belől a lélekben történik, annak conceptusából ki-zárjon. A *készséget* ugyan ami illeti, arra nézve igaza

van : az az akcióban csak előre feltételezik, anélkül, hogy annak része lenne ; de midőn azt a behatást is amit bizonyos meghatározott ok a lélekre teszen, midőn a lélek felzúdult szenvedelmét s az annak megelégitésére törekedést az akciótól megválasztja : akkor ellene mond minden művítélők nyelv szokásának, s az önnön magáénak is. Mert mindjárt a következő szakasz második periodjában két akcióról beszél, mik együtt haladnak, s eszerént ezen szó alatt egy egész sor változást ért, ami lehetetlen, hogy olyan egy sor tettek-ből állana, mint Camillának meggyilkoltatása.

Általán fogva a művítélők, a nyelv szokás felebb megjegyzett kétértelműsége miatt gyakran tévedeztek, s csak igen ritkán tudtak magoknak az akcióról meghatározott conceptust csinálni. «Vagynak, mond Lessing, kik azzal oly materiális conceptust kötnek öszve, hogy sehol nem látnak akciót, csak ahol a testek oly foglalatoságban vagynak, hogy a helynek bizonyos változását megkívánják. Ezek csak ott találnak a trágédiában akciót, ahol a szerető térdreesik, a hercegné elájúl, a hősek verekednek : s a fabulában csak ott, hol a róka ugrik, a farkas szaggat, és a béka az egeret szárához köti. Az soha sem akar eszökbe jutni, hogy a szenvedelmeknek minden belső küzdésök is, minden különböző gondolatok folyamatja, hol egyik a másikat eltolja, akció, talán mivel magok inkább mechanice gondolkoznak s éreznek, mintsem amellet legkisebb munkásságot éreznének magokban.»

Örülök, hogy ily fontos jegyzést oly derék írónak szavaival mondhattam el. De még egy mást a magaméival kell elmondanom, mi által az akciót attól, amit én csupa mozgásnak nevezek, megkülönböztetem. Vagynak ugyanis egész rend behatások, mik ugyan az akcióhoz tartoznak, de bennök egyéberánt semmi

akció sincsen; teátrumi szcénák, mint a Goldoni háborújában s eposzi ábrázolatok mint az Iliasban, hol kezek és lábak rendkívül foglalatoságban vagynak, de mindösszveséggel csak egyetlenegy szemét teszik a láncnak.

Ahol akciónak kell lenni, ott több tagoknak is kell szükségesen lenni, ha nem többnek, mint kettőnek is; egyetlenegy tag nem egyéb, mint egyetlenegy állapot, amiben egyebet származni nem látunk. De egyszerűsmind az akció conceptusához tartozik, hogy az állapotok úgy legyenek öszvefűzve, hogy az egyik a másakra befolyjon, azt támassza, s származására okot adjon. Ahol tehát a változások egymást váltó sorában ez az öszvefűgés nem találkozik; ott nincsen egyéb mozgásnál. Azonban az egész az akcióhoz tartozhatik; de nem sok, hanem csak egyetlenegy szemét teszi a láncnak. — Legjobb példát ad erre Gessnernek Első hajósa, ez a derék kis darab, ami egyszerre terjeszt előnkbe két interesszant ábrázolatokat, kifejtődését egy ideának az értelemben, s egy szenvedelemnek a szívben. A gyöngéd ifjúnak, szeretett Melidájától a tenger által elválasztva, tele hév esdekléssel hozzájuthatni, és mégis lehetetlen lévén a távol szigetet úszva elérhetnie, hogy az akció végcélját érje, szükségesképpen hajóval kell bírnia. De a tengerjárás mestersége még fel nem talált mesterség; az ifjú tehát gondolkozni kezd: kedvező környelményekre akad, amiket szorgosan szemmel tart; most egy észrevételt öszveköti a másikkal, eljut a hajónak első ideájára, dolgozni kezd, próbál, különféle tökéletlenségeket vesz észre, segít rajtok, s elér kedveséhez. Itt a fellebb adott conceptus szerint nem csupa mozgás, hanem valóságos akció van. Az ifjú első állapotjából fejlődik minden más állapot; szenvedelme megérteti velünk, miként jut arra a szándékra,

hogya a tengert megjárja ; ezen szándék azon figyelmet, mivel minden előadott kedvező környelményt észreveszen ; ezen észrevételek öszveköttetése az első ideát ; a próba a találmány tökéletlenségeinek felfedezését ; ez az ifjú új figyelmét az észrevettekben stb. De tegyük fel, hogy ez az első hajós ne lett légyen első, s tudott volna mindent ami egy hajóhoz tartozik, s építése mesterségét értette volna : így annak egész kifaragása, s öszverakatása csak egyetlen egy darabja lett volna az akciónak, amiben magában semmi akció nem lett volna, csak csupa mozgás.

Éppen így történt Homérban az Achilles híres paizsának kicifrázásával, s a Júnó szekere öszverakásával. Látunk egy egész sor testi behatásokat ; de nem olyakat, hogy mindig egyik a másik által hozatnék elő : ugyanazért az egész sort meg lehetne fordítani, anélkül, hogy a behatásban valami különbség származna. Ha Vulkán ez vagy amaz képet vési-e először a paizsba ; ha Hebe ez vagy amaz kereket teszi-e először a tengelybe, az mindegy : a paizs mindenképpen elkészül, s a szekér mindenképpen öszve lesz rakva. A testi behatásokban magát az egymásután következő sorok öszvefüggését sem lehet látni ; hacsak a lélek meg nem határozza, a test semmit nem mivel : és a lélekben csak egyetlenegy maradandó feltétel van, ami, mint én itt feltésem, a dolog végrehajtását illető, egyetlenegy maradandó belátás szerént, a testi erőket a munka végbevételére mindig újonnan serkenteti. Ha a külső testi változások rende bizonyos éppen most kifejlő lelki belső változások rendéhez hasonlólag történne, s azok ezektől függésben lenni látszanának : az egészen más lenne.

Látnivaló tehát, hogy az előbbire visszamenjünk, mennyire hibáznak azok kik mindenütt ahol mozgás

van, akciót látnak. Minden akciónak tulajdonképpen való nézőhelye a gondolkozó és érező lélek ; s a testi változások csak annyiban tartoznak a rendhez, amennyiben azok a lélek által produkáltak, a lelket ki-nyomják, a lélekben mint egy más lélek szándékainak s mozgulásainak jegyei, conceptusokat s eltökéléseket szereznek, vagy akarmi más az akcióra tartozó benyomást csinálnak a lélekre. Ugyanazért a pantomimban, a táncban nem lehet másképp akció, hanemha abban a lélek akciók és mozgás által nyomattatik ki.

Hogy jegyzésemet egész kiterjedésében adjam elő : ott nincs semmi előrehaladó akció, ahol csak bizonyos egész ideához, vagy bizonyos egész feltételhez tartozó minden részeken egymásután keresztülme gyünk. Mikor bizonyos conceptus a lélekben már tökéletesen megvan, és a beszélő annak egyes részeit egymásután adja elő, nem pedig egymásból fejtegeti ki, akkor sincs előrehaladó akció. Másképpen azt kellene állítanunk, hogy minden új frázis, s az organumnak minden új hajtása, miáltal szavakat és szillabákat mond ki, az akciót egy lépéssel továbbviszi. De csak akkor viszi tovább, ha a beszéd alatt a lélekben új ideák, új mozgások tűnnek elő, miknek az utóbb következő állapotra befolyások van ; mint például, ha valaki hevességében magával beszél, vagy magát a beszéd által kihűti, és azután a dolog másképpen megyen, mint ezen hevesség, vagy ezen kihűlés nélkül ment volna.

Az akció legfontosabb elosztása önként foly a végső főváltozásnak különbféleségétől, mire az akció törekszik. Ez vagy csupán külső, vagy egyszersmind belső állapotnak is változása ; legyen az mienk vagy a másé : vagy a mi gondolkozásunk s hajlandóságunk szisztémájának, vagy bizonyos individuális viszony-

nak, miben bizonyos külső dolgokkal vagy személyekkel állunk, változása. A magunk vagy mások ismeretében bizonyos ideát akarunk kifejtetni, bizonyos valót vagy fellelni, vagy megerősíteni, vagy felvilágosítani; bizonyos tévelygést világrahozni és megcáfolni; bizonyos kétséget, mi a valónak ellenében áll, megmagyarázni s feloldani. A magunk vagy mások akaratjában akarunk bizonyos közönséges hajlandóságot vagy útálatot, bizonyos maradandó feltételt szereznünk vagy elváltoztatni; bizonyos szándékot, amit csak a jóról és rosszról való ítéletünknek okoskodás által leendő megváltoztatásával lehet elérni. Mindezen változások csupán a lélek belső állapotjára tartoznak; az ismeret tökéletesítésére, a karakter jobbítására céloznak; és bár azután a külső állapotra igen fontos befolyások van, mégis itt semmi meghatározott individuális alkalmaztatásukat nem látjuk. — Más esetekben bizonyos külső relációinkat kívánjuk megváltoztatni. Szükségektől körülvéve mint emberek, a valóságos társaságban mint atyák stb. lépünk fel. Ott megtörténhetné az akció, ha mi egyesegyedül ideáink öszvességével, s lelkeinknek eléggé gyakorlott erejeikkel lépénénk is fel a színre; itt pedig rajtunk kívül csaknem mindig, még külső tárgyak, és több játszó személyek kívántatnak meg, kiknek interesszójök a mienkkel majd így, majd amúgy van öszveszöve; amott ha másokkal volt dolgunk, azok csak úgy interesszáltak bennünket mint gondolkozó fejek, mint ilyen vagy amolyan általános karakterű emberek: itt mint bizonyos meghatározott szándékú emberek, kiknek szándékaik a mieinknek kedvezök, vagy nem kedvezök, mint bizonyos individuális hajlandóságú s szenvedelmű emberek, kiknek hajlandóságaik vagy szenvedelmeik a mieinkkel egyeznek, vagy öszveütköznek; ott mint barátjai

vagy ellenei a rénynek és valónak, itt mint barátjai vagy ellenei enmagunknak. Amaz akció főképp az értelmet, ez a szívet érdekli ; amaz, ha bizonyos munkában előállíttatik, főképp felső, ez pedig főképpen alsó lelki tehetségeinket tökéletesíti. Az egyiket, ha tetszik, filozófi akciónak nevezhetjük ; a másik pedig az, amit a költésben tulajdonképpen akciónak neveznek.

3. Töredék

A beszélgetésről

Egyik a legfontosb különbségek közül a filozófi és a tulajdonképpen úgynevezett akció közt ez : hogy az utolsó, mivel külső relációk megváltoztatására céloz, külső tárgyak együtthatása vagy közbejötte nélkül, és leginkább a drámában, több személyek behozása nélkül, semmire sem mehet ; ellenben az első, a filozófi akció, nem kíván egyebet egyetlenegy gondolkozó lélek munkásságánál. Minden oly esetben tudnillik, ahol a célbavett változás magában a filozófáló fejben fekszik, ahol nem másokat hanem magunkat akarjuk tanítani, ahol nem másokért hanem saját hasznunkért akarunk valami gondolatot megigazítani, messzebb vinni, meghamisítani, vagy állapítani.

Ebből egy, mind a filozófi történetírástól, mind a filozófi dialógtól különböző nemű munka származik, ami mégis némely részben az utolsónak természetét veszi fel ; amennyiben önmagát mintegy több személyekre osztja fel, majd saját, majd idegen szerepet játszik, s magának, hogy úgy szóljunk, más ember lelkéből teszen ellenvetéseket, amikre oztán saját lelkéből felel. Annálfogva én az ilyenmű munkákat

filozófi önbeszélgetésnek nevezem. Ezek magasb, s nemesb természetűek, mint az értekezések: azonban közönségesen azoknak alakjában jelennek meg; valamint gyakran csupa értekezések az önbeszélgetés álarcát viselik. Az értekezésben, miben csak a végrezultátumok a vizsgálódás történetéből vett legszükségesebb dolgokkal adatnak elő, az épület már csaknem teljesen elvégezve áll előttünk; nem pedig a hozzávaló első készülétek a követő változásokkal s azoknak okaikkal együtt, nem a még fel nem dolgozott materiáléknak eligazítása, nem az épülethez szükséges eszközök, nem a mesterség, nem szerszámokkal való bánás, nem az épület öszverakásának s végbevitelének egész módja. Mindezek pedig többé vagy kevésbé szemünk elébe terjesztetnek abban amit én filozófi önbeszélgetésnek hívok. Az író úgy teszen, mintha semmi hallgatója nem volna, s magában még nem határozta volna meg, mit akar előadni; mintegy cabinetjébe zárkózik, és elkezd hangosan gondolkozni, azalatt, míg mi olvasók észrevétlen ajtajánál leskelődünk.

Az ilyen előadásnak nagy haszna van, ha ügyesen és fontos tárgyakra használják. Először, ugyanis, a vizsgálódás tárgyáról jobban s fundamentomossabban tudósít bennünket; beleplántálja, hogy Baco szavát mondjam, a valót az olvasó lelkébe, úgy amint az az írónak saját lelkében termett; nyújtja neki nemcsak a levágott gyümölcstelen törzsököt, hanem magát az egész plántát gyökerével, s a rajta függő maradék földdel együtt: úgy, hogy maga az olvasó is, ha azt ápolja, az ismeretnek legszebb gyümölcseit várhatja tőle.

Másodszor, ez a metódus bennünk is felébreszti a vizsgálódás szellemét; fejünknek lökést ad a gondolkodásra, s képezi azt, hogy más tárgyakban éppen

oly szerencsésen dolgozhassék, mint az író a magáéban. Ez a nagy haszon, amit az önbeszélgetések a valóságos filozófi dialógokkal közösen bírnak, teszi a Sokratikusok míveiket oly megbecsülhetetlen monumentumivá a régiségnek, ámbár a vélemények és elvek az ő idejéktől fogva oly véghetetlenül megváltoztak. És ha semmi más érdemök nem volna is, már maga ez a karakter általadná híróket a maradéknak, s azt jobban meg fogná a múlandóságtól, mint a cedrusolaj oltalmazni.

Éppen ily jusok van a halhatatlanságra, s éppen ezen oknál fogva, a Lessing írásainak, amikből inkább lehet mint akármi másból conceptust venni arról, amit én filozófi önbeszélgetésnek nevezek. Az ő *Laokoonjában* minden mélybelátású művítélők ezen karaktert első tekintetre megismerték. Lessing írása módja, mond egy közülök, poetának stílusa, azaz, oly íróé aki nem már készített, hanem éppen most készít, aki nem már gondolkozott, hanem éppen most előtünk gondolkozik ; látjuk művét származni, mint az Achill paizsát Homérnál. Úgy tetszik mintha mindent, ami neki valami reflexióra alkalmat adott, szemünk elébe hozna, darabonként széjjelszedne és öszvehozna ; most elpattan a rúgó, a kerék forogni indul ; minden gondolat, minden következtetés mást hoz elő, a végcél közelebb jön ; íme itt van a vizsgálódás produktuma ! Minden szakasz egy tökéletességre vitt gondolat ; könyve egy folyton folyó poéma közbeugrásokkal, epizódákkal, de mindég nyugtalan, mindég munkában, haladásban, származásban. Lessing magában munkáinak filozófiájában eleven mulattató, s könyve gyönyörködtető dialóg lelkünkre nézve. — A művítélő itt nagyon jól vette fel a Lessing metódusának karakterét. — Azonhan kicsinységekkel s csekélységekkel,

mik ismét más kicsinységekkel és csekélységekkel függnek össze, így bánni nem kell. Ez a metódus elkerülhetetlenül messze vezet; és ha a materiák mind csekélységek s szörszálhasogatások, nem lehet beléjük annyi interesszét önteni, hogy az olvasót mindig figyelemben tartásák. Örömet teszünk az íróval egy kis kerülést, hogy a tartománnyal ismeretesebbek s a járásban gyakorlottabbak legyünk: de annyit megkívánunk tőle, hogy ne mindegyre sivatag pusztákon, hanem virágzó s gyümölcsös tájakon vezessen.

Amit itt az önbeszélgetésről mondtam, megmagyarázhatja sok filozófi dialógoknak saját természetét. Nem mindenütt, sőt igen ritkán munkálódnak úgy egy pontra a személyek, mint a drámai művekben; a keresett való közönségesen csak a főszemély ügyessége és fáradozása által fedeztetik fel: s ezen főszemély Plátonnál mindég Sokrates maga. A másik beszélő kevéssel teszen többet, mint azt, hogy kérd, bizonyít, kételkedik, s további felvilágosítást kíván. Mégis a beszélgetés teljes valóságos s most folyó akcióval: a főszemély nem tanít valami olyant, amit már magában régen kidolgozott; most kezdi a vizsgálatot, s csak most a jelenvaló pillanatban viszi az alkatot tökéletre. Ezen helyben való kifejtetésre, ami az újabbaknak dialogusaiban igen ritkán találkozik, mivel ezek csaknem mindig dogmatikusok, kiknek bizonyos megállapított szisztémájuk van; ezen kifejtetésre, mondom, senkinek karaktere sincs oly alkalmas, mint a Sokratesé, aki a gondolkodásnak csaknem minden tárgyaira nézve meghatározatlan lévén, mindig új meghatározó principiumokat ohajtott, mindig kételkedett, mindig vizsgálódott, s magokat a szó alatt levő igazságokat mindig akkor először akarta megtanulni. Éppen azért többszöri

ismétlések jönnek elő, amikre akkor nem igen van szükség, ha valaki a maga vizsgálódásait már valami szisztémának kicsinált állításaihoz köti; kiváltképpen innen származnak azon kis ellentmondások is, amiket St. Mardnak a Pláton dialógjaiban nem kelle vala felforgatnia, mivel azok Sokrates kételkedő lelkével oly természetesen egyeznek. — Igen gyakran tehát a filozófi dialóg nem egyéb, mint némünemü önbeszélgetés, dialog formában. Azonban a második személy abban nem felesleg való; ez ad alkalmat, hogy éppen ilyen matéria vétessék vizsgálatba, és meghatározza nemcsak az első ideákat, mikből az első vizsgálat kiindúl, hanem annak egész menetelét is, mivel a főszemély az ő különböző véleményeire s gondolkozása módjára tekintettel van.

Más neme a dialógoknak nem egyéb mint értekezés, beszélgetés formája alatt. Így, például, a Xenophon Hieronjában Simonides akarja tudni, az igazgató él-e boldogabbúl, vagy a magányos ember: oly kérdés, mire neki senki sem felelhet jobban, mint éppen a szirakúzai tirannus, mivel ez elébb magányos ember volt, és így mind a két állapotról ítélhet. Hieron elfogadja a kérést, és hogy Simonidest a magányos állapot jobb voltáról meggyőzhesse, pontról pontra keresztűlmegyén a tirannusok nyomorúságaikon, azalatt míg a magányos polgár boldogságát azoknak mindég ellenökbe állítja. Az érzési gyönyörűségeknél kezdi, ezekről morális gyönyörűségekre megy által, beszél a kétféle állapot különbözőseiről: s ezen indukcióval megbizonyítja, amit mindjárt kezdetben igaznak állított. Eszerint nem most először fejt ki gondolatait, hanem oly gondolatokat ismétel, miket már régen magában megállapított; olyanról beszél, ami már régibb reflexiók s

elkének régibb akciói által bizonyosságra jöttek. — Az ő fejében már minden készen van, mint az egész morál a Cebes Tábláján; mintegy felemelt ujjal megyen a rajzolat egyik figurájától a másikig s igyekszik Simonidest felvilágosítani. — A műv a maga nemében szép, mint Xenophonnak minden munkái; de csak a maga nemében: mert minő különbség, ha a Memorabiliáknak oly sok darabjait s kiváltképpen Pláton dialógjait vele összevesszük! Vegyük az utolsónak első Alcibiádját vagy Menonát vagy akármelyik nyomozó dialógját kezünkbe: s mennyivel nagyobb munkásságot fogunk saját lelkünkben érezni! mennyivel nagyobb részt fogunk vizsgálódás folyamában venni! mennyivel nagyobb nyughatatlansággal fogjuk a dolog jó vagy rossz kimenetelét várni!

Cicerónak, mond egy művítelő, a sokratesi metódus nem igen szerencsésen ütött ki. Az ítélet helyes; de még inkább lehetne mondani, hogy azt az ő dialógjaiban egyáltalában fel sem lehet találni. Ennek oka részint az ő írói karakterében fekszik, mivel ő inkább orator, mint filozóf volt, részint az ő materiáinak tulajdonságában s nagy kiterjedésében; az ő Orátorról való dialógusiból temérdek nagyságú könyvnek kellett volna lenni, ha azokban a sokratesi manírt követte volna! De ezt a manírt azokban, mint már Sigonius, mind ezen mind több más dialógjairól megjegyezte, általában nem lehet észrevenni; a szüntelen munkában s vizsgálatban lévő sokratesi beszélgetés helyett egész nyugalommal kidolgozott értekezéseket olvasunk, s nyilván látjuk, hogy Cicero már azelőtt formális plánumot csinált, ami szerint előadását intézi, amit már most pontról pontra majd Antóniusnak majd Crassusnak szájával véghezviszen:

azalatt míg a több személyek alkalmasint unalmas komplimenteket szúrnak közbe, s örök kérelmeket a tanítás iránt, örök dicséreteket, amik éppen nem oly húmorral íratnak, mint azok miket Sokrates a szofistáknak teszen. Az ő személyei már a magok véleményeik felől teljes bizonyossággal vagynak, minckelötte szájokat felnyitnák; mert mindjárt azzal a propozícióval kezdik amit bebizonyítani akarnak, s azután iparkodnak azt hosszú szakadatlan beszédek által felvilágosítani, megbizonyítani, kicifrázni, kétség és ellenvetés ellen megörzeni. Az első ponttal készen, és így következik a második; a személyek széjjel-mehetnének, ha akarnának, és a többit egész nyugalommal holnapra, vagy holnaputánra halaszthatnák. Sokratesnek legjobb dialógjaiban semminek sincs vége, míg mindennek vége nincs; csak egy rend idea van előttünk, oly útra indulunk, mikről semmi tudományunk nincsen, hogyan fognak a célra vezetni, de minden tekervényeiken szerencsésen keresztül-megyünk, s a beszélgetésnek vége van. Egy érdekesében s egy várákozásban tartatunk, mert csak egy fő akció van előttünk. Az expresszióknak is Ciceróban bizonyos teljessége, bizonyos orátori éke s numerosa van, amit értekezésben, bár dialogizált legyen is, el lehet tűrni, de valóságos sokratesi beszélgetésben igen ízetlen. Tudjuk, hogy Plátónak az ő sok orátori, vagy inkább poetai expresszióiért mennyi szemrehányásokat, és nem ok nélkül, tettenek. Ezenfelül, Ciceróban oly nagy olvasottság, oly sok filozófia története, s idegen véleményekkel való vívás van, hogy azok miatt a dialóg egészen értekezési ábrázatot vesz magára. —

Azonban nem ohajtanám, hogy ezek mind Cicero gyaláztatásának lenni gondoltassanak. Régi író

gyalázni, még akkor is midőn az másik réginek kedvéért esik, igen veszedelmes. Az ő értekezései, ha nem plátói dialógok is, derék értekezések lehetnek, s valóban azok; a felvett dialógi forma is nagy szépségeket adhat azoknak és ad is. Anélkül, hogy a karakterisztikumra és azon sok apró vonásokra néznénk, amikkel az a beszédet megeleveníti: ki lenne el örömet csak a pusztá bevezetések, vagy csak az Orátorról írt harmadik könyv bemenetele nélkül, amit éppen ezen formával éles produkál?

Valamint csupa értekezést lehet írni dialóg formában, úgy lehet csupa elbeszélést szcénai alakban csinálni. Példákat nem kell öszvekeresgélni, holott az egész francia teátrum ilyen szcénákkal teljes, nevezetesen az első, s ha a játék szomorú, az ötödik felvonásban is. Nem mintha az elbeszélés nem szükségesképpen való része lenne az akciónak, s gyakran nem a lelegevenebb szcénákat adná: mert az Oedipusban s Shakespearénél oly gyakori szcénákat kell említeni; hanem mivel azon elbeszélések nem úgy jelennek meg, mint az akció valóságos részei, mert csak az ásítózó nézőket tudósítani állanak ott; mert a második személy csak egy Ah-t vagy Oh-t, vagy egy hogyant vagy miértet vet közbe, anélkül, hogy azáltal legkisebb munkálkodásra is elevenítették; mert végre azon elbeszélések nem egyszerű, haladó, drámai tónban, hanem egészen teljes, kiképző s eposzi tónban irattak. — A költeménynek minden neme másra változik, ha magát más különbözővel vegyíti öszve, ami a munkának fő tónust ad. Nem csak az elbeszélés más a drámában mint az epoeában; hanem a dramatikum maga más az eposzban mint a drámában: és a tragédiaíró valami szakadatlan s igen periodice írt beszéde miatt nagyon rosszúl oltalmazná

magát, ha Homerra vagy Miltonra provokálna. Az epikus poéta, ki előtt egy tágas mező van felnyílván, hogy azt léptenként járja keresztül, és aki plánumának egy részét sem fejtheti ki igen bőven, ha csak minden proporciót el nem akar rontani, még ott is hol a maga személyeit beszélgetve hozza be, rendszerént csak epikus költő marad: önála már a beszédnek vége van, s ő már mindent tud ami megtörtént: ő tehát a maga személyeinek beszédjeikből bizonyos extractust csinál, s ezen extractust, hogy az előadás hathatósabb s lelkesebb legyen, magoknak a személyeknek szájokba adja: nem mintha ők valósággal mindent ily teljesen s ily öszveköttetésben mondtak volna, hanem mivel ez annyira mennyire a legesszeneciálisabb része annak amit ők beszéltek.

A valóságos drámai és a nemdrámai elbeszélés között való különbséget nem világosíthatom fel jobban, mint a Molière példájával. Az ő *L'école des femmes*-ja ellen azt vetették, hogy nincsen benne semmi akció, hanem csupa elbeszélés. Molière azt felelte erre bizonyos kis darabjában a Dorante személyében: *Les récits eux mêmes y sont des actions etc.* — Lessing mint illik, Molièrenak igazat ad: de csak az első fundamentumban, mivel Arnolph a Horác elbeszélése által oly sokféle szenvedelmek közé tétetik, miáltal bennünket megnevettet; nem pedig az utolsó okból, amit én sokkal jobbnak tartok. Íme az egész hely: «Nem egyéb szóvitatásnál, hogy Molièrenak ezen darabjában az elbeszélésektől az akció nevét megtagadják. Mert sokkal kevesebb függ azon eseteken, amik elbeszéltetnek, mint azon benyomáson, amit ezen elbeszélések a megcsalatott öregre tesznek, midőn azokat megtudja. Ezen öreg nevetséges voltát akarta Molière főképpen rajzolni; ezt kell tehát főképpen tekintenünk, mikép-

pen viseli magát a fenyegető baleset miatt: és ezt nem láthattuk volna olyan jól, ha a költő azt, amit elbeszéltet, szemeink előtt hagyta volna megtörténni, s azt amit megtörténtet, beszéltette volna el helyette. Az a kedvetlenség, amit Arnolph érez; az az erőszak, amit magán elkövet, hogy ezen kedvetlenséget elpalástolja; az a csúfoló tón, amit felveszen, midőn azt hiszi, hogy a Horác további előmentének akadályt vetett; az a bámulás és lassú méreg, melyben őtet látjuk, midőn megtudja, hogy Horác mindamellett is előrement a maga dolgában: mindezek akciók, és sokkal komikusabb akciók, mint mindaz, ami a szcénán kívül történik. Magában az Ágnes elbeszélésében, hogy miként jött ő Horáccal ismeretségbe, több akció van, mint lenne, ha az ismeretség a teátrumon történnék. — Aszerint ahelyett, hogy az *Asszonyok iskolájáról* Voltairerrel azt mondanók, hogy minden akciónak látszik, holott minden csak elbeszélés; úgy hiszem sokkal igazabban azt lehet mondani, hogy ott minden csupa akció, holott csak elbeszélésnek lenni látszatik.»

Ez az ítélet magában gondoltatván, igen helyes és Voltairenak nyilván igaza nincsen: de ha Lessing elegendőleg megcáfolta-e Voltairt, abban kételkedem. Úgy látszik Lessing nem igen mutatott meg többet, mint azt, hogy az elbeszélés komikaibb mint az akció lett volna: oly dolog amit Voltaire bizonyosan nem tagad: de azt kellett volna megmutatni, hogy a komikaibb elbeszélés valósággal inkább akció, mint maga az előbeszélt akció. És hogy ez így van, sokkal inkább megtetszik abból amit Molière hozzáteszen: hogy t. i. Arnolph minden újan hallott történet után, minden lehetséges módokat előveszen, hogy a fenyegető gonoszt elhárítsa. De ezen módok nemcsak haszontalanok, sőt inkább arra szolgálnak, hogy Ágnes szívé-

ben a szerelmet egészen kifejtsék, és Horácot a maga céljához egyszerre közelebb segítsék. Éppen ez teszi azt, hogy ezen elbeszélések valóságos akcióvá lesznek, s a történetek láncában szükségesképpen való láncszemek. — Ne lenne semmi egyéb, hanem, hogy Arnolph a megtörtént dolog által így vagy amúgy illetetnék, úgy nem lehetne jobban ítélni, mint Voltaire. Úgy látszanék t. i., hogy az elbeszélések valóságos akciók, szenvedelmek riadnának fel, amikből bizonyos törekedés bizonyos munkásságra való tendencia lenne ; minden pillanatban várnók, hogy ki fognak fakadni s a legfontosb változásokat okozzák ; de maga a munkásság kimaradna : a szenvedelmek Arnolph lelkébe bezárva maradnának, s a dolog úgy ütne ki, mint ezen szenvedelmek nélkül kiütött volna, egyszóval az, ami akciónak látszik, nem volna egyéb mint elbeszélés. Gondoljuk magunkban Arnolphot valami tömlöcbe záratva, a nélkül, hogy tehetségében állana a Horác projectumának ellenök dolgozni, senkitől Horácon kívül meg nem látogattatva, s azon bohó elbeszélések által mulattatva, melyek néki annyira fájnak : tegyük fel, hogy a szcénák változatlan maradjanak, mint most : még úgy is komikai szcénák maradnának azok, még úgy is elevenek s mulattatók ; de akció többé sehol sem lenne. — Jól tudom én, hogy a vígjáték esszenciáját nem a történetekben, hanem a karakter kifejlődésében szokták helyheztenni, de mindamellert is ez a két dolog nagyon különbözik egymástól, s nem mind akció az, ami a karakter kifejlődésére szolgál.

A formáknak történetes elegyedéseken kívül, amiről eddig szó volt, van még egy más is, t. i. az akciók elegyedése. A belső állapot változása, egyszersmind immediate a külső állapotnak is változása : és megfordítva a külsőnek változása, egyszersmind imme-

diate a belsőnek is változása. Ez főképpen a filozófi beszélgetésekben bizonyos különbözést szerez, amit minden észre fogott venni. Némelyikében ezeknek csupán a filozófi interesse uralkodik, és az okoskodás semmi nem egyéb, mint szituáció az elmére nézve; másokban a filozófi interessén kívül bizonyos személyes interesse is van és az okoskodás egyszersmind szituáció az emberre nézve.

Általában ezen tekintetből háromféle filozófi beszélgetéseket lehet megkülönböztetni. Némelyek általán fogva, és tisztán filozófiak: a személyeknek nincs más céljok az igazság megismerésén kívül; csupán értelmeknek közönséges karakterében lépnek elő, mint ilyen vagy amolyan grádusú tehetségűek, ilyen vagy amolyan előjáró koncepciónak, ilyen vagy amolyan filozófi iskolából valók. Másokban a személyek filozófi karaktere öszvefüggésben van az ő morális karakterökkel: az ő fejeiknek principiumi szíveiknek hajlandóságaikkal s szenvedelmeikkal annyira öszveszöttek, hogy egyik okát mindég a másokban találjuk; egész viseletök, egész tónusok a filozófálásban felfedezi előttünk karakteröknek belsőjét. Ez a második mód, *caeteris paribus*, sokkal több interessével bír. Azonban mind a két mód, azon conceptus szerént, amit felebb az akció felosztásakor adtam, vegyítetlenül filozófi. Végezetre ismét másokban a drámai interesse a filozófiival szorosan öszveköttetett; az okoskodás kimenetele függőben tartja a személyi nagyravágyásokat s haszonvadászásokat; büszkeségök lealázása, képmutatóságok felfedezése s bujálkodásoknak, fösvényességöknek, csalárdságoknak s ügyetlenségöknek megszegényítése forog fel; ha nyernek, becsületet várhatnak, ha pedig vesztenek, szégyent és gyalázatot s gyakran más fontos vesztesé-

ket is. Annálfogva sokféle szenvedelmek elegyednek a játékba, amik egyébiránt csak a színen szoktak megjelenni: egyszersmind a személyek interesséjével együtt a néző interesséje is kétféle: nem csak a tárgy mellett és ellen melegszik fel, hanem a személy mellett vagy ellen is, ki a tárgyat felfogta; nem csak a való felfedezése szerez neki gyönyörűséget hanem a megalázott kevélység, a felfedezett színmutatás, a megszegyenült bujálkodás és megmezítelenített alacsony haszonvadászás is. Részszerént ilyenek Sokrates beszélgetései a szofistákkal. Való öröm a léleknek, midőn ez a derék ember és gondolkozó valamely felfuvalkodott szofistát az athenaiak jelenlétökben előfog, hogy kénytelen az helytállani; és akkor a szerény bölcsesség a dicsekedő bohóságon, a haszonra nem néző valószeretet a bért kereső csalárdságon dicsőséges győzedelmet nyér.

Másik elegyedése az akcióknak az, mikor az egyik mint egyes rész a másokban foglaltatik. — Így lehet a drámai beszélgetés első tagja vagy középtagja a filozófinak; s a filozófi beszélgetés egy része a drámainak. Hozzunk be t. i. oly személyeket, akik nem csak mindig oda indulnak, hova őket a szenvedelem s a jelenvaló benyomás hajtja, hanem akik azon principiumok szerint munkálódnak, vagy akiknek azon principiumokat csak sürgetőleg kell ellenökbe tartaniok, hogy másképpen munkálódjanak; tegyük őket ezen principiumok valósága vagy közönséges volta felől kétségesekké, legyen az valóságos értelmi okok vagy csupa tetsző okok által, miket valamely szenvedelem sugall, mely szenvedelmet az értelem örömet a maga interesséjébe húzna: ezen az úton filozófi beszélgetések drámában fognak származni, hol valamely különös individuális eset kedvéért bizonyos közönséges igaz-

ság magyaráztatik meg. Monológok azok, ha a személy egyedül saját belátása által akarja magát felvilágosítani, szcénák, ha a felvilágosítás másvalaki belátásának segédjével történik. Az elsönemű jelenések közé tartozik Hamletnek oly igen és oly méltán csudált monológja az önnöngyilkosságról; minek a komikumban azon másikat, mit Falstaff tart a becsületről, lehetne ellenébe tenni. Az ily szcénák, ha shakespearei lélekkel dolgoztatnak, különösen nagybecsűek: részént azon eleven interesse miatt, amivel a személy a valóhoz vonattatik, részént azon tiszta világosság miatt, melybe gyakran a való a szituáció sajátsága által helyzetetik. — De itt is helyt talál az a megjegyzés, hogy a filozófi beszélgetés a drámában egészen más mint a tulajdonképpen való filozófi dialógban. Minden inkább a valóságos jelenlevő esetre vitetik: a tón a felemelkedettebb interesse miatt tüzezebb, haladóbb, erősebb, és amit Quintilián az orátoroknak mond, hogy nekik nem kell oly szörszálhasogatva disputálniok, mint a dialektikusoknak, azt mindenekfelett a dramatikus írónak kell megjegyezni. — Sulzer azon az úton volt, melyen mindezekről sok jót mondhatott volna, s sajnálni kell, hogy itt a maga ideáit oly kevésé fejtegette ki.

Szabad legyen ezen alkalommal azon szemrehányást említenem, amit a monológok ellen gyakran nagyon közönségesen vetettek, mintha azok az akciót tartóztatnák. Valóban, ha azok nem egyébre valók, hanem hogy valami rosszúl öszveköttöt plánban az üres intermezzókat kipótolják; ha azok csak mintegy hidak, melyek az írók egyik szcénáról a másikra segítség: úgy ez a szemrehányás nagyon helyes. De van elég példa jobb monológokra is, amelyek az akciót vivő személyek lelkiállapotjokban, s annál fogva magá-

ban az egész akcióban fontos változást szereznek. Ami filozófi, és általában minden okoskodó monológ mind a kettő lehet: csupa öszveköttő, vagy valóságos, a következésre együtt munkálódó szcéna. Ha az okoskodás az előbbeni jelenés alkalmatosságával a hátramaradt heverő személytől tartatik, úgy a monológ nem egyéb epizódnál; ha megengedhető-e? az azon kérdésre való felelettől függ: ha magának a személynek, s azután az interessált nézőnek éppen most van-e békességes tűrése s ideje okoskodni s azt hallgatni? De ha a személy az okoskodás kimenetelével a következés miatt gondol; ha az ő annakutáni léptei más-képpen esnek mint a monológ nélkül törtétek volna, vagy legalább a lélek megváltozott állapota miatt más móddal történnek, s ennek a más módnak való-ságos befolyása van: akkor a monológ szükséges-képpen való elválhatatlan szeme a lánchnak, ami nélkül semmi öszveköttetés nem lenne, s ami annálfogva nem csupán cífraság kedvéért függesztetett a többiek mellé.

Ugyanezen jegyzést lehet alkalmaztatni azon inkább patétikus monológokra is, hol bizonyos személy csak szívét akarja megkönnyíteni, s mindazon érzeményeket készűl kiömlesztetni, melyek az előbbi szituációk alkalmatosságával benne felébredtek. Ha a dologból egyéb nem jön ki, hanem hogy a szív magát ki-önti, úgy az ily indulattal teljes jelenések ismét csak epizódi kinövések, amik azonban a magok helyén igen jók, és ha a képzelődés bennök nem nagyon szilaj, fenncsapongó s pompás, s a mostani valóságos szituációtól nem lírai módon csapong el, igen szépek lehetnek. De tegyük fel, hogy ezen elég tételforma által a passzió-nak grádusa lejjebb száll; tegyük fel, hogy az a beszéd alatt a tárgy közelebb megtekintése miatt feláradoz;

tegyük fel, hogy ezáltal valami változás okoztatik, ami más határozásokat, s más viseletet von maga után: ekkor a monológ ismét, mint szükséges tag, a rendbe tartozik. Mindez az akció felebbi konceptusából következik. — A legegyszerűsebb monológok egyszersmind a legtermészetlenebbek s legkevésbé interessálók: az olyak, t. i. hol a személy maga magának ad elő egy elbeszélést vagy leírást, csupán az ügyetlen vagy korhely poeta iránt való kedveskedésből, hogy őtet valami jobb expozíció után való fáradságtól megkímélje.

4. Töredék

Az elbeszélésről

Megérdemlené a fáradságot, mond Sulzer, hogy valaki a beszélgetésnek saját karakterét, a hozzá leginkább illő tárgyat, s annak legjobb előadását különösen megvizsgálja. Ohajtottam volna, hogy ezen munkát Sulzer maga vette volna magának, mivel ő arra alkalmasabb volt mint én; azonban bátor vagyok legalább próbát tenni a két forma — beszélgetés és elbeszélés — közt való különbségről, és ha nem lehetek is benne szerencsés, gondolhatom azt, amit Charmides Plátónnál: legalább gyakorlottam ereimet, legalább küzdöttem, és a nekem elég.

A beszélgetésnek és elbeszélésnek minden sajátosságai azoknak első főkülönbözéséből folynak. Az elbeszélésben az akció már megtörtént: a beszélgetésben pedig éppen most történik a jelenvaló pillanathan; ott bizonyos tanu tesz arról tudósítást, aki tehát a maga hallgatóira tekintettel van, s bizonyos célt tart maga előtt, amelyre beszél: itt pedig mintegy történetből

jövünk a dologhoz, s a beszélő személyek általán fogva semmi más tanuról nem tudnak magokon kívül és semmi más célokról sem azokon kívül, miket egymásközt elérni akarnak.

Az elmúltak nyomait az elbeszélésben el nem lehet titkolni; még ott sem, hol a beszélő magáról s a jelen időben szól, annál inkább nem ott, hol a múlt időben s valami harmadik személyről van szó. Neki mindég, még az első esetben is a többiről, akikkel dolga van, a harmadikban kell szólni; s azoknak beszédeiket, mindaddig, míg az elbeszélés tónusából ki nem lép, a magáéhoz kell kötnie. Ha azokat beszélve hozza be, vagy ha a maga saját személyét hozza be, magát t. i. a jelenvalóból a múltba tévén által: úgy ő többé nem elbeszélő hanem ezen pillanattól fogva dramatikus író. Az elbeszélő tehát sok grádicsokon közeledhetik a jelenvalóhoz; a képzeletnek, az idő felcserélgetése által segédjére kelhet, hogy a jelenlét s szemmellátás felé könnyebben küszködhessen: de azt egészen a valóságba bele nem teheti úgy, mint a dialogista, akinél minden jelenvaló, minden ezen pillantatban történik. Elhallgatván azt, hogy az elbeszélőnek értelem kedvéért oly sokat kell saját személyében a dologhoz mondani, amit a dialogista a szemmellátásra bíz.

Ezen első főkülönbségből következik a második, ami legfontosabb. Az elbeszélés t. i. az akcióban levő lélek mindenkori állapotjáról, s a benne történő változások szoros öszvefűggéséről sohasem adhat oly speciális teljes ideát mint a beszélgetés.

Hihetetlen az, mint bele nyomhatja magát a lélek a szavakba, s mint teheti a beszédet saját tükörévé, miben a maga mindenkori alakját a legvékonyabb s leggyöngédebb vonásokig előadhatja. A logikai

tétel vagy csupán a szavakból kivont közönséges értelem, mindig a legkevesebb: az expresszióknak egész képződése, ami a léleknek a gondolat alkalmával levő meghatározott állapotát ismerteti meg, az teszen mindent. Ezen képződés gyakran oly sok mellékideákat foglal magában, hogy azokat minden fáradtságunk mellett is egyenként előadni s egymásból kifejtegetni nem tudjuk: vagynak oly beszédek Euripidesben és Shakespeareben, amiket az elbeszélőnek egész ívekké, s szcénák, amiket egész könyvekké kellene változtatnia, ha azt akarná, hogy foglalataiból s az általok kinyomott ideákból semmi se vesszen el: s mindamelllett is azon könyvek mégse adhatnák azt, amit egyetlen egy kicsiny szcena nyújt; mert árnyékozatok, mert az összeköttetésnek titkai maradnának el, amiket egy leíró sem foghat fel. A szavak, okos megválasztások, a közökbe szórt particulák, mik sokszor a lélek gondolkozásában oly sokat meghatároznak, a beszéd inverziói, az ami mondatik, és az ami elhallgattatik, az összeköttetések amik tétetnek és nem tétetnek, valami gondolatnak hirtelen félbeszakasztása, a figurákkal sokféle helyes élés, a cadence, a hang, a periódok alkotványa: — mindez adja meg először a gondolat individuális meghatározását s elevenségét. A csak imígy amúgy kimondott idea alig mutatja elő a lélek állapotjának árnyékozatait s legszélsőbb lineáit; a meghatározottan kinyomott idea pedig egy valóságosan elkészült, eleven, kiszínezett kép. De mindez még kevés a mellékideák új bőségéhez képest, amit a dialogizált munka egész nagy kiterjedésű szcénákban a lélek állapotjáról ad. A gondolat folyamának sajátsága, a meghatározott hely, hova mindenik megyen, azon pontok, hol a lélek megnyugszik, hol tovább halad, s majd ilyen, majd

amolyan gyorsasággal halad tovább; a szenvedelmek s tónusok sokféle cseréje; szorgalmas eltávoztatása bizonyos ideának, és a másokra való gyakori visszajövetel; az előrement benyomások sokasága, miknek egész ereje gyakran egyetlenegy beszédben koncentráltatik; és mindezek felett még a szózat tónja, a tekintet, a tagok mozgása, ami a szavak által a sebes képzeletű embernél már egyúttal meghatározva van: mennyire hátra kell mindezen nagy praerogatívákban az elbeszélésnek állani!

Ha van nemzet, ami ezen különbséget elevenen érezheti, úgy a mienk az. Mert valóban a mi nyelvünk a konstrukcióban való nagy szabadsága, kiváltképpen a maga inverziói s partikulái miatt, melyeknek sokaságára s finomságára nézve talán csak a görögnek áll utána, a legszebb hajlandósággal bír az erővel s lélekkel teljes dialógra: azonban ez a jó dialógot a mi nyelvünkben nehezebbé teszi, s félek, hogy nekünk ezen nemből mindig kevesebb jó produktumaink lesznek, mint más nemzeteknek. Oly nyelvben, t. i. mely az ideáknak több meghatározást adhat, több meghatározást is kívánunk; azaz, az írótól lelkesebb s hevesebb képzelőerőt kívánunk, ami magának a tárgyat annak legvékonyabb nüanszai-val jelenvalóvá tehesse. És hogy ezt különösen a drámára alkalmaztassuk, nagyobb geniet kívánunk, aki a léleknek egész saját állapotjába, amit a maga személyeiben rajzolni akar, mélyebben behasson,

De azt fogják ellenem vetni, hogy az elbeszélőnek nem áll-e a nyelv minden gazdagságával s minden különféle erejével éppen úgy szolgálatjára mint az ő akcióban levő személyeinek? Igenis, szolgálatjára áll; de mindaddig, míg elbeszélő marad, csak az ő saját hasznára, csak azért, hogy saját lelkének

gondolatit s érzeményeit kinyomhassa. Ha tehát a forog fenn, hogy azon hatás okát írja le, miket őbenne a tárgynak vizsgálása okozott: azt bizonyosan oly bővséggel és elevenséggel teheti, mint akarja; de akkor megszűnik elbeszélő lenni, s orátor vagy lírai költő leszen. Ő maga fogja munkájában a főszemélyt játszani, a maga akcióját meghomályosítani, s velünk az abba vegyült személyek lelke helyett, melynek állapotjáról volt a szó egyedül, saját lelkét ismertetni meg. Ha ezt nem akarja, úgy vagy a maga személyeit kell beszéltetnie: és akkor megszűnik elbeszélő lenni; vagy pedig személyeinek beszédjeiket kell conjunctiók által saját beszédéhez függeszteni; de ez elkerülhetetlenül a konstrukció egyformaságát vonja maga után, minek különbféleségével s szabadságával együtt a fellebb említett hasznok nagyrészt elvesznek. Ő tehát mindig csak közönséges ideát ad a lélek mindenkori állapotjáról, kivetkeztetve az azt körülvevő megerősítő mellékideákból, vagy ha ezeket is előadni akarja, akkor azt, amit ott egyetlenegy gondolatban öszvegondoltunk, egymás után egész rend egyes conceptusokban kell elszámlálnia, azaz a lélek eleven képéből hideg holt leírást csinálnia. De először itt a gondolat sohasem áll elő a maga teljességében, miként legyen minden egyes rész az egészben meghatározva s öszveköttve; és másodszor a leírás hosszasága miatt — az egész nagy hatás a maga elementumaira széjjeldaraboltatva elvész.

A lélek leírásával éppen úgy megy a dolog, mint a testi tárgyak leírásával. A tekintet mindég végtelenül teljesebben, gyorsabban s ezen két okra nézve elevenebben tudósít bennünket, mint a legbővebb, legszebb leírás. Akármily magos és eleven koloritot válasszon a költő, akármily mélyen ereszkedjék a különös

részekbe ; mégis mindég csak bizonyos oldalait foghatja fel a tárgynak, mindég csak közönséges kifejezésekben szólhat azokról, mindég csak oly képzelő tehetség, ami már ezen tárgyakat, ha csak részenként is, másszor gondolta, emlékeztetheti vissza, anélkül, hogy új, még ismeretlen ideát varázsolhatna elő benne. Ha tovább akar menni, rövid időn észre fogja venni, mily erőtlen az eszköz, aminek használására szorítja őtet művészsége ; látni fogja, hogy a nyelv egészen közönséges konceptusok jeleiből áll, s hogy ő ezen közönséges konceptusokat csak hijába hordja rakásra, mert ez individuále mindég egyéb mint közönséges, absztrahált sajátságok summája. Eképpen szükségesen eltéveszti a maga végcélját, s ami még legrosszabb, ha a tulajdon szavakkal él, kénytelen egy rakás száraz absztrahált konceptusokat össze-hordani, amik az olvasót elfárasztják, vagy ha metaforákban s hasonlatosságokban beszél, egy rakás képet öszvetenni, miknek a tárggyal való hasonlatosságok, éppen mivel ismét közönséges idea, a célt el nem éri, és amiknek öszvevegyült különbféleségeik a képzelőerőt egészen elnyomják. — De éppen ily szűk és tökéletlen a nyelv a lélek változásainak kinyomására nézve is, ha azokat nem közvetlen a beszéd által nyomja ki, hanem leírás tárgyává teszi. Csak annak felsőbb nemeire s módjaira nézve vagynak szavai, s végetlenül sokféle nüanszokat s mellékmeghatározásokat illetlenül kell hagynia.

Eszerént éppen azon okból, miből a leíró poézist megvetették, s éppen azon megszorításokkal kell a lélek leírását is megvetni. Ott a poéta festőnek, itt az elbeszélő a dialogistának dolgába avatja magát : és amit jól nem tehetünk, legjobb azt csak abbahagyni. Az elbeszélő tehát az Aristoteles szabása és Homer

példája szerént, mihelyt a lelket kell rajzolnia, menjen által a drámai módra; vagy ha azt nem akarja, tehát minél határozatlanabbúl szóljon: az neki nem fog szemrehányást szerezni. A lélek mindenik állapotjáról csak közönséges ideát adjon: «A király elrettent; — az atya mélyen megilletődött; — a vitéz nagy dühösségbe jött.» — Egész rend állapotokat és változásokat egyetlenegy vonásba húzzon öszve: — «Újra megbékéltek s barátokká lettenek. — Ezer hasztalan fáradozások után végre megleve. — Minden biztatási hiába lettek . . .» — A szoros detail, ami a beszélgetésben olyan jó, az elbeszélésben csömört s únalmat szerez, mert itt az ideák individuális meghatározásával minden melegségtől s élettől megfosztatik. Legnyilvánbban megtetszik ez, ha drámai művekből vonunk ki plánumokat, melyek, bármely szép legyen maga a darab, s bármely jók legyenek a kivonások, mégis mindég igen kedvetlen olvasásúak.

Ezen generalizálásra való engedelmet nagyon jól hasznokra is tudják az elbeszélők fordítani. Ritkán lesznek ők nagylelkű Richardsonokká, kik a mi hasznunkért szabadságokról lemondanak, és mihelyt az akció eléggé interessans, a szőnyeget felvonják; igen örömet használják szárnyaikat, miket nekik formájok ad, s egy pillantat alatt a legtövisesb tájakon általszágúldanak: midőn a dialogista, ki mindég léptenként mász előbbre, a földön ezer fáradsággal s munkával hat keresztül. Már Diderot észrevette az elbeszélésnek ezen elsőségét; csakhogy ő csupán a románköltőkről beszél, holott az ő ítélete minden elbeszélő művek szerzőjökre ráillik. «Nincs oly nehézség, úgymond, amit a románíró ki nem kerülhetne. Így szól, például: «A vándor nehezült szemhéjaira s hágyadt tagjaira nem foly édesben az álom balzama,

mint az istenné hízelkedő szavai folytanak ; mégis bizonyos titkos hatalom mindég ellentálla néki, s hájait sikertelenekké tette . . . Mentor változhatatlan a maga bölcs feltételiben, hiábavalóvá teszi minden sürgetéseit : gyakran ugyan reményt adott neki, mintha kérdései őtet zavarodásba hoznák ; de amidőn éppen újságkivánását megelégtíteni gondolta, akkor tűnt el ismét reménye. Az, amit erősen gondolt tartani, kisikamlott kezeiből, s egy rövid felelet első bizonytalanságába visszataszította.» — És ezzel a román-író szerencsésen kivonta magát a dologból. De bármily nehéz legyen egy ily beszélgetést kivinni, mégis a drámaköltőnek vagy plánumát egészen meg kell változtatni, vagy pedig a nehézséget meggyőzni. Minő különbség bizonyos behatásnak leírása s eszközlése közt!»

Mennél szárazabb ez az én materiám, annál inkább megengedhető, ha egy kevésbé kicsapongok. Mit akar hát Diderot azon ítélettel mondani, hogy a drámaköltőnek vagy a maga plánumát meg kell változtatni, vagy a nehézséget meggyőzni ? Csak kétfélet gondolhat: vagy hogy a költőnek az egész akciót meg kell változtatnia, hogy abban a nehéz szcena elő ne forduljon: vagy pedig, hogy az akciót a különböző felvonásokban másként kell felosztania, hogy a nehéz szcena belőlök kimaradjon, és vagy a kulisszák megé, vagy az intermezzókba essék.

Az első eszközzel élnie szabad minden drámaköltőnek, ha ugyan lelkén el tudja vinni, hogy művét szántsándékkal rosszabbá csinálja, s önkényes valamást tegyen saját gyengeségéről vagy restségéről. A második eszközzel pedig senki nem élhet a regulás költőn kívül, ki magát az idő és hely egységéhez szorosán tartja. Ha ennek szemére vetjük, hogy

valami derék szituációt kihagyott, ravaszúl azt fogja felelni: «Mindent egyszerre tenni nem lehet. A szcéna ugyan derék lett volna, s oly igen örömet vontam volna azt plánomomba, de nem lehetett tennem. Miatta oly sok más szcénáknak el kellett volna maradni; jelenéseimet rosszul köthettem volna együvé; oly nyilvánvalóságos hibákat kelle volna a hihetőség ellen elkövetnem, hogy végezetre ez az egyetlen szcéna annyi áldozatot nem érdemelhetett. Elégedjetez tehát, ha én minden pillanatban nem rántalak ki benneteket az illúzióból, szcénáról-szcénára nem vonatok fel új meg új szőnyeget, s benneteket, mint valami Faust köpönyegjén, nem tétellek Németországból Franciaországba és viszont! Elégedjetez meg, hogy a dolog legtermészetes folyamatja mellett még csak ennyi jót is nyújtottam, s ily kevés öszvekött jelenéseket s bágyadt elbeszéléseket csináltam, amennyi darabomban találhatik! Nincs a világban oly haszon, amit valami kárral nem kellene megvásárolni.» Így fogja magát a bajból kiségiteni, és mit fogunk neki felelni? Az egység nagy hasznait kellene tagadni, de ami mellett ismét oly sok okok vagynak: vagy pedig éppen oly természetes és regulás plánt kellene elébe rajzolni, mint az övé, amibe a kérdés alatt levő szcéna belemenne, és akkor, ha makacs, még azt fogja kívánni, bizonyítsuk be, hogy ez a plán tökélesb mint az övé, s a megnyert szituáció jobb mint az elmaradt. Rövideden, ezzel a regulás költővel való pör, amint látjuk, igen hosszúra terjed, s esztendőig függésben maradhatna.

A regulátlan költővel ellenben, ki bennünket mindig öszvevissza hány, ki Aristotelesről s d'Aubignacról hallani sem akar, egyszeriben készen lehetünk. Nem engedjük meg neki, hogy akciójában fekvő

egyetlenegy nehéz szituációt is elmellőzzön; mert éppen a legnehezebbekből lesznek, ha genie dolgozik rajtok, a legszebbek. Ami azokat nehézzé teszi, éppen az, hogy azok a karakterek beljébe s a szívnek legrejtekebb szögeibe oly mély belátást kívánnak, hogy a költőnek, ha eleget akar tenni, a szenvedelmeket oly jól kell temperálnia, a beszédeket oly jól választania, s magát a tárgyba oly magas lelkesedéssel belegendolnia: és mi által lehet másként valami teátrumi szcena jóvá? Ha én tehát *A londoni kalmárt* nézem, köszönöm Lillónak, hogy előttem új szőnyeget von fel, ahol az onkle meggyilkoltatik, s ismét újat, hol Barnwell Milwoodhoz visszajön: de bármely sok jót produkáljon is, mégis megalégedetlen maradok, ha mindent nem produkál. Még nyilván sokkal több jó fekszik az ő materiájában, és mi teszen neki akadályt, hogy azt mind elő ne mutassa? Kétségbe veszem genijejét, mikor ő két inas által beszélteti el azt, amit ha szemmel láthatnék, bizonyosan a legnagyobb szcénája lenne az egész darabnak, de egyszersmind a legnehezebbje is: miként vétetik reá az ifjú az elcsábítótól. Barnwell, mindazon iszonyodás mellett, mivel oly fekete tett iránt viseltetik, mint az ő jóltevőjének, bátyjának s második atyjának meggyilkolása; oly dühösségben maga ellen, csak amint ezen gondolat lelkében megfordúl: minő kép lett volna ebből? Minő képe a két léleknek, az övének és a Milwoodének! Minő fordulatokkal, minő Barnwellhez illő mesterséggel, minő tettetett kétségbeeséssel kezdheti azt a rettenetes Milwood, hogy a szerencsétlen ifjút annyira vegye? Mint rejtheti el karakterének legfeketébb mutatkozása mellett is lelkének egész útálatosságát? Minők lehetnek azon pillantatok, midőn magát visszavonni, mindent felmondani, s inkább

meghalni mintsem valami olyat kívánni látszatik, ami a kedves Barnwelljének nehezen esnék? S minők ismét azon más pillantatok, midőn ismét kettőzött erővel küzd reá, s szerelemmel, dühhel s keserű szemrehányásokkal sürgeti? Minő folytok s visszafolytok a szenvedelmeknek, minő szélyszeik a legellenkezőbb s erőszakosabb mozdulatoknak, melyek Barnwell szívét szaggatják? Miként lehet végre, hogy a tett ellen való minden útálatjának ellenére is a gyilkoló szándék oly erősen meggyökereszik benne, hogy többé sem meggondolás, sem bánat vissza nem tartóztathatják? Mindezen interessáns és oly nehéz problémákat meg kell a költőnek fejteni; meg nem kötött szabadsága által, magamagának tette azt kötelességévé, amit ha be nem teljesít, magának tulajdonítsa, ha talentumairól nagyon csekélyen gondolkozunk. — Ne gondoljuk tehát, mintha a regulátlan shakespearei manier a könnyebik manier volna! A maga egész tökéletében minden biztonnal ez a legnehezebbik, s ugyanazért a kontárok ebben leghamarabb elárúlják magokat. — Minthogy most Németországon a regulátlan nézőjátékok kedvet kezdenek találni; aszerént talán ez a jegyzet nem leszen haszon nélkül.

A formák felebb megállapított második különbségből: hogy az elbeszélés az akcióban levő lélek mindenkori állapotjáról, s a benne történő változások szoros öszveköttetéséről nem adhat oly speciális és teljes ideát; mint a beszélgetés: közvetlen következik ez a csak másként kitett különbség: hogy tehát a beszélgetésben sokkal több akció lehetséges, mint az elbeszélésben. Arra nézve ugyan, ami történik, az elbeszélő munkák végetlenül többet foghatnak magokba; de arra nézve, hogy a beszélgetésben a változások támadását inkább megérthetjük, több akció van a

dialogizáló művekben. Mert mi forog fenn másként az akciónál, mint először: hogy a lélek mindenik állapotját, és azután, hogy változásainak közelebbi, belsőbb öszveköttetését teljesebben megismerjük?

Ezen különbségből következik másodszer: hogy a dialógi forma karakterrajzolásra sokkal alkalmasabb, mint az elbeszélés. Mivel az utolsó a lélek állapotjáról mindég közönséges concepteket ad, tehát nem is adhat egyebet, mint közönséges klassziszt a karaktereknek, mely klassziszba tartozzék az akciót vivő személyek karaktere: az első ellenben ezen karaktert a maga egész finomabb vegyületében, minden saját árnyékozataival együtt inkább detaillirozva s ha akarja, éppen mint valami portrét rajzolhatja ki.

Ezen különbségből következik harmadszer: hogy a drámaköltő még akkor is találó marad, ha plánumát az elbeszélőtől kölcsönözi. Sőt még akkor is, ha azt más drámaköltőtől kölcsönözi, mihelyt a karaktereket s történeteket megváltoztatja: mert így egyszerre minden másképpen fog lenni, s fantáziájának minden pillantatban valami újat kell teremtenie. Csak *Sir Fremendous* s csak a *Némely német poeták becséről szóló levelek* szerzőjük vethetik a drámai költőnek szemére a régiekből s újabbakból szedett zsákmányait.

Harmadik főkülönbsége a kétféle formáknak ez: az elbeszélésnek nemcsak az a szabadsága van, hogy egész rend változásokat egy közönséges vonásba foglaljon; hanem az is, hogy majd kisebb majd nagyobb ugrásokat tehet, több momentumokat, gyakran egész hosszú sorban, napokat, hónapokat, éveket általshőkellhet: mihelyt t. i. ezen momentumokban valami fontos, s az akcióra szükségesen tartozó nem történik. Az elbeszélő minden ily esetekben önkényesen bánhat

matériájával, mivel már ő úgy tekinti az akciót mint elmúltat. «Követeket küldenek, s ő jön ;— Egymáshoz érnek, s az ellenség meg van verve ; Mentem, láttam, győztem ;» — és az elbeszélés készen van. Mindazt, ami az elküldés és odaérés, az egybekapás és követő győzedelem, a jövetel és diadalom közt történik, ha céljára nem tartozik vagy nem eléggé fontos, elhagyja az elbeszélő. S általán fogva így szaggatja el ő száz meg száz helyen a fonalat, s messzire köti ismét öszve, midőn elég síma s alkalmas lesz, hogy vele állandó csomót köthessen. A behatás egész rend köztagok által elválasztathatik az első októl ; mihelyt ezen köztagok szokottak, s az olvasó közönséges ideát szerezhethet magának arról, miként származott a behatás az okból : így szökell által az elbeszélés minden közbevetett momentumokon, s azokat közvetlenül függeszti egymásba. Az elbeszélés csaknem olyan mint extraktusa, de ha jól tétetik, mint jól öszvefüggő extraktusa az akciónak. A beszélgetés, mi magát a jelenlevő akciót foglalja magában, nem bír ezen általszökellés szabadásával, hanem mindaddig, míg tart, pontról pontra, momentről momentre kell azon keresztülmennie. — Vagynak ugyan módok ezen momentumoknak, ha kevésbé interessánsok, megrövidítésére ; mint ismét mások azoknak, ha interessánsok, meghosszabbítására, és az elsőt senki sem tudja jobban mint Shakespeare, a másodikat senki sem jobban, mint Molière használni. De ezen módok használásában is van határ, s mihelyt a poéta valamit vagy nagyon öszvehúz, vagy nagyon kiszélesít, a jobbízlésű ember egy pillantatban azt fogja neki kiáltozni : «nagyon sebesen !» vagy : «nagyon lassan ! Amott nem biztathattad magadat, hogy előttem több momenteket interessánsokká tégy, vagy pedig ezen momentek nüanszeit nem tudtad megtalálni ;

itt még csak helyet akartál csinálni egy pár elmésségnek, ami még begyedben volt, vagy egy pár hangos deklamációnak. De a természet valósága lenne művészségednek legelső érdeme, s azt sohasem kellene kicsinyke mellékcéljaidnak feláldoznod.»

Ezen harmadik különbségben új okot találunk arra, miért foghat fel az elbeszélés oly sok történeteket: a beszélgetés pedig az eposznak egyetlenegy oldalát gyakran egész művekké szélesíti.

Az elbeszélés említett praerogatívájából foly ezen újabb: az elbeszélés inkább dolgozhat bizonyos megállapított célra mint a dialogista. Ugyanazon egy tárgyat gyakran sokféle oldalról lehet felfogni; egyik oldala indít, másik mulattat, harmadik oktat. Tegyük fel, hogy bizonyos akciót három különböző író, a történetek változása nélkül, ezen három különböző szempontból dolgozzon; s úgy fog tetszeni, mintha három különböző történet lenne. Mert amit az egyik felvett, azt a másik elmellőzte; amit az egyik közönséges vonásokba foglalt öszve, azt a másik különös környülményekkel bőven adta elő. — A felebb említett szempontok közül ismét mindegyik különbéleképpen változhat. Mert például, ha az elbeszélő tanítani akar, majd inkább morális, majd inkább politikai, majd inkább filozófiai oldaláról veheti fel tárgyát; sőt gyakran bizonyos egészen speciális egyes valóra fordíthatja figyelmét, mire nézve bizonyos adatott akcióból különös felvilágosítást vagy erősséget láttatik magának vehetni. E határozza meg azután egész plánumának elrendelését: azon szcénákat, miket csak futólag érdeklene, amiket bővebben előterjeszteni, azon vonásokat, amiket kiválasztania vagy elmellőznie, azon akcideniciákat, miket csak mint történeteket behoznia, vagy mint akciót kifejtenie kellett.

A dialogistának is lehet szcénáinak elrendelése, s a fénynek és árnyéknak ügyes felosztása által, inkább egyik mint másik szempontra dolgozni; de azt mégsem teheti oly egészen s oly kirekesztőleg, mint az elbeszélő. Formája által köteleztetik, hogy az individuáléba sokkal mélyebben ereszkedjék, és minden ezen elébe hozott szcénába az akciót léptenként, minden momentumain keresztül kövesse. Neki hát nem lehet a beszédek csak részenként hozni fel; hanem egész összefüggésekben kell azokat előadnia; neki nem lehet valami oly szcénát, aminek még természetesen tovább kell tartani, félbeszakasztania; egész végig kell azt játszania; annál fogva neki nem szabad a karakternek csak egy bizonyos oldalát mutatni; hanem egészen úgy, amint van, szemünk elébe kell tennie. Formája azt a szabadságot is megtagadja tőle, hogy az olvasónak vagy nézőnek azon szempont-ról, melybe karakterét felállítani akarná, a maga személyében intést adjon. — Azalatt tehát, míg az elbeszélő formájához hűséges marad és jó munkát csinál: a dialogista, ha egészen bizonyos pontra akarna dolgozni mint amaz, a maga formája természete ellen dolgoznék, s következésképpen rossz munkát szerzene.

«Midőn Favart, mond Lessing, Marmontel regéjét (Roxelanéről) teátrumra akarta vinni, csakhamar megérezte, hogy a drámai forma által a morális pozíció intuíciója nagyrészt elvész, és ha tökéletesen megtartatnék is, az abból származó gyönyörűség nem oly nagy és eleven lenne, hogy amellet azon másik nélkül, mi a drámának természetére tartozik, ellehetnénk.» — Ezen állítás kivételében Lessing inkább az utolsó mint az első pontra megyen; s ezt is, mint célja hozta magával, inkább morális mint poétai

oldaláról fogja fel: inkább azt mutatja meg, hogyha a Marmontel akciója változatlan maradjon, mennyire megsértette volna az erkölcsi érzésünket, mint azt, mennyire rossz dráma származott volna azáltal. Amaz első pont: hogy t. i. a dialóg formája által — a hozzájáruló pantomime nélkül is — a morális propozíció intuíciója eltűnnék, a felebbiből világos. Ha ezen intuíciót meg kellene tartani, úgy a beszélgetés kivitelében soknak el kelle maradni abból, ami azt elő nem mozdítja, következőleg hátráltatja. A költőnek egész akcióhoz tartozó szcénákat csupa akciókká kelle vala változtatnia, vagy csak bizonytalan találgatásra hagynia, s a szem elébe hozott szcénákból, karakterek detaillírozásából, és így valóságából s elevenességéből sokat elvennie. Azaz, minden tekintetben közepszerű s csonkított drámát kell vala produkálnia, ha mindenütt egy bizonyos valónak, egy bizonyos tanúságnak szükség lett volna kisúgárazani, s mindennek arra célozni. — De, azt mondhatnák, nem minden mesének bizonyos morális valónak intuíciója-e a célja? és nem írt-e Willamow dialogizált meséket, mik közül némelyek hiba nélkül valók? Vagy pedig, magok a morális elbeszélések írói, mint például Marmontel, nem dialogizálták-e főbb szcénáikat? Mind igaz; de itt csak nagyobb akciók kiviteléről, és egészen dialogizált munkában van szó. Elhallgatván azt, hogy a mesékben legtöbbször az, amit azok akciójának mondanak, mint Lessing fundamentomosan megmutatta, egészen más mint a tulajdonképpen úgynevezett akció.

Még csak futólag érdeklém a két formának némely más különbségeit, mik azon környülményből folynak, hogy az elbeszélő saját személyében szól, s hallgatóra tekintettel van. Mivel ő ura a maga egész materiájának, minthogy az akciókat úgy nézi, mint már elmúltat:

annál könnyebben adhatja előadásának azt a rendet, ami előtte legalkalmasobbnak látszik arra, hogy a történet öszvefűggése kitetszővé legyen. Az elmúltból oly környülményeket hoz vissza, mik az akció mostani pontját felvilágosítják; az egyik akció oly bizonyos pontig vezet, hol egy másik együtt folyó akció el kezd reá befolyással lenni; amazt tehát gyakran egész oldalakon keresztül elhagyja; egész évekkel visszamegy velünk, s ezen második akció folyamatját egész addig elvégzi, amidőn az az elsőnek okaival egyesül. Éppen így tekint gyakran a legtávolabb jövőndőbe, ha azáltal a jelenvaló pillantatnak világosságot szerezhet, vagy bizonyos reflexiót, ami éppen most helyén lenni látszik, azáltal megerősíthet. — A dialogistától — mint egyszerre általláthatni — ezen szabadság el van véve, mert az akció őnála még most van származásban, s a jövőndő reá nézve igazán jövőndő, sűrű, bizonytalan ködével körülvéetve. A múltba visszanezni neki csak annyiban lehet, amennyiben azt az ő személyei valóságos szükségökhöz képest, s céljaikhoz illő módon tehetik. Ha plánumban két együtt folyó akció van, úgy kell magán segítenie, hogy azokat valósággal együtt folyóknak lenni rajzolja: mivel nem lehet sem a múltra visszamennie, sem a jövőndőt anticipálnia.

Továbbá az elbeszélő leírásokat vegyít beszédjébe, ahol az akció belátása a személyek különös helyheztetésétől, vagy a szcénák saját mibenlététől függ; s ott ahol a pantomimnak az akció szükséges, vagy világosító vonatkozása van, azt is *expresse* hozzáteszi. Ellenben a dialogista, kinél minden jelenvaló, s aki semmi hallgatóról nem tud semmit is, mindezt a szemmellátásra bízza; csak annyit adhat abban értésünkre, amennyit személyei erőszak és természetsértés

nélkül beszédjeikbe elegyíthetnek, vagy vonatkozások által eltaláltathatnak. Az elbeszélésnél gyakran az elmúltban sok bizonytalanság van : az vizsgálatra ad okot ; sok dolog kicsiny környülményektől függ, amik a fő okok kifejtegetésében nem készítették el előre : az világosításra ad okot ; sok különös módon az elbeszélő céljára tartozik : az okoskodásra vagy megjegyzésekre ad okot. A dialogistának minden bizonyos, mert minden éppen most történik ; semminek sem kell magyarázat, mert az egész akció minden környülményeivel együtt jelen áll ; a dialogista pedig hallgatókról semmit sem tud, semmire ad saját okoskodásra alkalmat, mert ő maga nem jelen meg a színen, és így minden faktumairól való okoskodást a nézőkre kell bíznia. — Mindez a két forma közt való ötödik különbségre tartozik : az elbeszélő minden pillanatban nyilván tekintettel van hallgatóira ; a dialogista pedig semmi hallgatóra nem néz, s csak a maga személyei forognak előtte.

Öszvességgel tehát a fontosb és közönségesb hasonlító pontok a két forma között ezek lennének : jelenvaló pillantat ; múlt idő ; — közönségesség ; individualitás — szökés ; momentumról momentumra menés ; — egy szempont ; minden szempont ; — az elbeszélő céljai ; a személyek egyedül való céljai. — Ezen itt elkészített okokból lehet már universaliter következtetni : minő tárgyak inkább alkalmasbak az egyik mint a másik formára ; melyik a két forma közül, s micsoda tárgyakra nézve tökéletesb s interessánsabb ; minő esetekben jobb a formákat öszvevegyíteni, mint tisztán megtartani ; minő saját genie kívántatik az elbeszélésre, minő a dialógra ; és végezetre, minő regulákra kell vigyázni a beszélgetésben, s minő másokra az elbeszélésben.

